

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR) ANABİLİM DALI

KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDE POZİTİF YAKLAŞIM

Yüksek Lisans Tezi

Murat YILMAZ

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR) ANABİLİM DALI

KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDE POZİTİF YAKLAŞIM

Yüksek Lisans Tezi

Murat YILMAZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İdris ŞENGÜL

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ (TEFSİR) ANABİLİM DALI

KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDE POZİTİF YAKLAŞIM

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İdris ŞENGÜL
A.Ü. İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri
Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(/ /2008)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Murat YILMAZ

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	3
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	8
ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU	11

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN TEMEL HEDEFİ VE POZİTİF YAKLAŞIM

A. İLETİŞİMDE “OLUMLU FAALİYET” PRENSİPLERİ	21
1. İslâm'da Mekârim-i Ahlak	21
2. Hikmetle Dâvet ve Mev'ize-i Hasene	23
3. “Kavl-i Leyyin” ile Güzel Sözler Söylemek	25
4. Etnik Köken Ayırımı Yapmadan İnsanı Sevmek	30
5. Hep İslahçı ve Uzlaştırıcı Olmak	31
6. Âdil Olmak	32
7. Ayırım Yapmaksızın Herkese İyilik Yapmak	35
8. Sû-i Zandan Uzak Durup Kusur Araştırmamak	38
9. Diğergâmlık, İ'sâr Rûhu ve Empati Sâhibi Olmak	39
B. İLETİŞİMDE “OLUMLU TEPKİ” PRENSİPLERİ	40
1. En Güzel Tarzda Mukâbelede Bulunmak	40
2. Sabırlı ve Her Şeye Rağmen Af ve Müsâmaha Sâhibi Olmak	42
3. Provokasyon Ortamlarından Uzak Durmayı Tercih Etmek	51
4. Boş Sözlere Aldırış Etmeyip Câhillere Takılıp Kalmamak	53
5. Sağduyulu ve Soğuk kanlı Olmak	55
6. Tevekkül Edip Ümitvâr Olmak	59
7. Kısas ve Cezalandırmalarda İlâhî Ölçüye Riâyet Etmek	62
C. KUR'ÂN-I KERİM VE DİYALOG	64
1. Dinlerarası Diyalog ve Müspet Hareket	64
a. “Farklı Dinler” Gerçeğindeki İlâhî Maksat	65
b. Dinlerarası Diyalog ve Müspet Hareketin Tarihçesi	67
b.1. Müspet Hareket Hz. Âdem (a.s.) Zamanında Başlar	69

b.2. İslâm Târihinin Başlangıcından Bugüne Müspet Hareket ve Dinlerarası Diyalog Örnekleri	70
c. Dinlerde Kurtuluş Meselesi ve Müspet Harekete Etkisi	74
d. Fetret Dönemi İnsanları ve Diyalog	76
e. Yirmibirinci Yüzyıl Hanîfleri İle Diyalog	78
f. Dinlerarası Diyalogun Amacı	84
g. Dinlerin Amaç Birliği, Diyalog ve Kötülöklere Karşı Beraber Mücâdele Etmek	87
2. Ehl-i Kitap'la Diyalog	89
a. Ortak Noktalara Vurgu ve Kur'ân'ın Ehl-i Kitâba Çağrısı	90
b. Ehl-i Kitap'ın Diyalogtan Gerçek Amacı	93
c. II. Vatikan Konsili'nin Metni ve Bazı Değerlendirmeler	97
d. Türkiye'nin Dinlerarası Diyalog Sürecindeki Tutumu	98
3. Ehl-i Kitap'la Diyalogu Emreden Âyetler	101
a. Diyalog Âyeti (Âyet-i Hivâr)	101
b. “Ehl-i Kitap'ın Hepsinin Bir Olmaması”nın Diyaloga Etkisi	103
c. Ehl-i Kitap'tan Muvahhidler ve Diyalog	109
d. Ehl-i Kitap'la Evlenme İzni ve Yemeklerinin Helâl Olması	111
e. “En Güzel Tarzda Mücâdele” Emri ve Diyalog	112
4. Olumlu Yaklaşım ve Diyalogun Aleyhinde Gösterilen Âyetler	114
a. “Kâfirleri, Yahudileri ve Hristiyanları Velî Edinmeyin!” Emrinin Hükmü	115
b. “Zillet Gösterip Barış Çağrısı Yapmayın” Emri ve Müspet Hareket	119
c. Savaş ve Cihad Âyetleri	120

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM'DA EVRENSEL HOŞGÖRÜ, POZİTİF YAKLAŞIM VE TEBLİĞ

A. İSLÂM'DA EVRENSEL HOŞGÖRÜ BOYUTUNDA POZİTİF YAKLAŞIM	122
1. Çoğulculuk ve Dînî Hoşgörü	123
a. Hak ve Hakikat Arayışında Fikir Farklılığının Ehemmiyeti	125
b. Çoğulcul Bir Toplumda Beraber Yaşama Ahlâkı	126
c. “Tanışasınız” Emri ve Farklılıklara Açık Olmak	128
d. Medîne Vesîkası’ndaki Olumlu Yaklaşım ve Müspet Hareket	130
d.1. Sözleşme Öncesi Medîne’deki Sosyal Yapı	131
d.2. Karşılıklı Mutâbakat ve Diyalog ile Müzâkere Süreci	133
d.3. Vesîka’nın Genel Çerçevesi	134
d.4. Medîne Vesîkası’nda Din ve Vicdan Hürriyeti	136
2. Gayrimüslimlerle İlişkilerde Müspet Hareket	138
a. Müşriklere İyilik Yapmak	138
b. Her Hâlükârda Gayrimüslimlerle Diyalogdan Yana Olmak	141
c. Uhrevî-Dünyevî Hüküm Farkı ve Müspet Harekete Etkisi	142
d. Mürtetlere Verilen Cezanın Hoşgörü Kültürüne Zıt Olmaması	143
e. İslâm’da Zimmîlere Verilen Önem	145
e.1. Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Hakları	146
e.2. Gayrimüslim Vatandaşların İç ve Dış Güvenlikleri	147
e.3. Gayrimüslim Vatandaşların Dînî Hakları	148
f. Gayrimüslimlerle Müslümanca Muhatap Olma Tarzı	149
g. Hudeybiye’de Müspet Hareket ve “Feth-i Mübîn”	150
h. İslâm Medeniyeti - Batı Medeniyeti İşbirliği ve Avrupa’da Rönesans	154
3. Olumlu Yaklaşımın Meyvelerine Güncel Örnekler	155
B. Hz. PEYGAMBER’DE (S.A.S.) TEBLİĞ VE POZİTİF YAKLAŞIM	158
1. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Tebliğdeki Temel Kıstasları	158
a. Münâkaşaya Girmeksizin Sadece Tebliğe Odaklanmak	159
b. Vazîfeyi Yapıp Hesâbı Allah’a Havâle Etmek	161

c. Mahzûn Olmadan ve Darılmadan Vazîfeye Devam Etmek	162
2. İletişimde Güzel Örnek Olarak Hz. Muhammed (s.a.s.)	163
a. Hâtemü'l Enbiyâ'nın (s.a.s.) Evrensel İnsan Sevgisi ve Tamamen Farklı Muhataplarla İletişim Tarzı	164
b. Müsâmahasıyla İletişimde Hz. Peygamber (s.a.s.) Örneği ve Necran Heyeti	165
c. Lânet ve Bedduâyaya Yönelmeyen ve İntikam Hissinden Uzak Rahmet Peygamberi (s.a.s.)	167
d. Olumsuzluklar Karşısında Yılmaksızın Diyalog Vesîlesiyle Tebliğ	169
e. Rasûlüllah'ın (s.a.s.) Kaba ve Nâhoş Şeylere Reaksiyonu	171
f. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Münâfıklarla Örnek Münâsebeti	173
g. Hz. Muhammed (s.a.s.)'den Kötülüklere Karşı Takımlacak Tavrı Tavsiyeleri	174
h. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) İ'tidâli Korumadaki Hassâsiyeti	175
i. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Muhataplarına Değer Vermesi	179
j. Muallim-i Ahsen Nebî (s.a.s.)	181
k. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Ortak Noktaları Dikkate Alması	185
l. Rasûlüllah'ın (s.a.s.) Ferdî Farklılıkları Gözetmesinin Ehemmiyeti	186
m. Hz. Peygamber'de (s.a.s.) Empati	187
n. Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Seviyeye Göre Aşamalı Eğitim	188

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'DE OLUMLU YAKLAŞIM KARŞISINDA SAVAŞ VE CİHAD

A. "DİNDE ZORLAMA YOKTUR" EMRİNİN HÜKMÜ VE CİHAD	192
B. DİNİ DEĞİL, SİYÂSÎ BİR MESELE OLARAK SAVAŞ	196
1. Yalın Küfür İslâm'da "Kitâl'e Sebep Değildir	199
2. İslâm'ın Savaştan Caydırma Prensibi	202
3. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Komutanlığı ve Müspet Hareket	203

C. İSLÂM'DA SAVAŞIN MÜSPET PRENSİPLERİ	205
1. Savaşta Emân Verilmesi, Umûmî Af ve Barış Taraftarlığı	205
2. Sivillerin Korunması ve Esirlere Müspet Muâmele	207
3. Ölü ve Yaralılara Yapılan Muâmele	209
SONUÇ	210
BİBLİYOGRAFYA	214
ÖZET	226
ABSTRACT	228

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makâle
a.y.	Aynı yer
b.	İbn (Oğlu)
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
bkz.	Bakınız
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİD	Diyânet İlmî Dergi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	Hicrî
H.z.	Hazreti
İSAV	İslâmî İlimler Araştırma Vakfı
M.E.B.	Millî Eğitim Bakanlığı
(r.a.)	Radıyallahü Anh
s.	Sayfa
sdl.	Sadeleştiren/Sadeleştirenler
s.a.s.	Sallallahu aleyhi ve selem
v.	Vefat târihi
thk.	Tahkîk eden
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
T.Ö.V.	Türkiye Öğretmen Vakfı
trc.	Tercüme eden
ts.	Tarihsiz

ÖNSÖZ

Hızla gelişen teknoloji insan hayatına gün be gün yeni şeyler ilâve etmektedir. Bu yenilikler insanların, toplumların ve milletlerin günlük yaşam tarzlarında etkili olduğu gibi düşünce tarzlarında, milletleri millet yapan değer yargılarında ya da bu yargılara olan bağlılıklarında ve hatta inançlarında, daha doğrusu bu inançların o milletin fertlerinin kalplerinde ve zihinlerinde şekillenmesinde bile etkili olabilmektedir.

Yirmibirinci yüzyılın getirdiği en büyük yeniliklerden birisi bütün bir dünyanın artık global bir köy haline dönüşmesi olmuştur. Berlin Duvarları yıkılmış, demir perdeler kalkmış ve böylece dünyadaki insan ve enerji kaynaklarının en güzel şekilde kullanılabilmesi gibi hedeflerin de etkisiyle devletler, milletler ve dolayısıyla da medeniyetler arası ilişkiler ehemmiyetine binâen oldukça ilerlemiştir.

Hal böyle iken bilgiye ulaşmanın oldukça kolay olduğu yirmibirinci yüzyılın bilgisayar çağında, dünyada İslâm'ın kendi orijinalitesi ile anlaşılıp anlatılmadığı ve bunun bir netîcesi olarak da İslam aleyhinde ciddî yanlış kanaatler ve önyargılar oluştuğu muhakkaktır. Bunun ise temelde iki sebebi vardır:

Birincisi “İslâmîa Fobia” şeklinde günümüzde ifade edilen İslâmîyetten korkutma ve soğutma projelerini gerçekleştirme gayretinde olan uluslararası çapta etkili ve güçlü bir medya imparatorluğudur. *İkincisi ve en önemlisi* ise İslâm'ın temsil problemidir. Görünüşte sünnete çok uygun sakalı, kılık ve kıyafetiyle görülen çok insanların başkaları ile iletişim tarzları ve iletişim hâlinde iken onlara karşı reaksiyonları vs. Müslümanca bir duruş sergilemekten çok uzak olabilmektedir. Al-Jazeera gibi uluslararası ünü olan televizyon kanallarında 2007 yılında Haziran ayı boyunca hep ilk haber olarak gösterilmiş olan Taliban tarafından kaçırılan Kore’li sivillerin dramı verilebilecek örneklerden sadece birisidir. Ne var ki İslâm, bu tür olumsuz şartlara rağmen bugün hala dünyada en hızlı yayılan dindir.

Bu tez çalışmasında İslâm'ı temsil edememe probleminin sebepleri gösterilmeye çalışıldı. Bu bağlamda, “Müslümanların insanlarla iletişim kurarken, onlarla konuşurken ve tartışırken dikkat etmeleri gereken önemli ilkelerin neler olduğu; muhatap olunan insanların davranışlarına sözlü veya fiilî tepki gösterirlerken Müslümanca bir duruş sergilemelerinin nasıl olması gerektiği ve bu gibi konulardaki

İslâm'ın temel kıstaslarının neler olduğu vb. sorulara iknâ edici cevaplar verebilmek için bu tez çalışmasıyla her şeye olumlu yaklaşabilmenin, yani pozitif yaklaşımın ya da müspet hareketin Kur'ân perspektifinden resmi gösterildi.

Murat YILMAZ

GİRİŞ

“Pozitif yaklaşım” terimi olumlu düşünce, hüsn-i zan sahibi olup hayata hep olumlu bakabilmek ya da müspet hareket diye de ifâde edilebilir. Genel bir tanım yapmak gerekirse, insanın hayatın her safhasında hüsn-i zan ile meselelerini ele alabilmesi ve karşılaştığı problemlere en uygun bir tarzda yıkıcı değil; yapıcı bir şekilde yaklaşıp, güzellikle meselelerini halledebilmesi gibi anlamlara gelmektedir.

Olumlu yaklaşım iki kategoride ele alınabilir. *Birincisi*: insanlarla diyaloga geçip iletişim kurarken onları muhatap alma tarzı ile alâkalı; *ikincisi* ise insanlardan bir takım şeylere muhatap olurken onlara gösterilen tepki ya da reaksiyonlarla alâkalıdır.

Kur’ân-ı Kerîm’de insanın toplum hayatındaki tutum ve davranışlarını düzenleyen, meselâ eve nasıl girilmesi veya sokakta nasıl yürünmemesi gerektiği gibi konuları anlatan pek çok detay mevcuttur. Böylesine detaylı konuların anlatıldığı Kur’ân’da, Mü’minlerin önemli bir vasfı olan iyilik ve güzelliği emredip, kötülüklerden sakındırma vazîfesinin, yani “emr-i bi’l ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker”in nasıl yapılması gerektiğini öğretir sûrette olumlu yaklaşıma özel bir yer ayrılmıştır.

Kendisinin güzel ahlâkın tamamlayıcısı olduğunu ifâde eden ve ahlâkı da Kur’ân demek olan Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sünnet-i seniyyesinde de “olumlu yaklaşım” özel bir öneme sahiptir. Öyle ki, onun yirmi üç senelik kısa bir zaman diliminde insanlık tarihindeki en büyük reforma vesîle olmasının en önemli sırrının, Allah’ın tevfiik ve inayetinden sonra, çok hassâsiyetle ve mahâretle pratiğe geçirdiği “olumlu yaklaşım” prensipleri olduğu anlaşılmaktadır.

Kur’ân’a göre Allah rızâsını veya muhabbet-i ilâhîyi kazanmanın yolu Rasûl-ü Ekrem’e (s.a.s.) muhabbetten geçer ve şurası muhakkaktır ki muhabbet mertebesinden önce bilgi, ma’rifet mertebesi gelmektedir, dolayısıyla da ma’rifet basamağını atlamadan muhabbet mertebesine çıkılamaz. Bundan hareketle bu tez çalışmasında Hz. Peygamber (s.a.s.)’e özel olarak değinildi ve her ne kadar tezin başlığı “Kur’ân Perspektifinde Pozitif Yaklaşım” ise de tezin desteklenmesi için verilen referanslarla Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sünnetine ayrı bir îtinâ gösterildi. Zira Kur’ân mesajının doğru anlaşılmasında, düştüğü şerhlere ve yaptığı tefsirlere dikkat

edilmesi gereken ilk ve en büyük müfessirin Hz. Peygamber (s.a.s.) olduğu konusunda kimsenin şüphesi ve îtirâzı yoktur. Bu yüzden bu çalışmanın hadis anabilim dalının esas sahası olan hususlara da kaymasından bir endişe duyulmadı.

Bu çalışmada bazen “Müspet hareket” olarak da isimlendirilen bu hayat tarzını yakından ilgilendiren alt başlıklara da değinildi. Meselâ dinlerarası diyalog, hoşgörü ve tolerans gibi konular tezin konusu îtibâriyle Kur’ân’ın ışığında mutlaka değinilmesi gereken konular olarak görüldü. Çünkü tarihte, iki asır kadar süren haçlı seferleri gibi, büyük ve çok tahribatlı medeniyet çatışmaları görülmüştür. Büyük Hıristiyan halk kitlelerinin savaşı olarak bu seferlere çekilebilmesindeki sebeplerden belki de en önemlisi farklı medeniyetlere sahip bu insanların karşıdakiler ve onların değerleri hakkındaki büyük cehaletleri ve ön yargılarıdır. Bu seferlerde asker olarak rol almış Hıristiyan halkın Müslümanlar hakkında sahip oldukları önyargılarının onların bu seferlere iştirak etmelerinde çok ciddî rol oynadığını bugün bize tarih anlatmaktadır.

İslam aleyhinde böylesine bir cehâletin asırlar öncesinde vukû bulması anlaşılmayacak bir sosyal realite değildir. Fakat günümüzde artık bunun, bu asrın fetret ehli insanların haricindekiler için mâzur görülmesi mümkün değildir. Bu cehâletin ise iki yönü vardır; *Birincisi* Müslümanların vazîfeleri ile alâkalıdır ve insanlara İslâm’ı tanıtip herkese bu mesajı ulaştırıp ulaştıramadıklarını sorgulamaktadır; *ikincisi* ise, İslâm’ın mesajı kendilerine tam ve kâmil olarak ulaşmasına rağmen bazı insanların farklı sebeplerden dolayı araya duvarlar örme, kulaklarını kapatarak, kendi cehâletlerinde kalıp hep İslâm’ın karşısında kalma tercihinde bulunmalarındır. Günümüzde çokça konuşulmakta olan “Medeniyetler Çatışması” teorisini ortaya atanların ve buna sahip çıkanların durumları da cehâletin bu ikinci yönüne güncel bir örnektir.

Samuel Huntington’ın ortaya attığı “Medeniyetler Çatışması Teorisi” aslında günümüzde dünyada mevcut olmayan fakat kendisinin ve onun hayat felsefesindeki çevrelerin gerçekleşmesini arzuladıkları bazı şeyleri insanlara kabullendirme gayretidir. Bu yüzden bu teoriye “Medeniyetler Çatışması Komplo Teorisi” denilmesi daha isâbetli olacaktır. Burada Huntington’ın yaptığı, sadece bu teoride bahsi geçen hususların son derece normal ya da engellenemez realitelermiş gibi insanlar tarafından algılanmasını sağlayıp böylece halkın zihinlerinin bir takım şerli

beklentileri kabullenmeye hazır hale gelmesine gayret göstermekten ibarettir. Eğer hayata, milletlere ve medeniyetlere yönelik son derece negatif bir bakış açısı onların arzularadıkları tarzda insanların zihnine iyice yerleştirilebilirse o zaman hiç kimse barış dolu bir dünyaya ümitvâr bir şekilde bakmayacak ve uluslar arası sahada medeniyetler arası ilişkileri geliştirmeye yönelik olumlu bir adım atma niyeti ve gayreti içerisinde olmayacaktır. Netîce olarak da bu sûretle Huntington ve onunla aynı hayat felsefesine sahip insanlar gâyelerine ulaşmış olacaklardır.

Bir takım insanların neden barış dolu bir dünya istemeyecekleri konusu değerlendirilecek olursa bunun genel olarak *ekonomik* ve *inançsal* olmak üzere iki sebebi olduğu söylenebilir. *İnançsal sebepler*, muharref dinlerin insanlara empoze ettiği evrensel insânî değerlere de aykırı olan bazı inançlar ve hedeflerdir. *Ekonomik sebebin* ne olduğunu anlamak için ise dünyadaki süper güçlerin özellikle ortadoğuda olmak üzere dünyanın pek çok yerinde cereyan etmekte olan savaşlar, çatışmalar ve terörist eylemleri vasıtasıyla silah pazarından elde ettikleri büyük kâr payını hatırlamak gerekmektedir. Bu realite devletler arası muvâzenede önemli yerleri olan süper güçlerin niçin pek çok ülkedeki savaşların ya da terörist faaliyetlerinin sona ermesi için samimî ve aktif bir rol almadıklarını göstermektedir.

Huntington'a göre medeniyetler arasında büyük fay hatları mevcuttur. Medeniyetler birbirinden dil, tarih, kültür, gelenekler ve en önemlisi din ile ayrılır. Bu çeşitli medeniyetlerin mensuplarının Allah-insan, fert-toplum, vatandaş-devlet, babalar-çocuklar, karı-koca ilişkileri konusunda farklı görüşleri vardır. Bu farklılıklar asırların getirdiği sonuçlardır ve çok yakın bir dönemde ortadan kalkması mümkün değildir. Zira bunlar, siyâsî ideolojiler ve siyâsî sistemler arasındaki farklılıklara göre, daha köklü farklılıklardır. Bundan dolaydır ki asırlar boyunca medeniyetler arasındaki anlaşmazlıklar, en uzun ve en şiddetli çatışmaları doğurmuştur.

Ayrıca bu medeniyetler çatışması tezinde en fazla vurgulanan şeylerden birisi de dinin insanların arasını ayırıcı en büyük unsur olduğu iddiâsıdır. Huntington'a göre din, ırkî mensûbiyetten daha fazla insanların arasını kesin ve hatâlı bir şekilde ayırır. Çünkü kişinin yarı Fransız yarı Arap, hatta aynı anda iki ülkenin vatandaşı olması bile mümkündür; fakat yarı Katolik yarı Müslüman olması oldukça zordur, hatta imkansızdır.

Medeniyetler arası çatışma tezi, neficede gayrimüslimlerin Müslümanlar ile tanışıp kaynaşmamasını öngörmektedir. Bunun için de yapılan şey aradaki farklılıkları çok büyük problemler îlân edip arada kapanması mümkün olmayan büyük fay hatlarının olduğunu insanların kabullenmesine gayret göstermektir. Oysaki artık günümüzde birçok Batılı stratejik araştırma merkezinin benimseyerek tatbik ettiği ve çoğu Batılı hükümetlerin uygulamaya koyduğu bu medeniyetler arası çatışma felsefesinin ancak fikrî bir hatâ olduğu ve bütün insanlığa karşı bir sorumluluğu olduğunu anlayan ve kabul eden fikir akımları da vardır.

Batıdaki bu fikir akımlarından bazıları, farklı medeniyetler arasında müşterek olan insâni değerleri; farklı toplumlar, halklar, dinler ve kültürlere âit ortak düşünce ve inançları keşfetmek, sınırlarını belirlemek ve billurlaştırmak için İslâmî tecdid ve yenilenme akımları ile samîmî bir diyalog kurmaya gayret etmektedir. Huntington'ın teorisini inceleyen Prof. Muhammed Ammara gibi pekçok akademisyenin kanaati ise gelecekte evrensel tek bir medeniyet olmayıp; onun yerine farklı medeniyetlerden oluşan bir evren olacağı ve o medeniyetlerin birlikte yaşamaları gerekeceğidir. Bu kanaat ise diyalog karşıtı insanlara bir mesaj vermektedir. Çünkü birlikte yaşamak demek diyalog içinde olmak demektir. Bugün diyalog karşıtı olan bazı Müslüman gruplar ise misyonerlik ile bu faaliyetler arasında ilişkiler kurarak şiddetle bu tür faaliyetlere karşı bir duruş sergilemektedirler. Oysa pratikte görülen realite şudur ki diyalog, İslâmiyetin daha iyi anlaşılmasına hizmet etmekte, pekçok ihtidâ hâdiselerine vesîle olmakta veya en azından bugün dünyada çok sözü edilegelen bu “medeniyetler çatışması” tezine karşı bir antitez oluşturmaktadır.

Örneğin Thomas Michel'e göre de günümüzdeki dünyanın en temel gerçeği, çatışma, özellikle de medeniyetler çatışması değildir aksine insanların hem ilgi duydukları hem de endişelendikleri bir takım ortak meselelerin evrensel olduğudur. Söz konusu farklı medeniyetlerin hâkim olduğu toplumlarda, kültürel izleri ortaya koyan birleştirici unsurlar bulunmaktadır. Bunlar: kültür mîrâsı, inançlar, felsefî düşünceler, örf, âdet ve geleneklerdir.

Bazı şerli beklentilere altyapı oluşturabilmek için ortaya atılan “Medeniyetler Çatışması” tezine karşı bir “Medeniyetler Arası Diyalog” anti tezinin kurulup hayatiyete geçirilmesinin Müslümanların bu asırda önemli bir vazîfesi olduğu kanaatiyle, bu akademik çalışmada temel İslâmî ilimlerin ilk iki kaynağının beyanları

dinlerarası diyalog, hoşgörü ve tolerans gibi konuların daha iyi anlaşılabilmesi için değerlendirmeye tâbî tutuldu. Zira bunlar haçlı seferlerine bile sebep olabilmiş bahsi geçen önyargıların ortadan kaldırılabilmesi için atılması gereken ilk adım olarak görünmektedir. Bu maksatla konuyla alâkalı lehte ve aleyhte görüşler dile getirildi ve bu konulara Kur'ân ve hadis eksenli yaklaşırken kanâatte farklılaşmanın sebepleri durumundaki temel İslâmî kaynakları değerlendirirken yapılan metodoloji hatalarının netîcesi olan yanlış kanaatler tashîh edildi.

İslâm'da savaş ve cihad konuları hakkında insanlardaki mâlûmât eksikliği İslâm'da gayrimüslimler ile ilişkilerde müspet harekete yer olmadığı düşüncesine sebep olabilmektedir. Bu nedenle aslında başlıbaşına bir kitaba konu olacak kadar geniş olan bu konuların detaylarına hiç girmeden sadece tez konusu ile yakından ilgili olan bölümlere bu çalışmada özetle temas etmekle yetinildi.

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Artık global bir köy haline gelmiş olan dünyada farklı dinlerden ya da kültürlerden olan insanların bir arada yaşayabilmesinin öncelikli bir şartı herkesin diğerlerini kendi konumlarında kabullenip onlarla güzel geçinmesini bilmesidir. Başkalarının inançlarına ve değer yargılarındaki farklılıklara saygılı olarak herkesi oldukları gibi kabul etmek demek o inançları ve değerleri kabullenip o inanıştaki insanlardan bir ferd haline gelmek demek değildir.

Lokman Sûresi'nde يَا بَنِيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ “Evladım, namazı hakkıyla ifa et, iyiliği yay, kötülüğü de önlemeye çalış, ve başına gelen sıkıntılara sabret! Çünkü bunlar azim ve kararlılık gerektiren işlerdendir.”¹ şeklinde oğluna hitap eden Hazreti Lokman’ın da dikkat çektiği gibi, sâlih bir dâirede aksiyonlar üretebilmek kolay bir iş değildir. Çünkü dünyada iyilikler ve güzellikler ardına düşerek amel-i sâlih maksadıyla hareket eden insanların her zaman karşılarında bir takım engeller görmeleri târihten günümüze tekerrür edegelen bir vâkıdır. Bazen bir takım beklenmedik zorluklar ortaya çıkmış ve bazen de karşı taraftaki muhataplar tarafından bizzat üretilmiştir. Kur’ân bu tür bütün problemleri her şeye rağmen aşabilmek, zorlukları ortadan kaldırabilmek için “Sabır, azim, kararlılık ve en güzel tarzda mukâbele ya da müspet hareket” çözümünü sunmaktadır. Bu çalışmada esas üzerinde durulan konu da bu gösterilen çözüm önerileridir.

Şayet Kur’ân’da bazı konular, âyetlerin öncesi ve devamı dikkate alınmayarak âyetler sadece harfi harfine, kelimesi kelimesine tercüme edilerek ele alınırsa ya da Kur’ân’ın ve hadislerin bütünü göz önüne alınmayarak değerlendirilirse önemli yanlış anlamalar meydana gelebilir. Eğitimde yanlışları düzelterek ilerlemek ve mesafe katetmek ise bir şeyi en baştan öğretmekten daha zor olmaktadır. Bu çalışmada yapılan da tez konusu ile alakalı gözden kaçırılmaması gereken önemli hususlara dikkat çekerek, bu zoru başarmaya tâlip olmaktır.

Dünyada İslâm’ın güzel temsil edilmemesinin netîcesi olan “İslâmîa Fobia” gerçeğine 1994 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından organize edilen Birinci

¹ Lokman, 31/17.

Din Şûrasında Kore'den gelen temsilci önemli bir işaretle bulunmuştur. Kore'li temsilci konuşmasında İslâm'ın Kore'ye birinci dünya savaşında oralara gelerek halkın gönlünde taht kuran Türk askeri vesilesi ile geldiğini ifade edip Türk milletine teşekkür ettikten sonra, o günlerde karşılaşılan önemli bir sıkıntıya parmak basmıştır. Temsilci, İran'daki Humeynî ihtilâlinden sonra orada öldürülen insanlar sebebiyle uluslararası medyanın yaptığı "İslâm hunhardır, kan dökücüdür" şeklindeki ısrarlı propagandaların tesiriyle yakın bir zamanda pek çok Müslüman'ın, gerek Japonya'da, gerekse Kore'de "Biz hunhar bir dine tâbi olamayız" diye irtidat ettiklerini anlatmıştır.²

Bu temsilci tarafından anlatılan realiteler, *birincisi* bu tez çalışmasının konusu olan müspet hareket vesîlesiyle gayrimüslimler ile diyalog halinde olmanın ehemmiyetine işaret ederken *ikincisi* de İslâm mesajının dünya insanına ulaşmasına en büyük mânî olan İslâm'ın güzelliklerini temsil edememe problemine işaret etmektedir. Bu temsil probleminin arkasındaki en büyük neden ise müslümanların kendi kaynaklarına yabancı kalmış olmalarıdır.

Bütün medeniyetlerin üç genel süreçten geçtiği düşünülebilir: *Birincisi inanç dönemidir* ki bu dönemde insanlar sâfiyâne o inancı yaşarlar ve o dönemde bir medeniyetin kültürünün temeli atılmış olur; *ikincisi ilim dönemidir* ki artık o inancın ya da medeniyetin metodolojisi ortaya çıkar ve buradaki değerler insanların zihinlerine ciddî anlamda yerleşir; *üçüncüsü ise kültür dönemidir* ki artık teorik olarak insanların zihninde güzelce yer etmiş olan bilgiler doğrudan doğruya insanların yaşam tarzına, kılık kıyafetine, mîmârîsine, yemek kültürüne, sosyal çevresinin görüntüsüne, mizanpajına, sivil toplum kuruluşlarının yapısına, işleyişine vb. her şeyine şekil vermeye başlar ve bu medeniyetin etkisi hemen her yerde kendisini gösterir hâle gelir.

İslâm medeniyeti bu üç süreci de geçirmiştir. Ne var ki asrımızda dünyanın çok geniş bir coğrafyasında ilim döneminin semereleri ile müslümanlar arasına demir perdeler çekilerek Müslümanların bu semerelerden istifadesi kesintiye uğratılmıştır. Müslümanların çok zengin bir medeniyetin kültür mîrâsından habersiz hâle getirilebilmesi için onlar ile bu büyük mîrâsın arasındaki vâsıtaların yok edilmesi yoluna gidilmiştir. Neticede artık târihî dinamiklerini göremez, görse de anlayamaz

² İbrahim Canan, "Hudeybiye Sulhünün Düşündürdükleri", *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s. 136 .

bir hâle dönüştürülen Müslümanlar yavaşça kendi değerlerinden koparılmaya çalışılmıştır. Bu da günümüz Müslümanlarının medeniyetlerin üçüncü dönemi olan kültür dönemini olması gerektiği güzellikte tecrübe edememeleri ile sonuçlanmıştır. Bu tez çalışmasında yapılmak istenen de bu güzelliklerin pratiğe geçirilebilmesine katkıda bulunabilmek maksadıyla, günümüzün şartlarının gerektirdiği şekilde onların görülebilmeleri için gün yüzüne çıkarılmalarıdır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU

Müslümanların başkalarıyla temas halinde iken kendilerinden beklenen Müslümanca duruşu ya da reaksiyonu gösterememeleri günümüz Müslümanlarının dikkat çeken önemli kusurları haline gelmiştir. Bu kusurların temelinde muhatap olunan şeylere nasıl mukâbelede bulunulması gerektiği konusundaki mâlûmât eksikliği yatmaktadır. Dolayısıyla da henüz teorik olarak insanların zihninde hazır olmayan bazı güzelliklerin pratikte onlardan beklenmesi abes görünmektedir.

Bu tez çalışmasındaki maksat bu probleme bir çözüm üretebilmek kasdıyla Kur'ân'dan pencereler açarak, bir bütün halinde analiz edildiği takdirde Kur'ân'ın hep müspet hareket etmeyi vurguladığının, Kur'ânî metodun bardağın boş tarafını değil de dolu tarafını görmek ve göstermekten geçtiğinin anlaşılmasını sağlamaktır.

Çalışmada kullanılan teknikler, kaynak tarama ve veri toplama teknikleridir. Çalışmaya evvelâ baştan sona Kur'ân-ı Kerîm'in hatmedilip, tez konusu ile ilgili olduğu görülen âyetlerin tesbit edilmesiyle başlanmıştır. Daha sonra ise bu âyetlerin mânâlarına yoğunlaşarak, öğretilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için tefsir ve hadis ilimlerinin temel kaynak eserlerindeki açıklamalardan istifade etme yoluna gidilmiştir. Bununla birlikte araştırma sadece temel kaynak eserler ile sınırlandırılmayarak yakın tarihin ve günümüzün ilim adamlarının eserlerinden ve beyanlarından da istifade etmeye önem verilmiştir.

Bir hükmün ya da bir sözün doğru değerlendirilebilmesi için dikkat edilmesi gereken üç esas vardır: Bu söz ya da hüküm;

1. Kim tarafından söylenmiş ya da kim bu hükme varmıştır?
2. Kime söylenmiş ya da kim hükme muhatap alınmıştır?
3. Hangi ortamda ve hangi şartlar altında söylenmiş ya da hükmedilmiştir?

Bu sebeple, bu tez çalışmasında âyetlerin iniş sebebi ve hadislerin söylendiği zaman ve zemindeki ortamın şartlarına değinilerek veriler değerlendirilmeye tâbî tutuldu ve ondört asır öncesinin şartlarını da dikkatlere sunmak metodu tercih edildi. Bununla birlikte günümüzden güncel örneklerin de yardımıyla nassların zamanımızda nasıl anlaşılması gerektiği analiz edildi. Bu yüzden bu tezde, klasik anlamda nassların ve rivâyetlerin analizinin yanında, muâsır âlimlerin görüşlerinin de

dikkate verilmesine ve mânâyı pekiştirebilmek maksadıyla kendi gözlem ve tecrübelerimize de değinmeye özen gösterildi.

Bu tez çalışması genel olarak bir giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. *Girişte* genel bir perspektif çizilerek okuyucu detaylara hazırlanırken *birinci bölümde* Kur'ân'dan bu çalışmada sunulan teze delil olarak gösterilebilecek âyetler incelenerek hadislerin de ışığı altında mütâlaa edildi. Müspet harekete mânî olarak anlaşılabilmiş âyetlerin manaları üzerinde de durularak bazı yanlış anlamalar tashih edildi ve bu sûretle okuyucuya ilgili kaynaklara doğru bir yaklaşım kazandırmaya gayret edildi.

Bu sûretle hem faaliyetlerde hem de tepkilerde İslâm'ın öngördüğü müspet hareket prensiplerini zikredip bunun önemli açılımlarından olan diyalog ve hoşgörünün Kur'ân'daki yerleri göstermeye çalışıldı. Ayrıca günümüzde akademik çevrelerde çokça konuşulur hale gelmiş olan Huntington'ın "Medeniyetlerarası Çatışma" teorisi kısaca incelenerek bu teorinin altındaki nedenlere işâret edildi ve bu oluşturulan çatışma tezinin karşısındaki "Medeniyetler ve Kültürler Diyalogu" antitezinin ehemmiyeti vurgulandı.

İkinci bölümde dünyanın içinde bulunduğu kargaşalardan kurtulma yollarını gösterebilmek maksadıyla İslâm'ın sosyal hayatla ilgili getirdiği çoğulculuk ve evrensel insan sevgisi gibi konular masaya yatırılıp, Müslümanca bir duruşun özellikle gayrimüslim muhataplara nasıl gösterileceği anlatılarak Müslümanların gayrimüslimlerle ilişkileri konusundaki prensipler özetlendi. Ayrıca Kur'ân'î ve nebevî prensiplerin evrensel barışa ve müspet harekete katkısı incelemeye tâbî tutuldu.

Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber (s.a.s.) hakkında verdiği detaylar ve hadîs-i şerîfler incelenerek Peygamberimiz'i (s.a.s.), tez konusuna bakan yönüyle daha iyi tanımaya gayret edildi. Peygamberimiz'in (s.a.s.) vasıflarının ve güzel ahlâkının ortaya konulmasıyla onun hayatında müspet hareket prensiplerinin ne kadar önemli bir yeri olduğu göstermeye çalışılarak bu tezin sünnet-i seniyyeden nasıl desteklendiği de ortaya konmaya çalışıldı.

Bu bağlamda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yaşadığı olaylar ve ümmetini eğitirken, ya da bütün insanlara mesajını iletirken kullandığı prensipler analiz edilerek bunlardan ders çıkarılmaya çalışıldı. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) insanlar arası

ilişkilerde, diyaloglarıyla insanlığa nasıl yol gösterdiği konusu yapılan analizlerle ortaya konmaya çalışıldı.

Ayrıca müspet hareket fikrinin teoriden pratiğe nasıl dönüştürülebileceğine örnek olmaları hasebiyle günümüzde müspet hareketin görülebilmüş ya da görülmekte olan bazı meyvelerine dikkat çekildi.

Üçüncü Bölümde İslâm'da cihad ve savaş konularına açıklık getirmeye gayret edilerek konuya bütün Kur'ân'ın genel çerçevesinden bakılmadığı takdirde kafa karıştıran ve sanki Kur'ân-ı Kerîm'in müspet hareketin zıddına emirler içermekte olduğu gibi yorumlara sebep olabilen bazı âyetler analiz edilerek İslâm'ın esâsen savaşta dahî müspet hareketi emrettiği gösterildi.

Bunun için İslâm aleyhinde yapılan propaganda çalışmalarının netîcesinde çoklarının aklında yanlış veya eksik anlamlar kazanmış olan cihad meselesi mercek altına alınarak okuyucuya daha kapsamlı bir tanım gösterildi ve aslında cihadın sadece kutsal savaştan ibaret olmadığı ve Allah'ın Kur'ân'da Müslümanların dünya barışının teminatçısı olmaları gerektiğini vurguladığına dikkat çekildi.

Sonuç bölümünde ise, tez çalışması boyunca bütün anlatılanların genel bir özeti verilerek, bölümler halinde sunmaya gayret edilen gerçeklerin birbirleri ile irtibatı vurgulanıp tez kısaca özetlendi.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN TEMEL HEDEFİ VE POZİTİF YAKLAŞIM

KUR'ÂN'IN TEMEL HEDEFİ VE POZİTİF YAKLAŞIM

Kur'ân-ı Kerîm'in içeriği genel olarak dört temel esastır. Bunlar: Tevhid, nübüvvet, âhîret ve adâlettir. Her ne kadar bunlar arasında “tebliğ” konusu zikredilmemiş olsa da bunun onların ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'deki en başta bu dört temel konu ve sonra da diğer bütün konular ancak tebliğ sürecinde ele alınabilecek, insanlara iletilerek misyonlarını yerine getirebileceklerdir.

Kur'ân'ın esas amacı insanlara her iki cihânda da saadet ve mutluluk getirmek üzere onlara rehberlik yapmaktır. İnsanlık târihinde her dönemde bu vazîfe peygamberler vâsıtasıyla yaptırılmıştır. Yâni peygamberlerin varılıklarının sebebi İslâm'a dâvettir, tebliğdir. Dâvet (الدعوة) kelimesi sözlük anlamı îtibâriyle Arapçada, duâ etmek, çağırma gibi anlamlara gelir,³ “إِلَى” harf-i ceriyle ise, davet/çağrı anlamını kazanır.⁴

Allah insanları kendisini tanımaları ve O'na ibadet etmeleri için yaratmıştır. Fakat Allah'a ibadet etmek yaratılışımızın sebebi değil, aslen sonucudur. وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ⁵ âyet-i kerîmesi ekseriyetle mütercimler tarafından “Ben insanları ve cinleri ancak bana ibâdet ve kulluk etsinler diye yarattım.” şeklinde tercüme edilmektedir. Bu ise konu üzerinde detaylara inerek derin düşünmemiş insanların yaratılış sebebimiz konusunda yanlış kanaatler elde etmelerine sebebiyet verebilmekte ve “şayet Allah beni sırf kendisine ibadet etmem için yarattıysa yani O'na ibadet etmek benim varlığımın tek sebebi ise ve Allah'ın gerçekten hiçbir şeye ihtiyacı yok ise niçin beni kendisine ibadet ettirmeyi dileyip yarattı o zaman?” şeklinde Allah inancına son derece ters bir takım sorular ile insanların îmanları zedelenmekte ve zihinleri karışabilmektedir.

Oysaki insanoğlu Cenâb-ı Hakk'ın “للكريم” ismine ayna olmak durumunda yaratılmıştır. Kur'ân'da en çok tekrarlanan konulardan birisi Allah'ın kullarına

³ Ebü'l Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur (v.711/1311), *Lisânu'l-Arab* I-XV, Dâru Sadır, Beyrut, 1988, 5/1359.

⁴ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Rağıb el-İsfehânî, *Müfredatu elfazi'l-Kur'an* (thk. Safvan Adnan Davudî), 3. baskı, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1992, s. 315, 316.

⁵ Zâriyât, 51/56.

bahşettiği sayısız nîmetlerdir.⁶ Hiç şüphesiz bunların sebebi ise Allah'ın kereminden ve cömertliğinden başka bir şey değildir. Aşağıda zikredilen âyet-i kerîmeden de Allah'ın cömertliğinin insanın varlık sebebi olduğu anlaşılmaktadır: يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّبَكَ يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّبَكَ
“Ey insanoğlu! Rabb-i Kerîm’in husûsunda seni yanltan ve aldatan nedir? O Kerîm Rabbin değil mi ki seni yaratan, bütün vücud sistemini düzenleyen ve sana dengeli bir hilkat veren, ve seni dilediği bir surette terki eden?”⁷

Yukarıdaki âyette, esmâ-i hüsnâdan “الْكَرِيمِ”in seçilmesi ve hemen bu ismin de bir ism-i mevsûl ile Allah'ın insanı yaratması fiiline bağlanması elbette ki bir hikmete binâendir. Bundan alınacak ders ise insanın Allah'ın “الْكَرِيمِ” ismine ayna olmak üzere yaratılmış olduğudur. Görülen odur ki Allah'ın insanı bu şekilde “ahsen-i takvîm”⁸ üzere en güzel kıvamda ve ölçülerde yaratması fiili O'nun “En Şerefli ve Cömert” olmasından dolayıdır. Buradan hareketle kısaca diyebiliriz ki insanın yokluktan varlık âlemine çıkması Allah'ın kereminin, cömertliğinin bir netîcesidir.

Kerîm Rabbimiz Allah Teâlâ cömertliğinin netîcesinde, gizli hazînelerinden istifâde edecek muhataplar görmek murâd etmiştir ki onların her türlü imdâdına ve ihtiyacına nihâyetsiz cömertliği ile koşsun, cevap versin ve gizli hazînelerinin kapılarını açarak herkesin istifadesine sunsun. Bütün bunlar O'nun “الْكَرِيمِ” “Gerçek anlamda Cömert, En Cömert” oluşunun netîcesidir. Böylece Allah Teâlâ mahlûkâtını yaratmış ve sonrasında da onları ibâdet ile mükellef kılmıştır.

Kısaca özetlemek gerekir ise, insanın yaratılış sebebi Allah'ın sonsuz keremi yani cömertliğidir ve mesul tutuldukları ibâdetler ise insanın yaratılışının sebebi değil, aslen sonucudur. Bunu dikkate alarak وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ âyetinin kelime kelime tercümesini değil de diğer âyetler ve hadislerin de ışığı altında mânâsını düşünürsek şu anlama geldiğini görürüz: “İnsanları ve cinleri hiçbir şerîk olmadan Ben yarattım. O halde, bunun sonucu olarak onlar hiç kimseyi ya da hiçbir şeyi bana ortak koşmaksızın ancak Bana ibadet edecekler.”

⁶ Meselâ bkz. İbrâhim, 14/34.

⁷ İnfitâr, 82/6-8.

⁸ Tîn, 95/4.

Şayet yaratılış sebebimizi Allah'ın cömertliğinden başka bir kelime ile daha ifade etmek gerekirse bunu karşılayacak en güzel kelime “muhabbet” olacaktır. Bütün varlığın mayasında muhabbet vardır. Allah bilinmeyi murat etmiş ve böylece de bütün mahlûkâta muhabbette bulunup *el-Kerîm* ismi ile tecellî ederek onları yokluktan varlık âlemine çıkarmıştır, sonrasında da bu muhabbetin netîcesinde güneşten, aya, arzdan semâya kadar her şeyi ve içindekileri insanın emrine vermiştir.⁹ Bütün bu nimetler aslında Allah'ın insana ne kadar muhabbet duyduğunun ve değer verdiğinin bir delilidir.

Hadîs-i kutsî olarak meşhûr olmuş *كنت كثرًا لا أعرف، فأحببت أن أعرف، فخلقت خلقًا، فعرفتهم* بي عرفوني *“Ben bir kenz-i mahfî (gizli ve bilinmez bir hazîne) idim, bilinmeyi murâd ettim ve mahlûkâtı yarattım. Onlara kendimi tanıttım ki Beni bilebilsinler.”*¹⁰ sözlerinin her ne kadar hadis kriterleri açısından bir hadîs-i kutsî kabul edilmesine imkân yok ise de bu, söylenen bu sözün hiçbir hakîkati yoktur anlamına gelmez. Nitekim Aclûnî (v. 1162 h.) bu sözün meşhûr hadis olduğunu belirttikten sonra şöyle der: “Her ne kadar Aliyyü'l-Kârî (v.1014 h.) de bunun bir kutsî hadis olmadığı kanaatinde ise de ona göre mânâ doğrudur. Çünkü bu mânâ، وما خلقت الجن والإنس إلا ليعبدون âyetinden istifâde edilerek kabul edilebilir. Zira bu âyetteki ليعبدون *‘Bana ibadet etsinler diye...’* kelimesi İbn Abbâs'ın (r.a.) da tefsir ettiği üzere ليعرفوني *‘Beni bilsinler diye...’* şeklinde anlaşılmalıdır.”¹¹ Bu meşhûr hadîsinin de işâret ettiği üzere, önce Allah'tan muhabbet zuhur etmiştir ve bu da bütün âlemin ve mahlûkâtın îcadına sebep olmuştur. Nitekim *يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ* *“Allâh onları, onlar da Allâh'ı severler.”*¹² âyetiyle de muhabbetin ilk olarak Allah'tan zuhur ettiği teyid edilmektedir.

Elmalılı (1361/1942) da insanlığın yaratılış sebebi konusunda Aliyyü'l Kârî (v. 1014/1605) ile aynı kanaati paylaştığını şu şekilde ifade eder: “Cinn ve insan cinsinin yaratılmasının hikmeti Allah'ı tanıyıp O'na ibadet ve kulluk etmektir. Bunun dışında başka şeylere tüketilen ömürler, ameller zayi edilmiş olur, onun için azabı

⁹ İsrâ', 17/44.

¹⁰ Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed Aclûnî (v. 1162 h.), *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs amma iştehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, I-II, 2. baskı, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1932, 2/132.

¹¹ a.y.

¹² Mâide, 5/54.

hak eder. Bazıları لِيَعْبُدُونِ ‘Bana ibadet etsinler diye’ ifadesinde لِيَعْرِفُونِ ‘Beni tanısinlar diye’ şeklinde bir tefsir nakletmişlerdir. Bunun manası da ‘Beni mabud tanısinlar’ demektir.”¹³

Şâyet Zâriyât Sûresi 56. âyeti “Ben insanları ve cinleri ancak bana ibâdet ve kuluk etsinler diye yarattım.” mealindeki zayıf tercümenin ışığı altında bile anlaşılrsa, dikkatle mesele tefekkür edildiğinde yine de insanlığın yaratılış sebebi konusunda varılan bu sonucun değişmeyeceği görülecektir. Şöyle ki bir kimse ümit ve korku (havf ve recâ) dengesini kurmayarak Allah’a saygı ve sevgi duymaz ise O’na ibadet etmeyecektir. Demek oluyor ki Allah’ın kulu yaratma sebebi muhabbet olduğu gibi kulun da Allah’a ibadet etmesinin sebebi de aynı şekilde muhabbettir. Buna “muhabbetullah” mertebesi denilmektedir. Bununla birlikte “muhabbetullah”tan önce önemli bir merhale daha vardır ki buna “ma’rifetullah” mertebesi denilmektedir. “ma’rifetullah”ı elde edememiş bir insanın “muhabbetullah”ı yakalayabilmesi ise mümkün değildir. “Ma’rifetullah”, Allah’ın bu dünyada imkân verdiği ölçüde kulların O’nu bilip tanınması demektir. O halde insanın yaratılışındaki ana gaye Allah’ın tanınmasıdır. Bu nedenle hakîkî bir Mü’minin en büyük hedefi kendisi ma’rifetullah’a ulaştıktan sonra başka insanların da ulaşabilmeleri için gayret göstermek olmalıdır. Bu gayeye yönelik ilk atılacak adım ise insanların Allah’ı tanımalarına mânî olan engelleri ortadan kaldırma vazîfesini hakkıyla yerine getirmek olmalıdır.

Kur’ân’a göre Allah rızâsını veya Allah’ın muhabbetini kazanmanın yolu Rasûl-ü Ekrem’e (s.a.s.) muhabbetten geçmektedir.¹⁴ Dolayısıyla bu da demek olur ki Hz. Peygamber’in (s.a.s.) anlaşılması da aynı şekilde yaratılış sebebimiz ile doğrudan alâkalıdır. Bu yüzden bu çalışmada hadis kaynaklarını kullanmaya da ayrı bir îtinâ gösterilmiştir.

Tebliğ vazîfesi esâsen farz-ı kifâyedir, fakat günümüzde olduğu gibi İslâm konusunda dünyada hatta İslâm ülkelerinde ciddî bir cehâlet var ise onun artık farz-ı ayn hükmünde olduğu kabul edilmelidir. Tebliğ, cihadın en önemli bir şûbesidir ve Allah yolunda cihad, bir Allah hakkı olarak Kur’ân’da zikredilmektedir ve âyetlerden anlaşıldığına göre, Allah nazarında insanı dünyaya çeken pek çok şeye muhâlefet

¹³ Elmahlı M. Hamdi Yazır (1361/1942), *Hak Dini Kur’ân Dili*, (sdl. İsmail Karaçam et al.), Feza Gazetecilik Anonim Şirketi, İstanbul, ts. 7/267.

¹⁴ Bkz. Âl-i İmrân, 3/31.

ederek tebliğ ve başka yollarla dîne hizmet çabasında olabilmek, yani diğer bir ifadeyle cihad etme gayretinde olabilmek Allah'ın ve Rasûlüllah'ın (s.a.s.) tarafını tercih etmek demektir.¹⁵

Ne var ki bu tebliğ vazîfesinin hakkıyla yapılabilmesi için tebliğcinin sağduyusunun ayrı bir ehemmiyeti vardır. Çünkü bu vazîfenin altına giren kişilerin her zaman muhataplarından ciddî sıkıntılara maruz kalmaları kaçınılmaz gibidir. “Emr-i bi'l-ma'rûf” (iyiliği emretmek) ve “nehy-i ani'l-münker” (kötülüklerden sakındırmak) yolu çok zordur, dolayısıyla da bu yolda yürüyenlerin seyahati çok çetin olacaktır.¹⁶ Yolda karşılaşılabilecek son derece muhâlif tavırlar sergileyen insanlarla bile nasıl muhatap olunması gerektiğinin şuurunda olmak ise sağduyu sahibi bilinçli bir Müslüman olmakla ve müspet hareket prensiplerini iyi bilmek ile mümkün olacaktır.

Sağduyu ile hareket etmek herkes için oldukça önemlidir çünkü bu, neyi nerede, ne zaman ve nasıl isâbetli yapacağını iyi bilmek demektir. Bu ise âdetâ müspet hareketin başka bir kelime ile ifâdesi gibi görünmektedir. Bir insanın sağduyulu sayılabilmesi için bir takım prensiplere sahip olması gerekmektedir. Bu sağduyu ya da müspet hareket prensiplerini hayata tatbik etmek biraz zahmetlidir, insanın gönülden razı olamayacağı bir takım fedâkârlıkları gerektirebilir ve dolayısıyla da insanın normalde hoşlanmayacağı, kendisini rahatsız edebilecek pek çok sonucu da doğurması ihtimâli kuvvetlidir. Fakat unutulmamalıdır ki Cennet de hiç ucuz değildir ve oraya götüren yol da “mekârih” ile kuşatılmıştır.¹⁷

Karşılaşılan zorluklar ya da olumsuzluklarla nasıl başa çıkılacağına bilinmesi hayatta başarının çok önemli bir sırrıdır. Unutulmamalıdır ki kolaylık zorluklara ve sıkıntılara katlanmakla elde edilebilecek bir şeydir.¹⁸ Sağduyu sahibi bir insan olabilmek için kişinin evvelâ bir takım prensipleri olması gerekmektedir. Bu prensipler mecmuasının önemli bir bölümü de olumlu yaklaşım, olumlu düşünme ya da müspet hareket prensipleri ile alâkalıdır.

¹⁵ Tevbe, 9/24.

¹⁶ Lokman, 31/17.

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî (v. 256/869), *Sahîhu'l-Buhârî = el-Câmiu's-Sahih*, I-IX, Matabiü'ş-Şaab, İstanbul, 1315, Rikâk, 28; Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac (v. 261/875), *Sahih-i Müslim* (Neşreden: Muhammed Fuad Abdülbaki), I-V, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1955, Cennet, 1; Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd* (thk. Muhammed Avvame), I-V, Dâru'l-Kable li's-Sekâfeti İslâmiyye, Cidde, 1998, Sünet, 22.

¹⁸ bkz. İnşirah, 94/6.

Tebliğın özü, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmaktır ve bu ameliye de zaten bütün dinlerde önemli bir ilkedir.¹⁹ Kur’ân bâzı peygamberlerin hayat hikâyelerini zikrederek insanların bunlardan ibret almalarını öngörür. Müslümanların bu hikayelerden öğrendikleri hayatlarına yön vermeleri bir idealdir. Kur’ân’daki peygamber kıssalarının tamamı onların tebliğ vazîfesini nasıl yerine getirdiklerinin, karşılaştıkları problemlere nasıl çözüm ürettiklerinin hikaye tarzında anlatılmasıdır. Bu kıssalarda dikkat çeken önemli bir ortak nokta şudur ki, her nebî ve rasûl hayatlarını her türlü zorluklara rağmen müspet hareket etme prensiplerinden hiç geri adım atmadan muhatapları ile çok güzel diyaloglar kurmak sûretiyle geçirerek Allah’ın mesajını insanlara tebliğ etme yoluna gitmişlerdir. Bu da peygamber kıssalarının Kur’ân’da önemli bir yer kaplamasından dolayı müspet hareket esaslarının Kur’ân’da büyük bir yeri olduğu anlamına gelmektedir.

Hûd Sûresi’nde zikredilen peygamberlerin tevhidi nasıl tebliğ ettiklerinden bahseden âyetler, onların muhâtaplarıyla iletişime يَا قَوْمُ²⁰ şeklinde nezâket ifâde eden bir kelimeyi kullanmak sûretiyle geçtiklerini anlatır. Bütün bunlar tebliğın mübelliğden sonra en önemli ögesi durumundaki muhataplarla güzel bir iletişim kurulmasıyla alâkalı Müslümanlara gösterilen örneklerdir, zira görüldüğü üzere bu âyetlerde her bir peygamberin, kavimleri ne kadar kötü durumda günahkârlar olurlarsa olsunlar, onlarla iletişime geçerken kullandıkları ilk kelimenin يَا قَوْمُ şeklinde nezâket ifâde eden bir kelime olduğu vurgulanmaktadır.

Târihte Hz. Muhammed (s.a.s.) kadar etrafındaki insanlarla kolay ve örnek bir iletişim kurmaya muvaffak olabilmiş ikinci bir şahıs yoktur. O’nun bu muvaffâkiyetinin sırrının Allâh’ın yardımındansonra, çok hassâsiyetle ve mahâretle pratiğe geçirdiği “olumlu yaklaşım” düsturları olduğu söylenebilir. Ünlü İngiliz filozofu Bacon (1560 – 1626) “Doğru yolda yürüyen bir topal, yolunu şaşırın bir koşucudan daha önce hedefine varır” diyerek metodun önemine dikkat çekmiştir.²¹

Rasûlüllah (s.a.s.) son derece metodlu çalışan ve prensiplerinden tâviz vermeyen bir insandır. Hz. Âişe’nin (radiyallâhü anhâ) “*Ahlâkı Kur’ân idi*”²² diye

¹⁹ Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed Ğazâlî (v. 505/1111), *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, I-IV, Temel Neşriyat, İstanbul 1985, 2/302.

²⁰ Hûd, 11/50, 61

²¹ Muhîp Kocaçınar, *Genel Öğretim Metodu*, 3. Baskı, Arkin Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 154.

²² Müslim, Müsâfirûn, 139.

tâbir ettiği Rasûlüllah'ın (s.a.s.) en önemli düstûrlarından saydığımız “olumlu yaklaşım” düsturlarının Kur'ân'dan kaynaklanan iki önemli prensibi vardır: *Birincisi* faaliyetlerde, *ikincisi* ise tepkilerde elden geldiğince müspet hareketler sergileyerek muhâtab alınan bütün insanlarla güzel bir iletişime geçmektir.

A. İLETİŞİMDE “OLUMLU FAALİYET” PRENSİPLERİ

Dünyadaki bütün insanlar, dilleri, dinleri ya da renkleri ne olursa olsun وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ “Gerçekten Biz Âdem evlatlarını şerefli kıldık”²³ âyetinin ifade ettiği üzere sadece insan olmakla şerefli ve mükerremdirler. Bu yüzden “Yaratılanı, Yaratandan ötürü kim olduğuna bakmadan insan olarak sevmek” fikri çok önemlidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bunu en güzel şekilde pek çok vesîle ile ifade etmiş ya da göstermiştir.

İnsanlarda pratikte olumlu faaliyetlerin ortaya çıkabilmesi için teorik seviyede onların zihinlerinde olumlu düşünce altyapısının hazır olması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde olumlu davranışlar üretebilmenin temel şartı olan dokuz Kur'ân prensibine işaret edilmiştir.

1. İslâm'da Mekârim-i Ahlâk

Olumlu faaliyet prensiplerinin geniş bir derlemesi mâhiyetinde olan bu “mekârim-i ahlâk”, yani güzel ahlâk konusunun aslında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) pek çok vasfı ele alınarak geniş bir şekilde işlenmesi gerekmektedir. Fakat bu tez çalışmasında sadece müspet harekette güzel ahlâkın yeri ve önemine işaret etmek ve evsâf-ı nebîden bazılarını kısaca değinmek yeterli bulunmuştur.

Güzel ahlâk Kur'ân'ın temel dört esâsı (tevhid, nübüvvet, âhîret ve adâlet) ile doğrudan veya dolaylı bir şekilde irtibat hâlinindedir. Örneğin, tevhid güzel ahlâkla irtibatlıdır, çünkü tevhid tebliğ ile çok sıkı bir şekilde irtibatlıdır, bununla birlikte

²³ İsrâ', 17/70.

nübüvvet de tebliğ için vardır ve Allah ise Kur'ân'da “*Senin da'vet metodun hikmet ve güzel öğüt ile, mev'ize-i hasene ile olsun*”²⁴ buyurmuştur. Dolayısıyla bundan anlaşılır ki hem tevhid hem de nübüvvet güzel ahlâksız olmaz. Zaten Hz. Peygamber (s.a.s.) risâletinin önemli bir gâyesine işâret ederek “*Ben sâlih ahlâkı, ahlâk güzelliğini tamamlamak üzere gönderildim*”²⁵ buyurmuştur. İdeal bir Müslüman profilini anlattığı bir başka hadîsinde ise Rasûlüllah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Sizin en hayırlınız ahlâkı en güzel olanınızdır*”²⁶

Hz. Peygamber (s.a.s.) insanların nazarını âhirete çevirmekle muvazzaftır ve o, bu vazîfeyi yerine getirirken “*Kim Allah'a (c.c.) ve âhiret gününe îman ediyorsa komşusuna eziyet vermesin, misâfirine ikramda bulunsun veya hayır söylesin ya da sussun.*”²⁷ gibi beyanları ile insanlara hep güzel ahlâkı telkin etmiştir ve aynı zamanda Kur'ân da “*O gün ne mal mülk ne de evlâd u iyâl fayda verir. O gün sadece Allah'ın (c.c.) huzûruna kalb-i selîm ile gelenler fayda görürler.*”²⁸ gibi âyetlerle insanların nazarlarını âhireti kurtarma adına “kalb-i selîm”e çevirmektedir. “Kalb-i selîm”den kasıt ise iki şey olabilir: *Birincisi* İbn Abbâs'ın da belirttiği üzere şirk kirlerinden uzak bir kalp; *ikincisi* ise kötü ahlâk rezâletinden selâmette olan bir kalp demektir.²⁹ Dolayısıyla görülmektedir ki Allah ahirette kurtuluşa erbilmeleri için de insanların nazarlarını güzel ahlâka çevirmektedir. Bu ise şu anlama gelmektedir ki âhiret konusu da İslâm'da mekârim-i ahlâk konusu işlenmeden ele alınamaz.

Kur'ân'ın dördüncü temel meselesi olan adâlet ise en başta doğruluk ile alâkalıdır ve bu da insanı önce iyiliğe sonra da cennete götüren³⁰ güzel ahlâkın en önemli bir parçasıdır. Bununla birlikte “*Şüphesiz Allah (c.c.), adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenâlık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor*”³¹ âyetinde de Allah (c.c.) adâleti ve güzel

²⁴ Nahl, 16/125.

²⁵ Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri Mâlik b. Enes (v. 179/795), el-Muvatta' (thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Mahmûd Muhammed Halil), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1992, Hüsnü'l Hulk, 8; Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (v.189/805), Müsned-i Ahmed b. Hanbel, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, 2/281.

²⁶ Buhârî, Edeb, 39.

²⁷ Buhârî, Edeb, 31.

²⁸ Şuarâ, 26/88,89.

²⁹ Ebû Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî (v. 638/1240), *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Tahrîc: Muhammed Abdü'l-Kâdir Atâ), I-IV, 3. baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, 3/459.

³⁰ Buhârî, Rifâk, 23; Müslim, İmân, 74; Ebû Dâvûd, Edeb, 123.

³¹ Nahl, 16/ 90.

ahlâkın bazı önemli unsurlarını (birbirlerinin ayrılmaz parçalarıymış gibi) bir arada zikretmiştir, demek ki adâlet dahî güzel ahlâksız olmaz.

Netîcede mâdem ki Kur'ân'ın bu dört temel esâsının güzel ahlâka bakan yönleri budur, demek ki “Kur'ân nedir?” diye bir soruya tek bir cevap istense verilecek cevabın “Güzel ahlaktır.” olması bir mübâlağa değil çok yerinde bir tespit olacaktır. Bunun ispatı da “İslâm güzel ahlaktır”³² ve “Mîzanda güzel ahlaktan daha ağır gelecek bir şey yoktur”³³ hadisleridir.

İslâm'da güzel ahlâk konusu aslında, müspet hareketin bir üst başlığı durumundadır. Durum böyle iken İslam târihindeki dînî yayınlara kısaca bir göz atıldığında görülmektedir ki âlimler mesâîlerini bundan daha çok fıkıh, tefsir ve hadis kitaplarındaki çok detay denilebilecek konulara yoğunlaştırmışlardır.

2. Hikmetle Dâvet ve Mev'ize-i Hasene

Öncelikle hikmet; ilim, adâlet, peygamberlik, Kur'ân, Sünnet, din, fıkıh, amel, özlü söz, gizli sebep, Kur'ân'ı bilmek, işte ve sözde isâbet etmek, düşünmek, eşyanın hakîkatini bilmek, kötülükten menetmek, akıl, vakar, sükûn ve felsefe gibi pek çok anlama gelmektedir.³⁴ Müfessirlere göre hikmetten kasıt Kur'ân-ı Kerîm, sünnet-i seniyye ve güzel öğüttür. Dolayısı ile hikmetle insanları davet demek, bunlardaki emir ve yasakları insanlara anlatarak onların Allah'ın azâbından hakkıyla korkmalarını sağlamaya gayret etmek demektir.³⁵

Sebepler dâiresinde peygamberlerin yaratılış gâyesi diyebileceğimiz dâvet ve tebliğdeki temel ilâhî prensip şu âyetten anlaşılmalıdır: اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ

الْحَسَنَةِ “Sen insanları Allah yoluna hikmetle, güzel ve makul öğütlerle dâvet et.”³⁶

Âyette geçen “hikmet” kelimesine verilen anlamlar genel olarak dikkate alındığında

³² Alauddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Müttaki el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl ft Süneni'l-Akvâli ve'l-Ef'âl*, I-XVI, 5. baskı, Beyrut, 1985, 3/17, Hadis No: 5225.

³³ Ebû Dâvud, Edeb, 7.

³⁴ Şevki Saka, *Kur'ân-ı Kerîm'in Davet Metodu*, İstanbul, 1992, s. 78.

³⁵ Ebü'l-Fida el-Hâfız İmadüddin İsmail İbn Kesîr ed-Dimaşkî İbn Kesîr (v. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Reşâd, Muhammed Fadlu'l-Acmârî, Ali Ahmed Abdü'l-Bâkî, Hasen Abbâs Kutub), I-XV, 1. Baskı, Mektebetü evlâdi'ş-şeyh li't-türâs, Kâhire, 2000, 8/368.

³⁶ Nahl, 16/125.

görülmektedir ki bu âyetteki emir, Kur’ân’ın tebliğ mantığının çok iyi anlaşılması gerektiğine dâirdir.

Bu âyet, İslâm tebliğinin esas metodunu tespit etmektedir. İnsanlar başlıca üç kısımdır: *Birinci kısım*: aklını kullanmasını bilenler olup bunlara gerçeği anlatmak hikmetle, delilleri bildirmekle olur. *İkinci kısım*: daha geniş kitle olup bunlar aklî delillerden çok, selim fitratlarını koruyan fayda ve zararını düşünen kimselerdir. Bu gruba güzel öğüt vererek, hakka uymakla sağlayacakları faydaları, uymamakla mâruz kalacakları zararları anlatmak gerekir. Bu ikisinden anlamayıp muhalif olan kâfirlere de, şartlara göre tartışmanın en verimli şekli ile gerçeği anlatıp savunmak gerekir. Allah Firavun’a gönderdiği Hz. Mûsa ile Hz. Harun’a da: *فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَحْتَنِي*³⁷ “Ona tatlı, yumuşak bir tarzda hitap edin. Olur ki aklını başına alır yahut hiç değilse biraz çekinir” talimatını vermişti.³⁸

“Tebliğciler şu iki şeyi dâimâ göz önünde bulundurmalıdırlar: ‘Hikmet’ ve ‘güzel öğüt’ Hikmet; kişinin tebliği sırasında dikkatli ve basiretli olması, bunu körü körüne yapmamasıdır. Hikmet, hitap edilen kişinin zihin, yetenek ve şartlarının göz önünde bulundurulmasını ve mesajın bunlara uygun bir şekilde iletilmesini gerektirir. Bundan başka aynı metot herkese veya her gruba uygulanmamalı, aksine önce muhatabın hastalığı teşhis edilmeli, ona göre zihin ve kalbi uyarılarak tedavi edilmelidir. ‘Güzel öğüt’ iki noktayı vurgulamak ister: *Birincisi*, kişi muhatabını sadece mantiki iknâ metotlarıyla değil aynı zamanda duygularını cezbederek de inandırmaya çalışmalıdır. Aynı şekilde kişi sadece sapıklık ve kötülüklerin yasak olduğu konusu üzerinde durmamalı, aynı zamanda insan doğasında var olan kötülük aleyhtarı tutumu, karşısındaki insanda da uyandırmaya çalışmalıdır. Bu kötülüklerin sonuçlarıyla da muhatabını uyarmalıdır. Bunun yanı sıra kişi karşısındakine hidayetin ve iyi amellerin mükemmel ve doğru olduğunu mantiken kabul ettirmeye çalışmakla kalmayıp aynı zamanda onu sevdirmeye de çalışmalıdır. *İkincisi*, öğüt, karşıdakinin mutluluğu ve refahını düşündüğünü gösterir bir tarzda olmalıdır. Öğüt verenin karşısındakini küçük gördüğünü veya kendi üstünlüğü ile övündüğünü

³⁷ Tâhâ, 20/44

³⁸ Suat Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm’in Açıklamalı Meâli*, Işık Yayınları, 2005, s. 362.

gösterecek hiç bir davranışı olmamalıdır. Aksine karşıdaki kimse, öğüt verenin kendisini düzeltmeye ve mutluluğa ulaştırmaya çabaladığını hissetmelidir.”³⁹

Âyetteki husûsun daha iyi anlaşılması için Hz. Peygamber’in (s.a.s.) üzerindeki misyonunun ağır sorumluluğunun bir kere daha hatırlanması gerekir. O’nun omzuna yüklenen yük arza-semâya ve dağlara, taşlara ağır gelecek bir yük idi.⁴⁰ Sonuçta ona yüklenen görev ise, sadece asıl kaynaktan, yüce Allah’tan aldığı bir bilgiyi iletme, ona dâvet etmek veya onu açıklamak değil, aynı zamanda gönderildiği topluma, bütün bunların nasıl amele dönüşeceğini öğretmektir.⁴¹

Burada önem arz eden şey ise Hz. Peygamber (s.a.s.)’in bu görevi yerine getirirken dikkat ettiği hususlardır. “Mev’ize-i hasene” âyetinin⁴² bir öncesindeki âyet her ne kadar Yahudilerden bahsetmekte ise de bu âyetteki “Hoş bir tarzda ve en güzel bir şekilde mücâdele” prensipleri sadece onlara yönelik dikkat edilmesi gereken prensipler değildir. Zira tefsir usûlünde zikredilen أن العبرة بعموم اللفظ لا بخصوص السبب⁴³ “Kur’ân’da zikredilen herhangi bir konunun husûsiyeti orada kastedilen mânânın umûmiyetine mânî değildir.” düstûru Kur’ân’ı doğru anlamada çok önemlidir.

3. “Kavl-i Leyyin” ile Güzel Sözler Söylemek

Allah Teâlâ فَاقْصُصْ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ “Sen geçmiş kavimlerin kıssalarını onlara anlat. Olur ki tefekkür ederler.”⁴⁴ gibi âyetlerle peygamberlerin tecrübelerini dikkate almanın ehemmiyetine dikkat çeker. Bunlardan birisi de Hz. Mûsâ (a.s.) ve Hz. Hârûn’un (a.s.) Fir’avun ile olan temasları hakkındadır. Cenâb-ı Hakk onları vazîfelerine yönlendirirken şu emri verir: فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى “Ona tatlı,

³⁹ Seyyid Ebü'l-A'la Mevdudi (v. 1399/1979), *Tefhîmü'l-Kur'ân* (editör: Ali Bulaç ; trc. Muhammed Han Kayani), I-VII, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, 3/63.

⁴⁰ bkz. Ahzâb, 33/72; Haşr, 59/21.

⁴¹ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*, TDV. Yayınları, Ankara, 2000, s. 213.

⁴² Nahl, 16/125.

⁴³ Ebü'l-Fadl Şihâbü'd-dîn es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî el-Bağdâdî (v. 1270/1854), *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Dârü ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut, 1353, 6/2.

⁴⁴ A'râf, 7/176.

yumuşak bir tarzda hitap edin. Olur ki aklını başına alır yahut hiç değilse biraz çekinir.”⁴⁵ Olumlu şekilde hareket etmek konusunda bu âyet çok önemli bir referanstır. Zira Fir’avun yeryüzünde îlâhlık iddiâ etmeye varacak kadar ileri gitmiş târihî bir karakterdir.⁴⁶ Müslümanlar, muhâtap oldukları insanlar kim olursa olsun bu realiteyi dâimâ dikkate almalı ve o insanlar ile müspet ilişkiler kurabilecek şekilde davranışlar sergilemelidirler. Çünkü muhâtapları, çok farklı ve kendilerine zıt görüşlerde ya da inançlarda insanlar dahî olsalar hiçbirisi Fir’avun kadar mücrim değillerdir.

Aşağıda zikredilen âyette de aynı hakîkate vurgu yapılarak Hz. Peygamber (s.a.s.)’in vazîfesini îfâ etmekteki muvaffâkiyetinin, en büyük bir nedenine işâret edilmektedir. “*Allah’ın* فِيمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ *rahmetinden dolayı, sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalbli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi.*”⁴⁷

Bir gün Hz. Peygamber’in (s.a.s.) huzurunda bir adam Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) yüzüne karşı küfretmiş, o da birkaç kere sustuktan sonra sonuçta karşılık vermişti. Karşılık verince Peygamberimiz (s.a.s.) meclisten kalkıverdi. Hz. Ebu Bekir: "O bana söverken oturuyordunuz, ben karşılık verince kalktınız Yâ Rasûlallah?" dedi. Rasûlullah (s.a.s.) da: "*Bir melek senin tarafından cevap veriyordu, sen karşılık verince o melek gitti, şeytan geldi, şeytan gelince ben de oturmadım*" buyurdu ve bunun üzerine şu âyet nazil oldu: لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا *Allah, ağır ve inciten sözlerin açıktan söylenmesini hiç sevmez, ancak söyleyen zulme uğramışsa o başka. Allah her şeyi hakkıyla işitir ve görür.*"⁴⁸ Bu âyette إِلَّا مَنْ ظَلَمَ bölümünde geçen istisnâî durum "*ancak ağır ve inciten sözleri açıktan söyleyen o kimse zulme uğramışsa o başka, o ma'zûrdur.*" şeklinde anlaşılırsa o zaman sanki burada tepkide müspet hareket prensiplerine zıt bir durum varmış gibi hissedilebilir. Fakat bu istisnâ edatının ve cümlelerin gramer yapısının cümleye kattığı anlam konusunda müfessirlerin beyan ettikleri önemli ayrıntılar vardır: Meselâ Âlûsî'ye (v. 1270 h.) göre mazluma bu âyette verilen cevaz, kendisine zulmeden zâlim hakkında

⁴⁵ Tâhâ, 20/44.

⁴⁶ Şuarâ, 26/29.

⁴⁷ Âl-i İmrân, 3/159.

⁴⁸ Nisâ', 4/148.

şikâyette bulunabilmesi, onun hâlini açığa vurup, kendisine yaptığı kötülükleri zikredebilmesidir.⁴⁹

Vehbe Zuhaylî'ye göre ise *إِلَّا مَنْ ظَلَمَ* istisnâsından çıkarılacak mânâ şudur: Her ne kadar Allah hiç kimsenin bu türden ağır, rencide edici veya küfür içeren bedevîce sözlerle başkalarına açıktan hitap etmesini sevmez ise de bu, bir kimsenin şâyet zulme mâruz kalmışsa onun mâzûr görüleceği ve o zâlimin yüzüne bu tür sözleri bilmukâbele çekinmeden haykırabileceği şeklinde anlaşılmalıdır. Böylesi bir durumda mazlumun yapması gereken hâkimlere ya da başka otoritelere mürâcaat edip zâlimin zulmünden ya da gördüğü zararlardan kurtulup hakkını alabilmesi için “Falanca kişi bana şu şekilde zulmetmiştir.” şeklinde açıktan açığa bir iddiânâmede bulunmaktır, o mazlumun “cehr” etmesinde mahzûr görünmeyen şey bu şekilde bir iddiânâmede bulunmaktır.⁵⁰

Dolayısıyla bu âyette olumlu tepki prensiplerine zıt bir husus söz konusu değildir. Çünkü, olumlu bir şekilde tepki göstermekten maksat zulmün ve haksızlığın karşısında her zaman sessiz bir şekilde durmak değil, en uygun bir tarzda tepki göstermektir. “Münkerât”a, kötülöklere dil ile müdâhale etmek çoğu zaman âsâyîşten sorumlu otoritelere mürâcaat etmekle olmalıdır. Zaten İslâm hukûkunda bahis mevzû olan hadd’lerin, cezâların îfâsı fertlere bırakılmamıştır. Şahıslar mahkemeye mürâcaat edecekler ve devlet gerekli hadd’leri uygulama yoluna gidecektir. Aksi takdirde bu hadd ve ta’zîr cezalarının yerine getirilmesini fertler kendi üzerlerine alırlarsa bu sadece toplumda kargaşa ve çatışmalara vesîle olacaktır.

Kur’ân’daki farklı kıraatler konusunun içtihâdî olduğu kanaatinde olan Zemahşerî’ye (v. 538/1143) göre bu harf-i istisnâ’dan sonra gelen fiil merfû’ kabul edilebilir. O zaman bu âyetteki cümlenin yapısı *ما جاءني زيد إلا عمرو* örnek cümlesinde ya da *إِلَّا اللَّهُ* âyetinde⁵¹ olduğu gibi bir şekle bürünür ve dolayısıyla da âyetin anlamının *“Allah, ağır ve inciten*

49 el-Âlûsî, *a.g.e.*, 6/2.

50 Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîriü'l-Vecîz alâ hâmişi'l-Kur’âni'l-azîm mea esbâbi'n-nüzûl ve kavâidi't-terfîl*, 2. baskı, Dâriü'l-Fikr, Dimaşk, 1994, s. 103.

51 Neml, 27/65.

sözlerin açıktan söylenmesini asla sevmez, bunu sevse sevse ancak zâlim bir kimse sever.” şeklinde anlaşılması gerekir.⁵²

Her ne kadar Zemahşerî'nin (v. 538/1143) Kur'ân'daki farklı kıraatler konusundaki bu münferit yaklaşımı cumhur tarafından kabul görmese de âyetin devamına bakıldığında yukarıdaki istisnâî durumun anlamı daha iyi anlaşılır. *إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تُعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا قَدِيرًا* Bununla beraber eğer bir iyiliği açıktan yapar veya gizlerseniz veya bir kusuru bağışlarsanız bunu yapın, çünkü Allah da affeden ve her şeye de gücü yeter.”⁵³ Görüldüğü üzere bu âyette de Allah Müslümanları olumlu hareket etmeye çağırmakta, bu yolun her zaman daha hayırlı olduğunu vurgulamaktadır. Ebû Hayyân'ın (v. 745 h.) aktardığına göre İbn Abbas (r.a.) âyette geçen *إلا من ظلم* istisnâsı ile alâkalı şöyle der: “Kişinin her ne kadar bu âyetten hareket ederek kendisine zâlimce muâmele eden bir kimseye bedduâ etmesi câiz olsa da bu sadece Allah'tan bir ruhsattır. Fakat şâyet bunun yerine sabrederse bu kendisi için daha hayırlı olacaktır.”⁵⁴ Hasan-ı Basrî ise demiştir ki: “Kişi o zâlime bedduâ etmemeli bunun yerine şöyle demelidir: Allah'ım! Bu zâlime karşı bana yardım et. Hakkımı ortaya çıkar ve şu zâlimin bana yaptığı bu zulüm ile niyet ettiği şeyin gerçekleşmesine fırsat verme, onun maksadına nâil olmasına mânî ol Yâ Rabbî!”⁵⁵

Diğer bir rivayete göre ise, bir topluluğa bir misafir gelmiş fakat onlar ise misafirperverlik göstermekte kusur etmişler ve bu şahsa yemek vermemişlerdi. Bunun üzerine bu şahıs durumdan şikayetçi olmuştur fakat bu şikayetinden dolayı kavmin ileri gelenleri tarafından azarlanmıştır. Bunun üzerine de Nisâ Sûresi'nin zikri geçen âyetleri inmiş ve hakkına riâyet edilmeyen misafirin mazlumlar arasında bulunduğu ve şikayete hakkı olduğu açıklanmıştır.⁵⁶

Aynı zamanda *“Her kim ki Allah'a ve âhîret gününe îman ediyorsa ya hayır konuşsun, ya da sussun.”*⁵⁷ buyuran

⁵² Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd İbn Umar ez-Zemahşerî (v. 538/1143), *el-Keşşâf* (thk., ta'lik ve dirase: eş-Şeyh Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz, şârik fi tahkik: Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazi), I-VI, 1. Baskı, Mektebetü'l- Ubeykan, Riyad, 1998, 2/170.

⁵³ Nisâ', 4/149.

⁵⁴ Muhammed İbn Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît* (thk. eş-Şeyh Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz), 1. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, 3/398.

⁵⁵ a.y.

⁵⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, a.g.e., 3/397; Elmalılı, a.g.e., 2/111.

⁵⁷ Buhârî, Edeb, 31; Müslim, İmân, 74.

Rasûlüllah (s.a.s.) devamlı hayırlı şeyler konuşmayı direkt olarak îmân ile irtibatlandırmıştır. İslâm'ın güzel konuşmak, güzel sözler söylemek gibi bazı prensiplerini öğreten وَقُلْ لِلنَّاسِ حُسْنًا *“İnsanlara güzel sözler söyleyin.”*⁵⁸ ve وَقُلْ لِعِبَادِي *“Söyle o kullarıma ki hep en güzel sözleri söylesinler”*⁵⁹ gibi âyetlerde muhâtap olarak bütün bir insanlık gösterilmektedir, zira muhâtabın yalnızca Müslümanlar olması gerektiği durumlarda âyetler ekseriyetle قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ veya قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ şekillerinde gelmiştir.⁶⁰ Bu sûretle müspet hareketin temel prensiplerinden birisi olan güzel sözler söylemenin sadece Müslümanlar arasında dikkat edilecek bir ahlâk olmadığı vurgulanmış ve Müslümanların gayrimüslimler ile de hep iyi ve güzel diyaloglar geliştirmeleri gerektiği emredilmiş olmaktadır.

Hz. Mûsâ'nın (a.s.) risâlet vazîfesi ile vazîfelendirildiği zaman Cenâb-ı Hakk'tan niyâzı konumuzla alâkalı dikkate değer bir husustur. O, risâlet gibi külfetli bu vazîfeyi daha güzel îfâ edebilmek için Hz. Hârun'u (a.s.) kendisine yardımcı olarak vazîfelendirmesi için Allah'a yalvarmıştır. Bu niyâzına sebep olarak ise şöyle demiştir: *“Zira kardeşim Hârun, dil bakımından benden daha güzel konuşur, onun ifadesi benimkinden daha düzgündür.”*⁶¹ Onun böyle bir istekte bulunmasının gerekçesinin ehemmiyetini diğer bir âyetten öğrenmekteyiz: فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا *“Onun için sen onlara aldırma, fakat kendilerine öğüt ver ve onlara kendilerine dâir, içlerine işleyecek belîğ sözler söyle.”*⁶² Bu âyet münâfıklar hakkındadır. Ruhlara işleyecek derecede tesirli muhâvereye teşvik vardır.⁶³ Tebliğ vazîfesini yerine getirirken son derece medenî bir tarzda insanlarla muhatap olmak fesâhat ve belâğatın gereği olduğuna göre zikredilen son iki âyetin de faaliyetlerimizde olumlu hareket etmeye dâir örnekler olduğu ortaya çıkar.

Nezâket kurallarına değinen bir başka âyet de muhâtaplarımıza hitâp etme üslûbumuzun nasıl olması gerektiğini şöyle vurgular: وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَأَعِضْصُ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ *“Yürürken ölçülü, mütedil yürü! Konuşurken sesini ayarla,*

⁵⁸ Bakara, 2/83.

⁵⁹ İsrâ', 17/53.

⁶⁰ bkz. Nûr, 24/31.

⁶¹ Kasas, 28/34.

⁶² Nisâ', 4/63.

⁶³ bkz. İsmail L. Çakan, *Hakkı Tavsiye Metot ve Vasıtaları*, Büşrâ Yayınları, İstanbul, 1992, s. 42–47.

bağırarak konuşma! Unutma ki seslerin en çirkini, avazı çıktığınca bağırın eşeklerin sesidir.”⁶⁴ Bu, söz söylerken duygu ve düşünceleri doğru ve üslûbuna uygun olarak anlatmak için sesin âhengini söylenişini, mimik ve jestleri, alınacak tavırları yerli yerinde ve güzel kullanmayı gerektirmektedir.

4. Etnik Köken Ayrımı Yapmadan İnsanı Sevmek

Allah Teâlâ şeytan’ın nasıl “Racîm” sıfatını alarak huzûr-u ilâhîden kovulup lânetlendiğini anlatırken buna sebep olarak, şeytanın, “Çamurdan yarattığın kimseye secde mi ederim!”⁶⁵ diyerek kendisinin ateşten yaratılması hasebiyle âdetâ daha üstün bir ırk olduğunu iddia etmesini göstermektedir. Bu âyet dikkate alınrsa denilebilir ki etnik köken farklılıklarını ileri sürerek üstünlük iddiâ etmek şeytânî karakterin ilklerindedir. Bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.s.) devamlı sûretle bu realiteye vurgu yaparak ümmetini, *إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ* “Şüphesiz ki Allah’ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvâda (Allah’ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olandır.”⁶⁶ âyetini iyice idrâk etmeye yönlendirmiştir. Aslında bir Peygamber’e (s.a.s.) eş olabilecek asâlette ve statüde olan halasının kızı Zeyneb’i (radıyallâhü anhâ) âzatlı köle Zeyd (r.a.) ile evlendirmesinde de ırkçılık sosyal problemine derin bir darbe vurmak niyetinin olduğu söylenebilir.⁶⁷

Meselâ bir gün bir cenâze götürülüyordu ve grup da tevâfuken Hz. Peygamber (s.a.s.) oturmakta iken onun önünden geçmekteydi ki Efendimiz (s.a.s.) saygıyla ayağa kalktı. Kendisine “Yâ Rasûlallah! Bu mevât bir Yahûdi idi” denildiğinde o hiç saygılı duruşunu bozmamış ve “Ama bir insan, öyle değil mi!”⁶⁸ buyurmuştur. Yine buyurmuştur ki: *إِرْحَمْ مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمَكَ مَنْ فِي السَّمَاءِ* “Yer yüzündeki herkese (Ayrım yapmaksızın) merhamet edin ki, Arş-ı Âzam’ın sâhibi de size

⁶⁴ Lokman, 31/19.

⁶⁵ İsrâ’, 17/61.

⁶⁶ Hucurât, 49/13.

⁶⁷ Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani (v. 852 h.), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-VIII, (dirase ve tahkîk: Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz), Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, 2/564.

⁶⁸ Müslim, Cenâiz 78, 81; Buhârî, Cenâiz, 50.

merhamet etsin”⁶⁹ Bütün insanlara aralarında hiçbir ayırım yapmadan şefkat ve merhametle muâmele göstermeyi emreden bu hadis İslâm’ın temel kaynaklarında müspet hareketin yeri ve önemine gösterilebilecek referanslardan sadece bir tanesidir.

Hz. Muhammed’in (s.a.s.) dünyasında “gücenmek, kırılmak” diye bir şey yoktur. Gerek kendi ashâbından, gerekse dışarıdaki düşmanlarından gördüğü hiçbir sıkıntı onun birilerine gücenmesine, kırgınlık göstermesine ya da kin bağlamasına sebep olamamıştır, onun fitratında bunlara yer yoktur.

5. Hep İslahçı ve Uzlaştırıcı Olmak

İslâm ahlâkında insanların arasını düzeltmenin diğerlerinden biraz farklı bir yeri vardır. Zîra meselenin ehemmiyetine binâen bu uğurda gerekiyorsa yalan bile söylenebileceğine dâir müttefekun aleyh rivâyetler vardır. Hz. Ümmü Gülsüm’den (radiyallâhü anhâ) gelen böyle bir rivâyete göre Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *لَيْسَ الْكَذَّابُ الَّذِي يُصَلِّحُ بَيْنَ النَّاسِ ، فَيَنْبَغِي خَيْرًا أَوْ يَقُولُ خَيْرًا* “*İnsanların arasını bulmak için hayır söyleyen ya da hayır söz taşıyan yalancı değildir.*”⁷⁰ Bu hadîse şerh olarak İbn Şihab şöyle der: “İnsanların söylediklerinden hiç birinde yalana ruhsat verildiğini duymadım. Ancak üç şey müstesna: Harpte, insanların arasını bulmakta, kocanın karısına, karının kocasına söylediklerinde.”⁷¹ Tirmizî’de de Müslim’dekine benzer şu hadis vardır: *“Yalan sadece üç yerde helâl olur: Kişinin karısını memnun etmesi konusunda, harpte, insanların arasını bulmakta”*⁷² Müspet hareketin bu prensibine referans olan âyetlerden birisi ise şudur: *لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّنْ نَّجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ* “*Onların kendi aralarında yaptıkları gizli görüşmelerin, fısıldaşmaların çoğunda hayır yoktur. Bu görüşmelerde hayır olması için onların muhtaçlara yardımı, güzel bir davranışı yahut dargın*

⁶⁹Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemi et-Tirmizi (v. 279/892), *Sünen-i Tirmizi*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Birr, 16.

⁷⁰Tirmizî, Birr 26; bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 50.

⁷¹bkz. Müslim, Birr 27.

⁷²Tirmizî, Birr, 26.

*insanların arasını bulmayı gözetmeleri gerekir. Kim Allah'ın rızasını arzulayarak bunu yaparsa, Biz de ona çok büyük mükâfat veririz.”*⁷³

İslâm'da namaz ve oruç gibi mükellefiyetlerin ehemmiyeti hatırdâ tutularak Ebü'd-Derdâ'dan gelen aşağıda zikredilen hadis dikkate alınır, uzlaştırıcı olmanın İslâm'daki önemi daha iyi anlaşılacaktır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kişilerin arasını ıslâh etmek oruçtan, namazdan ve sadakadan derecesi daha fazîletli bir ameldir.”*⁷⁴ Âlûsî'ye (v. 1270 h.) göre bu hadisteki terğîb, yani insanları bazı güzel davranışlara teşvik etme realitesi gözden kaçırılmamalıdır. Buradaki mânâ kelimelerin zâhirî mânâsından anlaşıldığı gibi değildir. Zîrâ, namaz, oruç, ve zekat gibi farz mükellefiyetlerin öncelikli olması ve ıslâha, uzlaştırıcı amellere nisbetle daha ehemmiyetli oldukları açıktır. Hadîsin bu üslup ile gelmesi ise şâyet insanların arasında sulh olmazsa toplumda çok büyük şerhlerin ve fesatların ortaya çıkmasının kaçınılmaz olmasından dolayıdır. Yukarıdaki âyetten maksat: insanların arasına fesad karışması ya da aralarının açılması gibi durumlarda İslâm Şeriati'nin sınırlarını aşmadan onların aralarını kaynaştırıp birbirlerini sevip saymalarını sağlamaktır. Bu tür durumlarda toplumda sulhu temin maksadıyla yalan söylemek ise yukarıda zikri geçen Ümmü Gülsüm hadîsine göre İslâm Şeriati'nin uygun gördüğü davranışlar arasındadır.⁷⁵ اللهم ألف بين قلوبنا و أصلح ذات بيننا و اهدنا سبيل السلام⁷⁵ *“Allah'ım kalplerimizi te'lif eyle! Kendi aramızda bizleri ıslah eyle! Bizleri barış ve selâmet yollarına eriştir!”*⁷⁶ şeklinde Hz. Peygamber'in devamlı sûretle duâ etmesi ise konunun ehemmiyetine başka bir işârettir.

6. Âdil Olmak

Daha önce de belirtildiği gibi Kur'ân'ın temel konularından birisi adâlettir. Kişinin gerek kendisinin gerekse en yakın akrabalarının aleyhine dahî olsa hep doğru şahitlik etmesi çok önemli ve hassas bir konudur. Adâletin aynı zamanda takvânın da

⁷³ Nisâ', 4/114.

⁷⁴ Tirmîzî, Kıyâmet, 56.

⁷⁵ el-Âlûsî, a.g.e., 5/145.

⁷⁶ Ebû Dâvud, Salât, 825.

önemli bir parçası olduğu şu âyetten anlaşılmaktadır: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ *“Ey iman edenler! Haktan yana olup var gücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin ve adalet numunesi şahitler olun! Bir topluluğa karşı, içinde beslediğiniz kin ve öfke, sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil davranın, takvâyâ en uygun hareket budur. Allah’a karşı gelmekten sakının! Çünkü Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”*⁷⁷

Toplumların huzurlu ve barış içinde yaşayabilmelerinin öncelikli şartlarından birisi toplumun her kademesindeki insanların âdil muâmeleler görmeleridir.

Toplumda adâlet mekanizmasındaki herhangi bir aksaklık hemen kargaşaya, isyan ve terör hâdiselerine zemin hazırlamaktadır. Bu adâlet mekanizmasının yara almasındaki ana sebeplerden bir tanesi başkalarına karşı kin duymak olarak âyette vurgulanmıştır. Müslümanların başkalarına karşı kin duymalarına sebep olabilecek şeylerin farkında olmaları ve bunlara karşı çok dikkatli ve mesafeli olmaları gerekmektedir. Aşağıda zikredilen âyet-i kerîme de ne tür şeylerin insanların kin beslemelerine sebep olabileceğini göstererek, böyle bir hataya düşmemeleri konusunda onları uyarmaktadır. Çünkü sulh içinde yaşayan sağlıklı bir toplum oluşturmak İslâm’da çok önemli bir hedeftir: وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَىٰ الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَىٰ الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ *“Sizi Mescid-i Haram’dan menettiği için bir topluluğa olan kininiz, aşırı gitmenize sebep olmasın; iyilikte ve fenalıktan sakınmakta yardımlaşın, günah işlemek ve aşırı gitmekte yardımlaşmayın. Allah’tan sakının, Allah’ın cezası şiddetlidir.”*⁷⁸

Şeâir, şîâr kelimesinin çoğulu olup özel olarak hacda yerine getirilmesi gereken sa’y, tavaf vb. erkânın hepsi; genel olarak ise Allah’ın farz kıldığı her türlü ibâdet anlamına gelebildiği gibi bu, bir dini, bir milleti temsil eden devlet bayrakları, askerî uniformalar ve paralar gibi nişane ve amblemlere de verilen bir addır.⁷⁹ Bunlara yapılan hakaret cezalandırılır. Kâbe’yi ziyaret için giderken orada kurban edilmek üzere kişinin beraberinde götürdüğü kurbanlıklar da şeâirdendir, zira Allah’a kulluğun nişânesidir. Batıl yolda da olsa, dinî şeâire saygısızlık gösterilmesi

⁷⁷ Mâide, 5/8.

⁷⁸ Mâide, 5/2

⁷⁹ Bkz. Ebü’l Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur (v.711/1311), *Lisânü’l-Arab*, I-XV, Dâru Sadır, Beyrut, 1988, 2277; Şevki Dayf, *El-Mu’cemü’l-Vasîf*, dördüncü baskı, Mektebetü’ş-Şürûki’d-düveliyye, Kâhire, 2004, 483.

yasaklanmaktadır. Bu sûre indirildiğinde Müslümanlar, Mekke müşrikleri ve çevrelerinde diğer müşriklerle savaş halinde idiler. Müşrikler, asırlık âdetlerine rağmen onların Kâbe ziyaretini engellemişlerdi. Onların lâıyk oldukları sert karşılığı onlara vermeme konusunda Müslümanlar bu âyette uyarılıyolarlar.⁸⁰

Bu âyette görüldüğü üzere karşıdaki muhataplar İslâm'ın beş temel esâsından birisine bir saldırıda bulunmaktadır ve Müslümanları en tabî hakları olan Mescid-i Haram'ı ziyâretten men etmektedirler. Fakat durum bu kadar vahim de olsa, Kur'ân'ın tavrı gayet açık ve nettir: “*Haddi aşmayın, aşırı gitmeyin, adâlet ölçülerinden sapmayın*” buyrulmaktadır. Bunun anlamı şudur: Allah Teâlâ hangi şartlarda olursa olsun Müslümanlara Müslüman'a yakışır bir duruş sergilemelerini ve müspet hareket etmelerini emretmektedir.

Âyette geçen “*haddi aşmama*” prensibinin önemli bir boyutunu daha iyi anlayabilmek için *وَلَا تَزُرُ وَاَزْرَةَ وَاَزْرَةَ أُخْرَى* “*Hiçbir kimse başkasının günah yükünü taşımaz.*”⁸¹ âyetinin de dikkate alınması gerekir. Buna göre kastedilen şey şudur: Şayet İslâm'a karşı, ayrı bir millete, dîne, gruba, ya da düşünceye mensup bir takım şahıslar ya da gruplar tarafından bahsi geçtiği şekilde temel meselelerde dahî saldırı yapılacak olursa Müslümanlara düşen adâleti elden bırakmadan hissini değil de aklın rehberliğinde hareket ederek muhatapların mensûbu olduğu bütün bir milletin, ümmetin, grubun veya ideolojinin her ferdini aynı kategoride değerlendirmemeleri ve özellikle de onlara karşı kin ve nefret hisleriyle dolmayarak olumlu davranışlar sergileyebilmektir.

Aslında kin, nefret ve düşmanlık hisleri ile sevgi ve muhabbet hisleri, karanlık ve aydınlık kadar birbirine zıt unsurlardır ve gerçek anlamda bir arada bulunmaları mümkün değildir. Şayet kin ve nefret bir kişinin kalbinde gerçekten yerleşmiş ise o kalpte artık gerçek anlamda sevgi ve muhabbete yer kalmamış demektir, böyle bir şahsın başkalarına göstereceği sevgi yapmacık olacaktır. Bununla birlikte şayet bir kalpte muhabbet gerçek anlamda yer etse, o zaman artık orada nefret hissine yer kalmaz ve bu durumda başkalarını kin ve düşmanlık hislerine sevkeden olaylar böyle insanları sadece acımaya sevkedebilir. Müslümana düşen karşıdaki muhataplarına düşmanca tavırlarla yaklaşmadan bir çatışmaya ve

⁸⁰ Yıldırım, *Meal*, s. 136

⁸¹ En'âm: 6/164; bkz. İsrâ', 17/15; Fâtır, 35/18; Zümer, 39/7; Necm, 53/38.

kargaşaya meydan vermeden, onları bekleyen uhrevî kötü âkibeti de düşünüp onlara acıma hissiyle, müspet davranışlar sergileyerek ve onlarla güzel diyaloglar kurarak gâyet medenî bir tarzda iknâ yoluna başvurmak sûretiyle onların âhirette kurtuluşu için gayret göstermektir. Bu durumda örnek bir hayat sürerek onlara Hakk’a götüren yolda rehberlik yapabilmek Müslümanlığın gereği olarak algılanmalıdır.

“Aşırı gitmeyin, haddi aşmayın” emrinin tekrarlandığı bir başka yer de savaş izni veren ve savaş stratejisinden bahseden âyettir وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ “Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın, aşırı gitmeyin; doğrusu Allah aşırı gidenleri sevmez”⁸² İslâm’da en zor anlarda bile tâvîzsiz takip edilmek üzere bir takım kırmızı çizgiler mevcuttur ve bunlar genel olarak Allah’ın insanlar üzerindeki hakları ve kul hakları ile ilgili olan meselelerdir ve görüldüğü üzere genelde bunlar müspet hareketi âmir olarak gelmişlerdir.

7. Ayırım Yapmaksızın Herkese İyilik Yapmak

Hiz. Ebû Bekir’in hanımı Kuteyle kâfir idi, Ebû Bekir (r.a.) İslâm’a girdikten sonra bu yüzden ondan boşanmış idi. Kuteyle Hudeybiye anlaşmasından sonra kızını görmek üzere Medine’ye geldiğinde kızı Hiz. Esmâ (radıyallâhü anhâ) hemen Hiz. Peygamber (s.a.s.)’in huzûruna çıkıp; “Yâ Rasûlallah! müşrik olan annem beni ziyârete geldi. Ne yapmam lâzım? Onu evime alıp getirdiği hediyeleri de kabûl edeyim mi?” diye sorunca şu âyetler nazil olmuştur: لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوا فِي الدِّينِ وَلَا يَخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (8) إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوا فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (9) “Dininizden ötürü sizinle savaşmayan, sizi yerinizden, yurdunuzdan etmeyen kâfirlere gelince, Allah sizi, onlara iyilik etmekten, adalet ve insaf gözetmekten menetmez. Çünkü Allah âdil olanları sever. Allah sadece, dininizden ötürü sizinle savaşan, sizi yerinizden yurdunuzdan kovan ve kovulmanıza destek veren kâfirlere dost edinmenizi meneder. Her kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”⁸³ bundan sonra da

⁸² Bakara, 2/190

⁸³ Mümtahine, 60/8,9.

Efendimiz (s.a.s.) Hz. Esmâ'ya (radiyallâhü anhâ) şöyle demiştir: “*Evet, hem de ona iyi davran.*” Müslüman'ın gayrimüslim muhtaçlara yardımda bulunmasına hiç mâni yoktur.⁸⁴

Kâfirlere sevgi “*meveddet*” beslememek demek onlarla, her türlü alâkayı kesmek anlamına gelmez. Yukarıda zikredilen Mumtahine Sûresi, 9. âyetten de anlaşıldığına göre kâfirlere iyilik yapmanın sebebi, kâfir olmaları değil, Mü'minlerle dinleri hususunda savaşmaları, memleketlerini işgâl etmeleri, onları sürüp yurtlarından çıkarmaları gibi zâlimce aksiyonlardır. Müslümanlara düşmanlık etmeyen gayrimüslimlere ise iyi davranmak gerekir, bu konuda hiçbir yasak ne sünnette ne de Kur'ân'da bulunmamaktadır.

Bu âyet (Mumtahina, 8,9) zimmî, müste'min, alâka kesilmemiş olan anlaşmaların hepsini ihtivâ eder. Yani iyilik yapılabilecek olan kişilerin kapsamına müşrik ve düşman olmayan gayrimüslimleri de alır.⁸⁵ Bu âyetlerin, Müslümanlarla Mekke müşriklerinin ilişkilerinin son derece gergin olduğu bir sırada nâzil olduğu unutulmamalıdır. Her şeye rağmen iyiliğin, insaf ve adâletin emredilmesi oldukça dikkat çekicidir. Meselâ Hz. Peygamber (s.a.s.) hicrî 5. yılda kıtlığın ortaya çıkması sebebiyle Mekke'nin fakirlerine 500 dinarlık bir yardımda bulunur. Ayrıca Ebû Süfyan'a bol miktarda Medîne hurması yollayarak karşılığında onun bir türlü satamadığı derileri de satın alır.⁸⁶

“Yüce Allah, inananların din konusunda kendileriyle savaşmayan ve kendilerini yurtlarından çıkarmayan müşriklerle dostluk kurmalarına izin vermiştir. Onlara iyilik yapmalarındaki sakıncayı kaldırmıştır. Onlarla ilişkilerinde adaleti gözetmelerini ve onların haklarına tecavüz etmemelerini öngörmüştür. Bu ilke, İslâm'ın devletlerarası hukûkunun da temelidir. Buna göre İslam ile insanlar arasında barış hali değişmeyen temel tutumdur. Bu hal ve tutum, savaş açılması ve bu savaşa karşılık verilmesinin zorunlu olması veya antlaşma yapıldıktan sonra ihanet edilmesi durumları dışında değişmez. Antlaşmaya ihanet ise saldırıyla tehdit etmek demektir. Davanın özgürlüğü ve inanç hürriyeti önünde kaba kuvvetle durmak da bunun

⁸⁴ Buhârî, Edeb, 8; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 13/518, 519; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd Bağavî (v. 516/1122), *Tefsîru'l-Bağavî=Meâlimü't-tenzîl*, I-IV, ts., 4/331.

⁸⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, 7/549,550.

⁸⁶ Muhammed Hamidullah, “Hudeybiye Antlaşması”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Ankara, 1998, 18/298.

gibidir. Bu da bir saldırdır. Bunların dışındaki hallerde İslam tüm insanlara barışı, sevgiyi, iyiliği ve adaleti öngörür.”⁸⁷

İslâm'ın Müslüman olsun ya da gayrimüslim aralarında bir ayırım yapmaksızın bütün insanlara ne kadar değer verdiği için daha iyi anlaşılması için şu iki hadîs-i şerîfin de hatırlanmasında fayda vardır: “*İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olanıdır.*”⁸⁸ ve “*İnsanlara güzel ahlâkla muâmelede bulunun.*”⁸⁹

“Üç merhale görüyoruz insanların önünde. Sosyal yapıya yansıyan yönüyle kardeşlik terimini kullanacak olursak, üç kardeşlik bekliyor bizi. Bugüne kadar olagelen cihetiyle bir din kardeşliği var. Herkes kendi dîninin müntesipleriyle kardeş zaten. İkinci kardeşlik bekliyor bizleri. O da inanç kardeşliği olacaktır. İnanan herkes bir çizgide birleşecek ve kardeşlik teessüs edecek. Üçüncü merhale ise, bizim gönülden beklediğimiz merhaledir. O da yaratılış kardeşliği. İnsan olmak da bunun içinde bir ünedir. Sadece insan olmakla birleşen kardeşliğin ötesinde sadece var olmayı kucaklayan bir kardeşlik.”⁹⁰ Hz. Ali (r.a.) “Nehcu'l Belâğa”sında şöyle diyor: Bizim idareimiz altında olanlar iki kısımdır: Bir, yaratılıştaki aynı olduğumuz gayrimüslimler. Diğeri de dinde kardeşimiz olan Müslümanlar. Hz. Ali (r.a.) burada gayrimüslimleri ontolojik olarak eşit hâle getiriyor; bu çok zekîce bir şey. “Dikkat edin! Her ikisinin de hukukları vardır.” diyor.⁹¹

“Biz Müslüman olalım, Hıristiyan olalım, Allah'a inandığımızdan dolayı Allah'ın iradesini çağdaş dünyada görmek istediğimiz için bir takım ortak değerleri paylaşıyoruz. Bu ortak değerler toplumlarımızın temeli olarak önemli. Örneğin insan haysiyetinden, adaletten ve insanın değerinden bahsederken bu fikirleri biz herhangi bir felsefeden veyahut bir politik ideolojiden çıkarmış değiliz. Bu değerleri biz, bizi şekillendiren dînimizin, inancımızın içinde buluyoruz.”⁹²

⁸⁷ Seyyid Kutub, Seyyid b. Kutub b. İbrâhim (1387/1966), Fî zıllali'l-Kur'ân, I-XXX, Beyrut, 1971, 29/300.

⁸⁸ Tirmîzî, Birr, 55.

⁸⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl ed-Dârimî (v. 255 h.), *Sünen-i Dârimî* (thk. Abdullah Aydın), Madve Yayınları, İstanbul, 1995, Rifâk, 47.

⁹⁰ Latif Erdoğan, “Giriş”, *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 15.

⁹¹ Ali Bulaç, “Ortak Söze Gelmek”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s. 46.

⁹² Thomas Michel, “Çatışmadan Diyaloga”, *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 53.

İnsanın can ve mal güvenliğinin sağlanması evrensel değerlerinden bazılarıdır. Bunlar ise İslâm'da kutsal kabul edilen haklardır. Bir kimse bunları korumak gayreti gösterirken öldürülürse şehit kabul edilir. *وَالْمُؤْمِنُ مَنْ أَمَّنَهُ النَّاسُ عَلَى دِمَائِهِمْ وَ*

أَمْوَالِهِمْ “Mü'min, (bütün) insanların (hangi dîne ya da millete dâhil olurlarsa olsunlar) canları ve malları husûsunda kendisinden çekinmeyip güven ve emniyet içinde oldukları kimsedir.”⁹³ hadîsinde Hz. Muhammed (s.a.s.) insan hakları beyannâmesinden asırlar önce bu konuya parmak basmıştır. Buna göre Mü'min güven ve huzurun timsâli insandır. Çevresindekiler her zaman kendisinden güven ve emniyet hissi içindedirler. Müslüman bulunduğu yerde her zaman âsâyışın teminatçısı savunucusu olmalıdır. Bütün bunlar ise aslında müspet hareketin değişik tâbirleridir.

8. Sû-i Zandan Uzak Durup Kusur Araştırmamak

Zannın çeşitleri vardır. Birincisi *hüsn-i zan* kısmı olup bu makbuldür ve Mü'minin Allah, Resulü, Mü'minler ve aksine sebep olmadıkça bütün insanlar hakkında bu zannı beslemesi gereklidir. Bazen başka çare kalmayınca zanna dayanarak hüküm verme ihtiyacı olur. Günah olan ikinci kısım ise, insanlar hakkında *sû-i zan* besleyip onlar hakkında iyi tarafa değil de kötü tarafa yorumlar yapmaktır. Bu ise kolaylıkla gıybet ve iftirâ günahına düşülmesine sebebiyet verebilmektedir. *Tecessüs* ise, insanların gizli hallerini araştırmak demektir. Bunlar şu âyetle şiddetle yasaklanmıştır: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا احْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُّحِبُّ* “Ey iman edenler! zandan çok sakının. Çünkü zanların bir kısmı günahtır. Birbirinizin gizli hallerini araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin. Hiç sizden biriniz ölmüş kardeşinin cesedini dişlemekten hoşlanır mı? İşte bundan hemen tiksindiniz! Öyleyse Allah'ın azabından korkun da

⁹³ Tirmîzî, İmân, 12; Ebu Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî (v. 303/915), *Sünenü'n-Nesei* (Şerh eden: Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr Suyuti, haşiye: Ebü'l-Hasan Nureddin b. Abdülhâdi Sindi; trc. A. Muhtar Büyükcınar et al), Kalem Yayınevi, İstanbul, 1981, İmân, 8.

bu çirkin işten kendinizi koruyun. Allah Tevvâb'dır (tövbeleri kabul eder), Rahîmdir (merhamet ve ihsânı boldur)''⁹⁴

Akrabalar, dostlar ve başka insanların aralarında meydana gelen kavgaların, tatsızlıkların, anlaşmazlıkların pek çoğunun temelinde sû-i zan sahibi olmak, tecessüste bulunmak, gıybet etmek gibi müspet hareket prensiplerinin tam zıttı olan kötü ahlâklar mevcuttur. Dolayısıyla bu hastalığın teşhisinden sonra akıllıca hareket edilerek tedâvisi ihmal edilmemeli ve geciktirilmemelidir. Burada Hz. Peygamber'in (s.a.s.) akıllı insan târifi çok önem arz etmektedir: ، وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ ، الْكَيْسَ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ ، وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا ، وَمَتْنَى عَلَى اللَّهِ الْأَمَانِ *“Kendisini hesaba çekip sorgulayan ve âhiret hayâtı için sa'y u gayret gösteren kişi akıllı; nefisini hevâ ve hevesine tâbi kılıp da sonra kalkıp Allah'tan pek çok beklentiye girme kuruntusuna kapılan da âciz ve zavallıdır”*⁹⁵

9. Diğergâmlık, İ'sâr Rûhu ve Empati Sâhibi Olmak

İnsanlar arası ilişkilerde başarılı olup etrâftaki insanların sevgilerini kazanmakta diğergâmlığın oldukça önemli bir yeri vardır. Buna Kur'ânî bir terim kullanarak i'sâr rûhu da diyebiliriz. Hiç kimse bencil, sadece kendisini düşünen, başkalarının ihtiyaçlarını, ilgilerini, memnûniyetlerini vs. dikkate almayan insanlardan hoşlanmazken insanlar diğergâm kimselere bende olacak kadar bağlanabilmektedir.

Toplumda müspet hareket edebilmekte de bu haslet oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Zira diğergâmlık aynı zamanda empati sahibi olmakla da çok alâkalı bir husustur. Mü'minin bu güzel vasfını anlatan âyet-i kerîmenin iniş sebebi Ebû Talha'nın (r.a.) Ebû Hureyre'yi (r.a.) bir akşam iftarda evinde ağırlaması, bu Peygamber misafirini doyurabilmek maksadıyla da bir yolunu bularak, muhatabına durumu farketirmeden kendisi yemeyip ona yedirmesidir. Sabah olduğunda her ikisi de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) arkasında namazlarını eda ettikten sonra Hz. Peygamber

⁹⁴ Hucurât, 49/12.

⁹⁵ Tirmîzî, Kıyâmet, 25; Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid er-Rebei İbn Mâce el-Kazvini (v. 273/887), *Sünenü İbn Mace* (thk. Muhammed Mustafa A'zami), I-IV, 2. baskı, Şeriketü't-Tibaati'l-Arabiyye, Riyad, 1984, Zühd, 31; Ahmed b. Hanbel, 4/124.

(s.a.s.) onlara dönmüş ve çok mütebbessim bir çehreyle şöyle buyurmuştur: “*Bu gece ne yaptınız ki Allah (c.c.) sizler hakkında: 96 وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ*” *âyetini sizlerin durumunu özetleyerek inzâl etti.*”⁹⁷ Halbûki bir zamanlar kendi menfaatlerinden başka bir şey bilmeyen bu topluluğun belki daha lügatinde bile bu “i’sâr” kelimesi İslâm gelinceye kadar mevcut değil idi.

B. İLETİŞİMDE “OLUMLU TEPKİ” PRENSİPLERİ

Bu bölümde bu çalışmanın ana teması olan “olumlu tepki” konusu Yûsuf Sûresi’nden örnekler verilerek incelenmeye başlanmıştır. Bu sûre, başından sonuna kadar bir tek peygamber’in hayat hikâyesini ele almasıyla diğerlerinden farklılık arz eder ve bu hayat hikâyesi ibretlerle, alınacak derslerle doludur. Allah’ın “*kıssaların en güzeli*”⁹⁸ olduğunu vurguladığı Hz. Yûsuf’un (a.s.) kıssasında müspet hareketin de çok önemli bir yere sahip olduğu dikkatli nazarlardan kaçmamaktadır.⁹⁹

1. En Güzel Tarzda Mukâbelede Bulunmak

Şer, galip görüldüğü durumlarda bile, aslında zayıftır. Zira mahiyeti icabı çökmeye mahkûmdur. Hayır ve dürüstlük ise gönüller fetheden, bizatihi bir kuvvettir. İyilik ve kötülük açık bir tarzda karşı karşıya geldiklerinde iyiliği takdir etmeyen ve kötülükten nefret etmeyen az insan bulunur. *وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ* *“İyilikle kötülük bir olmaz. O halde sen kötülüğün en güzel tarzda uzaklaştırmaya bak. Bir de bakarsın ki seninle kendisi arasında düşmanlık olan kişi candan, sıcak bir dost oluvermiş!”*¹⁰⁰

⁹⁶ Meal-i Şerîfi: “Kendileri çok muhtaç durumda olsalar bile onlar başkalarını kendi nefislerine tercih ederler.” (Haşır, 59/9.)

⁹⁷ Buhârî, Tefsir, 6.

⁹⁸ Yûsuf, 12/3.

⁹⁹ Bkz. Celâleddîn es-Süyûtî (v. 911/1505), *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr* (thk. Abdullah b. El-Muhsin et-Türkî, I-XV, 1. baskı, Merkezü hecr li'l-bühûsi ve'd-dirâsâti'l-arabiyyeti'l-İslâmiyye, Kâhire, 2003, 14/369, 370.

¹⁰⁰ Fussilet, 41/34; bkz. Mü'minûn, 23/96.

Önünde Hz. Muhammed (s.a.s.) gibi bir rehber olduğu halde bu gün toplumumuzdaki kavgalar, kargaşalar, taşkınlıklar ve cinâyetler gibi ferdî, âilevî ve toplumsal hayatımıza ait önemli problemlerimizin en önemli sebebi böyle Kur'ânî ve nebevî bir ahlâktan habersiz bir nesle sâhip olmamızdır. Bu olumsuz tabloları asırlar öncesinden gören Rasûlüllah (s.a.s.) de şöyle bir uyarıda bulunmuştur: “*Sakın ha benden sonra kâfirlere dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!*”¹⁰¹

Ülkemiz ve İslâm âleminin bugünkü durumunu dikkate alarak vaziyetin bu hadiste işaret edilen duruma henüz düşmemiş olduğunu, millet ya da ümmet olarak durumumuzun o kadar kötü olmadığını düşünenler olabilir. Fakat tribün terörü, üniversitelerdeki şiddet olayları, yürüyüş ve protesto adı altında yapılan sokak terörü, kan dâvâları, töre cinâyetleri ve intihar saldırısı haberlerinin artık her gün televizyonlarda ana haber bültenlerinde duymaya alışık olduğumuz, sürprizle karşılamadığımız ve sanki normal ve sıradan olaylarmış gibi görmekte olduğumuz hatırlanacak olursa meselenin vahâmeti biraz daha ortaya çıkacaktır.

Meselâ Türkiye'nin yakın târihinde gerek etnik köken farklılığından olsun gerek de görüş-ideoloji farklılığından olsun aslen kardeş olan farklı kesimlerin, grupların birbirlerine düşürülmesi sonucu kaybedilen hayatların sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Bununla birlikte 2007 yılı Mayıs ayında Filistin'de el-Fetih ve Hamas üyeleri arasında çıkan kanlı çatışmalar da hatırlandığında İslâm dünyasındaki genel tablonun da bundan çok farklı olmadığı ortaya çıkar. Karşımızda böylesine acıklı ve olumsuz bir tablo olsa da bunun çözümü çok zor görünse bile aslında Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in sünnet-i seniyye'sine kulak vermek kadar kolaydır.

Kötü bir davranışı affetmek mürüvvetini göstermek çok zor bir iş değildir. Fakat afla beraber iyilik etmek ise her kesin yapabileceği bir şey değildir. Yukarıda zikri geçen “*İyilikle kötülük bir olmaz. O halde sen kötülüğü en güzel tarzda uzaklaştırmaya bak. Bir de bakarsın ki seninle kendisi arasında düşmanlık olan kişi candan, sıcak bir dost oluvermiş!*” mealindeki âyet-i kerîme sıcak ve candan dost edinebilme prensibinden bahsetmektedir. Karşıdaki en azılı düşmanlardan bile böyle güzel dostlar çıkarabilmek, şüphesiz özellikle toplumlara, milletlere yön verme konumundaki kişiler için fevkalâde ehemmiyet arz etmektedir.

¹⁰¹ Buhârî, Edeb, 95.

2. Sabırlı ve Her Şeye Rağmen Af ve Müsâmaha Sâhibi Olmak

Hız. Yûsuf'un gençliği çok acı tecrübeler ile geçmiştir. Kuyuya atılmış, köle olarak satılmış ve son olarak da çirkin bir iftirâ ile zindana mahkûm edilmiştir. Netîcede bunların bazıları direkt olarak bazıları ise dolaylı olarak kardeşlerinin kendisine karşı kurdukları komplonun netîcesinde vukû bulmuştur.

Daha sonra devran değişmiş ve Hız. Yûsuf (a.s.), Mısır'da hazîneye nâzır bir makam elde etmiş ve bir süre sonra kader Yûsuf'un kardeşlerini karşısına âdeta dilenci durumunda getirmiştir. Henüz daha kendisini tanıyamayan kardeşleri ile onun arasında geçen diyalogun tez konusu ile alâkalı olan kısmı şudur: “(Hız. Yûsuf'un kardeşleri) Dediler ki: Eğer o (Bünyamin) çalmışsa, zaten daha önce onun kardeşi (Yûsuf) de hırsızlık etmişti”¹⁰² O esnâda muhâtap olduğu bu ağır iftirâ karşısında Hız. Yûsuf'un (a.s.) tepki şekli çok önem arz etmektedir. Zîrâ o esnâda, Hız. Yûsuf gibi gücü ve otoriteyi elinde bulunduran herkesin onun gibi olgun davranabilmesi kolay değildir. Allah onun hâlini şu âyetle tebrik ederek bir müspet hareket örneğine dikkatleri çekmektedir: فَأَسْرَهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ “Yusuf bu sözden duyduğu üzüntüyü içine attı ve onlara belli etmedi.”¹⁰³

Bir süre sonra vakti gelince Hız. Yûsuf kardeşlerine kendisini tanıtmıştır ve fakat her şeye rağmen hiç aklından kardeşlerinin kendisine çektirdiklerinin intikâmını almak geçmemiştir. Bu yüzden onlara şöyle der: لَا تَتْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ: “Bugün sizi kınayacak, serzenişte bulunacak değilim! Ben hakkımı helâl ettim Allah da sizi affetsin. Çünkü merhamet edenlerin en merhametlisi O'dur.”¹⁰⁴

Hikâyenin bir yerinde Hız. Yûsuf'un kardeşleri, ona yaptıklarını ve daha sonra da babalarına söyledikleri yalanları babalarına îtiraf etmektedirler. İşte bu esnâda evlâdına böylesine bir komployu kuranlara Hız. Ya'kûb'un cevabı da müspet hareket prensiplerinin Kur'ânî dayanaklarından olması hasebiyle çok ehemmiyetlidir: سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ “Sizler için daha sonra Allah'tan mağfiret talep

¹⁰² Yûsuf, 12/77.

¹⁰³ Yûsuf, 12/77.

¹⁰⁴ Yûsuf, 12/92.

edeceğim.”¹⁰⁵ Burada geçen “daha sonra” ifâdesi olumsuz bir tepki ya da kızgınlık ifâdesi değildir. Çünkü buradaki “daha sonra” ifâdesinin özel bir zaman dilimine işaret ettiğini, Hz. Ya’kûb’un (a.s.) bununla duaların kabûle daha çok yakın olduğu zaman dilimlerinden birisi olan Cuma gecesini kastettiği bir hadîs-i şerîften anlaşılmaktadır.¹⁰⁶ Hz. Ya’kûb’un (a.s.) burada yaptığı şey insanları çok büyük bir mânevî mertebeye götüren af ve müsamaha yolunda onlara rehberlik yapmaktır. Zira başlamak bir büyüklük, ağırbaşlılık ve olgunluk alâmetidir.

Yine sûrenin sonlarına doğru gelindiğinde Hz. Yûsuf’un kardeşlerinin kurdukları komploya nasıl değindiği şu âyetlerden anlaşılmaktadır: مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَعَ الشَّيْطَانُ “Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra...”¹⁰⁷ Görüldüğü gibi Hz. Yûsuf o esnada, çok çirkin bir fiili direkt olarak kardeşlerine vermeyip, şeytani işâret etmekte ve kardeşlerinin hatalarını yüzlerine vurarak onları rencide etmekten uzak durmaktadır. Bu ise artık kurulmaya başlanmış olan bir diyalogun devam edebilmesi için son derece önemli bir stratejidir. İnsan bazen geçmişi hiç dikkate almayıp hep geleceğe bakmasını çok iyi bilmelidir.

Kur’ân’da insanlardan gelebilecek sıkıntılara karşı sabrederek kızmadan hareket etmek çok önemli bir Müslümanca duruş olarak gösterilmektedir.¹⁰⁸ Bir gün bir adam Hz. Muhammed (s.a.s.)’e gelerek: “Yâ Rasûlallah! Bana öyle bir şey öğret ki, onunla hayat boyu yaşayabileyim. Yalnız fazla olmasın, unuturum!” der. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s.) de: “Kızma” diyerek mukâbelede bulunur.¹⁰⁹ Hz. Peygamber (s.a.s.), Müslümanların iletişim halinde oldukları, hatta tartışmakta oldukları insanların bilgi düzeylerini ve inançlarını hep dikkate alıp; nâhoş bir davranışa mâruz kalsalar bile hep sabırla, nezâketle problemleri çözmeye gitmelerini öngörmüştür.

Rasûlüllâh’ın (s.a.s.) af ve müsamaha konusundaki mahâreti zirvede idi. Meselâ sahih rivâyetlere göre bir gün bir bedevî gelmiş ve herkesin arasından geçip giderek mescidin bir kenarında bevletmeye durmuştur. Bunun üzerine oradaki Müslümanlardan bazıları bu kişinin haddini bildirmek için derhal harekete

¹⁰⁵ Yûsuf, 12/98.

¹⁰⁶ bkz. Tirmizî, Daavât, 114.

¹⁰⁷ Yûsuf, 12/100.

¹⁰⁸ bkz. Âl-i İmrân, 3/114.

¹⁰⁹ el-Muvatta’, Hüsnü’l-Hulk, 3.

geçmişlerdi, fakat Hz. Peygamber (s.a.s.) ise adamın üzerine yürüyenleri sâkinleştirmiş ve “*Bırakın adamı da rahatça işini bitirsin, sonra da bir kova su getirin, oraya döküverin de kumdan aşağıya süzülen su necâseti temizlesin ki böylelikle siz de üzerinde rahatça namaz kılabilirsiniz.*”¹¹⁰ diyerek Mü’minlerin emniyetin, sükûnetin ve âsâyîşin te’minatçısı olduğunu tekrar hatırlatmıştır.

Yine Rasûlullah (s.a.s.) aynı husûsa Ebû Umâme’den (r.a.) rivâyet edilen şu hadîs-i şerîf ile beyân eder: *“Haklı dahî”* أنا زعيمٌ بييت في رُبِّ الحِجَّةِ لِمَنْ تَرَكَ المِرَاءَ وَإِنْ كَانَ مُحِقًّا *olsalar kavgaya-gürültüye, münâkaşaya ve kargaşaya meydan vermeyenlere ben cennet yamaçlarında bir köşke kefil olurum”*¹¹¹

Sabır ve affedicilik konusuna Yusuf Sûresinden sonra devam edecek olursak, Cenâb-ı Hakk’ın Hz. Peygamber’e (s.a.s.) bütün peygamberlerin ortak kaderini anlattığı âyetlere kısaca bir bakmak yerinde olur: *“Senden önceki peygamberlerle de alay edildi”*¹¹² وَلَقَدْ اسْتَهْرَيْتُ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ

*“Senden önce nice peygamberler yalancı sayıldılar da tekzib olunmaya ve her türlü eziyete uğratılmaya karşı sabrettiler. Nihayet kendilerine yardımımız gelip yetişti.”*¹¹³ وَإِذَا رَأَوْكَ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُؤًا أَهْدَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا

*alaya alır ve derler ki: Allah’ın, elçi olarak gönderdiği bu şahıs mı imiş! Bula bula bunu mu bulmuş?”*¹¹⁴ Bu âyetlerden de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber (s.a.s.)’i rencide etmek ve vazîfesini yapmasına mâni olmak için müşriklerin başvurduğu yollar sayısızdı. hatta وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُبْتِلُواكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرٌ

*“Bir vakit de o kâfirler senin elini kolunu bağlayıp zindana mı atsınlar, yahut öldürsünler mi, yahut seni ülke dışına mı sürsünler diye birtakım tuzaklar planlıyorlardı. Onlar tuzak kuradursunlar, Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.”*¹¹⁵ âyetinden de anlaşıldığı üzere bu maksatla her türlü komplo ve entrikayı çevirmekteydiler. İftirâ, işkence, tuzak, entrika ve onu alaya almak gibi şeyler onların başvurdukları yollardan sadece bazıları idi.

¹¹⁰ Buhârî, Edeb, 80.

¹¹¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 7; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmîzî es-Sülemi (v. 279/892), *Sünen-i Tirmîzî*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Birr, 58; İbn Mâce, Mukaddime, 7.

¹¹² Enbiyâ, 21/41.

¹¹³ En’âm, 6/34; bkz. Hicr, 15/11.

¹¹⁴ Furkan, 25/41; bkz. Enbiyâ, 21/36; Ra’d, 13/32.

¹¹⁵ Enfâl, 8/30.

Fakat bütün bunlar Hz. Peygamber (s.a.s.)'in önünde engel olamamış ve 23 sene gibi kısa bir zaman diliminde câhiliyye âdetleri ile mutaassıp bir cemaati, kâidelerine sıkı sıkıya bağlı olduğu müspet hareket metoduyla bütün herkese elini uzatmak vâsıtasıyla, herkesi kendi konumunda kabul ederek, affederek, hoş görerek târihte misli görülmemiş bir inkılâba vesîle olmuş ve en azılı düşmanlarının dahî büyük bir çoğunluğunun hidâyetine vesîle olmuştur. O, kendisine câhilce ve bedevîce yönelenlere خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ “*Sen af yolunun taraftarı ol, iyilikleri-güzellikleri emret ve câhillere de aldırma, onlara takılıp kalma.*”¹¹⁶ âyetinin rehberliğinde hiç kulak asmadan, Allah'ın “الْعَفْوَ” isminin üzerinde tam tecellî ettiği bir lîder olarak hızını daha da arttırarak hep ileri doğru yürümek sûretiyle ümmetine hep müspet hareket yanlısı olmaları noktasında çok güzel bir örnek sergilemiştir.

Sabır, dînimizde çok özen gösterilmesi gereken bir meseledir. وَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ عَطَاءً خَيْرًا وَأَوْسَعَ مِنَ الصَّبْرِ “*Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve geniş bir hediye verilmemiştir*” buyurarak konunun ehemmiyetini vurgulayan Hz. Peygamber (s.a.s.) bir defasında Allah'ı şöyle anlatmıştır: مَا أَحَدٌ أَصْبِرُ عَلَىٰ أَدَىٰ سَمِعَهُ مِنَ اللَّهِ، يَدْعُونَ لَهُ الْوَلَدَ، ثُمَّ يُعَافِيهِمْ وَيُرْزُقُهُمْ “*Hiç kimse duyduğu çok rahatsız edici şeylere karşı Allah Teâlâ'dan daha fazla sabırlı değildir. İnsanlar kalkar da Allah'a çocuk isnat ederek şirk koşarlar ama Allah hâlâ ve hâlâ onlara sıhhat-âfiyet verir ve onları rızıklandırır.*”¹¹⁷

Allah Teâlâ Kur'ân'da önce Yahudilerin alaylı bir tarzda Hz. Peygamber'den kendileri için gökten bir kitap indirmesini istediklerine işâret ettikten sonra Rasûlüllâh'ı (s.a.s.) tesellî ederek, onların daha önce Hz. Mûsâ'dan (a.s.) çok daha fazlasını istediklerini ve أَرْنَا اللَّهَ حَهْرَةً “*Allah'ı bize göster bakalım*” dediklerini anlatır. Bunun netîcesinde onların Allah'ın gazâbına yakaladıklarını fakat buna rağmen kendilerine açık seçik pek çok işâretin de gelmesine rağmen bütün bunlardan hiç ders almadan en yakın zamanda buzağıya tapma sapıklığına dahi daldıklarını anlatır. Fakat Allah, bütün her şeye rağmen onlara nasıl muâmelede bulunduğunu şöyle haber vermektedir: فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ “*Biz, bunları da affettik*”¹¹⁸ Unutulmamalıdır ki bu affedilen günah en büyük günahdır ve Allah onlara hayatta son bir kez daha şans

¹¹⁶ A'râf, 7/199.

¹¹⁷ Buhârî, Tevhîd, 2.

¹¹⁸ Nisâ, 4/153.

vermiştir. İşte bu, Zemahşerî'nin (v. 538/1143) ifâdesiyle “sünnetullah”tır ve insanların da “sünnetullah” a uymaları, onu örnek alarak aynı şekilde elden geldiğince af yolunu seçmeleri gerekmektedir.¹¹⁹

Abdullah b. Mes'ûd şöyle anlatmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.s.) Huneyn Savaşı ganîmetlerini dağıtmakta iken bir kişi: “Vallâhi bu taksimde adâlet yoktur.” dedi. Durumu öğrenince üzüntüsünden ve kızgınlığından Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yüzü kıpkırmızı kesildi fakat karşısındaki şahsa sadece şu cevabı verdi: “Allah ve Rasûlü de adâlet etmezse, hiç kimse adâlet etmez.” Daha sonra da şöyle buyurdu: “Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'ya rahmet eylesin. O, bu ithamdan çok daha ağır sıkıntılara, eziyetlere mâruz kalmıştı da sabretmişti.”¹²⁰ Hz. Peygamber (s.a.s.) son derece olumlu düşünen bir insandı. Her ne zaman olumsuz şeylere muhatap olsa daima kendisinden daha kötü durumlara düşenleri hatırlayarak haline şükretmiş ve olumlu bir şekilde hareket edebilmenin bir başka önemli sırrını şu şekilde tâlim etmiştir: انظُرُوا إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلُ مِنْكُمْ وَلَا تَنْظُرُوا إِلَى مَنْ فَوْقَكُمْ فَهُوَ أَحَدٌ أَنْ لَا تَزِدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ “Kendinizden durumu daha iyi olanların değil de daha kötü olanların haline bakın. Bu Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini küçümsemeyip küfrân-ı nîmet hatasına düşmemeniz için daha uygundur.”¹²¹

Rasûlüllah'ın (s.a.s.) muzaffer bir komutan olarak Mekke'ye girdiğinde, kendisini kendi yurdundan çıkararak ve Müslümanlara bir zamanlar çektiyediklerini bırakmayan müşriklere yönelme tarzını ele alacak olursak وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ “Seni âlemlere rahmet olarak gönderdik.” âyetinin mânâsı daha iyi anlaşılacaktır. O zaman Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle seslenmiştir: “Ey Kureyş topluluğu! Şimdi size ne yapacağımı tahmin ediyorsunuz? Kureyşliler hep bir ağızdan; “Biz senden hayırla davranmanı bekliyoruz. Çünkü sen kerîm oğlu kerîmsin.” dediler. Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Ben de Hz. Yûsuf'un (a.s.) kardeşlerine dediği gibi şöyle diyorum: اذْهَبُوا أَتَيْتُمُ الطَّلَقَاءَ لَا تَثْرِيْبَ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ¹²² Bugün size

¹¹⁹ Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd İbn Umar ez-Zemahşerî (v. 538/1143), *el-Keşşâf* (thk., ta'lik ve dirase: eş-Şeyh Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz, şârik fi tahkik: Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazi), I-VI, 1. Baskı, Mektebetü'l- Ubeykan, Riyad, 1998, 2/170.

¹²⁰ Buhârî, 78/ Edeb, 53; Müslim, Zekat, 148.

¹²¹ Buhârî, Rifâk, 20; Müslim, Zühd, 8; Tirmîzî, Libâs, 28; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, 2/254.

¹²² bkz. Yûsuf, 12/92.

bir kınama yok haydi gidin! Serbestsiniz. Allah Erhamu'r-Râhimîn'dir, sizleri bağışlar inşallah"¹²³

Müspet hareket edebilmekte sabrın ve müsâmahanın ehemmiyetini ve ne ölçüde bu değerlere sahip olunması gerektiğini anlayabilmek böylece de müspet hareketin çerçevesini çizebilmek için için şu âyetin anlaşılması ehemmiyet arz etmektedir: *فِيمَا تَقْضِيهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا* ¹²⁴ *تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خِائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ* Her ne kadar bu âyette bahsi geçen topluluk Yahudiler olsa da “Kur’ân’daki bir konunun husûsiyeti, mânânın umûmiyetine mânî değildir.” kâidesinden dolayı, âyetin sonundaki *فَاعْفُ عَنْهُمْ* *وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ* “*Yine de sen onları affet, aldırma! Çünkü Allah iyilik edenleri sever*” emrine dikkat etmek gerekirken, ve muhâtablar Yahûdi olmayan kişiler ya da gruplar dahî olsa onlara tepki gösterirken af ve müsâmaha yolunu tercih etmeye ciddî bir hassâsiyet göstermek gerekmektedir. Çünkü bu âyetinin hükmü her türlü muhatap için geçerlidir. Allah muhâtabın en kötüsünden örnek vererek hükme veciz bir şekilde umûmiyet kazandırmıştır. Çünkü Yahudiler ve müşrikler Kur’ân’da İslâm’a en şiddetli bir şekilde düşmanlık besleyen kimseler olarak târif edilmişlerdir.

Âyette emredilen müspet hareketin çerçevesini anlayabilmek için Allah’ın bu âyette affetmemizi ve müsâmaha göstermemizi istediği Yahûdiler’in âyette zikredilen altı vahim özelliklerini hatırlamak gerekmektedir: Onlar;

- Allah’a verdikleri sözden dönmüşler, nakz-ı mîsâk yapmışlardır.
- Bu yüzden lânetlenmişlerdir.
- Ayrıca kalpleri katılaşmış bir topluluktur.
- Tevrât’ı devamlı sûrette tahrif edip durmaktadırlar.
- Kendilerine gelen ilâhî mesajları, hatırlatılan öğütleri dikkate almamış ve unutup gitmişlerdir.
- Üstelik, devamlı sûrette kendilerinden hıyânet görülmekte ve görülecek olan şerli bir toplumdurlar.

¹²³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakîd el-Eslemî Vâkidî (v. 207 h.), *el-Meğâzî* (thk.Marsden Jones), Oxford University Press, London, 1966, 2/835.

¹²⁴ Mâide, 5/13.

Her ne kadar muhatapların evsâfı bu kadar kötü ise de Cenâb-ı Hakk'ın onlarla nasıl bir ilişki içerisinde olmamızı gösteren emri müspet hareketi âmir olarak şöyle gelmiştir: *فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ* Elmalılı Hamdi Yazır (1361/1942) bu âyetin müspet hareket fikrinin önemli bir kaynağı olduğunu söyler ve mânen Allah'ın bu âyette şöyle buyurduğunu anlatır:

“Şimdi ey Muhammed, sen bunlardan geçmişteki hâinliklerini affet. Onlara aldırma, geçmişi Allah'a bırak ve geleceğe bak. Çünkü *إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ* ‘*Muhakkak ki Allah iyilik yapanları sever.*’ Affetmek ve aldırmamak da ihsandır (iyilik yapmaktır) Sen ise büyük ahlâk, güzel ahlâk ile gönderilmişsin. Bu affetme ve aldırmama emrinin, müstesnâ olan az kimselere mi, yoksa diğerlerine de mi ait olduğu bahis konusu olmuştur. Bazı tefsirciler¹²⁵ müstesnaya ait olduğunu yani Hz. Peygamber'e iman edenlerin geçmişteki günahlarına veya iman etmemekle beraber sözünde duranların ufak tefek kusurlarına aldırmayıp affetmeyi emrettiğini söylemişlerdir. Fakat bunun böyle hainlikten istisna edilmiş olanlara bağlanması lafız itibarıyla yakın olmakla beraber, mânâ yönüyle kusurlu ve açık değildir. Doğrusu burada bu âyetin inmesinden önce vaki olan hainliklere ait olmak üzere, hainlere ibare ile ve müstesnalara öncelikle ve delaletle olmak üzere hepsine karşı genel bir af ve aldırmama emredilmiş ve bu şekilde âlemlere rahmet olan Hz. Peygamber'e önce el uzatmak isteyen hainlere karşı bile kin ve intikam hissinden uzak olarak adaletten başka güzel ahlâk ile muamele etmesi emredilmiştir. Affin genelde vaki olan suça sarf edilmiş olacağı malumdur. Bununla beraber bunlarda hainliğin devam edip duracağı açıklandıktan sonra *فَاعْفُ عَنْهُمْ* ‘*onları affet*’ buyrulması, bu affin geleceğe de bir ilişkisine işaretten uzak değildir. Ve işte tefsircileri düşündüren de bu nokta olmuştur. Fakat bu yönle affetme ve aldırmamanın bütün gelecekte her suça ve hatta her hainliğe umum ve şümûlünü ifade eden hiçbir kayıt yoktur. Nihayet bununla her hainliğin cezalandırılmasının vacib olmadığı ve bazılarının affı caiz ve hatta mendub olduğu anlaşılır. Çünkü mutlak emir esasen ne umum ifade eder, ne de tekrar. Şu halde burada Yahudilerin bu kadar cinayetlerden sonra muhakkak cezalandırılmaları gerekir gibi bir zan defedilmiş ve İslâm dîninin müsâmahası gösterilmiştir. Şu halde mânânın özeti: ‘geçmişi affet, gelecekte de her hainliği cezalandırma taraftarı olma’

¹²⁵ Meselâ bkz. Ahmed Mustafa el-Merâğî (v. 1364/1945), *Tefsîru'l-Merâğî*, birinci baskı, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1946, 6/76.

demek olur. Katâde bunun Berâe (Tevbe) Sûresi'ndeki قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ 'Allah'a inanmayanlarla savaşın'¹²⁶ âyetiyle, bazıları seyf (kılıç) âyeti ile, bazıları da Enfâl Sûresi'ndeki, وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ حَيَاتَهُ فَأَبْذُوا إِلَيْهِمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِبِينَ 'Bir kavmin, (sözleşmeye) hâinlik yapmasından korkarsan, sen de aynı şekilde onları at, çünkü Allah hainleri sevmez.'¹²⁷ âyetiyle hükmünün kaldırılmış olduğunu söylemişlerdir. Fakat فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ 'geçmişte ve gelecekte Yahudilerin hiçbir hainliğini, hiçbir suçunu cezalandırma' demek olmadığı gibi; savaş ve öldürme emirleri de 'hiçbir af yapma' demek olmadığından, bunlarla nesih sözü çoğunluk katında bâtıldır. Ancak yukarıda geçen Enfâl Sûresi, 58. âyet dikkat çekicidir. Fakat yerinde görüleceği üzere bunu da neshin affı değil, belki buradaki özetlemeyi bir açıklama olarak kabul etmek gerekir. Çünkü nebz (atma) emri bile bir izindir. Ve ondan sonra vuku bulacak tevbe ve müracaatın kabûlü de yasak değildir."¹²⁸

Elmalı'nın (1361/1942) yukarıda verdiği açıklamalar oldukça ufuk açıcudur ve قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ emrindeki müspet hareket hükmünün وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّىٰ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ "Kendilerine kitap verilenlerden oldukları halde, Allah'a da, âhiret gününe de iman etmeyen, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram tanımayan, hak dinini din olarak benimsemeyen kimselerle zelil bir vaziyette tam bir itaatle, cizye verinceye kadar savaşın."¹²⁹ âyeti ile tamamen neshedildiğini beyân eden müfessirlerin¹³⁰ kanaatlerinde tam isabetli olmadıklarına dair önemli yorumlardır. Burada Elmalı (1361/1942), nâsîh-mensûh konusuna yaklaşımda önemli hatalar yapıldığını da dikkate vermektedir.

Nâsîh-mensûh konusunda hatırlanması gereken önemli bir ayrıntı vardır ki âlimlerin ittifâkıyla Kur'ân'da genel anlamda üç çeşit nesih söz konusudur:

1. Hem hükmü hem de tilâveti neshedilen âyetler.

¹²⁶ Tevbe, 9/29.

¹²⁷ Enfâl, 8/58.

¹²⁸ Elmalı, *a.g.e.*, 3/185,186.

¹²⁹ Tevbe, 9/29.

¹³⁰ Meselâ bkz. Ebû Abdillâh, Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Zemenîn (v. 399/1009), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz* (thk. Ebû Abdillâh Huseyn b. Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz), birinci baskı, el-Fârûk el-Hadîseti li'Tibâati ve'n-Neşr, Kâhire, 2002, 2/16.

2. Tilâveti neshedilmiş olup hükmü devam etmekte olan âyetler.
3. Hükmü neshedilmiş olup da tilâveti bâkî olan âyetler.¹³¹

Kur'ân'daki bazı âyetlerin hükümlerinin neshedildiği halde hâlâ Kur'ân'da tilâvet edilmelerinin önemli bir sebebi ve faydası vardır. Nâsîh âyetler genelde hükümde bir kolaylaştırma getirmektedirler. Bu sebeple Müslümanlar mensûh olan ve daha zor hükümler içeren âyetleri okumak sûretiyle Allah'ın üzerlerinde olan rahmetini ve nîmetlerini tekrar hatırlamış olurlar ve O'na, sağladığı bütün bu kolaylıklardan dolayı şükran duyarlar.¹³² Bununla birlikte nâsîh âyetlerin diğer bir özelliği de bu âyetlerin hükümde bir tadrîcîlik yani kolaylıktan zorluğa doğru aşama aşama bir gelişme ifâde etmesidir. Kur'ân'da Müslümanlar'ın içki yasağına zihinlerinin iyice alıştırılması için üç önemli aşamanın takip edilmesi ve bunlardan sonra dördüncü aşamada Mâide Sûresi'nin 90. âyeti ile kesin olarak yasaklanması bu konuda örnek olarak gösterilebilir.¹³³ Elbette bu gibi mensûh âyetlerden çıkarılacak dersler her zaman olacaktır. Müslümanlar geliştirecekleri eğitim modellerini şekillendirmekte, ya da insanlığa İslâm mesajını sunmaya dâir metot geliştirmekte vs. bu âyetlerden istifâde edeceklerdir.

Târihten de bu konuya bir sayfa açmak gerekirse Ebû Cehil'in oğlundan bahsetmek yerinde olacaktır. O, bir zamanlar Hz. Peygamber'e (s.a.s.) öylesine büyük bir düşmanlık beslemekte idi ki bunun netîcesindeki faaliyetlerinden dolayı hakkında ölüm fermanı bile çıkmıştı. Fakat gün gelmiş ve Allah ona karısı vesîlesi ile hidâyet vermiş ve netîcede de o, ürkek adımlarla Medîne'ye gelmişti. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) huzûruna girince Hz. Peygamber (s.a.s.) ona tebessüm etmiş ve *مرحبا بالراكب المهاجر!* "*Merhabalar sana ey muhâcir yolcu!*" sözleriyle ona hitap etmiştir.¹³⁴ Bu ise İkrime'nin (r.a.) gönlünü fethetmeye yetmiş ve o anda kendi kendisine artık oğlu ile beraber bütün benlikleri ile İslam'a hizmet uğrunda koşturacaklarına dâir söz vermiştir.

¹³¹ İbnü'l-Allâme Ziyâü'd-dîn Umar Muhammed Fâhru'd-dîn er-Râzî (v. 606/1209), *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî = et-Tefsîru'l-kebîr = Mefâtîhu'l-ğayb*, 1. baskı, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1981, 3/230; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-beyân tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, I-II, 3. baskı, Mektebetü'l-Ğazâlî, Dimâşk, 1980, 1/103.

¹³² es-Sâbûnî, *a.g.e.*, 1/105.

¹³³ İçkinin yasaklanmasındaki Kur'ânî aşamalar için bkz. Nahl, 16/67; Bakara, 2/219; Nisâ', 4/43.

¹³⁴ İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed (v. 852/ 1449), *el-İsabe fî temyizi's-sahabe* (dirâse ve tahkik: Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz), Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, I-VIII, 1995, 4/287, 288.

Hız. Peygamber (s.a.s.) Ebû Cehil gibi büyük bir İslâm düşmanının oğlundan bile, Allah'ın izniyle, bir mücâhit çıkarmıştır. Ashâb-ı Kirâm daha önce ne olurlarsa olsunlar Rasûlüllah'ın (s.a.s.) atmosferinde birer Allah (c.c.) ve Rasûlüllah (s.a.s.) bendesi oluvermekteydiler. Görüldüğü üzere Rasûlüllah'ta (s.a.s.), en büyük düşmanlarına dahî hiç kırılmama gönül koymama ve onlara yönelik intikam hissiyle hareket etmemek gibi müspet hareket prensipleri vardır. Muhâtaplarının bu denli süratli değişimlerdeki en büyük etkenlerden birisi de sebepler bazında budur.

Allah Teâlâ pek çok âyette şu hakîkati vurgulamaktadır: Müslüman, bulunduğu çevrede hep sulhün, huzûrun temsilcisidir. Bu temsil keyfiyetine gelebilmesi için ise elinde iki önemli prensip daha bulunmaktadır. Bunlar, etrafındakilere zaman tanımamasını bilmek ve onlarla iletişim halinde olma süreci işlerken karşılaşılabilecek her türlü nâhoş durumlarda meseleyi Allah'a havâle etmesini tercih ederek etrafındaki insanlara hep güler yüzle bakabilmektir.

Şu âyetler bu hakîkatlere dikkatlerimizi çekmektedir: وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ
وَمَهْلُهُمْ قَلِيلًا “Nimet ve devlet içinde yüzen, hak dini yalan sayanları, sen Bana bırak ve onlara biraz mühlet ver!”¹³⁵; إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا وَأَكِيدُ كَيْدًا، فَمَهْلُ الْكَافِرِينَ أَمَهُلُهُمْ رُوَيْدًا؛ “O kâfirler, var güçleriyle hile kurarlar. Ben de kururum, (yani hilelerini boşa çıkarırım). Öyleyse o kâfirlere biraz mühlet ver!”¹³⁶ Bir başka âyette de aynı prensibe şöyle dikkat çekilir: اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (69) وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلْ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ (68) “Eğer seninle mücadele ederlerse de ki: Allah sizin yaptıklarınızı pek iyi bilmektedir. O büyük duruşma günü, hakkında ihtilaf ettiğiniz konularda aranızdaki nihâî hükmü Allah verecektir.”¹³⁷

3. Provokasyon Ortamlarından Uzak Durmayı Tercih Etmek

Olumlu tepki metotları, duruma ve şartlara göre farklılık arz eder. Yeri geldiğinde her şeye rağmen hiç ses çıkarmadan bekleyebilmek, yeri geldiğinde de her an bir problem, kavga ve gürültü çıkarmaya hazır muhâtapların arasında daha

¹³⁵ Müzzemmil, 73/11.

¹³⁶ Tarık, 86/15,16,17; bkz. Lokman, 31/24.

¹³⁷ Hac, 22/68,69; bkz. Şûrâ, 42/15; Mümtahine, 60/3; Secde, 32/25; İbrâhim, 14/42.

fazla zaman kaybetmeden herhangi bir probleme meydan vermemek niyetiyle güzellikle oradan ayrılabilme önemli bir Kur’ân ahlâkıdır. Şu âyet bunun delilidir:

وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا حَمِيمًا “Onların söylediklerine karşı sabret, onlardan güzel bir tavırla uzak dur.”¹³⁸

Tabî ki bu, ancak çok sabırlı olmakla mümkündür. Efendimiz (s.a.s.) böyle sabırlı kimseleri şöyle medheder: *“Yiğitlik, pehlivanlık çok güçlü-kuvvetli olup da herkesi tuşa getirebilmekte değildir. Esas yiğitlik (Güçlü ve kuvvetli olmak) kızgınlık ânında nefesine hâkim olabilmektir.”*¹³⁹

Meselâ Müslüman’ın inançlarıyla, kutsal değerleriyle alay edildiği, İslâm’a küfretmenin mahâret sayıldığı son derece gayriciddî bir ortamda olduğumuzu düşünelim. Bu ortam, ehil kimselerin karşılıklı oturup müzâkerelerde bulunacağı, herkesin konuya kendi bakış açısını sunacağı ve bu sûretle de bilgi alışverişinin hâkim olacağı bir ortam değildir. Bu durumda Kur’ân’ın emri, hemen karşıdakilere haddini bildirmek değildir belki de tam aksine yavaşça, böylesine kâle alınmayacak kişilerin arasından uzaklaşmak ve herhangi bir kargaşaya meydan vermemek için gayret göstermektir. Zira, وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَتَعَدُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ “Allah size kitapta şunu da bildirmiştir: Allah’ın âyetlerinin inkâr ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, bunu yapanlar başka bir konuya geçmedikçe onların yanında oturmayın.”¹⁴⁰ âyetleri de bu tür durumlarda nasıl davranılması gerektiğini göstermektedir.

Mü’min, Allah’ın dini ile alay edilen yerde bunu engellemeye gücü yetmiyorsa, orayı terk etmelidir. Ayrılamıyor ve o alayları rahatsız olmaksızın dinliyorsa, o da küfürde pay sahibi olur.¹⁴¹ Unutulmamalıdır ki Hz. Peygamber’in ölçüleri içinde bazen el ile, bazen de dil ile kötülüğe karşı durma bir sorumluluktur. Bunun yanında bir de üçüncü seçenek vardır ki o da şayet ilk iki tarzda olaya müdahaleye güç yetirme imkânı yok ise insanın en azından buna kalben bir tepki gösterebilmesi, yani cereyan eden olaylardan rahatsız olması gerekmektedir. Müspet

¹³⁸ Müzzemmil, 73/10.

¹³⁹ Buhârî, Edeb, 103; Müslim, Birr, 106; *el-Muvatta’*, Husnü'l-Hulk, 12.

¹⁴⁰ Nisâ, 4/140; bkz. En’âm, 6/68.

¹⁴¹ Bkz. Ebû Hayan, *a.g.e.*, 3/390.

bir tavır segileyerek oradan ayrılıp gitmek de bu üçüncü seçeneği tercih etmek demektir ve bu kalpte duyulan rahatsızlığın bir işareti sayılır.

4. Boş Sözlere Aldırış Etmeyip Câhillere Takılıp Kalmamak

Pek çok âyet-i kerîme kâmil îmâna sahip olan Mü'minlere âit evsâftan bahseder ve onları örnek olarak başkalarına gösterir. Bu âyetlerden birisi de şu gelen âyettir: *وَعِبَادُ الرَّحْمَانِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا* “*Rahman’ın has kulları o kimselerdir ki onlar yerde tevazu ile yürürler. Cahiller kendilerine laf atarsa ‘Selametle!’ derler (de geçer giderler).*”¹⁴² “Buradan anlaşılıyor ki Rahmân’ın kulları öyle kimselerdir ki evvelâ gidişleri, Arz üzerinde yürüyüşleri ve davranış tarzları gâyet mülâyimânedir. Cebbârâne, mağrûrâne, kibirli, saygısız, kaba ve haşin değil, sekînet ve vakar ile mütevâziâne, edîbâne, nâzik ve yumuşak yürürler. Etraflarını iz’ac etmez, ezâ vermez, sendeler gibi gitmez, hisablı, saygılı, tavr-ı merhametle emniyyet-ü âsâyiş neşrederek giderler. Câhillere, ya'ni kendini bilmezler, edebsiz gûruh lâf attığı vakit da kendilerine «selâm» derler - selâmetle neticelenecek söz söylerler, yâhut ‘selâmetle’ derler. Onlara çatmağa tenezzül etmezler, tahammül de ederler.”¹⁴³

Yukarıda zikredilen âyette bahis mevzuu edilen “cehâlet”e farklı anlamlar vermek mümkündür. Örneğin Ebû'l-Berekât’a göre bundan kasıt mekrûhâtta sefâhet bataklığına düşmüş kişilerdir. Onlara “selâm” demek ise bu türden muhataplardan gelenlere mukâbelede bulunurken onlara uymadan vaziyeti kurtaracak bir şeyler söyleyip geçiştirip gitmek demektir.¹⁴⁴

Fakat konumuzla alâkalı cehâlet iki kısımdır. *Birincisi*, hakka ve hakîkate karşı kapalılığın ya da vukûfiyetsizliğin bir neficesi olarak okumuş, eğitilmiş ve aydın kesimlerde bile görülebilen cehâlet; *ikincisi* ise sâlih bir dâirede olmasına rağmen aydın bir zihne sâhip olmayanlarda, dînini teorik planda anlayamadığından bunu pratiğe de çeviremeyen Müslümanlarda olan, kısacası kültürel Müslümanlığın bir

¹⁴² Furkan, 25/63.

¹⁴³ Elmalılı, *a.g.e.*, 6/86,87.

¹⁴⁴ Ebû'l-Berekât el-Üztâz el-Muhakkik eş-Şeyh Muhammed Bedreddin b. Molla Derviş et-Tillû el-fakîrî el-Abbâsî, *Tefsîru ebde’i’l-beyân li cemâ’i’l-Kur’ân*, 1. baskı, Nil Yayınları, İzmir, 1992, 3/385.

netîcesini olan cehâlet. Birinci tür cehâlet insanı ateistliğe, ikinci tür ise taassuba kadar götürebilir. Her iki tür muhâtaba karşı da Müslümanlar duyarlı olmalı ve فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ "Onlardan geç, selâm diyerek esenlik dile; yakında bileceklerdir"¹⁴⁵ emrine kulak vererek hareket etmelidirler.

Kur'ân'da Allah Teâlâ çok yerde aynı şeyi emretmektedir. Bâzen muhatap çok çetin ve sert üslûpla tehditler içererek de hitap etse Kur'ân'da aynı "Siz onlara Selâm! deyip geçiverin" emrinin geçerli olabileceği müşâhede edilir. Örneğin Hz. İbrâhim ile babası Âzer arasında geçen diyalog ve sonucunda Hz. İbrâhim'in (a.s.) takındığı tavır bu konuda yol göstericidir: Hz. Halîlullah, Âzer'e "Babacığım!" şeklinde gâyet nâzik bir tarzda hitap ederek tevhîdi tâlim etmeye çalışsa da bunlar karşı tarafta ma'kes bulmaz ve babası Âzer şöyle der: أَرَاغِبُ أَنتَ عَنِ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِن لَّمْ تَنْتَهَ "İbrâhim! ne o, yoksa sen benim tanrılarıma sırtını mı dönüyorsun? Bu işten vazgeçmezsen mutlaka taş'a tutarım seni. Şöyle bir uzun müddet benden uzak dur. Gözüm görmesin seni buralarda!" babasının bu hitâbına, tehdîdine rağmen Hz. İbrâhim şöyle mukâbelede bulunur: سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا "Selamet, esenlik içinde kal. Rabbimden senin için af dileyeceğim. O gerçekten bana karşı çok lütüfkârdır." ¹⁴⁶ Görüldüğü üzere Hz. İbrâhim'de hâsıl olan duygu, muhatap olduğu şeylerden dolayı kin ve nefret değil, acıma duygusudur. İşte bu gerçek Mü'min'in vasfıdır. Onun bu mukâbelesinden sonra Allah'tan gelen "Bir Mü'min bir Müşrik'e istiğfarda bulunamaz." uyarısını Müslüman'ın müşriklere müspet tepkiler gösteremeyeceği şeklinde anlamamak lâzımdır. Zîra nehy sadece istiğfarla alâkalıdır. Hz. İbrâhim'in müspet bir şekilde gösterdiği tepki ise istiğfar ile sınırlı değildir.

Lağv, faydasız veya zararlı olduğundan terk edilip ortadan kaldırılması bir görev olan lüzumsuz şeyler demektir ki, dilimizde lağviyyat (boş söz ve işler) diye anılır.¹⁴⁷ Bazıları, taat (kulluk) olmayan şeyler diye tefsir etmişlerdir, fakat mubah olan şeyler taat olmamakla birlikte lağv (boş şeyler) da değildir. Kâmil îmâna sâhip Mü'minlerin bir diğer vasfı olarak Kur'ân onların lağviyyâta girmeyen kişiler olduğunu şu şekilde anlatır: وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا "Boş söz ve işlere rastladıklarında

¹⁴⁵ Zuhruf, 43/89.

¹⁴⁶ Kur'ân: Maryam, 19/47; bkz. Furkan, 25/63; Kasas, 28/55; Mümtahine, 60/4; Tevbe, 9/113-114; İbrâhim, 14/41.

¹⁴⁷ Bkz. İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, 5/4049,4050; Şevki Dayf, El-Mu'cemu'l-Vasît, 831.

*vakarla oradan geçip giderler.”*¹⁴⁸ Bunun tefsiri ise şu âyettir: إِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ *"Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve 'Bizim işlerimiz bize sizin işleriniz size. Size selam olsun. Biz kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz' derler."*¹⁴⁹

Bu güzel haslet Mü'minûn Sûresi'nde felâha erebilmenin şartlarının anlatıldığı yerde huşû içinde ve hakkıyla namaz kılmaktan hemen sonra ikinci Mü'min hasleti olarak anlatılır: وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ *"Onlar boş şeylerden uzak dururlar."*¹⁵⁰ Bu da olumlu yaklaşımın, müspet hareketin Kur'ân'daki yerine ve önem sırasına önemli bir işarettir.

5. Sağduyulu ve Soğukkanlı Olmak

En güzel tartışma, hedefin üzerine gitmeden ve onu aşağılamadan yapılmalıdır. Zira, her insanın kendine özgü bir gururu ve inadı vardır. İletişimci, muhatabına tatlılıkla yanaşmalı, güven duygusu vermeli, tartışma amacının üstün gelmek olmadığını hissettirmelidir; yoksa insan, savunduğu düşüncesinden kolayca vazgeçemez ve yenilgiye düşmekten de rahatsız olur. Tartışılan tezin değeri ile muhatabın onuru ve kişisel değeri hemen birbirine karışır. Görüşünden vazgeçmeyi onurundan, saygınlığından ve değerinden ödün vermek şeklinde düşünür. En güzel tartışma ile, hassas olan gurur duygusu rencide edilmez. İnsan muhatabı karşısında kendi kişiliğinin korunduğunu, değerinin ve onurunun garanti altında olduğunu görür. Davetçinin bir gerçeği dile getirmekten ve Allah için bu gerçeğe çağırmaktan başka bir amacı olmadığını; kendi kişiliğini güçlendirmek ve karşısındakinin görüşünü çürütmek gibi bir gayret içinde bulunmadığını anlar.

Tartışma, karşılıklı görüş ve tezlerin, doğal olarak aklî, mantıkî kanıtlarla ortaya konulduğu, çift yönlü bir iletişim şeklidir. Taklitten uzak, tahkike yönelik,

¹⁴⁸ Furkan, 25/72.

¹⁴⁹ Kasas, 28/55.

¹⁵⁰ Mü'minûn, 23/3; bkz. Furkan, 25,72.

istişâreye açık; başkalarının fikirlerinin dikkatle dinlendiği, düşünce ve görüşlerinden istifâde edildiği bir yöntemdir.¹⁵¹

Muhataplarına bir şeyler anlatma durumunda olan, özellikle de dînini tamamen ters inanıştaki insanlara anlatma durumunda olan insanların tebliğ üslûbundan birisi de karşı tarafın iddialarını güzellikle, örneklendirerek dile getirmektir. Hz. İbrâhim'in etrafındaki semâvî varlıklara kulluk yapan insanlarla olan diyalogu Kur'ân'da buna örnek olarak verilebilir. Onun, ilk önce yıldızı, sonra da ay ve güneşi göstererek "Rabbim budur" demesi tamamen böyle bir tebliğ metodunun gereğidir. Zaten âyetin siyak ve sibâk münasebetinden konunun tartışma mahiyetinde olduğu anlaşılır.¹⁵² Taraflar tartışırken, karşıdakini susturup ona üstün gelmek değil de ona biraz faydalı olabilmek, bir şeyleri idrâk etmelerine yardımcı olabilmek gibi olumlu bir maksat güdüldüğü müddetçe tartışma üslûbunun getirileri olacaktır.

Hız. Nûh Örneği: Soğukkanlı tavırlarla hareket ederek muhâtaplara takılıp kalmadan Allah'a yönelebilmek çok üstün bir meziyettir. Bütün peygamberlerin de bu üstün meziyeti en güzel şekilde temsil ederek insanlara örnek oluşuna Kur'ân oldukça geniş yer verir. Meselâ: Hz. Nûh 950 sene hayat sürmüş ve risâlet hayatı boyunca insanları hiç yorulmadan geceli gündüzlü, gizli ve açık olarak hidâyete çağırmıştır. Fakat netîcede kendisine çok az sayıda insan îman etmiştir.¹⁵³ وَأَوْحِيَ إِلَى نُوحٍ 154 âyetinden anlaşıldığına göre Allah ona artık etrafındaki bir avuç inanan insandan başka kimsenin inanmayacağını bildirmiş bile olsa bu onun etrafındaki insanlarla müspet diyaloglar kurmasına mânî olmamıştır. Bu vahiyden sonra dahî o, tebliğ vazîfesine devam etmiş, güzellikle insanları İslâm'a çağırmaktan geri kalmamıştır. Meselâ oğluna şöyle hitap etmiştir: يَا بُنَيَّ ارْكَب مَعَنَا وَلَا تَكُن مَعَ الْكَافِرِينَ "Evlâdım! Gel bizimle beraber gemiye bin de kurtar kendini, sakın kâfirler ile beraber olma."¹⁵⁵ Zira tebliğ Hz. Nûh'un vazîfesidir, sonuç almak ise onun vazîfesi değildir. Hz. Nûh böylesine büyük bir azim ve ihlas ile bütün hayatı boyunca kavmi için çırpınıp durmuştu fakat halkından ileri gelen birtakım kâfirler ise gün gelmiş ona

¹⁵¹ Abdullah Özbek, *Hazreti Muhammed: bir eğitimci olarak*, Esra Yayınları, 5. Baskı, Konya, 1997, s.170-179.

¹⁵² bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/285.

¹⁵³ Hûd, 11/40.

¹⁵⁴ Hûd, 11/36.

¹⁵⁵ Hûd, 11/42.

“Bu delinin tekinden başka biri değil. Ona biraz süre tanıyın, sonra iş aydınlanır, siz de gereğini yaparsınız.”¹⁵⁶ şeklinde hitap etmişlerdir. Böylesine ağır hakâretler karşısında Hz. Nuh (a.s.) ise hiç soğukkanlılığı elden bırakmamış ve sadece şöyle Allah’a yönelmiştir: رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِي “Ya Rabbî! beni yalancı saymalarına karşı Sen yardım et bana!”¹⁵⁷

Hz. Mûsâ Örneği: Fir’avun karşısında Hz. Mûsâ’nın sergilediği tavır da farksızdır. Tebliğ işiyle meşgul herkesin muhataplarından bir takım yakıştırmalara muhatap olmaları mümkündür. Bazen bu tür yakıştırmalar son derece kışkırtıcı ve rahatsız edici olsa da Müslümana yakışan Müslümanca bir duruş sergileyebilmektir. Hz. Mûsâ ona Allah’ı anlatırken Fir’avun onu alaya alarak “O da kimmiş!” diyecek kadar ileri gitmiş hatta “Yeryüzünün rabbi benim ben” demeye kadar varmıştır. Fakat bu, Hz. Mûsâ’nın dâvâsını olumlu tavırlarla anlatmasına hiç mânî olamamıştır: “Firavun alaycı bir şekilde çevresindekilere: Bu adamın dediklerini işittiniz değil mi? (Aklı sıra cevap veriyor).” deyince Hz. Mûsâ (onu hiç duymamış gibi sözüne devam ederek) “O sizin de, sizden önceki babalarınızın da Rabbidir.” demiş ve bunun üzerine Firavun: “Dikkat edin! Size gönderilen bu elçi kesinlikle bir deli!” demiştir. Fakat her peygamberin muhâtap olduğu bu kâbilden çirkin sözler ve hakâretlere mukâbil o büyük bir soğukkanlılıkla: قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ “O doğunun da, batının da, doğu ile batı arasındaki her şeyin de Rabbidir. Aklınız varsa bunu anlarsınız.”¹⁵⁸ şeklinde cevap vermiştir. Daha sonra Fir’avun “Şâyet benden başka bir tanrı edinirsen seni zindana atarım”¹⁵⁹ demeye varıncaya kadar tehditkâr sözler söylemeye bile başlasa Hz. Mûsâ’nın mukâbelesi gayet sağduyulu bir şekilde “sana doğruluğumu ispatlayan âşikâr bir delil getirmiş olsam da mı?” diyerek tartışma ve diyalogunu müspet bir atmosferde sürdürmeye çalışmak olmuştur.

Hz. Muhammed (s.a.s.) Örneği: Her peygamberin ortak kaderini Allah Teâlâ şu aşağıda zikredilen âyetle Hz. Peygamber’e (s.a.s.) haber vererek muhâtap

¹⁵⁶ Mü’minûn, 23/25.

¹⁵⁷ Mü’minûn, 23/26.

¹⁵⁸ Şuarâ, 26/24-28; bkz. Bakara, 2/258.

¹⁵⁹ bkz. Kur’ân: 7/127; 79/24; 28/38.

olacağı sihirbaz, kâhin, şâir¹⁶⁰ ve mecnûn¹⁶¹ gibi çirkin sözlere hazır olmasını ve soğukkanlılıkla mukâbelede bulunmasını ona tembih etmektedir. كَذَلِكَ مَا آتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ “İşte böyle... Senin hemşerilerinden önceki ümmetlere ne zaman bir elçi geldiyse mutlaka ona muhatapları büyücü veya deli dediler.”¹⁶² Hz. Peygamber (s.a.s.) bu âyette ifâde edilen tarzdaki sıkıntılara kimi zaman رَحِمَ اللَّهُ مُوسَى لَقَدْ أَتَى الْكُفْرَ مِنْ قَبْلِهِمْ “Allah Hz. Mûsâ’ya rahmet eylesin! O bunlardan çok daha büyük eziyetler ve sıkıntılara mâruz kalmıştı ama hep sabretmişti.”¹⁶³ şeklinde, kimi zaman da اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ “Allah’ım kavmimi mağfiret buyur, çünkü onlar bilmiyorlar.”¹⁶⁴ şeklinde mukâbelede bulunmuştur.

"Rabbinden ona bir belge indirilseydi ya dediler. De ki: Doğrusu Allah bir belge indirmeye Kadir'dir, fakat çoğu bilmezler."¹⁶⁵ âyetinden de anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) muhatapları onun getirdiği mesajı bazen böyle, bazen de "Bu Kuran, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?"¹⁶⁶ şeklinde rencide edici, onur kırıcı üsluplarla reddetmişler ve tahrik edici usuller ile Peygamber Efendimiz'e (s.a.s.) muhâtap olmuşlardır. Fakat Kur'ân Hz. Peygamber (s.a.s.)'e devamlı sûrette "Doğrusu Allah bir belge indirmeye Kadir'dir..."¹⁶⁷ şeklinde soğukkanlı olarak, muhataplarına bir şeyler öğretebilmek için hareket etmesini emreder ki bu da müspet hareketi artık bir yaşam tarzı haline getirmekle mümkün olabilir ancak.

Üsâme b. Zeyd'den (r.a.) gelen konuyla ilgili bir rivâyet şöyledir: Bir gün Üsâme (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) arkasında idi ve Efendimiz (s.a.s.) Sa'd b. Ubâde'yi (r.a.) ziyârete gidiyordu. Yol üzerinde Müslümanlardan, Yahudilerden, putperest ve müşriklerden müteşekkil bir kalabalığa rast geldiler ve orada Abdullah İbn Übeyy İbn Selûl da vardı. Efendimiz (s.a.s.) onlara yaklaşıncâ Abdullah "Üstümüzü toza toprağa buladın, merkebinin kokusu da burnumuzun direğini çatlatacak vb." gibi ifâdeler kullanarak ortalığı germeye herkesi infiâle getirmeye ve

¹⁶⁰ Sâffât, 37/36.

¹⁶¹ Hicr, 15/6; Şuarâ, 26/27.

¹⁶² Zâriyât, 51/52.

¹⁶³ Buhârî, 78/ Edeb, 53 ; Müslim, Zekat, 148.

¹⁶⁴ Buhârî, Enbiyâ, 54; Müslim, Cihâd, 104; İbn Mâce, Fiten, 23.

¹⁶⁵ En'âm, 6/37.

¹⁶⁶ Zuhruf, 43/31.

¹⁶⁷ En'âm, 6/37.

olaylar çıkartmaya çaba sarf etti ise de Hz. Peygamber (s.a.s.) bu tür şeylere hiç aldırış etmeden onları İslam'a dâvet etmeye gayret göstermişti. Fakat topluluğun içindeki provokatörlerin sataşmaları ve henüz Peygamber terbiyesinden yeteri kadar nasîbini alamamış Müslümanların da tahammülsüzlüğü gibi nedenlerden dolayı az daha büyük bir arbede ve çatışma başlayacaktı ki duâlarında hep اللهم ألف بين قلوبنا و أصلح ذات بيننا و اهدنا سبل السلام “Allah’ım kalplerimizi te’lif eyle! Kendi aramızda bizleri ıslah eyle! Bizleri barış ve selâmet yollarına eriştir!”¹⁶⁸ diye Allah’a münâcâta bulunan Hz. Peygamber’in (s.a.s.) onları teskin etme çabaları sonuç vermiş ve olay tatsız bir netice ile son bulmadan kapanmıştı.¹⁶⁹

Bazen Hz. Ömer gibi daha pek çok sahâbeye “Ya Rasûlellah! Bırakın, müsaade edin şu adamın, şu münafiğin kafasını koparayım” dedirten nice olaylar olurdu¹⁷⁰ ama Hz. Peygamber ise hep müspet hareket etmek gerektiğini, öğretileri ve bizzat temsîli ile ümmetinin zihnine nakşetme vazîfesini yerine getirirdi.

6. Tevekkül Edip Ümitvâr Olmak

İbrâhim Sûresi’nde 9.âyetten 17. âyete kadar geçen âyetlerde Allah Teâlâ geçmiş kavimlere gönderilen peygamberlerin tebliğlerinden haber vermekte ve takip ettikleri prensiplere işâret etmektedir. Kıssanın sonlarına doğru da bu prensiplerin bir kısmı peygamberlerin ağzından şu şekilde özetlenmektedir: وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَانَا “Biz, neden Allah’a tevekkül etmeyelim ki gireceğimiz yolları bize O gösterdi. Bize verdiğiniz her türlü eza ve sıkıntıya sabredeceğiz. Tevekkül edenler yalnız Allah’a dayanıp güvenmelidirler.”¹⁷¹ Bu âyetten de anlaşıldığı gibi karşılaşılan sıkıntıların büyüklüğü ne olursa olsun bir kimsenin her şeye rağmen sebat gösterip Allah’a dayanabilmesi, O’na güvenerek

¹⁶⁸ Ebû Dâvud, Salât, 825.

¹⁶⁹ Buhârî, Edeb, 115.

¹⁷⁰ bkz. Buhârî, Edeb, 25; Menâkıb, 25.

¹⁷¹ İbrâhim, 14/12.

bütün bunlara katlanabilmesi ancak kâmil bir îmâna sahip olmakla mümkün olabilecektir.¹⁷²

Allah yolunda olan her Müslüman'ın mutlaka tevekkül sahibi olması gerekmektedir. Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'nın tevekkülüne aşağıda zikredilen âyetle işâret eder. Kıssada Fir'avun'un ordusuyla beraber Hz. Mûsâ ve halkını tâkibe alıp arkalarından onları yakalamaya çalışmasına değinilmekte ve tam ashâb-ı Mûsâ deniz kenarında iken iki grubun da birbirlerini gördükleri an şu şekilde anlatılmaktadır:

فَلَمَّا تَرَأَى الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَى إِنَّا لَمُدْرِكُونَ (61) قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ (62)

“İki topluluk birbirini görecek kadar yaklaşınca Mûsâ'nın arkadaşları: ‘Eyvah! Bize yetiştiler!’ dediler. Hz. Musa ise, Hayır, asla! ‘Rabbim benimledir ve O muhakkak ki bana kurtuluş yolunu gösterecektir.’ dedi”¹⁷³ Normal şartlar altında, sâhilin kenarında kaçacak hiçbir yeri olmayan ve karşılarındaki donanımlı orduya karşı gelecek durumda değildiler. Fakat Hz. Mûsâ'nın yüzünde en ufak bir endişe emâresi görülmemektedir. Zira o, Allah'a tam tevekkül etmiştir. İşte onun bu tevekkülünün bir semeresidir ki Allah ona فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ âyetinin işâret ettiği üzere elindeki âsâsını denize vurmasını vahyetmiştir. Burada dikkatten kaçmaması gereken şey şudur ki bu âsâsını denize vurması emri, Hz. Mûsâ'nın كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ demesinden sonra onun bu örnek tevekkülüne bir ödül olarak gelmiş görünmektedir.

Kur'ân Hz. Peygamber'in de aynı vaziyetini şu âyet ile anlatır: *“Eğer Siz Peygamber'e yardımcı olmazsanız, Allah vaktiyle ona yardım ettiği gibi yine yardım eder. Hani kâfirler onu Mekke'den çıkardıklarında, iki kişiden biri olarak mağarada iken arkadaşına: ‘Sen hiç tasalanma, zira Allah bizimle beraberdir’ diyordu. Derken Allah onun üzerine sekinetini, huzur ve güven duygusunu indirdi ve onu, görmediğiniz ordularla destekledi. Kâfirlerin dâvasını alçalttı. Allah'ın dini ise zaten yücedir. Çünkü Allah Azîz'dir, Hakîm'dir (mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir).”¹⁷⁴*

¹⁷² Zuhaylî, a.g.e., s. 258

¹⁷³ Şuarâ, 26/61,62.

¹⁷⁴ Tevbe, 9/40.

Bu âyet-i kerîme Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir ile Mekke'den Medîne'ye hicretleri esnâsında Mekke'nin güneyindeki Sevr mağarasında üç gün kalması esnâsında müşriklerin izlerini sürerek mağara ağzına kadar geldikleri ânı anlatmaktadır. Hz. Ebû Bekir (r.a.) o esnâda çok endişelenmiştir. Çünkü yanındaki şahıs sıradan bir insan değildir, Hz. Peygamber'dir (s.a.s.) ve o da kendisini onun başına gelebilecek her şeyden mesul hissetmektedir. Fakat Hz. Peygamber'de (s.a.s.) ise *واللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ* "Allah seni, zarar vermek isteyenlerin şerlerinden koruyacaktır."¹⁷⁵ âyetinden aldığı güç ile Kızıl denizin kenarında Fir'avun ordusunun karşısındaki Hz. Mûsâ'da olduğu gibi hiçbir korku belirtisi görünmemektedir. Hâdiseyi Hz. Ebû Bekir şöyle anlatmaktadır: *نظرتُ إلى أقدامِ المُشْرِكِينَ وَتَحَنُّ فِي الْعَارِ وَهُمْ عَلَى رُؤُوسِنَا فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ نَظَرَ تَحْتِ قَدَمِيهِ لَأَبْصَرْنَا فَقَالَ: "مَا ظَنُّكَ يَا أَبَا بَكْرٍ بَأَنْتَيْنِ اللَّهُ ثَالِثُهُمَا"* "Biz Hz. Peygamber (s.a.s.) ile mağarada iken ve müşrikler de hemen başucumuzda, mağaranın ağzında beklerlerken şöyle müşriklerin ayaklarına doğru bir baktım ve (büyük bir endişe ile) dedim ki: Yâ Rasûlellâh! Şâyet herhangi birisi şöyle biraz ayaklarına doğru eğilse de buraya bakıverse bizi görecekti. Bunun üzerine Hz. Peygamber ise şöyle buyurdu: *Ey Ebu Bekir! Üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında ne diye böyle endişe ediyorsun?*"¹⁷⁶ Görüldüğü üzere böylesine güçlü bir îman ve tevekkül kişiyi hiç paniğe kapılmayan ve hep sağduyusuyla hareket edip ümitvâr bir şekilde hayata bakan bir insan yapacaktır.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) aynı reaksiyonunu Habbab b. Eret rivâyetinde de görürüz. Habbab ve diğer Ashab-ı Kirâm, Mekke döneminde Hz. Peygamber'in etrafında çok az sayıda insan olduğu bir dönemde gördükleri tazyikler karşısında iyice bunalmışlardır. Bir gün onun huzuruna gelirler ve derler ki: "Yâ Rasûlallah (s.a.s.)! Artık Allah'tan bir yardım talep etmez misin? (Bizim şu sıkıntılı hallerimizden kurtulabilmemiz için) Allah'a duâ etmez misin? (Daha ne kadar bu sıkıntılara katlanacağız?)" Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s.) onlara sabır ve teennî ile hareket etmelerini tavsiye ederek daha kötü durumda olanların sıkıntılarını hatırlatarak şöyle buyurur: *"Sizden önceki peygamberlerin ümmetlerine neler yapırdı bilir misiniz? Bir adam yaka paça alınır bir yere götürülür ve kendisine*

¹⁷⁵ Mâide, 5/67.

¹⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, 1/4; Buhârî, Tefsîru suratü't-tevbe, 6.

yerde bir kuyu kazılır da içine atılırdı. Sonra, demir testereler getirilir, başından ikiye biçilir ve etleri kemiklerinden demir taraklar ile sıyrılırdı. Fakat bütün bunlar o inanmış insanları dinlerini yaşamaktan alıkoyamazdı.” Hz. Peygamber bu tabloyu etrafındakilere yansıttıktan sonra hep ümitvâr olup müspet hareket etmelerini isteyerek bir de müjde vermiş ve sözünü şöyle tamamlamıştır: وَاللّٰهُ لَيَتَمَنَّ اللَّهُ هَذَا الْأَمْرَ حَتَّىٰ يَسِيرَ الرَّكَّابُ مِنْ صَنْعَاءَ إِلَىٰ حَضْرَمَوْتَ لَا يَخَافُ إِلَّا اللَّهَ وَالذَّبَّ عَلَىٰ غَنَمِهِ ، وَلَكِنَّكُمْ تَسْتَعْجِلُونَ “Vallâhi bu işi (İslâm nûrunu) Allah tamamlayacaktır. Bir gün gelecek ki bir yolcu San’â’dan Hadramut’a kadar yalnız başına (Son derece güven içerisinde) yolculuk yapabilecektir. Hiç can güvenliği tehlikesiyle karşılaşmayacak belki sadece sürüsündeki hayvanlara saldırma ihtimaline binâen kurtlardan vs. endişe edecektir o kadar. (Her tarafta barış atmosferi hâkim olacak ve dünya câhiliye karanlığından kurtulacaktır.) Fakat sizler çok acele ediyorsunuz, sabredin!”¹⁷⁷

7. Kısas ve Cezalandırmada İlâhî Ölçüye Riâyet Etmek

İslam savaşta bile tâkip edilmesi gereken müspet hareket prensipleri koymuştur: وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ “Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın. Fakat haksız yere saldırmayın. Muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez”¹⁷⁸ Kur’ân’ın bu genel karakterini İslâm Cezâ Hukûkunda şöyle görürüz: وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ “Ceza verecek olursanız, size yapılan azap ve cezanın misliyle cezalandırın. Ama eğer bu hususta sabrederseniz, bilin ki bu, sabredenler için daha hayırlıdır.”¹⁷⁹ Cenâb-ı Hak, kul haklarının çiğnenmesi ve insanların da hak iddia etmesi durumunda karşı tarafın cezalandırılması iznini verdiği bu gibi âyetlerde ilâveten “Ama sabreder ve affetme âlicenaplığında bulunursanız, bu ilâhî ahlâkı kendinize rehber edinirseniz bu daha hayırlı olacaktır.” buyurarak ve afv u safh yoluna giderek çok daha olumlu netîceler elde edilebileceğine işaret eder. Bu âyetlerde Allah Teâlâ, müspet bir yaklaşım

¹⁷⁷ Buhârî, Menâkıb, 35; Müslim, Birr, 52; Ebû Dâvûd, Cihad 97; Ahmed b. Hanbel, 5/109.

¹⁷⁸ Bakara, 2/190.

¹⁷⁹ Nahl, 16/126; bkz. Mâide, 5/45; Şûrâ, 42/40.

tarzının ehemmiyetini dikkatlere sunmakta ve fakat tercihi ise yine hak sahibine bırakmaktadır.

Aynı durumu kısas âyetlerinde de görmek mümkündür: *“Ey iman edenler! Öldürülen kimseler hakkında size kısas farz kılındı. Hür hür ile, köle köle ile, dişi dişi ile kısas olunur. Ama kim, maktûlün velisi tarafından affedilirse kısas düşer. Bundan sonra, diyeti ona güzel bir şekilde ve tam olarak ödemek gerekir. Bu esneklik Rabbiniz tarafından bir kolaylık ve lütuftur.”*¹⁸⁰

Kıyas, şeriat sahibinin bir hakkı olarak değil, hayatın dokunulmazlığını temin etmek için meşrû kılınmıştır. Yani can almak için değil, cana dokundurmamak için hükmedilmiştir. Onun içindir ki hak sahibi kişi kısastan vazgeçerse, kısas yapılmaz.¹⁸¹ Yukarıdaki âyette İslâm Şeriatı'nın gereğini anlatan Allah Teâlâ, Mâide Sûresinde ise Yahudi Şeriatı'nın de aynı olduğunu nazarlarımıza sunarak aramızdaki en önemli bir ortak noktayı, yâni aslen şeriatla birliğimizi gündemimize almayı sağlamaktadır. *“Hem Tevrat'ta onlara şu hükmü de farz kıldık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş karşılıktır. Hülasa bütün yaralamalar birbirine kısas edilir. Fakat kim bu kısas hakkından feragat edip bağışlarsa bu, kendi günahları için keffaret olur.”*¹⁸²

Görüldüğü üzere Hz. Mûsâ'nın şeriatı de *“Fakat kim bu kısas hakkından feragat edip bağışlarsa bu, kendi günahları için keffaret olur.”* bölümünden anlaşıldığı üzere müspet hareket etmenin ehemmiyetini vurgulamaktadır. Mâide Sûresindeki bu âyetin hemen öncesindeki âyetlerde İslam Şeriatı ile Hristiyan-Yahudi Şeriatlerinin asıldaki birliklerine özel vurgular vardır. Cenâb-ı Hakk onların kutsal metinlerindeki, bütün tahriflere rağmen hâlâ mevcut bulunan nûr ve hidâyete işâret etmiştir. Daha sonra bu 45. âyetteki kısas hükmünün zikredilmesini, bütün bu târihî realitelerin pratik hayattan güzel bir numûnesinin verilmesi olarak anlamak mümkündür. Bunun ise, başkaları ile aradaki farklılıkları unutup, ortak noktaları göz önünde bulundurarak barış içinde yaşamaya bir teşvik olarak algılanması çok isâbetli bir yaklaşım olacaktır.

¹⁸⁰ Bakara, 2/178.

¹⁸¹ Yıldırım, *Meal*, s. 147.

¹⁸² Mâide, 5/45; (Ayrıca Tevrat'ta kısas hükmü için bkz. Kitab-ı Mukaddes: Çıkış 21,23-26; Levililer 24,17-21; Tesniye 19,21).

C. KUR'ÂN-I KERÎM VE DİYALOG

Günümüzde “diyalog” terimi her ne kadar insanların zihninde biraz farklı mânâlar oluştursa da bunu bütün peygamberlerin ve özellikle de Hazreti Peygamber (s.a.s.)’in sünneti çerçevesinde ele aldığımız zaman bugün insanlara ilk etapta ifade ettiği manadan biraz daha farklı bir mânâyâ büründüğünü görürüz. Bu, Hz. Peygamber’de (s.a.s.) bir tebliğ ameliyesine dönüşmektedir. Efendimiz’in (s.a.s.) tebliğ tarzı da her zaman karşısındaki muhatabın durumuna göre çeşitlilik arz etmektedir. Efendimiz (s.a.s.) Ehl-i Kitap’la, Mecûsîlerle, kadınlarla, çocuklarla, erkeklerle, bedevîlerle, kabîle reisleri ve sıradan halk gibi her kesimden insanla temas halinde iken onların psikolojik, sosyolojik, maddî vb. durumlarını göz önünde bulundurarak çok zengin diyalog metotları takip etmiştir.

İslâm hukuk târihinde örneklerini rahatlıkla bulabileceğimiz gibi İslâm, savaş halinde bile İslâm dışında bir dinin propagandasını yapan kimseleri öldürmek yerine onları korumayı emretmektedir. Aynı felsefe ile hangi dinden olursa olsun ibadet yerlerinin de masumiyetini kabul etmekte, onların yıkılmasını tasvip etmemektedir.¹⁸³ Bu görüşün temeli de yine Kur’ân’a dayanmaktadır.¹⁸⁴

1. Dinlerarası Diyalog ve Müspet Hareket

Dinlerarası diyalog günümüzün sosyologlarının ve din uzmanlarının en popüler konularından birisi olmuştur. “Dinlerarası diyalog” tâbiri aslında yanlış bir tâbirdir. Zira kastedilen “Değişik din müntesipleri arasında diyalog”dur. Fakat bu tez çalışmasında daha çok günümüzde yaygın olarak tercih edilen bu tâbir kullanılmıştır. Bu konuda fikir yürütenlerin bazıları bu tür faaliyetleri desteklerken, bazıları da karşı çıkmakta ve bunları Kur’ân’a ters faaliyetler olarak nitelendirmektedirler.

Olumlu faaliyet prensiplerine bu çalışmada değinilirken dinlerarası diyalog faaliyetlerine özel bir yer ayrılması uygun bulundu. Çünkü dünyada fikirlerin, yaşam tarzlarının, insan karakterlerinin farklılaşmasında en önemli bir etkenin din

¹⁸³ bkz. Hac, 22/40.

¹⁸⁴ İdris Şengül, “Kur’ân Kaynaklı Hoşgörü ve Hürriyet”, *Yeni Ümit Dinî İlimler Ve Kültür Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart 2000, sayı:47, s. 28.

olduğunda şüphe yoktur. Dolayısıyla büyük ve önemli değer farklılıklarıyla ya da kesin çizgilerle birbirinden ayrılan insanların dünyada en kolay bulunabileceği yerler değişik dinlerin hâkim olduğu coğrafyalardır. Peki İslâmî kriterlere bakılarak, Müslümanların böyle farklı insanlarla aralarındaki ilişkiler nasıl düzenlenmelidir? Dinlerarası diyalogun İslâm'a göre hükmü nedir? Bu faaliyetlere karşı çıkanların Kur'ânî dayanakları var mıdır? ve bu faaliyetleri destekleyip takdir edenlerin ise Kur'ân'dan ve sünnet-i seniyyeden delilleri nelerdir? vb. sorulara tezin bu bölümünde cevaplar verilmektedir.

a. “Farklı Dinler” Gerçeğindeki İlâhî Maksat

Her konu ile alâkalı olarak ilahî maksadın iyi kavranması esâsen İslâm'ın en önemli meselelerindendir. Zira bu doğrudan doğruya îmânın altı erkânından birisi olan kader inancı ile alâkalı olması hasebiyle Allah'ın ilmiyle dolayısıyla da direkt olarak Allah inancıyla alâkalıdır. Kader konusunun çok geniş olması ve başlı başına bir kitap konusu olmasından dolayı bu tez çalışmasında bu meselenin detaylarına inmemek tercih edilmiştir. Fakat kısaca ifâde etmek gerekirse bu, kâinatta cereyan etmekte olan Allah'ın her türlü tasarrufları ile alâkalıdır.

İlâhî maksadı iyi kavrayamayıp, ona rızâ göstermeyip kadere baş kaldıranların Allah inancı zayıftır, onlar tam olarak Allah'ı tanıyamamış ve doğru olarak O'na inanamamışlar demektir. Farklı dinlerin yeryüzünde mevcûdiyeti konusundaki ilâhî maksadın anlaşılabilmesi için ise şu âyetin incelenmesi gerekmektedir: *“يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا “Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbiriniz ile tanışmanız için de sizleri milletlere, sülâlelere ayırdık.”*¹⁸⁵ Bunu daha iyi anlayabilmek için ise *وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ* *“Eğer Allah dileseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı. Fakat O, size verdikleri ile sizi imtihan etmek istediği için ayrı ayrı ümmetler yaptı. Öyleyse durmayın, hayırlı işlerde birbirinizle yarışın!”*¹⁸⁶ ve

¹⁸⁵ Hucurât, 49/13.

¹⁸⁶ Mâide, 5/48; bkz. Nahl, 16/93.

كُلُّهُمْ حَمِيْعًا “Eğer Senin Rabbin dileseydi, dünyada ne kadar insan varsa hepsi imana gelirdi.”¹⁸⁷ âyetlerinde gösterilen ilâhî maksatların da iyi kavranması gerekmektedir.

Allah Teâlâ varlık âlemindeki her şeyin asıl sâhibidir ve kendi mülkünde istediği gibi tasarrufta bulunur. Unutulmamalıdır ki وَمَا تَسْقُطُ مِنْ رَرْقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا¹⁸⁸ âyetinin gösterdiği üzere, kâinatta bir yaprağın düşmesi dahî Allah’ın ilmiyle ve dolayısıyla da dilemesiyle gerçekleşebilir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de bu konuya vurgu yaparak şöyle buyurur: مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ¹⁸⁹ bu hadîsin tercümesinden ziyâde, ondan ne anlaşılması gerektiği ele alınacak olursa şöyle denilebilir: Şu kâinatta ne olmuşsa, onun öyle olmasında ilâhî bir maksat vardır. Şâyet Allah öyle olmasını dilemeseydi o şey vâkî olamazdı. Yine şu kâinatta herhangi bir şey olmamışsa, bu da demektir ki Allah Teâlâ onun olmamasını murâd etmiştir. Burada ise ayrı bir ilâhî maksatsöz konusudur.

Dünyadaki farklı dinler realitesindeki ilâhî maksat daha açık bir şekilde şu âyet-i kerîmede vurgulandığını görürüz: لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَا جَا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً¹⁹⁰ “Her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik. Eğer Allah dileseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı. Fakat O, size verdiği farklı şeriatlar dairesinde sizi imtihan etmek istediği için ayrı ayrı ümmetler yaptı. Öyleyse durmayın, hayırlı işlerde birbirinizle yarışın”¹⁹⁰ Bu âyetin hemen öncesinde Cenâb-ı Hakk Yahudilere Tevrat’ı ve Hıristiyanlara da İncil’i hidâyet rehberi olarak gönderdiğini ve günümüze muharref bir şekilde ulaşabilmiş bu kutsal kitaplarda hâlâ Allah’ın değiştirilememiş ahkâmının, nûrunun ve hidâyetinin mevcût olduğunu vurgulayarak Hz. Peygamber (s.a.s.)’e de Kur’ân-ı Müheymin’i verdiğini zikreder. O halde âyette geçen “Fakat O, size verdiği farklı şeriatlar dairesinde sizi imtihan etmek istediği için ayrı ayrı ümmetler yaptı.” bölümünde bahsedilen imtihanın şeklini iyi anlamak gerekmektedir.

Açıktır ki bu imtihan aynı zamanda farklı dinlere mensup insanların birbirleri ile ilişkileri ile alâkalı da olacaktır. İnsanlar “Yaratılanı hoş gör Yaratan’dan ötürü”

¹⁸⁷ Yûnus, 10/99; bkz. Nahl, 16/9; Hûd, 11/117.

¹⁸⁸ En’âm, 6/59.

¹⁸⁹ Ebu Davud, Edeb, 109.

¹⁹⁰ Mâide, 5/48.

deyip Allah'ın irâdesine boyun mu eğeceklerdir yoksa Yahudiler ve Hıristiyanların نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ “Allah'ın evlatları ve sevgilileri biziz”¹⁹¹ demesi gibi sadece kendilerini görüp kapılarını başkalarına hep kapalı mı tutacaklardır? Elbette buradaki imtihânı kazananlar “hayırlı işlerde birbirinizle yarışın” emrine ittibâ edip, dünyayı “Dârü'l-Harb ve Dârü'l-İslâm” şeklinde kategorize etmektense “Dârü'l-Hizmet” olarak görmek sûretiyle kuracakları güzel diyaloglar ile dinler ve medeniyetler arasında barış köprüleri kurarak şerre karşı tek vücûd olmayı tercih edenler olacaktır.

Özetlemek gerekirse Müslüman'a düşen şey, her zaman içinde bulunduğu şartları iyi muhâkeme etmesi, irtibat hâlinde olduklarının durumlarını doğru bir şekilde analiz edebilmesi, herkesi kendi konumunda kabûl edip onlarla tamışıp konuşacağı ve فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ¹⁹² emr-i ilâhîsinin aydınlığında bütün bir insanlığın faydasına olabilecek meselelerde beraber hareket edebileceği, hayırda yarışabileceği ortamların oluşmasına gayret göstermesidir. Müslüman bu gayreti ile hareket ederken bazen kendi inancına zıt inançlara sahip kişiler ile muhâtap olabilir ki bu normaldir. Bu durumlarda “olumlu yaklaşım”ın şu önemli ilkesi unutulmamalıdır: Muhatapların düşünceleri veya inançları tamamen yanlış bile olsa bu son derece doğal bir durumdur. Herkesin bizim gibi olmasını beklemek vâkıya çok zıt ve gerçekleşmesi hiç de mümkün olmayacak bir beklentidir. Her netîcelenmiş işte bir murâd-ı ilâhî vardır. “Fa'âl-i Hakîm” tâbiriyle vafedilen Allah Teâlâ'nın insanların farklı milletlere ve ümmetlere ayrılmasına müsaade etmesindeki hikmet ve murâd-ı ilâhîyi kavrayarak, herkes ile aramızdaki evrensel ortak noktaların tesbîti gayreti içinde olmak ve onlarla hayır işlerinde yarışmak Müslümanca hareket etmenin önemli bir yanındır ki bu tamamen müspet hareket prensiplerinin bir getirisidir.

b. Dinlerarası Diyalog ve Müspet Hareketin Tarihçesi

Yakın tarih îtibâriyle Batı dünyası bu sahada önemli adımlar atmıştır. Örneğin Amerika'da “Dünya Dinler Parlamentosu” oluşturulmuş ve bu kuruluş ilk toplantısını 1893 yılında yapmıştır. Dünya dinler parlamentosu maddî çıkar

¹⁹¹ Mâide, 5/18.

¹⁹² Mâide, 5/48.

gözetmeyen, dünya çapında farklı dinlere mensup sekiz binden fazla üyeye sahip bir sivil toplum kuruluşudur. Amacı farklı dinlerin bir araya gelerek evrensel sorunlarla birlikte mücâdele etmesini ve dünya barışı açısından hoşgörü zemini oluşturulmasını sağlamaktır. Dinler ve milletler üstü bir kimliğe ve anlayışa sahip kuruluşun merkezi Amerika'nın Chicago eyâletidir. Bir sonraki toplantısını ise tam 100 yıl sonra Chicago'da gerçekleştirdi. Parlamento bunun sonrasında düzenli ve organizeli olarak dünya çapında organizasyonlara imza atmış, Dünya dinleri ile birlikte “Evrensel Ahlâk Beyannâmesi'ni” kabul etmiştir. Evrensel Ahlâk Beyannâmesi'nde kabul ettiği hususlardan örnekler vermek gerekirse şöyledir:

“Dünyanın karşı karşıya bulunduğu sorunları çözümede dinlerin, özellikle de Semâvî dinlerin beraber hareket etmesini sağlamak. Toplumlarda dînî ve mânevî değerlerin güçlenmesi için gerekli işbirliği yapmak. Dinlerin birbiri ile uğraşmasını veya birbirini kötölemesini bir kenara bırakarak, dînî ve mânevî değerleri küçümseyen ve dışlayan ideolojilere karşı işbirliği yapmak. Uyuşturucu, AIDS, alkol bağımlılığı, boşanmalar ve âilenin parçalanması, cehâlet, fakirlik, açlık, adâletsizlik, savaş ve etnik çatışmalar gibi sorunların çözümünde işbirliği yapmak. Dînin siyâsal veyâ herhangi bir dünyevî amaç için kullanılmasını engellemek. Kadınların eğitim başta olmak üzere, her türlü haklarının korunmasını ve geliştirilmesini sağlamak, İnsan hak ve hürriyetlerini, özellikle de din ve vicdan hürriyetinin temin edilmesi ve korunması için çalışmak. Ayrıca bu hak ve hürriyetleri sınırlayan her türlü zihniyet ve oluşumla mücâdele etmek.¹⁹³

Bugünkü manada dinlerarası diyalog ise 1962'de başlayıp 1965'te sona eren ikinci Vatikan Konsili ile başlamış gibi görülmektedir. O zaman Konsil diğer din mensuplarına, özellikle Yahudi ve Müslümanlara diyalog teklif etti. Konsil metni Müslümanlarla ilgili kısmında, Hristiyanlıkla müşterek olan inanç, ibadet ve ahlâk prensiplerine yer verdikten sonra şu paragrafı da ilâve etti: “Her ne kadar asırlar boyunca Hristiyanlarla Müslümanlar arasında birçok anlaşmazlık ve düşmanlık ortaya çıkmış ise de Konsil, hepsini unutmaya, samimi olarak karşılıklı anlayışa gayret göstermeye ve bütün insanlar için sosyal adaleti, barış ve hürriyeti birlikte korumaya ve geliştirmeye teşvik eder.” Aslında bu tutum, Kur'ân-ı Kerîm'in şu Âl-i

¹⁹³ Davut Aydın, *Tarih Boyunca Dinlerarası Diyalog*, Işık Yayınları, İstanbul, 2005, s. 201, 202.

İmrân Sûresi 64. âyetiyle başlattığı diyalog teklifine 14 asırlık bir gecikme ile verilmiş bir cevaptır.¹⁹⁴

Bunu dikkate alarak diyebiliriz ki Kur’ân’ın II. Vatikan Konsili’nden yüzyıllar öncesinde dinlerarası diyalogu başlattığı gayet açık bir gerçektir. Bununla birlikte müspet hareketin Kur’ân ile başladığını iddiâ etmek de aslında doğru değildir. Çünkü gayrimüslimler ile diyalogun târihine bakılırsa denilebilir ki meseleye sadece İslâm târihi penceresinden bakmak yanlıştır. Zira bütün bir Kur’ân göz önünde tutulup peygamberlerin hayatları dikkate alındığında müspet hareketin başlangıç tarihinin Hz. Âdem dönemine kadar uzandığı anlaşılmaktadır.

b.1. Müspet Hareket Hz. Âdem (a.s.) Zamanında Başlar

Bütün insanlık târihini dikkate alarak müspet hareketin tarihçesi konusunu incelersek Hz. Âdem’in (a.s.) iki oğlu Hâbil ile kardeşi Kâbil arasında geçen olayı hatırlamak îcap eder. Bu iki kardeş, Allah’a kurban takdîm etmişler ve fakat bu kurban, ihlâsından ötürü Hâbil’den kabûl edilirken Kâbil’den edilmemiştir. Onda meydana gelen kıskançlık, kardeşini öldürmeye niyet etmesine sebep olmuş ve hatta bunu açıkça yüzüne karşı söylemekten de çekinmemiştir. Bu esnâda Hâbil’in takındığı müspet tavrı ise Kur’ân şöyle hikâye eder: “*O (Hâbil) da: Allah, ancak muttakilerden kabul buyurur, dedi. Yemin ederim ki, sen beni öldürmek için el kaldırırsan, ben seni öldürmek için sana el kaldırmam. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.*”¹⁹⁵ Hâbil’in bu tavrından anlaşılmaktadır ki Kur’ân yeri geldiğinde “Dövene elsiz, sövene dilsiz, ve Mü’min gönülsüz gerek” diyebilerek kimseye gönül koymadan Allah yolunda hizmete devam edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu âyet ve sonrasında zikredilen düstûr demek değildir ki Mü’min hiçbir zaman kendisine yapılan zulümlere ya da tecâvüzlere karşı hiç karşı koymayacak ve tepki göstermeyecek. Mü’min denge insanıdır. Ondandır istenilen tepkilerinde her zaman müspet hareket etmeyi hedeflemesi ve elden geldiğince de bunu başarabilme gayreti içerisinde olmasıdır.

¹⁹⁴ Suat Yıldırım, “Diyalogun Dikenli Yolları”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s.87.

¹⁹⁵ Mâide, 5/28.

b.2. İslâm Târihinin Başlangıcından Bugüne Müspet Hareket ve Dinlerarası Diyalog Örnekleri

Gayrimüslimler İslâm topraklarında her asırda bir dînî özgürlük atmosferi bulmuşlardır. Asr-ı saadetten günümüze gayrimüslimlere tanınan dînî haklara verilebilecek en güzel örnek Yahudi sinagoglarını ve de eğitim müesseselerini de ihtivâ eden Beytü'l-Midrâs'ın Hazreti Peygamber (s.a.s.) zamanında bulunması ve Efendimiz'in (s.a.s.) garantörlüğü ile faaliyetlerini devam ettirmesidir.¹⁹⁶

Medîne'de çoğulcul bir toplumda yaşamak gibi önemli bir hedefi olan ve bunu gerçekleştirmek için de din ve vicdan özgürlüğünün, can ve mal güvenliğinin çok özenli bir şekilde ele alındığı Medîne Vesîkası'nı imzalayan Hz. Peygamber (s.a.s.) bir gün gelmiş aynı Yahudiler'i Medîne'den sürüp çıkarmak zorunda kalmıştır. Fakat bu siyâsî bir mesele olduğundan dolayı yanlış anlaşılmamalıdır.

Çünkü Medîne ve çevresinde o zamanlar Benî Kaynuka, Benî Nadîr ve Benî Kurayza gibi etkili üç Yahudi kabîlesi vardı. Bunlar ise Efendimiz ile yaptıkları anlaşmayı bozmuş ve ona suikast dahî düzenlemişlerdi. Bunun üzerine esâsen onlarla savaşmak Müslümanlara helal olmuşken Hz. Peygamber (s.a.s) onlarla barışçıl bir çözüm bulmayı tercih etmiş ve onlarla savaşmaktansa hepsini Medîne dışına kimsenin kanını dökmeden sürmeyi terdih etmiştir. Onlara elçi göndererek hazırlanmaları için kendilerine zaman tanımıştır. O zamanlar İslâm'ın en şiddetli düşmanlarından olan Yahudi lîder Huyey b. Ahtâb ise Abdullah b. Übeyy b. Selûl'ün kışkırtmasıyla bu barış teklifini reddetmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber kalelerini kuşatmış ve umutlarını tüketerek onları Medîne'den ayrılmaya mecbur bırakmıştır. Görüldüğü üzere tamamen siyâsî bir tutum olan bu davranışların dînî birer konu olan diyalog ve olumlu faaliyetlere ters olduğu iddiâ edilemez.¹⁹⁷

İslâm târihinin tamamında Müslümanların gayrimüslimlerle güzel ve son derece müspet ilişkiler içinde olduklarını görürüz. Meselâ Peygamber Efendimiz (s.a.s.) âilesinin mâîşeti için aldığı gıda karşılığında, zırhını bir Yahudi'ye rehin vermiştir. Vefat ettiği zaman ise bu zırh hâlâ o Yahudi'de rehin olarak

¹⁹⁶ Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm (v. 218/834), *es-Siretü'n-nebevi* (thk. Mustafa Saka), I-IV, Kahire, 1955, 2/552, 558.

¹⁹⁷ el-Merâğî, *a.g.e.*, 6/76,77.

durmaktaydı.¹⁹⁸ Bundan anlaşılmaktadır ki Efendimiz (s.a.s.) gayrimüslimler ile hayatının sonuna kadar sıcak ve candan bir temas içinde olmuştur.

İslam nazarında, ilim sâhibi insanların düşünceleri ve inançları dâimâ ilmî birikimlerinin dışında, ayrı bir kategoride mütâlaa edilmiş ve onların bu konulardaki farklılıkları onlardan istifade edebilme noktasında bir problem olarak görülmemiştir. Herkesçe bilinen bir gerçektir ki, kâinâtın kânunları Mü'minin de kâfirin de boyun eğmek zorunda olduğu kânunlardır. Bu sebepten Müslümanlar, Yunan, Bizans, İran gibi eski medenî milletlerden matematik, astronomi, kimya, tıp, optik v.b. gibi (müspet) ilimleri almayı sakıncalı görmemişlerdir.¹⁹⁹

İlim, Çin'de de olsa gidip alma temel felsefesinin nefcesinde, birikimini Müslümanlarla paylaşan, hangi dîne müntesip olursa olsun bütün medeniyetlere İslâm beldelerinin kapılarının her zaman açık olmasıyla Müslümanlar onlardan bazı şeyler almakta tereddüt görmemişken onlar da Müslümanlardan çok önemli şeyler kazanmışlardır. R.V.C. Bodley'in de ikrârıyla Avrupa, Rönesansı İslâmiyet'e borçludur.²⁰⁰ Garp medeniyetinin bugünkü seviyesine ulaşmasında İslâm medeniyetinin mühim rol oynadığı târihsel bir realitedir. Bu sonuç ise tamamen İslâm'ın gayrimüslimler ile ilişkilerde öngördüğü müspet prensiplerin bir netîcesidir.

Tarih boyunca İslâm'ın hâkimiyeti altında olan ülkelerde alkollü içkilerin kullanılması Müslümanlara yasak olduğu halde, gayrimüslimler yalnız kullanmada değil, îmal ve ithal etmekte, kendi aralarında satış yapmakta tam bir serbestliğe sahiptirler. Esâsen bu da başkalarının Müslümanlar tarafından kendi konularında kabul edilmelerine dâir çok önemli bir ayrıntıdır. İslâm tarihinde Müslümanların çoğunlukta olduğu yerlerde sadece sedd-i zerâî ilkesi gereği içkinin alenî satımına izin verilmemiştir.

Mütekâbiliyet prensibi gerekçe gösterilerek gayrimüslim vatandaşların can, namus, mal ve dînî güvenlikleri ihlal edilemez. Bu prensiplerden dolayı gayrimüslim ülkeler, Müslüman vatandaşlarının dînî hak ve özgürlüklerini kısıtlasalar veya engelleseler bile, bu uygulamalar Müslüman devletler için referans teşkil etmez. Zira

¹⁹⁸ Buhârî, Cihad, 89.

¹⁹⁹ Yusuf Kardâvî, *er-Rasûl ve'l-İlm*, 1. Baskı, Beyrut, 1984, s.52.

²⁰⁰ Ahmet Gürkan, *İslâm Kültürününun Garbı Medenîleşirmesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1969, s.1.

İslâm'da *وَلَا تَرُرُّ وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَى* “Kimse başka bir kimsenin günahından dolayı suçlu görülemez.”²⁰¹ prensibi vardır.

Osmanlı tarihinde bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Meselâ, Endülüs'teki Müslümanlara yapılan zulme mukabele olması için Yavuz Sultan Selim kiliseleri camiye döndürmek isteyince Zenbilli Ali Efendi bunu Kur'ân'a ve Fatih Sultan Mehmet'in patrikhaneye verdiği ahitnameye göre şer'en câiz olamayacağını bildirmiş ve Yavuz Selim'in teşebbüsünü önlemiştir. Aynı konu Kânûnî zamanında da ele alınmış; fakat bu kere de Ebussuud Efendi tarafından reddedilmiştir.²⁰²

Tarihten konuyla ilgili başka pencereler de açmak mümkündür, fakat burada Osmanlı tatbîkâtını özetleyen II. Mahmut'a âit “Ben tebaamdan Müslümanları câmide, Hıristiyanları kilisede ve Mûsevîleri de havrada görmek isterim.”²⁰³ sözünün kaydı yeterli görülüp Türkiye'nin yakın tarihindeki bazı müşahhas örneklere geçilmesi bu tez çalışmasında uygun görülmüştür.

Yakın Türkiye târihinden Bediüzzaman Said Nursî'nin (v. 1960) de olumlu hareketin önemli bir yansıması olarak kabul ettiğimiz dinlerarası diyalog konusundaki yaklaşımları dikkat çekicidir. Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulan Dünya Dinler Parlamentosu'nun planları, projeleri ve aldığı kararlar ile Bediüzzaman'ın projeleri, faaliyetleri ve Ehl-i Kitap hakkındaki görüşleri arasında ciddî bir benzerlik görülmektedir.

Eserlerinde küfre karşı dindar Hıristiyanlarla işbirliği yapılmasından bahseden Bediüzzaman, 1950'de Roma'daki papaz XII. Pius'a Risâle-i Nûr Külliyyâtını göndermiş ve cevâben de 22 Şubat 1951'de şahsî bir teşekkür mektubu almıştır.²⁰⁴ Yine 1951'de Papa'ya Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzı ile ilgili bahisleri cem ettiği Zülfikar adlı eserini gönderdiği ve 1953'te de İstanbul Fener'deki Ortodoks Patriği Athenagoras'ı makamında ziyaret ettiği belgelerden anlaşılmaktadır ki bu, İkinci Vatikan Konsilinden on üç yıl önce başlatılmış fiilî çağdaş bir İslâm-Hıristiyan diyalogu olarak değerlendirilebilir.²⁰⁵

²⁰¹ En'âm, 6/164; bkz. İsrâ', 17/15; Fâtır, 35/18; Zümer, 39/7; Necm, 53/38.

²⁰² Mehmet Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul, 1993, s. 227.

²⁰³ <http://fef.erciyes.edu.tr/sempozium/>.

²⁰⁴ Şükran Vâhîde, *Bediüzzaman Said Nursî* (v. 1960), İstanbul, 1992, s. 344.

²⁰⁵ İbrahim Canan, “Hudeybiye Sulhü'nün Düşündürdükleri”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s.133; Necmettin Şahiner, *Son Şahitler Bediüzzaman Said Nursî'yi Anlatıyor*, I-IV, Nesil Yayınları, İstanbul, 2005, 4/307-344.

Şüphesiz ki eskiden beri İslâm âlimlerinin dünyayı “Dârü’l-harb” ve “Dârü’l-İslâm” diye ikiye ayırmasına mukâbil Bediüzzaman’ın ortaya yeni bir terim atarak dünyanın esas “Dârü’l-hizmet” olduğunu vurgulayarak²⁰⁶ gayrimüslimlerle irtibata geçmenin dînen mahzurlu olmadığını, onlarla pek çok konuda işbirliği yapılabileceğini ve onlardan istifade edilebileceğini ifade etmesi müspet hareket konusunda dikkat çekici bir ayrıntıdır.

Geçmişten verdiğimiz örneklerden sonra günümüze dönersek, müspet hareket ya da dinlerarası diyalog faaliyetleri denilince akla gelen ilk isim Fethullah Gülen olmaktadır. Günümüz Türkiye’inde hem geniş bir halk kitlesinde hem de entelektüel çevrede önemli bir etkinliği olan Gülen’in uluslar arası alanda en çok dikkat çeken öğretilerinden ve faaliyetlerinden birisi Müslümanların gayrimüslimler ile ve özellikle de Ehl-i Kitap ile ilişkileri konusunda hem teorik hem de pratik olarak gösterdiği müspet hareket prensipleridir. Gülen, dünya barışını temin adına yapılmakta olan organizelerin en önemlisi sayılabilecek durumdaki dinlerarası diyalog faaliyetlerine, tolerans ve hoşgörüye yaptığı büyük katkılar ile ilk defa kamuoyunun gündemine 9 Şubat 1998 yılında Vatikan’dan Papa II. Jean Paul’ün dâveti üzerine gerçekleştirdiği Vatikan ziyâreti ile girmiştir.

Gülen, teşvikçisi olduğu bu tür faaliyetlerin bir özeti kabul edilebilecek bir hoşgörü tarifini şöyle yapmaktadır: “Hoşgörü herkesi kendi konumunda kabul etme; kendi konumunda kabul ettiğimiz herkese bağrını açma; herkesi kucaklama ve Yunus'un ifadesiyle, Yaratan'dan ötürü yaratılanı sevmektir ki zaten herkese sevgiyle açılma da bir Mü'min sıfatıdır.”²⁰⁷, “Hoşgörü, başkalarının tesirine girerek onlara iltihak etmek demek değil; başkalarını kendi konumlarında kabul ederek, onlarla geçinmesini bilmek demektir.”²⁰⁸ Gülen bu hoşgörü târifini yaptıktan sonra bu konuya yaklaşımlarında metodolojiyi tam bilemeyip gayrimüslimlerle ilişkilerinde dengeyi koruyamayanlara bir de şu uyarıda bulunur: “Mülhid ile mü'min kendi orijinlerini koruyamayıp hoşgörü ve birbirlerini kabulün ötesinde, dinî, millî, ahlakî, harsî ihtilat içinde olurlarsa, aralarında bulunması gereken metafizik gerilimi kaybederler. Bu hâl ise, zamanla her ikisini de çürütür. (...)İnsanî sevgi, alaka ve

²⁰⁶ Bediüzzaman (v. 1960), *Mektûbât*, s. 433.

²⁰⁷ M. Fethullah Gülen, “Hoşgörü Ortam ve Atmosferini Sürekli Kılma”, <http://tr.fgulen.com/content/view/11672/3/>, 07.08.2007.

²⁰⁸ Kudret Ünal-Selçuk Camcı, *Fethullah Gülen Perspektifinde Hoşgörü ve Diyalog*, Merkür Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2003, s. 203.

kucaklamanın yanında eğer çizgiler tam korunamaz, ölçsüz ihtilatlara girilir ve bir kısım hukuki disiplinler gözardı edilirse, ıslah ümit ettiğimiz iş ve davranışlarda fitneye, fesada sebebiyet vermiş oluruz.”²⁰⁹

c. Dinlerde Kurtuluş Meselesi ve Müspet Harekete Etkisi

Dinlerde kurtuluş meselesi aynı zamanda dinlerin birbirlerine bakışını da yansıtır. Yahudilik aslında başkalarına kapalıdır; fakat Yahudilerin arasında başkalarına da kurtuluş kapısının açık olduğuna inananlar da vardır. Hıristiyanlardan da başka din mensuplarının kurtuluş bulabileceğine inananlar yok değildir.

Dinlerde kurtuluş fikri bir dinden diğer dine önemli derecede farklılık arz eder. Örneğin Batı Afrika'nın ilkel dinlerinde, onların kurtuluş fikriyle ilintili olarak çoğunlukla fark edilebilir bir aşkın unsur yoktur. Eğer Çin ve Hindistan dinlerine ilişkin bir kurtuluştan bahsediliyorsa bu, o dinlerden yapılan İngilizce tercüme hatasıdır. Zira İngilizce *salvation* (kurtuluş/necat) terimi Sanskrit ve Çince terimlerden tercüme edildiğinde Hıristiyan kavramından oldukça farklı bir anlam taşımaktadır. Aslında var olmayan bir gerçek, tercüme hatalarıyla sanki diğer dinlerde varmış gibi bir ortak nokta arama yoluna neden olmaktadır. McGrath konunun daha iyi anlaşılması için Hıristiyanlığın Allah tasavvurunun doğru anlaşılması gerektiğini ileri sürer. O, dinler arası diyalog bağlamında Hick'in ortaya attığı Kopernik Teorisini eleştirerek dinler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmaya çalışmanın, inançları değiştirmeye çalışmak demek olduğunu ileri sürmektedir. Onun burada belki şu hususa dikkat çekmesi önemlidir: Böyle bir durum ya da anlayış, farazi olarak bir akademik seminer odasında mümkün olabilir, ancak gerçek dünyada biz bu ayrılıkları yumuşatmaktan ya da yok etmeye çalışmaktan ziyade, dinlerin tanımlayıcı ve ayırıcı özellikleri arasında tezatlarla, zıtlıklarla yaşamayı öğrenmemiz gerekir.²¹⁰

Calvin, Hıristiyanlığın dışında da Allah'ın bilinebileceğini kabul eder. Yahudiler makâm-ı muallâyı kendilerine tahsis etseler bile yine de Nühîlere ve

²⁰⁹ Gülen, *Kur'an'dan İdrâke Yansıyanlar*, Nil Yayınları, İstanbul, 2007, s. 189.

²¹⁰ Mustafa Özcan, “Evanjelizm Penceresinden Fetret Ehline Bakış”, *Köprü Dergisi*, Sayı: 93, Kış 2006, www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster.

Nuh'un sema ile bağlantısını kesmemiş diğer oğullarına da açık bir kurtuluş kapısı vardır onlara göre. Hıristiyanlıkta da bu tarz yaklaşımlar olduğunu görüyoruz²¹¹ Meselâ Protestan Papaz Ellis Weber'in de vurguladığı gibi Evanjelistler, Hz. İsa'yı kabul etmedikçe iyiliklerin insanı kurtarmaya yetmeyeceğini, ancak İsa'yı hiç duymayanların kötü akibetten kurtulabileceğini düşünür. İsa'yı tanımamak veya Hz. Muhammed (s.a.s.)'in mesajını tanımamanın mahiyeti de tartışmalıdır. Elbette insanlar bu dünyadaki hayatlarından dolayı hesap verecekler ve dünyada bulunmaları da imtihan gereği. Gelen ve giden mesajları tanımak da bunun içinde. Bununla birlikte yine de hesap insanın tâkati nispetinde olacaktır. Dolayısıyla hakiki tanımının önünde engeller varsa hesaptan bunlar çıkartılacak ve insan gerçek cirmi kadar hesaptan geçecek ve gerçek cürümü kadar da hesap verecektir...²¹²

Şurası unutulmamalıdır ki eski kutsal kitaplardaki mesajlar zaman aşımıyla anakronik hale gelmişlerdir. Müsevîlik ve Hıristiyanlığın bu durumda olmalarından dolayı onların sahih manaları ancak Kur'ân-ı Müheymin'in aydınlatıcı ışığı altında gün yüzüne çıkabilir ve yaşayabilir.

Kendisine gelen İslam mesajını kabul edip îmân eden kimse, daha sonra günahlar içerisinde dahî olsa, şâyet günahını kabul eder ve inanç esaslarında bir problem yaşamayıp şirke düşmez ise, cennete ehil durumdadır. Bu ehliyet, belki günahlarının cezasını Cehennemde çektikten sonra; belki de, Allah dilerse, böyle bir ikâba dahî mâruz kalmadan Allah'ın mağfiretine mazhar olmakla kendisine verilecektir.

Bütün bu hususlar İslam tebliğinin kendilerine ulaştığı insanlar hakkındadır. Bunların dışında İslâm'ın kendilerine ulaşmadığı bir grup vardır ki onlara ehl-i fetret denilmektedir. Peki İslâm'ın onlara bakış açısı nedir? Asrımızda dahî ehl-i fetret olduğu fikri kabul edilebilir mi? Bu ve benzeri soruların cevabı tezin bu bölümünde özetlenmeye çalışıldı.

²¹¹ a.y.

²¹² Mustafa Özcan, a.g.m.

d. Fetret Dönemi İnsanları ve Diyalog

Sözlükte bir şeyin şiddetini kaybedip gevşemesi ve zayıflaması anlamına gelen fetret, daha ziyade Hz. İsa (a.s) ile Hz. Muhammed (s.a.s.) arasındaki peygambersiz geçen dönem için kullanılır. Akait ve Kelam literatüründe ise, tahrife uğramamış bir davetle karşılaşma imkanından mahrum olanların dini sorumlulukları açısından tartışılan bir konudur. Peygamber (s.a.s.) davetinden yeterince haberdar oldukları halde iman etmeyenlerin sorumlu tutulacakları hususunda İslâm alimleri arasında ittifak vardır. Bununla birlikte, İslâm'dan haberdar olmamayı da içine alan fetret ehlini iki ana grupta inceleyebiliriz: *Birincisi*, Hz. İsa ile Hz. Muhammed (s.a.s.) arasındaki dönemde yaşayıp, hiçbir dinin tebliği kendilerine ulaşmayanlardan, geçmiş dinlerin tesiri ile tevhide inananlar âhirette kurtuluşa erecek, tevhid akidesinden saparak putlara tapanlar ise sorumlu tutulacaktır. *İkincisi ise* İslamiyet'ten önce ve İslam geldikten sonraki dönemde Peygamber (s.a.s.) davetinden hiçbir şekilde haberdar olmayanlar.

Değişik dinlerde fetret çerçevesi içinde karşılıklı bir kurtuluş alanı bahis mevzûdur. Meselâ Hristiyanlık'ta Mesih'i duymamış veya gerçeği gibi kavrayamamış fetret ehli için de böyle bir kurtuluş kapısı olduğunu öğreniyoruz. İslam'da da başkalarını kapsayan bir alan; fetret ehli alanı vardır. İslâm'da Risale-i Muhammediye'yi tam ve kâmilten tanımadan bu dünyadan göçen kişi için bir kurtuluş kapısı ve ümidi vardır. Elbette İslam mesajını duyduğu halde hakikatini kavrama noktasında gerekli çabayı göstermediyse bundan mesul olacaktır.²¹³

Veysel Saray fetret ehlinin zikredildiği üzere üç temel grubunu kategorize ettikten sonra, üçüncü grubun dîmî sorumluluklarını ifâde sadedinde İslâm târihi boyunca ulemânın vardığı kanaatleri sıralamıştır ki bunlardan aşağıda zikredilen şu ikisi bu tezde işlenen konulara ışık tutması îtibâriyle dikkate değer bulunmuştur:

Birincisi: Peygamber gönderilmedikçe insanların helâk edilmeyeceğini ve azaba uğratılmayacağını²¹⁴ ifade eden âyetleri delil gösterenler, fetret ehlinin, tek başına akıl yürütmeye iyi ve kötüyü bilemeyecekleri; iman ve küfür ayrımını da yapamayacakları için sorumlu olmadıklarını söylemişlerdir. *İkincisi*: Konuyla ilgili bir başka temel görüş, fetret ehlinin Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak, ayrıca

²¹³ Mustafa Özcan, *a.g.m.*

²¹⁴ bkz. İsrâ', 17/15,16; Şuarâ, 26/208.

akıl yürütmek sûretiyle bilinebilecek iyi fiilleri de tespit ederek bunlara uymakla yükümlü oldukları yönündedir. Fetret ehlinin aklını kullanmak suretiyle yaratıcıyı ve bazı önemli vazifeleri aklıyla bulabileceğini ifade edenlere göre bu kimseler söz konusu yükümlülükleri yerine getirirse kurtulacaktır. Bu kanaat sahiplerine göre, ergenlik çağına gelen insanların kendilerini ve kainatı yaratan yüce bir kudretin varlığına inanmalarını engelleyecek bir mazeret ileri sürülemez.²¹⁵

Mutlak ve mükemmel bir bilgi aracı olmamakla birlikte, akıl, Allah'ın varlığını bilme ve temel konularda iyi ile kötüyü ayırt etme yetisine sahiptir. Nitekim Kur'an'da aklını kullanarak Allah'ın varlığını bulmayı ifade eden ayetler vardır.²¹⁶ İkinci gruptaki bu âlimlere göre peygamber gönderilmeden azap edilmeyeceğini bildiren ayetler, âhîret değil, dünya hayatındaki sıkıntı ve felaketlerle ilgilidir.²¹⁷ Ebû Hanîfe başta olmak üzere, Ebu Mansur el-Matüridi ve bu mezhebe bağlı alimlerin çoğunluğu, Mu'tezilenin tamamı Ebu Abdullah b. Halimi ve muasırlardan M. Reşid Rıza da bu fikirdedirler.²¹⁸

İslamiyet'in yayılışından sonra hak din mevzuunda kimsenin mazeretinin kalmadığını ileri sürmek teoride mümkün olmakla birlikte, dünyanın çeşitli yerlerindeki insanların içinde yaşadıkları psiko-sosyal çevre, örf-adet gibi realitelerin bu peşin hükmü daima haklı çıkarmayacağı açıktır. Bu sebeple İslamiyet'ten haberdar olmayan topluluklar bulunabileceği gibi, psikolojik ve sosyolojik engeller yüzünden onun hidayetinden mahrum kalanlar da mevcuttur. Şu halde fetret kavramının İslamiyet'ten önce ve İslam asırlarında yaşayan belli grupları kapsamına aldığını kabul etmek gerekir.²¹⁹

İslâm'ın aleyhinde olduğunu bütün programlarıyla ve yayınladığı haberlerle îlân eden büyük ve etkin uluslar arası bazı medya kuruluşlarının, İslâm'ı ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'i karalama kampanyalarının netîcesinde dünyada çok geniş bir coğrafyada oluşan "İslamia Fobia" realitesinin bir yönüne işâret ederek Bediüzzaman (v. 1960) şöyle der: "Âhîrzamanda madem fetret derecesinde din ve din-i Muhammedîye (s.a.s.) bir lâkaytlık perdesi gelmiş. Zamân-ı fetrette, وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ

²¹⁵ Veysel Saray, *a.y.*

²¹⁶ bkz. En'âm, 6/76-79.

²¹⁷ Metin Yurdagür, "Fetret", *DİA*, XII, s.475, 476.

²¹⁸ Veysel Saray, *a.y.*

²¹⁹ Metin Yurdagür, *a.y.*

حَتَّى تَبْعَثَ رَسُولًا “Biz peygamber göndermediğimiz hiçbir halkı cezalandırmayız.”²²⁰

sırrıyla, ehl-i fetret, ehl-i necâtırlar. Bil’ittifak, teferruattaki hafâatlarından muâhazeleri yoktur. İmâm-ı Şâfiî (v. 204/820) ve İmâm-ı Eş’ârîce (v. 324/936), küfre de girse, usul-i îmânîde bulunmazsa, yine ehl-i necâtıdır. Çünkü teklîf-i İlâhî irsal ile olur ve irsal dahi ittîlâ’ ile teklif takarrur eder. Madem gaflet ve mürûr-u zaman, enbiyâ-yı sâlifenin dinlerini setretmiş; o ehl-i fetret zamanına hüccet olamaz. İtaat etse sevap görür; etmezse azap görmez. Çünkü mahfî kaldığı için hüccet olamaz.”²²¹

Ehl-i fetret konusundaki bu yaklaşımın Müslümanlara anlattığı şey ise onların bu tür insanlara ulaşip kendilerini İslâm hakkında aydınlatmaları gerektiğidir. Bunun ise o insanlar ile güzel diyaloglar içinde olmaktan başka bir yolu yoktur. Onlar ile diyaloga geçmenin diğerlerine nazaran daha kolay olacağı da dikkate alınırsa bunun aksatılmasının bir mazereti olamayacağı ortaya çıkmış olur.

e. Yirmibirinci Yüzyıl Hanîfleri İle Diyalog

“Hz. Peygamber’den (s.a.s.) on dört asır sonra yüzyılımızda acaba hanîf olmak mümkün müdür?” sorusuna cevap verebilmek için ilk olarak kâinattaki eser ile müessir ilişkisine işaret etmek gerekir.

Allah Teâlâ izzet ve azameti gereği bir takım sebepleri insanların nazarında yüce kudretine bir perde hükmünde yaratmıştır. Bu sebeplere bir unvan vermek gerekirse bunlara “âdetullah” veya “sünnetullah” denilebilir. Bu sünnetullah’ın perdedârlığı ile de kâinatta her an pek çok şey yaratılmaktadır. “Her gün (an) Allah (c.c.) bir iştedir.”²²² âyeti de zâten bu realiteye işaret etmektedir. Kâinattaki bütün mahlûkâtın bir Müessir’in eseri olduğu inkâr edilemez. Fakat ne var ki üzerlerinde sebepler perdesi örtülü olduğundan bu herkes tarafından açıkça gözle görülemeyebilir. “Her müessir eseriyle ma’rûftur” kaidesi ise herkesin kabul ettiği, inkârı mümkün olmayacak bir kâidedir. Esâsen buna kâide değil de sünnetullah demek daha uygun olur. Bu sünnetullah’ın gereğince Allah, (c.c.) Kur’ân’da tevâhîdi anlattığı ayetlerde daha çok kâinâtı nazara vererek yerden-gökten, dağdan-denizden,

²²⁰ İsrâ’, 17/15.

²²¹ Bediüzzaman (v. 1960), *Mektûbât*, s.375.

²²² Rahmân, 55/29.

güneşten-aydan vb. bahseder ki insanlar bu işaretleri izleyerek Mevlâ'yı bulabilsinler. Zira Allah'ı beşeriyetimizin müsaade ettiği sınırlar içinde en güzel şekilde idrak etmek için en önemli adımlardan birisi hiç şüphesiz “*Her şey Allah'ı (c.c.) hamd ile tesbîh etmektedir*”²²³ âyetinin ifâde ettiği hakîkati doğayı güzelce incelemek sûretiyle keşfetmek olacaktır. Çünkü, şurası muhakkak ki Rabbimizi bize tanıtan ilk şey ne Kur'ân ya da önceki kutsal kitaplar; ne de Hazreti Peygamber (s.a.s.) ya da önceki peygamberlerdir. Bu ilk muallim hiç şüphesiz her parçasında yaratıcısının mührü bulunan kâinattır.

Doğayı analizi hakkıyla yerine getiren bir araştırmacı netîcede kendisini tıpkı Lehigh Üniversitesi'nden günümüzde “The Advocate of Intelligent Design” (Varlıktaki Akılcıl Dizaynın Avukatı) lâkâbıyla bilinen dünyâca ünlü Amerikalı biyokimyacı Michael Behe gibi Allah'ın (c.c.) huzûrunda haşyetle *فتبارك الله أحسن الخالقين* “*En güzel şekilde yaratan Allah (c.c.) ne yücedir!*”²²⁴ demekten kendisini alıkoyamayacaktır.

Prof. Behe, “Darwin'in Kara Kutusu, Evrim Teorisine Biyokimyasal Meydan Okuma” isimli meşhur kitabında şöyle demektedir: “*Biyolojik sistemler insana şaşkınlık verecek derecede müthiştir. Sadece maddenin her molekülündeki muhteşem dizayn bile Darwin'in evrim teorisini yıkmaya yeter de artar bile*”²²⁵ Yine kendisi ile 2002 Mart'ında yapılan “Ulusa Sesleniş” isimli Millî Halk Radyosu söyleşisinde de şöyle demiştir: “*Bir yerde hârika, akılcıl bir dizayn varsa bu hiç şüphesiz şu anlama gelir ki orada akıllı bir dizayn edici vardır. Kâinata gördüğümüz bu muhteşem dizaynın dizayncısı aynı zamanda doğa üstü bir güce sahip olmak durumundadır ki biz onu Tanrı diye isimlendiriyoruz.*”²²⁶ Prof. Behe bu ifâdesi ile *إِنَّمَا يَخْتَفَى اللَّهُ مِنَ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ* “*Kulları arasında Allah'tan (c.c.) (hakkıyla) ancak âlimler haşyet duyarlar.*”²²⁷ âyetinin ifâde ettiği bir hakîkati hatırlatmaktadır. Bu açıklamaların, bir bilim adamı perspektifinden tevhid gerçeğinin ilanı olduğu söylenebilir.

²²³ İsrâ', 17/44.

²²⁴ Mü'minun, 23/14.

²²⁵ Michael J. Behe, *Darwin's Black Box: The Biochemical Challenge to Evolution*, The Free Press, New York, 1996, s. 39.

²²⁶ bkz. Steven D. Schafersman, Michael Behe and Intelligent Design on National Public Radio "Talk of the Nation", February 13, 2002, <http://www.freeinquiry.com/behe-npr.html>.

²²⁷ Fatır Sûresi, 35/28.

Aynı realitenin ifâdesinin ümmî bir bedevi perspektifinden de nasıl olduğunu anlayabilmek için şu rivâyete bakmak yerinde olacaktır: Bir gün Hz. Peygamber'in (s.a.s.) huzûruna bir çöl bedevîsi gelmiş ve hemen kelime-i şehâdet getirmiştir. Kendisine Allah'ı (c.c.) nasıl bulduğu sorulunca da o, "Her müessir eseriyle ma'rûftur" kâidesini hatırlatacak tarzda şöyle cevap vermiştir:

البعرة تدل على البعير والأثرة تدل على المسير
فسماء ذات أبراج والأرض ذات فجاج
ألا تدل على العليم الخبير

"Bir yerde bir deve tersi, oradan bir devenin geçtiğine, ayak izleri de orada birilerinin yüründüğüne delâlet der. O halde şu muhteşem ahenk içindeki burç burç sema, bu derin derelerle kaplı, vâdi vâdi yeryüzü (güzellikleriyle), her şeyi bilen ve her şeyden haberdâr olan bir Zât'a delâlet etmez mi?"²²⁸

Verilen bu bilgiler ışığında denilebilir ki, aklını doğru kullanabilen her insanın, hiç kimsenin kendisine İslâm'ı tebliğ etmesine ihtiyacı olmadan Allah'a ve âhirete îman etmesi mümkündür. Belki Müslümanların bildiği gibi Allah'ın ve âhretin evsâfını tam olarak Kur'ân ve sünnetin târif ettiği üzere idrâk etmekten uzak bir inanış içinde olacaklardır ama şayet onlar ehl-i fetretten iseler bu durumda bile olsalar ehl-i necât olacaklarından kuşku yoktur.

Fakat ehl-i fetret dönemi insanların sadece Hz. Peygamber (s.a.s.)'den önceki bazı tarih dilimlerine hasredilmesi isâbetli değildir. Zira bugün dünyanın bazı ücrâ köşelerinde hâlâ Kur'ân'ı ve Hz. Muhammed'i (s.a.s.) hiç duymamış pek çok insanın ve toplumun olduğundan şüphe yoktur.

Bununla birlikte günümüzdeki pek çok insanın teknolojik imkânları yeterli olsa bile, çarpıtmalardan uzak bir şekilde doğru İslâm mesajının kendilerine ulaşmadığı insanların sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. Bugün dünyada, özellikle de Batı toplumlarında İslâm'ın ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in aleyhinde yapılan karalama kampanyalarının arkasındaki çok etkin uluslararası medya gücünün varlığı da hatırlanacak olursa, Kur'ân'ı ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'i olması gerektiği gibi bilememekte mâzur kabul edilebilecek ve sadece yukarıda bahsedildiği şekilde

²²⁸ Molla Muhsin Muhammed b. Murtaza b. Mahmûd Feyz-i Kâşânî (v. 1090/1679), *İlmü'l-yakin fi usulî'd-din*, I-II, İntişarat-ı Bidar, 1979. 1/30.

Allah ve âhiret inancından sorgulanacak bir takım insanların dahî olabileceği söylenebilir.

Allah Teâlâ “Onların hepsi bir değildir.”²²⁹ deyip Ehl-i Kitâb’ın yaptıkları bazı evrensel güzel amelleri saydıktan sonra onların temel inançlarını يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ “Allah’a ve âhiret gününe îman ederler.” şeklinde özetlemiştir. Bu âyette dikkat çeken birkaç husus vardır: Birincisi burada “Rasûlüne de îmân ederler” kaydı yoktur, ikincisi ise âyetin başında geçen يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ “Allah’ın âyetlerini okurlar” kısmıdır. Burada Cenâb-ı Hakk “Kur’ân-ı Kerîm’i okurlar” demeyip, bunun yerine daha genel bir tâbir kullanmaktadır. Bu oldukça dikkat çekici, önemli bir husustur. En başta buradaki “Allah’ın âyetlerini” bir tek kutsal kitap/kitaplar şeklinde anlamak şart değildir. Bunlardan kastedilen şeyin Allah’ı bize tanıtan çeşit çeşit canlı türlerinin her birisi, yani kâinat kitabı olduğu da düşünülebilir.²³⁰ Kur’ân’da bu anlayışa ters bir hüküm yoktur. Bunun yanında İbn Âşûr (v. 1393/1973) buradaki “Allah’ın âyetlerini okurlar” bölümünden kastedilenin Ehl-i Kitab’ın kendi kutsal kitaplarını tilâvet etmeleri olduğunu belirtir ki bundan maksat İncil ve Tevrat’taki muharref olmayan bölümleri okuyup bu inanç esaslarına ittiba etmeleridir. Zira, bu çalışmada “Ehl-i Kitap’la Diyalogu Emreden Âyetler” bölümünde “Diyalog Âyeti (Âyet-i Hivâr)” başlığı altında detayları ile îzah edildiği üzere Kur’ân-ı Kerîm, eski kutsal kitaplardaki bazı âyetlerin Allâh’ın âyetleri olduğunu, bunlarda hâlâ Allâh’ın bazı hükümlerinin tahrîf edilemeden mevcut bulunduğunu göstermektedir. “Allah’ın âyetleri”ni sadece Kur’ân’a hasretmek büyük bir hata olacaktır. Gayrimüslimlerin hakkıyla İslâm’ı öğrenmelerinin önünde duran engellerin inkâr edilemeyeceği günümüzde, Tanrı hakkında doğru inanç aşamasını başarıyla geçen bazı insanlar Kur’ân’ı ve Hz. Peygamber (s.a.s.)’i bilmemekte mâzur kabul edilebilirler. günümüzde de böyle bazı insanların bir nevî fetret dönemini yaşamakta oldukları söylenebilir.

²²⁹ Âi-i İmrân, 3/113.

²³⁰ Ebû Hafs Umar b. Ali b. Âdil ed-Dimaşkî el-Hanbelî (v. 880/1475), *el-Lübâb fî ulûmi’l-kitâb* (thk. Âdil Ahmed Abdü’l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavviz), I-XX, 1. baskı, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1998, 5/478.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا

231 ²³¹ نُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ âyetinde teklif edilen müşterek noktanın Allah'tan başkasına ibadet etmemek, O'na hiçbir şeyi şerik koşmamak, kimsenin birbirini Allah'ın yanında rab edinmemesi olduğu görünmektedir. Burada Hz. Peygamber'e (s.a.s.) îmân etmenin de gerekliliği zikredilmemiştir. Ne var ki bu, sadece İslâm'daki tadrîcî tebliğ konusu ile alâkalı bir ayrıntıdır. Yukarı paragraflarda anlatılanlar yanlış yorumlanıp Hz. Peygamber'i tanımadan da insanların kurtulaşa erebilecekleri hükmüne varmamalıdır. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in mesajı kendilerine hiç ulaşmamış ya da kâmilen ulaşmamış ehl-i fetret kabul edilebilecek insanlarla alâkalı bir husustur.

“(…)İslam'da tebliğin ve tevhidin bu ölçüdeki enginliği, tedriciliği, yumuşaklığı ve toplumun değişik kesimleri arasında köprüler kurma stratejisinin bilinmemesi, hatta değişik ve yanlış anlaşılması bugüne kadar bir hayli insanı ondan kaçırmış ve özelliği cezb u celb olan bir yüce câzibe merkezini, yüzde yüz kendi ruhuna zıt görünümlere itmiştir. Bir yandan efkâr-ı âmme ve hissiyât-ı umumiye çarpıtılarak beşerî acûliyet herşeye hükmetmeye başlamış ve tedricilik bir yana bırakılmış; hatta, çok önemlidir, bu ayet-i kerimede sıralanan işaret taşları gözardı edilerek, işe sondan başlanılmış; neticede de saf kitlelerin aşırı bulabileceği temayüllere girilmiş; diğer yandan da ayetlerin mazmunu, muhtevası, çizdiği rota iyi kavranamayarak, tarik-i Ahmediye dışında gidenlerin bile Cennet'e gireceği iddia edilmeye başlanmıştır. Halbuki, ayetler dikkatlice tedkik edildiğinde anlaşılacaktır ki, -mevzumuz olan bu ayette de görüldüğü üzere- Ehl-i Kitab'ın önüne köprüler konup, kapılar gösterilmekte, kapıdan girildikten sonra neler yapılacağı ise burada değil, başka ayetlerde tasrih edilmektedir. Siz bu ayete bakarak, Ehl-i Kitab, Allah'a ve Peygamberimiz'e iman ettikten sonra, Hz. Ahmed'in yolunda gitmese 'şöyle olacak-böyle olacak' diyemezsiniz. Çünkü, bu nev'i ayetler, onları Hz. Ahmed'in yoluna davet içindir. O yola girildikten veya O'nun kasrının kapısından içeri girildikten sonra, artık O'nun çizgisinin takip edileceği izahtan varestedir. İslam'ı ve Kur'ân'ı iyi anlamak için, Kur'ân'a ve Sünnet'e bir bütün olarak bakabilmek, parçaları bu bütünün içinde mütalaa edip, herbirini yerli yerine oturtmak şarttır.”²³²

²³¹ Âl-i İmrân, 3/64.

²³² Gülen, *Kur'ân'dan İdrâke Yansıyanlar*, Nil Yayınları, İstanbul, 2007, s. 121,122.

Belki nâsîh-mensûh meselesini gündeme getirip bir takım insanların ehli-fetretten kabul edilebilecekleri ve dolayısıyla Rasûlüllah'ı (s.a.s.) tanıyıp ona îmân etme mecbûriyetinden mâzur olabilecekleri fikrine karşı çıkanlar olabilecektir. Açıkça "Allah Rasûlü'ne Îmân"ı içeren âyetleri gösterip söz konusu ettiğimiz Âl-i İmran Sûresi 113-115. âyetlerinin hükmünün artık geçerli olmadığını öne sürenler de olabilecektir. Fakat bizim tezimiz "*Biz bir Rasûl göndermedikçe hiç kimseye azap edecek değiliz*" mealindeki âyetin farklı bir tefsîrine ve yorumuna dayanmaktadır. Bu yoruma göre kendisine Kur'ân mesajı ve risâlet-i Ahmediye kâmilten ulaşmadan bu dünyadan göçen kişi için bir kurtuluş kapısı ve ümidi vardır. Zîra bu türden kişiler kendisine Rasûl ulaşmamış kimseler kategorisinde ele alınmalıdırlar, onlarla aynı hükümlere tâbîdirler.

Bu kanaate sahip olmakla ilim dünyasında yalnız da sayılmayız. Çünkü aslı hak olup da tahrîfâta uğramış dinlere inanan, zulüm ve zarardan uzak bir şekilde yaşayanların kurtuluşa erebilecekleri, İslami bilimlerin teşekkül devri alimlerinden Abdullah b. Halîmî tarafından da dile getirilmiştir. O, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in dâveti kendisine ulaşmamış, fakat aslı hak ve müstakim olup, sonradan bozulan bir dine inanan kişiyi "Müslüman" olarak niteler. Çünkü ona hak dinin Peygamber'inin (s.a.s.) dâveti ulaşmamıştır. Böyle birisi, Kâbe'nin kible olduğunu bildiren ayetler gelmeden önce Kudüs'e yönelerek namaz kılan, ya da vaktinin bir kısmında namaz kılamadıkları için "dinen eksik" sayılan kadın gibidir. O da "*Peygamber göndermedikçe Biz, kimseye azap edici değiliz*" âyetini bu fikre mesnet gösterir. Ona göre rasûlün gönderilmesi, tebliği ifade eder. Davetin ve tebliğin ulaşmadığı kimse kendilerine rasûl gönderilmemiş hükmündedir. Nitekim, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelen bir vahyin içeriğinden, ulaştırılana kadar, kavminin bireyleri mesul tutulmuyordu. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kavminden tebliğ ulaşmayanları mesul tutmamış olması gösterir ki, dâvetine uzakta kalanların hükmü de aynıdır. İslam Peygamberi, Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken, ona, düşmanla karşı karşıya gelirse, önce insanları Allah'ın bir olduğuna inanmaya; sonra, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in risâletini kabule çağırılmayı emretti.²³³ Savaşa öncelik vermiş olsaydı, tebliğ

²³³ Bkz. Ebü'l-Abbâs Şihabüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif ez-Zebidi (v. 893/1488), *Tecrid-i Sarih* (trc. Kâmil Miras), 8. Baskı, DİB Yayınları, 1985, 4/ 266.

gerçekleşmezdi. Davete öncelik vermesi, daveti işitmeyenlerin mesul olmadıklarını gösterir.²³⁴

Bu konuda şu da unutulmamalıdır ki, Müslümanlar dünyaya İslam'ı gerektiği şekilde duyuramamışlardır. İslâm'ın bütün güzelliğiyle insanlara ulaştırılmaması Müslümanların üzerinde büyük bir vebal olarak durmaktadır. Çünkü bunun netîcesinde hakikat onlara karşı kapalı kalmıştır. Allah, gayrimüslimleri hesaba çekerken, Müslümanları da İslam'ı temsil edip yayamadıklarından dolayı hesaba çekecektir. Âhirette ihtimal ki o gayrimüslimler şöyle bir suçlamada bulunacaklardır: “Yâ Rabbenâ! Bize hakkı hakîkati anlatmadılar. Yapsalardı vazîfelerini biz de hak dîne tâbî olurduk.”

Bu yüzden denilebilir ki günümüzde yakın zaman diliminde daha çok ele alınmaya başlanmış olan ehl-i necât konusu aslında Müslümanların gayrimüslim muhâtapları ile ilişkilerini müspet hareket çerçevesinde şekillendirip onlar ile güzel diyaloglar kurmaları için önemli detaylar vermektedir. En başta Müslümanlar ile muhataplar arasındaki ortak noktaların daha da fazla olduğunu hatırlatan bu konu bir de dünyada “Ümmet-i Vasat” olan Müslümanlara sorumluluklarını hatırlatmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Benim ismim yer yüzünde güneşin doğup battığı her yere ulaşacaktır.*” buyurmuştur, ve bu kıyâmetten önce vâkî olacaktır. Ama unutulmamalıdır ki bu sadece bir “gelecekte haber verme” değildir. Bu aynı zamanda Müslümanlara bir hedef göstermektir. Bu hedef de dünyanın her köşesindeki bütün insanları muhatap alarak, onlarla güzel diyaloglar kurmak vasıtasıyla İslâm'ı dünyaya anlatmaktır. Kısaca Hz. Peygamber (s.a.s.), “Hep müspet hareket edin ve İslâm ile bütün dünya insanları arasına barış, sevgi, hoşgörü ve tolerans köprüleri kurarak benim adımla tüm dünyaya yayın.” mesajı vermektedir bütün Müslümanlara.

f. Dinlerarası Diyalogun Amacı

Diyalogun amacı dinler ve kültürler arası çatışmanın kaçınılmaz olduğu tezine karşı, farklı grupların bir ülkede ve bir dünyada hürriyet ve adalet içinde

²³⁴ Ebu Abdullah Hüseyin b. Hasan Muhammed el-Buhari Halimi (v. 403/1012), El-Minhâc fî Şuabi'l-Îman (thk. Hilmi Muhammed Fude), I-III, Dârü'l-Fikr, 1979, I/176.

beraber yaşamalarının mümkün olduğunu ispat etmek ve bunu yaşayarak göstermektir. Diyalog ne tavizdir, ne de başkalarını hoşnut kılmak için değişmezleri değiştirmektir; diyalog karşılıklı olarak, Kur'ân'ın öngördüğü gibi gayrimüslimlerle iyilik ve adalet çerçevesinde ilişki kurmaktır.²³⁵ Günümüzde artık dünya iyice küçülmüş, ülkeleri çeviren sınırlar artık iyice şeffaflaşmış ve uluslar ekonomik, siyasal, ticari ve kültürel pek çok alanda iç içe girmişlerdir. Şu halde zaten Müslümanların gayrimüslimler ile belli bir ilişki halinde olmamaları imkânsız görülmektedir.

Diyalogun en temel amaçlarından birisi öğrenmek olmalıdır. Aslında diğer din mesuplarının inanç dünyasına nüfûz etmek, insanın kendi dünyasına nüfûzunu da beraberinde getirir. Bu faaliyetlerin bilgi düzeyinde bize kazandıracığı diğer önemli bir husus, önyargılarımızın ve ön kabullerimizin farkına varmamız olacaktır.²³⁶ İnsanlar arası iletişimin olumlu geçip güzel netîceler vermesinde en etkili yöntemlerden birisi empatidir. Empatiyi ise en zor kullanabilecek kişiler farklı dinlere mensup olanlardır. Ama yine de başka bir din mensubunun belirli inançlar açısından neler hissettiğini veya hissedebileceğini düşünmek imkânsız değildir. Her din mensubu, farklı dinlerin mensuplarının benzer durumlar karşısında benzer duyguları yaşayacağını veya yaşaması gerektiğini varsayarak özel bir iletişimin kapısını aralayabilir.²³⁷

Toplumdaki farklılıkları bir zenginlik olarak görüp farklılıklara açık olmak bir olgunluk alâmetidir. Farklı inançlardan, kültürlerden ya da ideolojilerden insanların toplumdaki herkesi kendi konumunda kabul etmeleri ve birbirlerine saygılı bir sosyal hayat sürdürmeleri önemli bir idealdir. Fakat bu ideale ulaşabilmek için evvelâ herkesin başkalarını tanımaya, anlamaya ve keşfetmeye hazır olması gerekmekte ve bundan kimse çekinmemelidir. Zira kişi bilmediğinin düşmanıdır ve unutulmamalıdır ki dostluklar ancak insanların birbirlerini tanmasıyla başlayabilir.

Bu önemli realiteye değinerek dinlerarası diyaloga duyulan ihtiyacın boyutuna işaret edebilmek için şahsî bir tecrübemi aktarmak yerinde olur: 2001–2002 eğitim yılında dil eğitimi için Amerika Birleşik Devletleri'nin Minnesota

²³⁵ Hayrettin Karaman, “Papa’ya Rağmen Diyalog” *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s.114.

²³⁶ Ali Bardakoğlu, “Diyalog”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s. 52.

²³⁷ bkz. *a.g.e.*, s. 53.

eyaletinde bulunmaktaydım. Minnesota Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan ve İslâm'ı araştırmakta olan İspanya'lı bir arkadaşıyla tanışmıştım. Bir gün Kur'ân'ı açtı ve tercümesini işaret ederek Bakara Sûresi 191. âyetinin şu kısmını gösterdi: *وَأَقْتُلُوهُمْ* *حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ* “Onları nerede yakalarsanız öldürün.” İyice şaşırmış, kafası karışmış ve hayrete düşmüş bir halde şöyle dedi:

—Bu nasıl bir din böyle! Bu sizin kutsal kitabınız Kur'ân değil mi? Nasıl böyle bir vahşet kitabına tâbi olabiliyorsunuz? Hani hep “İslâm barış dînidir” derler ya... Nerede gösterir misin? Bu âyet tam tersini söylemiyor mu? Nedir senin bu âyetten anladığın? Yani şimdi ben Müslümanlığı kabul etsem, bu âyete ittibâen elime bir tabanca alıp ev ev dolaşıp kapıları çalmalı ve de kapıyı açan her Amerikalıyı hemen oracıkta vurmali mıyım? Nedir bu Tanrı aşkına?

Bunun üzerine Antonio'ya bir önceki âyeti analiz edip etmediğini sordum. İyi analiz edemediğini anlayınca da Kur'ân'ı elime alıp ona bir önceki âyet olan *وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَأَنْتُمْ دِينُ اللَّهِ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ* “Sizinle savaşımlarla siz de Allah yolunda savaşın. Fakat haksız yere saldırmayın. Muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez.”²³⁸ âyet-i kerîmesini göstererek kafasını karıştıran âyetin savaş stratejisinden bahsettiğini dolayısıyla da anlamının “şâyet savaşa girmek zorunda kalındıysa, Müslüman'ın üzerine düşenin, pasif bir şekilde beklemek değil de cesurca ve kahramanca cephede mücâdele edip düşmana haddini bildirmek” demek olduğunu, savaş açabilmenin İslâm'da şartlarını, hangi şartlarda Müslümanların savaşa gidebileceklerini ve savaşta da tâbî olmak zorunda oldukları dînin hassâsiyetle emrettiği kuralları anlatmaya çalıştım. Belki o zaman arkadaşı tam ikna edemedim ama İslâm'ın gülen yüzünü aksettirecek bir akademik araştırma yapma kararına o zaman vardım.

Görüldüğü üzere şayet gayrimüslimlerle bazı oturumlar düzenlenecek olursa onların aydınlatılmasını gerektirecek çok konular ve kaldırılması gereken çok önyargılar vardır. Aynı şekilde Müslümanların da onlar hakkında yanlış bildikleri ve düzeltilmesi gereken çok yanlış bilgilere ya da önyargılara sahip olduklarında şüphe yoktur. Bunlar ise dinlerarası ve kültürlerarası diyalog faaliyetleri vesîlesiyle gerçekleştirilebilecek şeylerdir ancak.

²³⁸ Bakara, 2/190.

Diyaloğun en önemli hedefi “Silm”e, evrensel barışa, esenliğe girmektir.²³⁹ Birlikte hareket edebilmek, insanlığın ortak hedeflerine doğru birlikte ilerleyebilmek diyaloğun nihâî amaçlarından birisi olmalıdır. “*Ey iman edenler! Hepiniz toptan barış ve selamete girin*”²⁴⁰ âyeti de Müslümanlara işte bu çok önemli hedefi vermektedir. Bu hedefe doğru yürümekteki en önemli bir aşama ise dinlerarası, kültürlerarası ve medeniyetler arası diyalog faaliyetlerine gönülden destek olmaktır. Bütün insanların Müslüman olmaları dînin, Kur’an’ın hedefi değildir. Kur’an’ın hedefi; din özgürlüğü ve adalet çerçevesinde, insanların birbirleri ile iyi ilişkiler içerisinde yaşadıkları bir dünya düzenidir. Kur’an bunu istiyor.²⁴¹

g. Dinlerin Amaç Birliği, Diyalog ve Kötülüklere Karşı Beraber Mücadele Etmek

Din fenomenolojisinin öncülerinden Hollandalı dinler tarihçisi Gerardus van der Leeuw neticede detayları farklı olsa da amaç ve özleri bakımından dinlerin birleştiğini ve bu yönüyle gizli bir dinler birliği mihverini oluşturduklarını belirtir. Ona göre bu mihvare hizmet eden bir etken de dinlerin amaç birliğidir. Tüm dinler, insanlığın kurtuluşunu sağlamak için vardır.²⁴² Kardâvî gibi İslâm dünyasında sözü ve saygınlığı olan hemen hemen bütün âlimler başka dinlerin müntesipleri ile diyaloğun gerekliliği konusunda hemfikirdirler. Hiçbir din, ne terörü, ne fuşiyâtı, ne uyuşturucuyu ne de haksız gerekçelerle başka ülkelere saldırmayı onaylamaz. Bu da bütün insanlığın faydasına kullanılması gereken çok önemli bir ayrıntıdır. Diyalogdan beklenen de aslen budur ya da bu olmalıdır.

Küreselleşen bir dünyada gerek kültürlerarası gerekse farklı din mensupları arasındaki diyalog, her geçen gün büyük önem kazanmaktadır. Günümüzde insanlığı tehdit eden açlık, savaş, terör, hoşgörüsüzlük, sömürü, ahlâkî yozlaşma ve çevre

²³⁹ Hüseyin Hâtemî, “Müslümanların Diyaloğa Girmelerinin Şartları ve Amacı”, *Kültürlerarası Diyalog Sempozyumu*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, 7-8 Mart 1998, s.179-183.

²⁴⁰ Bakara, 2/208.

²⁴¹ Hayrettin Karaman, “Ortak Söze Gelmek”, *Polemik Değil Diyalog*, s. 41.

²⁴² Mustafa Alıcı, “Dinler Tarihinin Diyaloğa Katkısı”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s.179.

kirliliği gibi tehlikeler karşısında inananların birlikte hareket etmeleri ortak bir temenninin ötesinde, bir zorunluluk halini almıştır.²⁴³

İngiliz dinler tarihi hocası Geofferey Parrinder'e göre de dinler yapılarının bir gereği olarak birbirleriyle ilişkiye girmeye zaten hazır durumdadırlar. Bu ilişkilerin de idealinin dinlerin kendi özlerinde var olan iyiyi ve güzeli hep beraber destekleyip, zaten dînî tabiatlarının gereği karşı olmak durumunda oldukları kötüyü karşı beraber omuz omuza mücadele etmeleri olduğunu savunur.²⁴⁴

Böylesine farklılıkları hâiz insanlar omuz omuza kötülüklerle karşı bir mücadele verebilmek için birbirleri ile iletişim halinde iken muhatapları hakkında önceden oluşmuş önyargılarını, olumsuz kanaatlerini vs. en azından diyalog içinde oldukları zaman boyunca *epoche* metodu kullanarak (askıya alma) muhataplarına kendilerini ifade etme fırsatı vermelidirler. Bu faaliyetlerin amacına ulaşmasında kilit rolü oynayacak önemli bir metot olacaktır.

“Hep şunu söylüyorum: Diyalogun hedefi, tek bir dine varmak, dinleri teke indirmek olmamalı. Böyle bir hedef olamaz zaten. Bu eşyanın tabiatına aykırıdır. Ama diyalog, duvarları kaldırıp birbirimizi görmemizi sağlayabilir.”²⁴⁵

“Eğer ortak noktalarda buluşursak bu dünyada her inanışa, her medeniyet sahibine yeterince yer var. Ama buna inanmazsak hiç kimse birilerini yok ederek kendisine mekan düşünmesin bu dünyada. Artık onun için çok geçtir: Ya birlikte yaşarız, ya birlikte göçeriz. Birlikte yaşamak varken niye birlikte göçmeyi hayal edelim?”²⁴⁶

Hans Küng'ün ifadesiyle dinlerarası diyalog olmadan dinlerarası barış, dinlerarası barış olmadan da dünya barışının gerçekleşmesi mümkün değildir.²⁴⁷ Her ne kadar Batı dünyasında ortaya çıkışının farklı sebepleri varsa da bugün dinlerarası diyalog talebi, ortak problemlere samimî olarak çözüm arama ihtiyacının bir

²⁴³ Ali Bardakoğlu, “Diyalog”, *Polemik Değil Diyalog*, s. 51.

²⁴⁴ bkz. Geofferey Parrinder, *Comparative Religion*, London, 1976, s. 103-128.

²⁴⁵ Hayrettin Karaman, “Ortak Söze Gelmek”, *Polemik Değil Diyalog*, s. 36.

²⁴⁶ Mehmet Aydın, “Medeniyetler Çatışmasını Tartışmak”, *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, İstanbul, 2000, s. 42.

²⁴⁷ Hans Küng, *Evrinsel Bir Ahlâka Doğru* (trc. Nevzat Y. Aşıkoğlu), Ankara, 1995, s.2; bkz. John Hick, İnançların Gökkuşağı (trc. Mahmut Aydın), Ankara 2002, s.195; W. Montgomery Watt, *Müslüman-Hristiyan Diyalogu* (trc. Fuat Aydın), İstanbul 2000, s.140.

sonucudur. Uzmanların dinlerarası diyalog toplantılarında teolojik değil, temel sosyal ve ekonomik problemlerin ele alınması gerektiğini söylemeleri de bu yüzdendir.²⁴⁸

Barış ve huzûr içinde bir dünyâ kurmak gibi çok âlî maksatları olan Müslümanlar her inançtan insan ile güzel bir etkileşim içinde olmaları gerekir. Fakat dünyânın genel yapısı değerlendirildiğinde görülen odur ki, husûsen dünyanın çok geniş bir coğrafyasında hâkimiyeti olan üç semâvî din vardır. İslâmiyet, Hıristiyanlık ve Mûsevîlik. Medeniyetler târihini okuyan herkesin de bileceği gibi târihte cereyân etmiş olan büyük ve kanlı savaşların pek çoğu bu üç dînin mensupları arasında vukû bulmuştur ve hâlâ da vukû bulmaktadır. Bu da şu anlama gelir: Dünya barışına katkı yapabilmek için evvelâ bu üç semâvî dînin mensupları arasında güzel bir diyalog te'mîn edilmelidir.

2. Ehl-i Kitap'la Diyalog

Evvelâ kültürler, medeniyetler, insanlar, cemaatler tanınmalıdır. Bugünkü kavgaların büyük bir kısmı, affedilmez cehaletten geliyor. Türkiye'nin bugünkü sorunlarının temelinde de cehâlet vardır. Toplum kesimleri birbirlerini tanımadıkları, tanımaya yanaşmadıkları, tanıdıkları zaman zihinlerindeki putların yıkılacağından korktukları ve verdikleri kararlardan dönmek istemedikleri için maalesef genellikle öğrenmeye zihinlerini kapatıyorlar. Öğrenmeye kapalı olma haliyle kesinlikle bir diyalog doğmaz.²⁴⁹ Herkes belirli bir tolerans sıkıntısı içindedir. Kimse kimseyi tanımamakta ve kimse kimseye tahammül etmemektedir bugünkü dünyada. Bunların çözülmesi lâzım.²⁵⁰ Bir Hıristiyan olan Glaser de Müslüman ve Hıristiyan diyalogu önündeki en büyük engelin iki inanç grubunun birbirlerini anlamaması olduğunu ifade etmektedir.²⁵¹

²⁴⁸ Ömer Faruk Harman, "Dinlerarası Diyalog ve Papa Benedict", *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s. 56.

²⁴⁹ Mehmet Aydın, "Medeniyetler Çatışmasını Tartışmak", *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, İstanbul, 2000, s. 39.

²⁵⁰ İlber Ortaylı, "Muzakere", *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.82.

²⁵¹ İsmail Albayrak, "Metinsel Diyalog, İslâmiyyât", *Polemik Değil Diyalog*, s. 220.

a. Ortak Noktalara Vurgu ve Kur'ân'ın Ehl-i Kitab'a Çağrısı

Bazı önemli farklılıklar bulunmakla birlikte, bütün semâvî dinlerde Allah'a ibâdet ortak bir özellik gösterir. Kur'ân-ı Kerîm'de bütün peygamberlerin, insanları Allah'ın birliğine inanmaya ve sadece Allah'a ibadet etmeye davet ettikleri anlatılır. *“Eğer Allah insanların bir kısmının zararını diğer bir kısmı ile savmasaydı manastırlar, kiliseler havralar ve Allah'ın adının çok anıldığı mecitler yıkılır giderdi.”*²⁵² âyetinde çeşitli dinlere mensup mabetler peş peşe zikredilir. Müslümanlara orucun farz kılındığı belirtilirken, daha öncekilere de farz kılındığı ifade edilir.²⁵³ Hac ibâdeti Hz. İbrâhim'e (a.s.) dayandırılır ve her ümmete kurban ibadetinin meşru kılındığı belirtilir.²⁵⁴ Kısa hükmünün Tevrat'ta da yazılı olduğu beyan edilir.²⁵⁵ Zaten İslâm hukuk metodolojisinde, Tevrat ve İncil'deki hükümlerin belirli esaslar çerçevesinde delil olma özelliğine sahip olduğu bilinmektedir.²⁵⁶

Kur'ân'da pek çok âyet hem Kur'ân'ın, hem Tevrat'ın, Zebur'un ve hem de İncil'in aynı kaynaktan gelen ve aynı inanç ve değerleri içeren kutsal kitaplar olduğunu pratikten örnekler vererek anlatmaktadır. Meselâ: *وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ* *“Biz gerçekten, hem sizden önce Ehl-i Kitab'a, hem de size, Allah'a karşı gelmekten sakınmanızı emrettik.”*²⁵⁷ ve *“Bu, elbette önceki sahifelerde, İbrâhim ile Mûsâ'ya verilen sahifelerde de bildirilmiştir.”*²⁵⁸ gibi âyetler bu hakikate vurgu yapmaktadır.

Bununla birlikte pek çok âyette önceki kavimlere gönderilen peygamberler, bazen kutsal kitaplarının isimleriyle ve bazen de sadece kendi isimleriyle hep nazara verilerek, hepsinin aynı mesajı ilettikleri insanlara hatırlatılır: *“Nuh'a ve ondan sonraki nebîlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Yâkub'a ve torunlarına, İsâ'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun ve Süleyman'a da*

²⁵² Hac, 22/40.

²⁵³ Bakara, 183.

²⁵⁴ Hac, 22/34.

²⁵⁵ Mâide, 5/45.

²⁵⁶ bkz. Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsi (v. 483/1090), *Usûlü's-Serahsî*, İstanbul 1990, 2/99-105.

²⁵⁷ Nisâ, 4/131.

²⁵⁸ A'lâ, 87/18,19.

vahyettik. Davud'a da Zebur'u verdik. Durumlarını sana daha önce anlattığımız ve. anlatmadığımız nice elçiler gönderdik. Allah Mûsâ'ya da hitap ederek konuştu."²⁵⁹

Ortak noktaları çok fazla ön plana çıkaran Hz. Peygamber (s.a.s.) Yahûdileri ve Hıristiyanları, Allah'ın birliği formülüyle İslâm adı altında birleştirmeyi ümit etmiştir.²⁶⁰ Aynı hakîkate önemli ölçüde vurgu yapan pek çok hadis-i şerîf göstermek mümkündür. Örneğin, Hz. Safiyye Vâlidemiz aslen Yahudi asıllı olduğu için bazen diğer Vâlidelerimizden târiz gördüğü olmuştur. Bundan çok müteessir olunca Efendimiz (s.a.s.) ona şöyle söylemiştir: "*Siz benden nasıl daha hayırlı olacaktınız? Benim kocam Hz. Muhammed (s.a.s.), babam Hârûn (a.s.) ve amcam da Mûsâ (a.s.) demedin mi onlara?*"²⁶¹

"Yüce Yaratıcı'ya inanmak ve yararlı işler işlemek her üç semavi dinin ortak ve temel öğretisidir. Öyleyse farklı din mensupları arasındaki diyalogu sözde bırakmayıp eyleme dönüştürmeli; dünyada barışın egemen olması, ekonomik refahın dengeli dağılımı, dünyanın neresinde olursa olsun kan ve gözyaşına sep olan savaş ve şiddetin sona ermesi, mânevî yozlaşma ve kirlenmenin yerini dînin aydınlığında herkesi kuşatan bir huzur ve mutluluğun alması için etkili bir adım hâline getirmeliyiz."²⁶²

Ehl-i Kitap'la diyalog ve işbirliği konularındaki farklı beyanlarıyla dikkat çeken Bediüzzaman'a (v. 1960) göre insanlar iki kısımdır: Dindarlar ve dinsizler. Birinci kısmı Müslümanlar ile Ehl-i Kitap, özellikle de içlerinden Hıristiyanlar teşkil etmekte, ikinci kısım ise bunun dışında olanlar, tevhid inancını inkar eden diğer inanç sahipleri teşkil etmektedir. Hizmet felsefesini "Biz, değil onlar gibi ehl-i diyanet ve tarikata mensup Müslümanlar, şimdi bu acib zamanda, imanı bulunan ve hatta firak-ı dalleden bile olsa onlarla uğraşmamak; ve Allah'ı (c.c) tanıyan ve ahireti tasdik eden, Hıristiyan bile olsa, onlarla medar-ı niza' noktaları medar-ı münakaşa etmemeyi; hem bu acib zaman, hem mesleğimiz, hem kudsi hizmetimiz iktiza ediyor. "²⁶³ sözleriyle özetlemiştir.

²⁵⁹ Nisâ, 4/163, 164; bkz. Mü'min, 40/78.

²⁶⁰ bkz. Yusuf Macit, *İletişimde Model Olarak Hazreti Muhammed (s.a.s.)*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006, s.148-149.

²⁶¹ Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Hacer el-Askalani (v. 852/ 1449), *el-İsabe fî temyizi's-sahabe* (dirase ve tahkik: Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz), I-VIII, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, 4/347.

²⁶² Ali Bardakoğlu, "Diyalog", *Polemik Değil Diyalog*, İstanbul, 2006, s. 53.

²⁶³ Bediüzzaman (v. 1960), *Emirdağ Lahikası I*, Sözler Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 159.

“Acaba Kur’an onları yalnızca tek seçenek olarak Müslüman olmaya mı davet ediyor yoksa başka bir seçenek daha mı var? Önemli bir soru bu. Allah Teâlâ: *‘Aranızda ortak/ eşit olacak bir söze gelin; Allah’tan başkasına tapmayalım, ona hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah’ı bırakıp da birimiz diğerimizi ilah edinmesin...’*²⁶⁴ buyurmaktadır. Yani aslında bu tevhid inancı bütün ilâhî (aslı vahye dayanan) dinlerde var. Tevhid üç dinde de var. Çünkü aynı kökten geliyor.”²⁶⁵

“Müslümanların çoğu Hz. Peygamber (s.a.s.)’in bütün din sâliklerini İslâm’a çağırdığına inanırlar. Ben diyorum ki: İslâm uleması içinde, Kur’ân-ı Kerîm’e bakarak Peygamberimizin beklentisinin bundan ibaret olmadığına inananlar da var. Peygamberimiz ‘Yahudi mutlaka Müslüman olsun!’ demiyor, ‘Hıristiyan mutlaka Müslüman olsun!’ demiyor, diyor ki: ‘Yahudiler ve Hıristiyanlar tek Allah’a inansınlar, ahirete inansınlar ve kendi kitaplarında da bulunan iyiliklere göre yaşasınlar (Yani bizim amel-i salih dediğimiz şeyler); beni de sahtekârlıkla, yalancılıkla itham etmesinler. Getirdiğim kitabın da şuradan buradan çalıntı olduğunu söylemesinler.’ dolayısıyla Hz. Muhammed (s.a.s.) ‘Bu takdirde onlar da cennete giderler’ demiş oluyor. Bu inançta olanlar var mı? Var. Bu inançta olmayanlar (İnançlarına şirk karıştıranlar) var mı? Evet, onlar da var. Ama farklı olanlar da var. İşte sizin adına diyalog dediğiniz şey bu zaten. Kur’ân-ı Kerîm’de Ehl-i Kitap’la ilgili devamlı vurgulanan şey; Allah’a iman, ahirete iman ve amel-i salihdir. Kur’ân birçok âyette bunu söylüyor; yani ‘Peygambere iman edin’ demiyor. ‘Allah’a iman, ahirete iman ve amel-i salih diyor.’ Bunları nazar-ı îtibâra alınca ben diyorum ki, İslâm Ehl-i Kitap’ı, tek seçenek olarak –son dinin mensubu olmak manasında- Müslüman olmaya çağırıyor ‘hanîfiyyete’ (Hz. İbrâhim çizgisindeki tevhîde ve bu mânâda İslâm’a) çağırıyor. Âl-i İmrân Sûresi, 95. âyette: *قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا* *De ki, Allah doğruyu söylemiştir. Öyle ise tevhîde bağlanarak atanız İbrâhim’in dînine uyun; o müşriklerden değildi.’* buyuruyor Allah Teâlâ.”²⁶⁶

Şurası muhakkaktır ki bu asırda tevhîde hizmet yükü çok ağırdır. Bunun için Müslümana düşen de en zayıf omuzlardan bile istifade etmeye çalışmaktır. Hz.

²⁶⁴ Âl-i İmrân, 64.

²⁶⁵ Hayrettin Karaman, “Ortak Söze Gelmek”, *Polemik Değil Diyalog*, s. 37.

²⁶⁶ Hayrettin Karaman, “Ortak Söze Gelmek”, *Polemik Değil Diyalog*, s. 35,36.

İsa'nın nüzûlü ile alakalı hadis-i şerifleri Hıristiyanlığın bir gün aslına dönerek teslis inancından arınacağı şeklinde anlayarak Ehl-i Kitab'ı da bu ağır yükün altında yardımcı konumunda görerek onlarla diyalog arayışları içinde olmak basîretin gereği olarak algılanmalıdır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in kendisinden önceki semâvî kitapların ihtivâ ettiği temel esasları içermesinden dolayı gün geçtikçe saflaşarak şirk unsurlarından kurtulacak olan Hıristiyanların Müslümanlarla ortak noktaları zamanla daha çok gün yüzüne çıkacaktır. Bu vesîleyle de görülecektir ki küfre ve dinsizliğe karşı mücadelede Müslümanların onlarla beraber hareket etmesi dünya barışı adına çok ehemmiyet arzedecektir.

İletişimin arttığı bir dünyada müşterek yönleri olan sistemlerin birbirleriyle görüşmeleri beklenir. Hele dinsizlerin, insanları birbirine kırdıran başlıca faktör olarak dîni itham etmeleri karşısında, dinlerin kendilerini oldukları gibi anlatmaları, insanlığa mutluluk ve erdemli bir hayat yolunu gösterdiklerini ortaya koymaları yerinde olur. Özellikle Müslüman, Hıristiyan ve Yahudiler arasındaki çok önemli bir ortak değer olan Hz. İbrâhim (a.s.) iyi değerlendirilmelidir. Bu konuda şu ayrıntının da hatırlanması gerekmektedir ki Allah Rasûlü Mekke'de vahiy almadığı meselelerde Müşriklere muhâlefet ederek Ehl-i Kitab'ın davranışlarına uygun hareket etmiştir.²⁶⁷

b. Ehl-i Kitab'ın Diyalogtan Gerçek Amacı

Günümüzde yapılan dinlerarası diyalog çalışmalarına en çok Hıristiyan dünyasından olmak üzere Yahudiler de iştirak etmektedirler. Katılımcıların bazen temsil ettikleri grupları veya cemaatleri bazında, bazen de ferdî olarak farklı niyetleri olabilmektedir. Bunlar olumlu da olabilir olumsuz da. Aşağıda göstereceğimiz iki âyet-i kerîme onların olumsuz olabilen niyetlerine birer işârettir: وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا
النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَبِيعَ مِلَّتَهُمْ
*“Ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar, sen onların dinlerine tâbi olmadıkça asla senden razı olmazlar.”*²⁶⁸ وَكَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا
مِّنْ عِنْدِ أَنفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْتَمُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
“Sırf

²⁶⁷ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), I-II, Ankara, 2003, 1/190.

²⁶⁸ Bakara, 2/120.

nefislerinden ileri gelen bir kıskançlık sebebiyle, Ehl-i Kitap'tan birçok kimse, gerçek kendilerine ayan beyan belli olduktan sonra, sizi imanınızdan uzaklaştırıp kâfir haline çevirmek isterler."²⁶⁹ Kur'ân'ın dikkat çeken bir özelliğidir ki Allah Teâlâ bu son âyette de görüldüğü üzere, İslâm düşmanlarının yaptığı, planladığı pek çok kötülüğü gösterdikten sonra Müslümanların adâletin âhirette tecellî edeceğini hatırlayarak işi Allah'a havâle etmelerini istemektedir. Her ne olursa olsun Allah, Müslümanlar'ın İslâm'ı temsil vazîfelerinin bilincinde olarak muhataplarına hep müspet reaksiyonlarda bulunmalarını ve onların hareket tarzlarının misliyle mukâbelede bulunmayarak kendilerini onlarla aynı seviyeye düşürmeden Müslümanca bir duruş sergilemelerini emretmektedir.

كَيْسُوا سَوَاءً "Ehl-i Kitap'ın hepsi bir değillerdir"²⁷⁰ hakîkatince Müslümanlarla iletişime geçen Ehl-i Kitap'tan herkesi zikredilen âyetlerde işaret edilen kötü niyetliler sınıfında görmemek gerekmektedir.²⁷¹ Bunun yanında şâyet muhataplar tarifleri verilen kötü niyetliler sınıfından bile olsalar, bu Müslümanların yine de onlarla diyalogdan uzak durmalarına sebep olmamalıdır. Çünkü en başta şu kabul edilmelidir ki, kendi inancından farklı insanlarla irtibata geçen insanların onlara bir şeyler verme gayreti içinde olması, garipsenecek bir durum değildir.

Meselâ Katolik kilisesi diyalogun en iyi misyonerlik aracı olduğunu belirtmektedir. Vatikan hiç gizlemeye dahi ihtiyaç duymadan diyalogu İncil'i yayma faaliyetlerinin bir uzantısı, değişik bir yöntemi olarak değerlendirir.²⁷² Bu bilgiler de II. Vatikan konsilinin metninde mevcuttur. O halde bütün bunlar âşikâr iken Müslümanlara düşen nedir? Bu soruya cevap bulabilmek üzere Hz. Mûsâ ile Fir'avun'un arasında geçenleri hatırlamak yerinde olacaktır:

Tâhâ Sûresindeki kıssaya göre Hz. Mûsâ artık Fir'avun'un karşısındadır ve en olumlu yaklaşımlarıyla onu Hakk'ı kabûle dâvet etmektedir. Fakat Fir'avun ise inadından vazgeçmemiş ve Hz. Mûsâ'yı (a.s.) sihirbazlık ile suçlamaktadır. Daha sonra da mâhir sihirbazları getirerek herkesin içinde onu zannınca kendi silahıyla mağlup etmeyi planlamıştır. Bunun için Hz. Mûsâ'ya şöyle diyerek meydan okur: "Şimdi sen, bizim de senin de caymayacağımız uygun bir buluşma vakti tayin et, düz,

²⁶⁹ Bakara, 2/109.

²⁷⁰ Mâide, 5/114.

²⁷¹ Bkz. Zemenîn, a.g.e.1/313.

²⁷² Ömer Faruk Harman, a.g.m., s. 57.

*geniş bir alanda karşılaşalım!”*²⁷³ Unutmamak gerekir ki saray hanedanı ve Mısır’ın ileri gelen yöneticileri ile halkın dini, birbirinden çok farklı idi. Ayrı tanrıları, ayrı mabetleri ve âhiret hakkında ayrı düşünceleri vardı. İsrailoğulları ile tevhide inanan başka insanlar, takriben nüfusun %10’unu oluşturuyordu. Bu şartlar altında Firavun, Hz. Mûsâ’nın (a.s.) sebep olabileceği dinî inkılaptan çok endişe ediyor ve halk nezdinde onu gözden düşürmeye büyük önem veriyordu.²⁷⁴ Görüldüğü üzere Fir’avun Hz. Mûsâ’yı bir müsâbaka organizasyonu vasıtası ile diyaloga dâvet etmektedir. Burada Fir’avun’un niyetinin kötü olduğu ortadadır. Durum böyle iken, Hz. Mûsâ’nın (a.s.) gösterdiği tepki bu tez çalışmasında “olumlu yaklaşım” ya da “müspet hareket” diye isimlendirilen faaliyetlerden başka bir şey değildir aslında.

Çünkü burada Hz. Mûsâ (a.s.) Fir’avun’un kötü niyetini problem olarak görmeyip bu dâveti hemen kabul etmiştir, zira onun bu diyalogdan ya da yarışmadan korkacak bir şeyi yoktur. O Allah’a dayanmıştır, dolayısıyla da kaybedeceğine dâir bir endişesi söz konusu değildir. Bu yüzden gâyet kendinden emin bir tarzda şöyle demiştir: *مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ الرِّيبَةِ وَأَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحَىٰ* “*Karşılaşma zamanı, bayram günü olsun, halk sabahleyin toplansın*”²⁷⁵ Görülmektedir ki Hz. Mûsâ (a.s.), sunacağı mesajın daha büyük kitlelere ulaşabilmesi için daha uygun bir ortam aramaktadır. Fir’avun’un niyeti ne olursa olsun, Hz. Mûsâ bunları dikkate almaksızın kendi plan ve programına bakmakta ve olumlu yaklaşımlarıyla aleyhinde gibi görülen her şeyi mâhir bir tarzda lehine çevirme gayreti içerisinde olmaktadır. Bunun için Fir’avunun o bölgedeki nüfûzundan bile istifâdeyi düşünmüş ve hitap edeceği, tebliğini sunacağı büyük halk kitlesinin toplanması işini de Fir’avun’a yaptırma yoluna gitmiş ve başarmıştır. Bütün şartları böylesine olumlu yaklaşımlarla örgülemiştir. Firavun da işlerini ayarlamaya girişmiş, bütün çare ve hilelerini, en usta sihirbazlarını toplayıp buluşma yerine gelmiş²⁷⁶ ama planları işe yaramamış ve bu diyalogdan kazanan taraf Hz. Mûsâ (a.s.) olmuştur. Bu oluşturduğu ve kaçmayı düşünmediği diyalog vesîlesiyle o mesajını çok daha büyük kitlelere duyurmaya Allah’ın izniyle muvaffak olmuştur.

²⁷³ Tâhâ, 20/58.

²⁷⁴ Yıldırım, *Meal*, s. 414.

²⁷⁵ Tâhâ, 20/59.

²⁷⁶ bkz. Tâhâ: 20/60; bkz. A’râf, 7/112; Yûnus, 10/79.

Bütün bunlardan günümüz için çıkarılması gereken ders şudur: Dinlerarası diyalog çalışmalarına girişen Vatikan'ın bu faaliyetleri misyonerlik çalışmalarının bir parçası da olsa bu, bizler için böyle diyalog programlarından uzak durmaya sebep olmamalıdır. Karşıdakinin niyeti ne olursa olsun, zâhirde güzel bir teklif ile gelinmiştir ve Müslümanlar bunu kendilerini ifâde etmekte çok önemli bir fırsat bilerek tereddütsüz buna taraftar olmalıdırlar.

Öte yandan tıpkı Hz. Mûsâ misâli bir Müslüman'ın böyle bir diyalogdan korkacağı, endişe edeceği ve kaybedeceği hiçbir şey yoktur. Gerçekten dînini bilen şuurlu bir Müslüman'ın başka yabancı akımlardan ya da dinlerden etkilenerek dînî değerlerini yitirmesi mümkün değildir. Hattâ o, Hz. Mûsâ (a.s.) stratejisi ile hareket edip, yaptığı bu tür diyalog faaliyetlerini güzel reklam edip bütün medya organlarıyla paylaşmak vesîlesiyle sunduğu mesajın daha büyük kitlelere ulaşması gayretinde olmalıdır. Çünkü bu mesaj herkesi kendi konumunda kabul eden, kavgacı değil uzlaşmacı, mutaassıp değil bütün insanlığa sevgi ile dolu olan İslâm mesajıdır ki daha huzurlu ve barış içinde bir dünyanın kurulmasını hedeflemektedir.

Diyaloga taraftar olmakla Hıristiyanlar kendilerini oldukları gibi tanıtabilecekleri gibi Müslümanlar da aynı avantajlara sahip olacaklar ve her iki dinin de, kendi orijinalleri ile tanınmasından ve öğrenilmesinden daha kârlı çıkanlar yine kesinlikle Müslümanlar olacaktır. Nitekim son zamanlarda Hıristiyan din adamları arasında diyalog faaliyetlerinden vazgeçme eğilimleri belirmeye başlamıştır. Hatta bunu yüksek sesle dile getirenler bile bulunmaktadır.²⁷⁷ Çünkü diyalog tekliflerini ilk yaptıklarında bugünkü gelişmeleri tahmin edememişlerdi. Diyalog faaliyetlerinin meyvesi olarak onların hiç hesaplarında olmayan şeyler zuhûr etmiş ve sayısız insan İslâm'ın güzelliklerini bizzat gözlemlene ve tecrübe etme imkânı bulmuş ve bu vesîleyle çok insanlar ihtidâ etmişlerdir.

²⁷⁷ bkz. Faruk Beşer "Diyalogtan Ne Anlıyoruz", *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s.109.

c. II. Vatikan Konsili'nin Metni ve Bazı Değerlendirmeler

Yukarıda verilen bilgilerden sonra ilgili konsil kararının bazı bölümlerini incelemek ve bu konuda yapılan yorumları zikretmek isâbetli olacaktır: “Kilise, Müslümanlara büyük bir saygı duymaktadır. Müslümanlar tek, yaşayan, merhametli, her şeye gücü yeten, yerin ve göğün yaratıcısı olan ve insanlarla konuşan Tanrı'ya ibadet ederler. Müslümanlar kendi inançlarını büyük bir arzu ve şevkle, kendileriyle irtibatlandırmaya çalıştıkları Hz. İbrahim'in (a.s.) kendisini Tanrı'ya teslim ettiği gibi, kendilerini Tanrı'ya teslim etmeye çalışırlar. Müslümanlar Hz. İsa'yı Tanrı olarak onaylamamalarına rağmen onu bir peygamber olarak tâzim eder ve onun bakire annesi Meryem'i onurlandırır ve hatta zaman zaman ona dua ederler. Müslümanlar âhiret gününü ve ölümden sonra dirilişi müteakip Tanrı'nın mükâfâtını umarlar. Müslümanlar dürüst bir yaşama ve özellikle namaz, zekât ve oruç yoluyla Tanrıya ibâdet etmeye son derece özen gösterirler.”²⁷⁸

Konsil'in bu metninden net olarak anlaşılacağı üzere, her ne kadar asırlardır Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında pek çok anlaşmazlık ve kavga olmuşsa da şimdi bu kutsal konsil, herkesi geçmişi unutmaya ve karşılıklı anlayışın başarılması için samîmî bir gayret göstermeye davet etmektedir. Bütün insanların yararı için herkes barışı, özgürlüğü, sosyal adaleti ve ahlâkî değerleri muhafaza etmeye ve ilerlemeye çalışmalıdır.²⁷⁹

Günümüzde, değişik din mensupları, Müslümanlarla böyle bir temasa geçme çabası içindedir. Böyle bir çabada onların gerçek niyetleri ne olursa olsun, zâhirî durumdan hareketle dünya barışı adına bu fırsat mutlaka değerlendirilmelidir.²⁸⁰ Diyalogdan kaçınmak bir vebaldir. Dünyada bugün bazı siyasilerin, insanlığın geleceğini savaşa ve kana boğma maksatlı medeniyetler çatışması gibi teorileri ürettiği bir ortamda, dindarlar zayıf bir ışık da olsa gelecekte aydınlığın ve barışın hakim olmasına yönelik bu tür çalışmalara destek vermelidirler. Eğer diyalogun alt

²⁷⁸ Bkz. Vatikan resmî web sayfası, arşivler bölümü:
http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_nostra-aetate_en.html.

²⁷⁹ Mahmut Aydın, *Monologdan Diyaloga*, Ankara, 2001, s.11.

²⁸⁰ Davut Ayduz, “Dinlerarası Diyalogun Gerekliği”, *Polemik Değil Diyalog*, s.153.

yapısı hazırlanmaz ve gerekli önlem alınmaz ise, o zaman Huntington'un insanlığın geleceği adına ürkütücü teorisi meşrûflık kazanmış olur.²⁸¹

Eğer dünya çapında kullanılacak medeniyetler arası bir hoşgörü ve tolerans kalkanı ile bu ürkütücü teorinin karşısına geçilmez ise ortaya çıkacak netîce aşağıda zikrettiğimiz bir deneyimimizde müşâhede edilen şeylerden çok farklı olmayacak ve yaratılışta kardeş olan bütün insanların arasında yüksek ve kalın bariyerler oluşacaktır. Ya İnsanlar birbirlerini görmemek için araya mesafeler koyacaklar, birbirlerinden kaçacaklar ya da birbirleriyle çatışma içinde olacaklardır.

Bunun vehâmetini anlatan bir tecrübemi burada aktarmak yerinde olacaktır: Amerika'dayken bir gün, Iowa eyaletinden Minnesota eyaletine doğru bir otobüs yolculuğu yapmaktaydım. Yolculuğun bir bölümünde cebimden Kur'ân-ı Kerîm'i çıkartıp içimden sessizce okumaya başladım. Elimdeki farklı bir dilde yazılmış olan kitap yanımda oturan şahsın dikkatini çekince onun ne olduğunu sordu. Ben de "İslâm'ın kutsal kitabı Kur'ân" deyince yanımdaki şahsın yüz ifâdesi ve ses tonu birden değişti ve nefret ifade eden bir ses tonu ile şöyle dedi: "Kur'ân mı? Yâni Üsâme b. Ladin'in kitabı mı?" bu tepkiden sonra ben ne anlatmaya çalıştıysam artık fayda etmedi ve biz otobüsün en önündeki koltuklarda oturmakta iken bu şahıs yanımdan ayrılarak otobüsün en arkasına gitti ve boş bulunduğu bir yere oturarak yanımdan uzaklaştı.

d. Türkiye'nin Dinlerarası Diyalog Sürecindeki Tutumu

Bugün dünya ülkelerini ülkemiz ile kıyasladığımız zaman karşımıza şu tablo çıkmaktadır: Hıristiyanlar kilise dışındaki diyalog faaliyetlerinden dolayı devletlerinden lojistik destek görmekte iken ülkemizde bu tür faaliyetlerinin önüne engeller çıkarılmaktadır.

"Hıristiyan-Müslüman görüşmelerinde Türkiye uzun zaman yer almadı. Hatta Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1960'lı 1970'li yıllarda Papalık'tan gelen Ramazan bayramı kutlama mesajlarına cevap vermekten çekindiğini yakından bilmekteyiz. İslâm'ın hoş görmediği bu nezaketsiz tutum, o zamanki yetkililere has değil, asırların

²⁸¹ Davut Aydüz, *a.g.m.*, s.154.

ötesine uzanan geleneksel bir tavidir. Son dönemde bazı Hıristiyan yetkililer, önceki nesillerin yaptıkları düşmanlıklardan dolayı özür dilemişlerdir.”²⁸²

Hıristiyan yetkililerin kendilerini Müslümanlara karşı suçlu görüp özür dilemeleri gibi aslında Müslüman âlimlerin ve yetkililerin de belli bir dönem boyunca, diyalogdan yana olmama, kendilerine gelen diyalog tekliflerine cevap vermeme gibi hatalarından ya da nezaketsizliklerinden dolayı insanlığa karşı bir özür borçları vardır. Çünkü onların bu ihmali İslâm’ın gerçek yüzünün gayrimüslimlere hep gizli kalmasına ve de İslâm’ı temsilde hep yanlış ve kabul edilemez figürlerin ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir. Şu da bir gerçektir ki bu târihî ihmâlin getirdiği kötü Müslüman imajının şimdi yapılmakta olan çalışmalarla kolaylıkla ortadan kaldırılması zor ve zaman alacak bir idealdir. Daha sonra da bu bahsi geçen Üsâme b. Ladin gibi yanlış figürlerin açtığı derin yaralara merhem olmak üzere İslâm âleminin yetkili çevrelerinin ve ulemâsının âcil eylem planı yapması gerekirken, hâlâ eski ihmâlinde devam etmekte olanlar ve hatta bu konuda aksiyona geçenleri de tenkit edenler olmaktadır.

Türkiye’de böylesine büyük bir ihmalin netîcesinde meydana gelen hasarların tedâvîsi için gayret gösteren şahıslar ya da kurumlar olduğu gibi bu tür faaliyetlere önemli ölçüde karşı duruş sergileyenler de vardır. Bu muhâlefet grubundaki insanları diyaloga bakışlarını esas alarak iki kategoride gruplandırabiliriz: *Birincisi* diyaloga karşı çıkan grup; *ikincisi* ise diyalogu istemeyen, farklı medeniyetlerden olan insanların İslâm medeniyeti ile tanışmasına tahammülü olmayan apayrı sıra dışı bir grup.

Şâyet birinci grup ele alınacak olursa, onların da kendi aralarında ikiye ayrıldıkları müşâhede edilir: *Birincisi* dindar ya da muhafazakâr olup yeterli Kur’ân ve sünnet bilgisine sahip olamayan kültür Müslümanlarıdır. *İkincisi* ise mutaassıb bir zihniyete sahip olanlardır. Bunun sebebi bir ölçüde konu hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmamak ise de bundan daha önemli bir başka husustan da bahsedilebilir. Faruk Beşer bu noktaya şöylece dikkat çeker:

“(…) Ancak ülkemizde diyaloga karşı olan dindarlar da, diyebiliriz ki, meseleyi anlayıp zararlı olduğunu sezdikleri için değil, biraz da bu işi filan hocaefendi götürüyor diye karşıdılar. Çünkü izleyebildiğim kadarıyla, Türkiye

²⁸² Yıldırım, “Diyalogun Dikenli Yolları”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s. 88.

dışındaki İslâm dünyasında sözünü ettiğimiz anlamdaki diyaloga karşı olan bir İslâm âlimine rastlamadım. Kardâvî başta olmak üzere, ilim sahibi insanlar, “öteki” ile konuşmanın sakıncalı olacağından söz etmiyorlar. Bu sebeple bizde de mesele aslında bir Fethullah Gülen meselesi olarak ortaya çıkmış olmasaydı, buna karşı çıkan ehl-i ilmin olacağını sanmıyorum. O zaman muhtemelen herkes İslam’ın ne kadar tartışmaya açık bir din olduğundan söz edecekti. Doğrusu böyle bir meseleyi ülkemizin yetiştirdiği bir Hocaefendinin sahiplenmesi, ya da bunun ona mal edilmesi onun, en azından başkaları için de, söz konusu edilebilecek bir hakkıdır. Bir kez diyalogun olması gerektiği kabul edildikten sonra bunda gocunacak bir yön bulunmamalıdır. Kaldı ki, böyle olmasını ülkemiz adına bir şans saymamız da mümkündür. Çünkü sözü edilen Hocaefendi bizâtihî kendilerinin birikimi ve ek imkânları bakımından da bu işin üstesinden gelme konusunda ilk akla gelen isimdir.”

283

Faruk Beşer Hoca’nın teşhis ettiği grup veya cemaat taassubu hem Türkiye’de hem de İslâm âleminde önemli bir problemdir. Kur’ân ve sünnet-i seniyye, farklılıkları zenginlik kabul edip hiçbir kargaşaya, çekişmeye ve bozuşmaya meydan vermeden bundan istifâde etmenin yollarının araştırılması gerektiğini vurgularken²⁸⁴, pek çok Müslüman bu farklılıkları kavgaya veya tefrikaya sebep olarak görebilmekte ve grup ya da cemaat taassubu içinde, dünyaya kapalı, dar bir dâirede yaşayıp gitmektedirler.

1998 yılında Konya’da ilâhiyat tahsili yapmakta olduğum dönemde âile doktorumuzun evinde misafir olarak bir akşam yemeğinde bulunmuştum. O akşam dînî bir cemaate mensup olan diğer misafirlerden birisi ilâhiyatçı olduğumu öğrenince o günlerin güncel konusu olan Fethullah Gülen’in Vatikan ziyareti hakkında konuşmaya başlamıştı. Daha sonra da Gülen’e bazı suçlamalarda ve hakaretlerde bulunmuş ve benim de kendisini destekleyerek dîne sâhip çıkacağımı! hesap ederek bana da bu faaliyet hakkında ne düşündüğümü sormuştu.

Bunun üzerine ben de dinlerarası diyalog meselesinin aslında Müslümanlar için bu asırda önemli bir vazîfe olduğunu Kur’ân’daki “âyet-i hivâr”ı ele alarak anlatmaya başlayınca karşımdaki şahıs çok şaşırılmış ve birden bana da hakaret içeren

²⁸³ Faruk Beşer, *a.g.m.*, s. 110.

²⁸⁴ Meselâ bkz. Enfâl, 8/46; Ebû Dâvûd, Edeb, 7; Tirmîzî, Birr, 58; Nesâî, Cihad, 19; Aclûnî, *a.g.e.*, 1/64.

sözler söylemeye başlamıştı. Bundan daha üzücü olan şey ise şuydu: Bu şahıs ben “diyalog âyeti”nin metnini hafızamdan okuyup tercüme edince, bu âyeti reddetmişti. Kendisinin hafızlık eğitimi aldığını ve Kur’ân’da böyle bir âyetin olmadığını benim yalancının teki olduğumu etrafındakilere söylemeye başlamış ve dinlerarası diyalog faaliyetlerini yaparak Hıristiyanların ayağına kadar gidenlere! ve bir de bunları tasvip edenlere hakaretlerini son bir defa daha yenileyip acele bir şekilde misafir olduğumuz evden ayrılmıştı.

Bu olay, İslâm âleminin karşısındaki iki büyük düşman olan cehâlet ve tefrikaya işaret etmektedir. Bu iki düşman tarafından kuşatılmış birisinin ise müspet hareket edebilmesi çok zordur.

3. Ehl-i Kitap’la Diyalogu Emreden Âyetler

a. Diyalog Âyeti (Âyet-i Hivâr)

Aslında Kur’ân, diyaloga tamamen açık bir kitaptır. İnsanın yüreğini depreştiren şu aşağıda zikredilen âyet, diyalog âyeti anlamında “âyet-i hivâr” diye bilinir: قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ قُلُوبِنَا أَلَمْ يُخَلِّقْنَا مِنْ نَارٍ كَاتِبَةٍ وَجِئْنَا بِبَنِي آدَمَ مِنْ طِينٍ فَكَيْفَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا أَنْزَلْنَاهُ فِي الْقُرْآنِ لِعُلَمَاءِ الْاَلْمَدِينَةِ لِيُتْلَى عَلَيْهِمْ وَخُذُوا حَقَّهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّهُمْ فِي عَذَابٍ مُتَسَاوِينَ “De ki: Ey Ehl-i Kitap! Bizimle sizin aramızda birleşeceğimiz, müşterek ve âdil şu sözde karar kılalım: Allah’tan başkasına ibadet etmeyelim. O’na hiçbir şeyi şerik koşmayalım, kimimiz kimimizi Allah’ın yanında rab edinmesin. Eğer bu dâveti reddederlerse: Bizim, Allah’ın emirlerine itaat eden Mü’minler olduğumuza şahid olun deyin.”²⁸⁵ Görüldüğü üzere bu âyet “gelin ortak bir noktada, ortak bir zeminde buluşalım.” diyor. Kur’ân’ın bu çağrısı belki tarih boyunca binlerce sebepten dolayı yeterince duyulmamış olabilir, ama bugün bu çağrıyı ciddî olarak duymanın zamanıdır.²⁸⁶

Gelen açıklamaların ışığında daha iyi anlaşılacağı üzere bu davet, öncelikle Ehl-i Kitap’ın temel ilkeleri olan hususları onlara hatırlatmaya yöneliktir. Burada

²⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/64.

²⁸⁶ Mehmet Aydın, “Medeniyetler Çatışmasını Tartışmak”, *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, İstanbul, 2000, s. 42.

İslâm ile Hıristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin esasları konusunda bir diyalog talep edilmekte ve onların da aslında temel kabulleri olan ama bugün terk edilmiş durumdaki teolojik temellerde birleşmek talep edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm daha önceki kutsal kitapların hem “Musaddik”i hem de “Müheymin”i durumundadır.²⁸⁷ Bunun anlamı ise Tevrat ve İncil gibi semâvî kitaplardaki ilâhî doğruların aynen tasdîk edilmesi, değiştirilen, tahrîfe uğrayan bölümlerin ise Kur'ân'ın değişmez ilkeleriyle tashîh edilmesidir.

Kur'an-ı Kerim, Ehl-i Kitab'ı, tek kelime üzerinde buluşmak için çağırıyor. Bunun için de Hz. İsa'nın gelmesi ve Hıristiyanlığı aslî hüviyetine kavuşturması gerekmektedir. Bugün Hıristiyan âleminde bu inanışta olan insanların sayısı her geçen gün artmaktadır.²⁸⁸

Îmânın şartlarından ikisi bütün peygamberlere ve indirilen kutsal kitaplara inanmak ve îmân etmektir. Ama bu inancın nasıl olması gerektiği konusunda pek çoklarının bilgisi yeterli değildir. Kur'ân şöyle emreder: “*Deyiniz ki: Biz Allah'a, bize indirilen Kur'ân'a, Keza İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Yâkub'a ve onun torunlarına indirilene Ve yine Mûsâ'ya, İsâ'ya, hülâsa bütün peygamberlere Rab'leri tarafından verilen kitaplara iman ettik.Onlar arasında asla bir ayırım yapmayız. Biz yalnız O'na teslim olan Müslümanlarız.*”²⁸⁹ Bu genel ve herkesin bildiği kâidenin yanında şu hatırlanmalıdır ki İslam inancına göre eldeki Tevrat ve İncil'in tamamı uydurma değildir, bunların içinde Allah'ın vahyettiği parçalar da vardır.²⁹⁰

Bu konunun detayları Mâide Sûresi'ndeki Ehl-i Kitab'ın kutsal metinleri hakkında verilen önemli ayrıntılardan öğrenilebilir: “*İçinde hidâyet ve nûr olan Tevrat'ı Biz indirdik*”²⁹¹ ve “*İsâ'ya içinde hidâyet ve aydınlık bulunan İncil'i verdik.*”²⁹² âyetlerinden çıkarılacak sonuç o kitaplarda hâlâ ilâhî mesajlardan tahrîfe uğramadan kalan bazı bölümlerin olduğudur. Zaten bu doğrultuda gelmekte olan âyetler Ehl-i Kitab'a önemli dâvetler ile doludur: Aradan binlerce yıl geçtikten sonra elde mevcut olan Tevrat'ta “kısas hükmü”nün

²⁸⁷ bkz. Mâide, 5/48.

²⁸⁸ Zeki Santoprak, *İslam İnancı Açısından Nuzul-i İsa Meselesi*, İzmir, 1997, s. 93.

²⁸⁹ Bakara, 2/136.

²⁹⁰ Karaman, “Ortak Söze Gelmek”, *Polemik Değil Diyalog*, s. 28.

²⁹¹ Mâide, 5/44.

²⁹² Mâide, 5/46.

yazılı olarak bulunduğuna işaret edilir ve Yahudiler bu hükmü kendi kutsal kitaplarına göre uygulamaya davet edilerek *“Kim Allah’ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse işte onlar tam zâlimdirler.”*²⁹³ âyeti ile şâyet Allah’ın Tevrat’ta indirdiği ile hükmetmezlerse zâlimler zümresine dâhil olacakları kendilerine hatırlatılarak uyarılırlar. Bu ise Kur’ân’ın bugünkü hâliyle Tevrat’ta hâlâ ilâhî mesajdan muharref olmayan kısımlar olduğunu doğrulamaktadır.

İncil’deki hâlâ mevcut olan nûr, hidâyet ve güzel öğüt parıltılarına işaret eden âyetten hemen sonra Cenâb-ı Hakk aynı dâveti onlara da yapmaktadır: *وَلِيَحْكُمَ أَهْلَ الْبَيْتِ* *“Ehl-i İncil de, Allah’ın o kitapta indirdiği ile hükmetsin. Kim Allah’ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse işte onlar tam fâsıkturlar.”*²⁹⁴ Bu âyetlerin anlaşılmasında farklılıklar vardır. Burada kastedilen nûr ve hidâyetten sadece bu kutsal kitapların ilk indirildikleri dönemde hâiz oldukları özelliklerin kastedildiğini düşünmek²⁹⁵ bu âyetlerde geçen *وَلِيَحْكُمَ أَهْلَ الْبَيْتِ* *بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ* bölümü ile ondan bir önceki âyetteki *وَكَيْفَ يُحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ*²⁹⁶ bölümünden dolayı isâbetli görünmemektedir. Bu âyetlerden anlaşılan odur ki bütün tahrîflerden sonra bile Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanına kadar ulaşmış olan Tevrat ve İncil’lerde ve daha sonra da günümüze ulaşmış olan Tevrat ve İncil’lerde hâlâ tahrîfe uğratılmamış İlâhî mesajlar olduğunu kabul etmek durumundayız.²⁹⁷ Hz. Peygamber (s.a.s.) ile kendisine müracaat edip zinâ eden kişi hakkında hüküm isteyen Yahudiler arasında geçen konuşmalar ve Efendimiz’in tavrı da bu gerçeğe önemli bir işarettir. Çünkü Rasûlullah (s.a.s.) Yahudiler’e kendisinin içinde Allah’ın hükmü bulunan Tevrat ile amel edeceğini söylemesi üzerine *إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يُحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا* *“İçinde hidâyet ve nûr olan Tevratı Biz indirdik. Kendilerini Hakka teslim*

²⁹³ Mâide, 5/45.

²⁹⁴ Mâide, 5/47.

²⁹⁵ Meselâ bkz. Muhammed Ebû Zehra, *Zehratü’l-İncil*, I-X, Dârü’l-Fikri’l-Arabî, Kâhire, 1987, 4/2199, 2221, 2239.

²⁹⁶ Mâide, 5/43.

²⁹⁷ Bkz. Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî (v. 310/922), *Câmiü’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (thk. Mahmud Muhammed Şakir-Ahmed Muhammed Şakir), I-XXX, Mısır, ts., 7/500; Fâhru’d-dîn er-Râzî, *a.g.e.*, 12/11.

eden nebîler, Yahudilerle ilgili meselelerde onunla hükmederlerdi.”âyeti nâzil olmuştur.²⁹⁸

Aslen bu âyetlerde Müslümanlara bir dinlerarası diyalog teşvîki de olduğu görülmektedir. Çünkü Allah bu âyetlerde eski kutsal metinlerin hâlâ hâiz oldukları ilâhî hükümleri nazara vermekte ve dolayısıyla da onların incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir. O halde burada şu söylenebilir: Ortak noktalarda birleşmeyi emreden hivâr (diyalog) âyeti aynı zamanda Müslümanların Hıristiyanlarla ve Yahudilerle ortaklaşa bir çalışma içerisine girip eğitim müesseseleri kurmalarını ve buralarda her üç dînin kutsal kitaplarının akademik olarak incelenmesi noktasında gayret göstermelerini teşvîk etmektedir. Bu da ancak çok güzel bir şekilde planlanacak dinlerarası diyalog faaliyetlerinin netîcesinde gerçekleşebilir.

b. “Ehl-i Kitab’ın Hepsinin Bir Olmaması”nın Diyaloga Etkisi

Kur’ân’da Ehl-i Kitab’ın hepsinin eşit olmadığı belirtilir. Ehl-i Kitab’ın davranışlarını ilgilendiren âyetler, övdüğü ve yerdığı davranışlar olarak iki grupta toplanabilir. Hem övdüğü hem de yerdığı yerlerde “*onlardan bir grup*” (فريق منهم) “*onlardan bir tâife*” (طائفة منهم), “*onlardan bazıları*” (منهم) ve “*kitap verilenlerden bazıları*” (من الذين أوتوا الكتاب) gibi ifadeler dikkat çeker.²⁹⁹

İbn Mes’ûd’dan gelen bir rivâyete göre bir gün Hz. Peygamber (s.a.s.) mescitte yatsı namazını kıldırması için kendisini bekleyen cemaati biraz geç gelerek bekletir. Onların bekler vaziyetteki hallerini görünce de şöyle buyurur: “*Sizlerden başka hiçbir din mensûbu bu saatte Allah’ı zikretmemektedir.*” Bunun üzerine şu âyetler nâzil olur³⁰⁰:

²⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 5/222; bkz. İbnü’l-Arabî, *a.g.e.*, 2/127.

²⁹⁹ Mehmet Okuyan, *Kur’ân Verilerine Göre “Öteki”nin Konumu, İslâm ve Öteki*, İstanbul, 2001, s.180.

³⁰⁰ Ebü’l-Hasan Hasen Ali b. Ahmed en-Nisâburî Vâhidî (v. 468/1075), *Esbâbu’n-nüzûl*, ed-Demâm, 1991, s.40; Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmi’l-Kur’ân*, Beyrut, 1985, 4/175; Fahrü’d-dîn er-Râzî, *a.g.e.*, 8/205; Hâfız Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, b. Ebî Hâtim (v. 327 h.), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm* (thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib), Mektebetü Nezzâr Mustafa Elbâz, birinci baskı, Riyad, 1997, 2/738.

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ (113) يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ (114) وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ
بِالْمُتَّقِينَ (115)

“Ehl-i Kitab’ın hepsi bir değildir. Onların içinde öyle dosdoğru bir cemaat vardır ki, gece saatlerinde Allah’ın âyetlerini okuyarak secdelere kapanırlar. Bunlar Allah’ı ve âhireti tasdik eder, iyiliği yayar, kötülükleri önler ve hayırlı işlere yarışırçasına koşarlar. İşte onlar salihlerdendirler. Yaptıkları hayır ve iyiliklerden, mükâfatsız kalan bir tek iyilik bile bulunmayacaktır. Allah günahlardan korunan takvâ ehlini pek iyi bilir.”³⁰¹ Atâ’nın rivâyetine göre bu âyetler Hıristiyanlar hakkında inmiştir ki bunlar da Necranlı 40, Habeşistanlı 32 ve Rumlardan 3 kişi olmak üzere Hz. Peygamber’i tasdik eden 75 Hıristiyan’dan ibârettirler.³⁰²

Müfessirlerin bu âyetlerde kastedilen Ehl-i Kitap’tan kişiler hakkında değişik görüşleri olmuştur. Bazı müfessirler bahsi geçen Ehl-i Kitap’tan kişilerin Abdullah b. Selâm, Sa’lebe b. Saîd ve Üseyd b. Ubeyd gibi İslâm’ı kabûl eden kişiler olduğunu söylemişler³⁰³; bazıları onların Efendimiz’in (s.a.s.) yanına gelip onu tasdik eden Necrân heyetinde bulunan kırk, Habeşe’den gelen otuz ve Rum diyârından gelen üç Hıristiyan olduğunu söyleyerek³⁰⁴; diğer bazıları da onların Varaka b. Nevfel ve Habeşistan Meliki’nin huzurunda Hz. Ca’fer Meryem Sûresi’ni okuduğunda göz yaşlarına hâkim olamayan Hıristiyan râhipler olduklarını söyleyerek burada zikri geçenleri sadece bir takım târihî şahsiyetlere ircâ etmişlerdir.³⁰⁵ Her ne kadar o târihî şahsiyetlerin bu âyette kastedilmiş olduğunu kabul etsek de Kur’ân’ın târihsel bir kitap olmadığı realitesinden hareketle meselenin sadece bu târihî figürlerle sınırlandırılması doğru değildir. Zîra Ehl-i Kitab’ın bir kısmı Kur’ân-ı Kerîm’in mesajını dinlediğinde İslâm’a ihtidâ etmiş bir kısmı ise hâlâ eski durumlarında

³⁰¹ Âl-i İmrân, 3/113-115.

³⁰² Fahu’r-d-dîn er-Râzî, a.g.e., 8/205; İbn Âdil ed-Dimaşkî (v. 880/1475), a.g.e., 5/477.

³⁰³ Ebû İshâk İbrâhîm b. Es-Sirrî ez-Zeccâc (v. 311/923), *Meâni’l-Kur’âni ve İ’râbühû* (thk. Dr. Abdü’l-Celîl Abdüh Şelbî, Âlimü’l-Kütüb, birinci baskı, Beyrût, 1988, 1/460; Muhammed b. Muhammed b. Mustafa Ebu’s-Suûd el-İmâdî (v. 982/1574), *Tefsîru Ebi’s-Suûd-İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm* (thk. Abdu’l-Kâdir Ahmed Atâ’), I-V, Mektebetü’r-Riyâdi’l-Hadîse, Riyad, ts., 1/537; Muhammed Abduh, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm-Tefsîru’l-Menâr*, ikinci baskı, Dârü’l-Menâr, Kâhire, 1947, 4/70; Hâfız Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtîm er-Râzî (327/939), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm* (thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib), Mektebetü Nezzâr Mustafa Elbâz, birinci baskı, Riyad, 1997, 2/737.

³⁰⁴ Ebu’s-Suûd, a.y.

³⁰⁵ bkz. Elmalılı, a.g.e., 2/411.

kalmakla birlikte İslâm'a bakış açılarında bir değişiklik hâsıl olmuştur. Bununla birlikte bu âyetin iniş sebebi düşünüldüğünde bahsi geçenlerin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tanıdığı bildiği kişiler olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu ise aynı zamanda onların Abdullah b. Selâm gibi artık ümmet-i Muhammed'e dehâlet etmiş kişilerden olmadıkları anlamına gelir. Onların hepsinin durumlarının bir olmadığını yukarıdaki âyet ifâde etmektedir. İçlerinden bazılarına ise Kur'ân'da güzel vaatler mevcuttur.

“Onların hepsi bir değildirler” âyetinin mânâsını daha iyi vuzûha kavuşturmak maksadıyla Amerika'dan bir başka tecrübemi aktarmam yerinde olacaktır: Katıldığımız bir programda Hıristiyan konuklarımızdan birisi Mr. Darrel Atkins Hz. Yûsuf'a olan sevgisini dile getirmişti. Bunun üzerine ben de bir Kur'an meali olarak ona Yusuf Sûresi'ni göstermiştim. En başta Kur'ân'da bu isimde bir bölümün olduğunu duymak onun için büyük bir sürpriz oldu ve ilgi ile sûrenin ilk âyetinden sonuna kadar sabırla okudu. Arasına durdu ve sorular sordu, ama Kur'ân'ı elinden gece yarısına kadar bırakamadı. Salonda sadece ikimiz kalmıştık ki en sonunda bana şöyle söyledi: “Murat! Artık ben şunu anladım ki bu kitap, Allah'ın kitabı. Bundan artık hiç şüphe duymuyorum. Bu bilgilerin Allah'ın kitabından başka bir yerde bulunması mümkün değildir.”

Bu olay, Mr. Atkins ile ilk tanıştığımızda gerçekleşmişti. Daha sonra ise bu şahsın Müslüman Öğrenciler Derneği'nin faaliyetlerine, bizzat mesâîsini ve parasını harcayarak, çok önemli katkıları olmuştur. Fakat bu şahıs, şu an bile hâlâ Saint Paul Katolik Kilisesi'nin bir müdâvimidir. Kendisinin bu kadar samîmî gayretlerine binâen ona sorulan “Müslüman mısınız?” sorularına “Hayır ben bir Hıristiyan'ım.” Şeklinde açık ve net cevap verdiği de vâkîdir.

Yine bu şahsın gayretleri ile Bloomington şehrinin değişik kiliselerine gidip pek çok râhip ve kilisenin cemaatleri ile tanışıp diyaloga geçmemiz de mümkün olmuştu. 2003 yılbaşı kutlamalarının vesîlesi ile İslâm'ın Hz. Îsâ'ya verdiği ehemmiyeti Hıristiyanlara anlatmak niyetinde idik ve Mr. Darrel bizleri, The Unity Church “Birlik Kilisesi” adındaki bir kilisenin rahipleri ile tanıştırdı. Kilisenin baş rahibi ilk olarak bizden kendimizi anlatmamızı ve temel inanç esaslarımızdan bahsetmemizi ricâ etti. Dinledikten sonra ise bize ilginç bir realiteden bahsetti ve dedi ki: “Bizim kilisemiz Amerika'daki Katolik ve Baptist kiliseleri gibi standart gelenekten gelen bir kilise değil. Biz informal bir kiliseyiz. Çünkü biz de sizin gibi

düşünüyoruz. Bize göre Hz. İ̇sâ Tanrı değil, etten kemikten bir insandır. O da tıpkı Muhammed gibi bir peygamberdir, vazifesini yapmış ve gitmiştir.”

Bu râhip aslında Hıristiyan dünyasının inanç yapısı hakkında önemli bir detaya değinmiştir. Bütün bunlar ise Müslümanlar ile gayrimüslimlerin ve özellikle de Ehl-i Kitab’ın aralarında keşfetmeleri gereken daha nice ortaklıklar olduğunun pratikte ispatından başka bir şey değildir aslında.

Şu âna kadar bahsi geçen kendileriyle tanıştığım bu Hıristiyanların durumunun diğer bütün Hıristiyanlarla aynı olmadığı muhakkaktır. Bundan kasıt ise dünyada biz ve onlar arasındaki ilişkiler yönüyledir. Âhiretteki durumlarını ise sadece Allah bilir. Bize düşen ise sadece o konuda bazı teolojik bakış açılarını sunmak olacaktır. Onların içlerinden kimlerin ehl-i necat olabileceği konusundaki farklı kanaatlere aşağıda özel bir başlık altında işaret edilmiştir.

Bu tecrübelerin ve müşâhedelerin hatırlattığı bir başka şey de şu âyet-i kerîmedir: *وَلْتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِيِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ* “Mü’minlere sevgi bakımından en çok yakınlık duyanların ise Biz Nasârayız (Hıristiyanız) diyenler olduğunu görürsün. Bunun sebebi, onlar arasında bilgin keşişlerin ve dünyayı terketmiş rahiplerin bulunması ve onların kibirlenmemeleridir.”³⁰⁶ Bu âyetlerde, özellikle Hıristiyan râhiplerin bâzı yönlerine övgü yapılmaktadır.

Bütün bu müşâhedelerin ve tespitlerin sonrasında yanlış anlamalara meydan vermemek için dikkat çekilmesi gereken diğer bir âyet-i kerîme de şudur: *أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ احْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَن نَّجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ* “Yoksa o kötülükleri işleyip duranlar, iman edip güzel ve makbul işler gerçekleştirenlere yaptığımız muameleyi, kendilerine de göstereceğimizi, hayatlarında ve ölümlerinde onları bir tutacağımızı mı sanıyorlar? Ne kötü, ne yanlış bir muhakeme!”³⁰⁷ Şeyh Muhammed Bedreddin yukarıdaki âyette geçen “السَّيِّئَاتِ” kelimesini “küfür” olarak tefsîr etmiştir.³⁰⁸, Hâfız İbn Kesîr (v. 774 h.) de âyetin tefsîrinde konuyu لا يستوي أصحاب

³⁰⁶ Mâide, 5/82.

³⁰⁷ Câsiye, 45/21; bkz. Haşr, 59/20.

³⁰⁸ Ebû'l-Bekât el-Üztâz el-Muhakkik eş-Şeyh Muhammed Bedreddin b. Molla Derviş et-Tillû el-Fakîrî el-Abbâsî, *Tefsîru ebde'i'l-beyân li cem'i'î âyi'l-Kur'ân*, 1. baskı, Nil Yayınları, İzmir, 1992, 1/529.

النار وأصحاب الجنة أصحاب الجنة هم الفائزون “Cennetlikler ile cehennemlikler bir olmazlar elbette. Kârda olup kazananlar elbette cennetlikler olacaklardır.”³⁰⁹ âyeti ile irtibatlandırarak başlamış ve Allâh’ın ebrâr ve füccârı hem dünyâda hem de âhirette müsâvî tutmayacağını, bunun O’nun adâleti ile bağdaştırılamayacağını söylemiştir.³¹⁰

Burada bahsedilen hem hayatlarında hem de ölümlerinde, Mü’minler ile mukâyese edilemeyecek, bir tutulamayacak olanların âyetin öncesinde bahsedilen Yahudiler olduğu görülmektedir. Öyle bile olsa o Yahudilerden bahseden âyetin hemen öncesindeki âyet dâireyi daha da genişletmekte ve Mü’minin muhatabı kim olursa olsun dâima Müslümanca bir duruş sergilemesi gerektiğini şöyle emretmektedir: *“İman edenlere söyle ki: Allah’ın ceza günlerinin gelip çatacağını beklemeyenlerin ezalarına aldırış etmesinler, kusurlarını başışlasınlar. Çünkü nasılsa Allah, herkese yaptıklarının karşılığını verecektir”*³¹¹

Yukarıdaki âyet-i kerîme aslen bir başka âyetteki “velî” ve “tevellî” terimlerindeki anlam kargaşasını ortadan kaldırmaktadır. Mümtahine Sûresi, 13. âyette Cenâb-ı Hakk şöyle buyurur: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَسُؤُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا* “*لَا يَرْحُونَ أَيَّامَ اللَّهِ*” bu mukâyeseye tâbî tuttuğumuz iki âyette geçen ve “*قَدْ يَسُؤُوا مِنَ الْآخِرَةِ*” bölümleri aynı anlamı ifâde eden farklı iki tâbirdir. Maksat da âhirete inanmayan kâfirlerdir. Bu durumda ise şu ortaya çıkmaktadır: *قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا* “*قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا*” âyeti Mümtahine sûresini tebyîn etmektedir. Yâni buna göre “tevellî” teriminden kasıt “dost edinmemek” olsa bile bu öyle bir dost edinmemek olmalıdır ki âhirete inanmayan kâfir muhataplarla müspet diyaloglar kurmaya, Müslümanların yeri geldiğinde onları affetmelerine, onlara tolerans göstermelerine ve onları hoşgörmelerine mânî olmamalıdır. Buradan şu anlaşılmaktadır ki *قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا* âyetine verilen “dost edinmeyin” tercümesi oldukça zayıf ve yanlış anlamalara sebep olabilen bir tercümedir.

³⁰⁹ Haşr, 59/20.

³¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 12/361.

³¹¹ Câsiye, 45/14.

Aslında bahsedilen âyet Mümtahine Sûresi'nin son âyeti iken daha ilk âyeti de buna iyice açıklık getirir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ لِقَوْمٍ إِلَيْهِمُ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ *“Ey iman edenler! Benim de sizin de düşmanlarınızı velî edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği reddettikleri halde, siz onlara sevgi sunuyorsunuz.”*³¹² Görüldüğü üzere burada “velî edinmemek” Allah düşmanlarına sevgi beslememek şartına bağlanmıştır. Fakat unutmamak gerekir ki diyalog, karşı tarafla dost olmayı ve sevgi alışverişinde bulunmayı zaten zorunlu kılmaz. Bir de bilindiği gibi sevgi tek yönlü bir etkileşim değildir. İslâm'a inanan, sadık ve şuurlu bir Mü'min (büyük çoğunlukları îtibâriyle) onların dinlerine girmedikçe Yahudi ve Hıristiyanların kendisini sevmeyeceğini; dinine onların her fırsatta zarar vermek istediklerini; kin ve nefretlerini dillendirdiklerini; içlerindeki duyguların ise daha da kötü olduğunu³¹³ bilir zaten. Fakat meselenin aslında böyle olması, diyalogun hiçbir şekilde yapılamayacağı anlamına gelmez.³¹⁴

c. Ehl-i Kitap'tan Muvahhidler ve Diyalog

Âl-i İmrân Sûresi, 113-115. âyetlerinde geçen ve haklarında “*Onların hepsi bir değildirler*” şeklinde tâbir edilenleri Ehl-i Kitap olarak kalmaya devam edip de Müslüman olduklarını îlân etmeyenler şeklinde anlamamak lâzımdır. Çünkü burada kastedilenler fetret ehlinde olup da Hıristiyanlığın ve Mûsevîliğin İslâm'a ters olmayan aslına inanan insanlardır. Câsiye Sûresi 45. âyette kastedilenler ise, “Seyyiât” kelimesine verilen anlama göre, küfrü tercih edenlerdir.

“Son Peygamber (s.a.s.)’i bilerek inkâr etmemek şartıyla Hz. İbrahim’den beri gelen tevhîd inancına sadık kalan, Allah’a şirksiz iman eden ve âhirete inanan, salih amel işleyen kimselerin de bir çeşit Mü'min ve Müslim oldukları ve onların da ebedî alemde kurtuluşa erecekleri şeklindeki yorum ve anlayış, daha çok son asırlarda da olsa Müslüman alimlerin bazıları tarafından benimsenmiş ve savunulmuştur. Eğer diyalog faaliyetlerinin bir sonucu da bu iki dinin mensuplarını

³¹² Mümtahine, 60/01.

³¹³ bkz. Bakara, 2/120.

³¹⁴ bkz. Faruk Beşer, *a.g.m.*, s.104.

hiç olmazsa şirkten uzak bir Allah inancına getirmek ve bu sözde birleşenlerin birbirlerini cehenneme göndermemeleri olsa önemli bir kazanç sağlanmış olacaktır.”³¹⁵

Bu tez çalışmasında Ehl-i Kitap’tan muvahhidler hakkında verilen bilgilerin yanlış anlaşılması için şu rivâyetin zikredilmesi önem arz etmektedir: “Habeş kralı Necâşî öldüğü zaman Allah Rasûlü ashâbına: *Kardeşiniz için Allah’tan mağfiret dileyin!* demiş ve gıyâben cenâze namazı kaldırmıştı.³¹⁶ Peygamberimiz’in (s.a.s.) bu sözlerinden hoşlanmayan münâfıklar ise Efendimiz’in (s.a.s.) Habeşistan’da ölen bir îmansız için istiğfar dilemelerini emrettiğini iddiâ etmişlerdi ki şu âyet nâzil oldu³¹⁷:
وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ
عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ “Ehl-i Kitap içinde, Allah’a iman ettikleri gibi, Hakkı tazim ederek hem size hem de kendilerine indirilen kitaba inananlar da vardır. Onlar Allah’ın âyetlerini, değersiz bir menfaat karşılığında satmazlar. İşte Rabbi nezdinde mükâfatları olanlar onlardır. Muhakkak ki Allah hesabı pek çabuk görür.”³¹⁸ Bu âyetten anlaşıldığı gibi Kur’ân-ı Kerîm kitap ehlinin ayrıcalıklı olan insanların özelliklerini; Allah’a, kendi kitaplarına ve Kur’ân’a inanmak gibi hususlarla açıklamaktadır. Yani onların sadece kendi kitaplarına inanmaları yeterli görülmemiştir. İşte kendi kitaplarının yanında Kur’ân’a da inanan bu insanların ecirleri Allah tarafından verilecektir.

Peygamber (s.a.s.) Efendimiz de bu anlamda kitap ehlinin îman edenleri için şu müjdeyi vermiştir: “Üç grup insanın ecri iki kat olarak verilir. Bunlardan bir grubu da şudur: *Kitap ehlinin olan birisi eğer kendi peygamberine inanır ve bununla birlikte bana da inanırsa onun sevabı iki kat olarak verilecektir.*”³¹⁹ Allah Rasûlünün bu müjdesinden de anlaşıldığı gibi, Ehl-i Kitap’ın îmanlarının tekâmülü için gerekli olan bir husus vardır ve bu da, onların Peygamber (s.a.s.) Efendimiz’e inanmaları şartıdır. Sadece fetret ehli kabul edilebilecek husûsiyeti hâiz olan muhâtaplar müstesnâ kabul edilip bu önemli şarttan muaf tutulabileceklerdir. Ehl-i Kitap içinde inatçılık yapmayıp sağduyusu ile hareket eden bir grup insan, Yüce

³¹⁵ Hayrettin Karaman, “Ortak Söze Gelmek”, *Polemik Değil Diyalog*, s. 42.

³¹⁶ Buhârî, Cenâiz, 61, Menâkibü’l-Ensâr, 38; Müslim, Cenâiz, 63, 64.

³¹⁷ Taberî (v. 310/922), *Câmiü’l-Beyân*, 7/406, 497.

³¹⁸ Âl-i İmrân, 3/199; bkz. Kasas, 28/52-54; Bakara, 2/121; A’râf, 7/159; Âl-i İmrân, 3/113.

³¹⁹ İbn Mâce, *Kitâbü’n-Nikâh*, 42.

Allah'ın kendilerine gönderdiği kitaplara inandıkları gibi Kur'ân'a da inanmışlardır.³²⁰

d. Ehl-i Kitap'la Evlenme İzni ve Yemeklerinin Helâl Olması

Dinlerarası diyalogu Kur'ân'a ters görenlerin gözden kaçırdıkları çok önemli bir başka husus da insanların hayatında çok önemli iki husus olan evlilik kuralları ve beslenme diyeti ile alâkalı Kur'ânî hükümlerdir. Allah şöyle buyurur: “*Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılındı. Ehl-i Kitab'ın yiyecekleri size helâldir. Sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Namuslu, zinaya girmemiş ve gizli dostlar edinmemiş insanlar halinde yaşamanız şartıyla, Mü'minlerden hür ve iffetli kadınları ve sizden önceki Ehl-i Kitap'tan hür ve iffetli kadınları da, mehirlerini vererek nikâhlananız size helâldir.*”³²¹ Günümüz dünyasında yemek diyetleri Müslümanlara en uygun olan millet Yahudilerdir. Öyle ki günümüzde, buldukları yabancı ülkelerde Müslümanlarca işletilen market, kasap vs. bulamayan Müslümanlar alışveriş yaptıkları zaman satın alacakları ürünlerde, Yahudi Şeriatine göre ürünün içerdiği gıda maddelerinin yenilmesinde bir mahzûr olmadığını ifade eden “koşer” damgasını görmeyi tercih etmektedirler.

Yukarıda zikredilen âyetin mânâsını açıklayan diğer bazı âyetler³²² de dikkate alındığında kastedilen anlamın Ehl-i Kitap'ın kestiğinin yenilebileceği ile alâkalı olduğu ortaya çıkar.³²³ İşin takvâ yönünü değil de fetvâ yönüne bakmayı tercih edecek bir Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi bir kasaptan yenilmesi helal hayvanların etini satın alabilir. Kur'ân'dan ve sünnetten çıkarılan bu fetvâ, dinlerarası diyaloga İslâm'ın bakışımı anlatabilmek için çok önemli görülmektedir.

Ehl-i Kitap'tan namuslu kadınlarla evlenebilme izni ise diyalog karşıtlarının görüşlerinin yanlışlığını tek başına bile ispatlayabilecek kadar güçlü bir delildir. Çünkü bu, âyette kastedilen “velî edinmemek” teriminin onlarla güzel insânî ilişkiler

³²⁰ Davut Aydüz, *a.g.e.*, s.104-105.

³²¹ Mâide, 5/5; bkz. Bakara, 2/236; Nisâ', 4/24,25.

³²² bkz. Nahl, 16/115; En'âm, 6/145; Mâide, 5/3; Bakara, 2/173.

³²³ Bkz. Ahmed b. Addü'l-Halîm b. Abdü's-Selâm İbn Teymiyye (v. 728/1328), *Dekâiku't-tefsîr* (thk. Muhammed es-Seyyid el-Celîne), 3. baskı, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1984, 3/16, 17.

kurmaya mânî bir emir içermediğini ispatlamaktadır. Çünkü bir Müslüman erkek bir Yahudi ya da Hıristiyan hanım ile evlense elbette onu mahremi olarak sevmek ile mükellef tutulacaktır. Demek ki buradaki yasak, onların Yahûdîlikleri ve Hıristiyanlıkları ile alâkah vasıflarını ilgilendirmektedir.

e. “En Güzel Tarzda Mücâdele” Emri ve Diyalog

Mekke ve Medîne döneminde, cihadın şekli hep farklılık arz etmektedir. İslâm’ın ilk yıllarında Efendimiz (s.a.s.) müşriklerle karşı karşıya gelerek, onları bire bir veya topluluk halinde muhâtap alarak îmana davet etmiş, putperestlikten vazgeçirmeye çalışmıştır. Medîne’de ise, başka din mensupları ile, Ehl-i Kitap’la, diyalog ortamı oluşturmuş; onlarla evrensel değerlere, karşılıklı insânî hak ve hürriyetlere dayalı güzel ilişkiler tesis etmiştir. Bu konuda Kur’ân’ın mesajı şuydu: وَكَأ

وَكَأ تَحَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ “*Kitap ehliyle en güzel tarzda mücâdele edin.*”³²⁴

Dinlerarası diyalog faaliyetlerini düzenleyenlerin unutmaması gereken bir ilke vardır: Eğer bir ittifak olacaksa bu, her hangi bir dine has olan ilkelerde olamaz, bunu kimse kabul etmez. Aksine, hepsinin aslında var olan ilkelerde olabilir. Ama bunu dahi kabul etmezlerse artık ittifak imkânı kalmaz. Buna biz, her üç dinin de esasını teşkil eden “temel doğrularda diyalog” adını verebiliriz.

“Cidâl, mücâdele” ya da diğer bir ifadesiyle “diyalektik” diyaloğun bir diğer safhasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’in böyle bir diyaloğa açık olmasından öte gerektiği zamanlarda bunu emrettiği dahî söylenebilir. Şu âyetler bunu göstermektedir: ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

“*Sen insanları Allah yoluna hikmetle, güzel ve makul öğütlerle dâvet et, (gerektiği zaman da) onlarla en güzel tarzda mücadele et. Rabbin, elbette, yolundan sapanları en iyi bildiği gibi kimlerin doğru yola geleceğini de pek iyi bilir*”³²⁵ ve وَكَأ تَحَادِلُوا أَهْلَ

الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأَنْزَلَ إِلَيْكُمْ وَاللَّهُنَّ وَاللَّهُمُّ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

“*Zulmedenleri hariç, Ehl-i Kitap ile en güzel olan şeklin dışında bir tarzda mücadele*

³²⁴ Ankebût, 29/46; bkz. Nahl, 16/125.

³²⁵ Nahl, 16/125.

*etmeyin ve onlara şöyle deyin: Biz, hem bize indirilen kitaba, hem size indirilen kitaba iman ettik. Bizim İlahımız da sizin İlahınız da bir ve aynı İlahdır ve Biz O'na gönülden teslim olduk*³²⁶ Ebû Hureyre bu son âyetle alâkalı hükmün ne olduğunu, nasıl hareket edilmesi gerektiğini Hz. Peygamber (s.a.s.)'in uygulamasını anlatarak şöyle der: “Ehl-i Kitap Tevrât'ı İbrânîce okuyup Araplara Arapça olarak tercüme ederlerdi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: *Ehl-i Kitab'ı ne tasdîk ediniz ne de yalanlayınız ve fakat deyiniz ki: Bize ve sizlere indirilene îman etmiş durumdayız*”³²⁷

İslâmî dâvete muhatap olan kişilerin durumu dikkate alındığında üç çeşit dâvet mertebesi olduğu söylenebilir: *Birinci kısım muhâtaplar* hakka tâliptirler ve sevdiklerinden dolayı ona rağbet göstermektedirler. Hak ve hakîkate âşinâ olduklarından ötürü tercih haklarını başka bir tarafa yönlendirmekte kullanmak gibi bir şey zaten hiç gündemlerinde yoktur. İşte bu tür muhâtaplara dâvet sadece hikmet ile yapılabilir, ayrıyeten “mev'ize” ve “cidâl” de şart değildir. *İkinci kısım muhâtaplar* hak ve hakîkate zıt olan şeyler ile meşgûl olduğundan dolayı karşı taraftadırlar, yani İslâm dâiresine henüz girememiş durumdadırlar fakat kendilerine bir rehberlik yapılabilse, hak ve hakikat kendilerine gösterilebilse ve onlar da bu şekilde bilgi eksikliklerini giderebilseler İslâm'ı seçebilecek durumda olan kimselerdir. Bu tür muhâtaplar ile diyaloga geçip onlara tebliğde bulunabilmek için sadece “hikmet” yeterli değildir, bunun yanında “mev'ize-i hasene” vasıtası ile “terğîb” ve “terhîb”e de ihtiyaç duyulmaktadır. *Üçüncü kısım muhâtaplar* ise tamâmen hakka ve hakîkate muhâlif olan inadında direten kimselerdir ki onlar ile diyaloga geçip onlara yönelik tebliğ vazîfesinin gereğini yerine getirebilmek için “hikmet” ve “mev'ize-i hasene” de yetmez ayrıca mübelliğin “en güzel tarzda cidâl ya da mücâdele” seçeneğini de kullanması gerekir.³²⁸ Güzel bir sonuç alabilmek için bu son seçeneğin de ihmâl edilmeden kullanılması oldukça ehemmiyetli görülmektedir.

Bu nasslarda dikkati çeken iki önemli nokta daha vardır:

³²⁶ Ankebût, 29/46.

³²⁷ Buhârî, İ'tisâm, 35; Tevhîd, 51; Muhammad Hasan El-Humeysî, *Müfredâtü'l-Kur'ân, Tefsîr ve Tibyân*, Dârü'r-Raşîd, Dimaşk-Beyrut, 1984, s.402.

³²⁸ Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâiü't-tefsîr el-câmiu limâ fesserahû'l-İmâm ibnü Kayyim el-Cevziyye* (Tahrîc: Yüsrâ es-Seyyid Muhammed; tertîb: Sâlih Ahmed eş-Şâmî), I-III, 1. Baskı, Dârü'bnü'l-Cevzî, 1427, 2/130.

1. Kur'ân-ı Kerîm'de Müslüman'ın sıradan her insana yapacağı davetin güzel olması istenirken³²⁹, Ehl-i Kitap'la yapacağı diyalektiğin ise en güzel olması istenir.³³⁰ Çünkü anlatılanları hazır kabul bir muhatap ile redde hazır bir muhataba aynı argümanlarla konuşulmaz.

2. Diyalektiğin güzel olanında en azından, doğru olma ve fitrata uygunluk özelliklerinin bulunacağı açıktır. Öyleyse en güzel diyalektikte bunlara ilave özellikler de bulunmalıdır ki, bunlar da yine cidal/diyalektik kelimesinin Kur'ân'da geçtiği âyetlerden anlaşıldığına göre şunlar olabilir:

- (a) Karşı fikri peşinen kabul etmeme düşüncesinde bulunmamak, önyargılı olmamak.
- (b) Kesin bilgi ve belgeye dayalı olarak konuşmak, tahminlerle konuşmamak.
- (c) Suçlayıcı olmamak.
- (d) Müşterek noktalardan hareket etmek, detaylarla uğraşmamak.
- (e) Herkes tarafından kabul edilmeyen önermeler kullanmamak.³³¹

4. Olumlu Yaklaşım ve Diyalogun Aleyhinde Gösterilen Âyetler

Kur'ân-ı Kerîm'de kıssaların, önceki peygamberlerin ümmetleriyle iletişimlerini anlatan bölümleri, dinlerarası diyalogu benimseyen Müslümanlar için önemli referanslar olarak görülmektedir. Bu kıssaların ana gâyesi, temel mesajı veciz bir şekilde okuyucuya aktarmaktır. Bu kıssaların güzel bir şekilde analiz edilmesi, Müslümanların, diğer din mensuplarıyla girdiği diyaloglara olumlu katkılar sağlayacaktır. Zaten bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm, bu peygamber kıssalarının anlatıldığı bölümleri senâ ederek bazen “kıssaların en güzeli”³³² bazen “doğru kıssa”³³³ bazen “akıl sahipleri için ibret”³³⁴ diye isimlendirerek onları takdim etmektedir.

³²⁹ bkz. Nahl, 16/125.

³³⁰ bkz. Nahl, 16/125, Ankebût, 29/46.

³³¹ Faruk Beşer, *a.g.m.*, s.106.

³³² Yusuf, 12/3.

³³³ Kasas, 28/25.

³³⁴ Yûsuf, 12/111.

Yine bu peygamber kıssalarında anlatım tarzı olarak peygamberlerin kavimleriyle yaptıkları diyalogların anlatılması yolunun seçilmesi, onlara canlılık ve hareket vermiştir. Çünkü Kur’ân, bu yolla muhâtabını önemsemekte ve onun sözlerine göre cevaplar vermekte veya peygamberlerin cevaplarını aktarmaktadır. Bu aynı zamanda onun üstün belâğatını da göstermektedir. Bu anlatım tarzıyla Kur’ân-ı Kerîm, muhâtabını iknâ etmek, ona karşı delil getirmek gâyesiyle mesajını aktarmaktadır.³³⁵

Kur’ân-ı Kerîm, örneğin Hûd Sûresi’nde “... وَإِلَىٰ عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ... ”, “... وَإِلَىٰ ثَمُودَ... ”, “... وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ... ” ve “... وَأَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ... ” şeklinde başlayarak pek çok peygamberin hayat hikâyelerini anlatır. Bu hayat hikâyeleri peygamberlerin tebliğ sürecinde yaptıkları faaliyetleri ve yaşadıklarını ele almaktadır. Hikâyelerin başlarında dikkat çeken husus, onların muhatapları ile diyaloga يَا قَوْمِ “Ey kavmim!” şeklindeki gayet nazik hitaplarıyla geçmeleridir. Zira güzel bir üslûb, tebliğin dolayısıyla da bütün peygamberlerin ayrılmaz bir parçasıdır.

Bu yüzden denilebilir ki Kur’ân’ın tamamı dinlerarası diyalogu teşvik eden âyetlerle doludur. Ne var ki bazı âyetler Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde değerlendirmeye tâbî tutulmazlarsa, ya da kullanılan kelimelerdeki mânâ çeşitliliği ve zenginliği hatırdan çıkarılacak olursa, okuyucu aksi kanaatlere de sâhip olabilecektir. Aşağıda bu türden âyetlerdeki hükümler analiz edilerek, bunlardaki hükümlerin yanlış anlaşılma sebepleri ele alınmış ve okuyucunun bu âyetlerden çıkarması gereken doğru hükümler gösterilmiştir:

a. “Kâfirleri, Yahudileri ve Hıristiyanları Velî Edinmeyin!” Emrinin Hükümü

Arapçada اَوْلِيَاءَ “Evliyâ” kelimesi çoğul bir kelimedir ve tekili de وَلِيٌّ “Velî” şeklinde gelir. Velî ise yerine göre hâmi, koruyucu, yönetici, müttetik, işleri üzerine alan ve dost anlamlarında kullanılabilir. Fakat “dost” tercümesi tercih edilse bile âyetlerde yasaklanan dostluk, kâfirlere gönülden bağlanmak, Mü’minleri bırakıp onlara sevgi beslemek sûretiyle yapılan dostluktur. Bu, Müslüman yöneticilerin,

³³⁵ İdris Şengül, *Kur’ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir, 1994, s. 225, 226.

diğer Müslümanların aleyhine olmamak şartıyla, kâfirlerle anlaşma imzalamalarına ve meşrû maksatlarda işbirliği yapmalarına mâni değildir.³³⁶

Aşağıda zikredilen âyetler çok sathî bir tercüme çerçevesinde kolaylıkla yanlış anlaşılabilir: “Ey iman edenler! يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ” *Ey iman edenler! Mü'minleri bırakıp kâfirleri velî edinmeyin.*”³³⁷ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ ” *Ey iman edenler! Yahudi ve Hıristiyanları velî edinmeyin! Onlar ancak birbirlerinin velisidirler.*”³³⁸ Bu âyetlerde geçen “أَوْلِيَاءَ” kelimesinin en çok bilinen “dost” tercümesinin alınmasıyla mânâ tamamen yanlış anlaşılabilir. “Velî” kelimesinin birbirinden farklı anlamlarından hangisi tercih edilirse edilsin, bu âyetlerin dinlerarası diyalogu yasaklayan emirler içerdiğini ve gayrimüslimlerle bu emirler doğrultusunda hiçbir iyi ilişki kurulamayacağını iddiâ etmek sadece Kur’ân’ın bütününe bir vukûfiyetsizliğin ifâdesi olacaktır.

Meselâ Bikâî’ye (v. 885/1480) göre yukarıdaki âyetlerden kastedilen mânâ, Mü'minlerin fitrat-ı selîmelerini zorlayarak küfrün içinde boğulmuş ve açıktan açığa küfürlerini dillendirmekten çekinmeyecek kadar da ileri gitmiş durumdaki insanları akrabaları gibi sevmeye saymaya ve onlarla ilişkilerini yakın akrabaları ile olduğu gibi bir kıvâma getirmeye çalışmamaları gerektiğidir. Buradan Bikâî’ye (v. 885/1480) göre “أَوْلِيَاءَ” kelimesinin bu âyete kattığı anlam “dost edinmek” değil “akrabâyımış gibi kabul etmek”tir.³³⁹

Ayrıca “İçinizden kim onları velî edinirse, o onlardandır.” وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ

³⁴⁰ âyetinden de anlaşılacağı gibi burada kastedilen mânâ: “Yahudileri ve Hıristiyanları, Yahudilik ve Hıristiyanlıklarından dolayı dost edinmeyin. Onları bu şekilde dost edinen onlardandır.” Şeklinde olmalıdır. Çünkü buradaki yasağın mevcûdiyettin sebebi dikkatli ele alındığında görülmektedir ki vurgu Yahûdîlik ve Hıristiyanlığa yapılmaktadır.

³³⁶ bkz. Yıldırım, *Meal*, s.71, 148.

³³⁷ Nisâ’, 4/144; bkz. Nisâ’, 4/89, 139; Âl-i İmrân, 3/28.

³³⁸ Mâide, 5/51; bkz. Mâide, 5/57; Mümtahine, 60/01.

³³⁹ Burhânüddîn Ebî'l-Hasen İbrâhîm b. Umar el-Bikâî (v. 885/1480), *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyeti ve's-süver*, Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kâhire, 1984, 5/443.

³⁴⁰ Mâide, 5/51.

Yukarıda zikredilen Yahudileri, Hıristiyanları ve kâfirleri velî edinmemeyi emreden âyetlerin şâyet iddia edildiği gibi bu inanç gruplarından insanlar ile diyalog kurmamayı emrettiği kabul edilirse en başta bu âyetlerle Mümtahine Sûresi 8-9. âyetleri ve Câsiye Sûresi, 14. âyeti arasında bir çelişki ortaya çıkar. Oysa ki Kur’ân’da bir çelişkinin olamayacağını Cenâb-ı Hakk onun Allah kelâmı oluşuna delil olarak zikreder.³⁴¹

O halde yapılması gereken, Kur’ân’a zâhirî ve sathî bakışı terkedip Kur’ân’ın bir kısım âyetlerinin diğer bazılarını tefsîr, tahsîs, ta’mîm ve takyîd ettiğini hatırlayarak, esbâb-ı nüzûl ve nesh gibi hususlarda hadis ve tefsir bilimlerinin ışığı altında ilgili konuları tekrar incelemektir. İslâm’da asıl düstûr İslâmiyet’e karşı düşmanlık ve harp hali olmadıkça herkese dostluk ve insanlık elini uzatmak, iyilikte bulunmak, düşmanlık ve harp halinde bile adaletten ayrılmamaktır. Müspet hareketin en önemli referanslarından birisi olan *لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الدِّينِ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ* “*Dininizden ötürü sizinle savaşmayan, sizi yerinizden, yurdunuzdan etmeyen kâfirlere gelince, Allah sizi, onlara iyilik etmeden, adalet ve insaf gözetmeden menetmez. Çünkü Allah âdil olanları sever.*”³⁴² âyeti dinlerarası diyaloga karşı oldukları zannedilen Mâide Sûresi’nin 51. âyeti ve Nisâ Sûresi 144. âyeti gibi âyetleri takyîd etmekte ve “velî edinmemenin” ölçülerini vermektedir.

Bununla birlikte Kur’ân şiddetle kâfirleri “velî edinmemeyi” emrettiği bir başka âyette de istisnâî bir durumdan bahsetmekte ve hangi şart altında bunun kabul edilebileceğine işaret etmektedir: *لَا يَتَّخِذُ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ* “*Müminler, müminleri bırakıp, kâfirleri velî edinmesinler. Kim böyle yaparsa, Allah ile ilişkisini kesmiş olur. Ancak onlar tarafından gelebilecek bir tehlike olursa başka!*”³⁴³ Görülmektedir ki bu âyet şâyet güvenlik sorunu gibi ciddî meselelerden dolayı bir gereksinim var ise kâfirlerden “velîler” edinilebileceğine dâir bir ruhsat vermekte ve bu şartlar altında Müslümanların böyle

³⁴¹ Bkz. Nisâ, 4/82; Zümer, 39/28; Kehf, 18/1.

³⁴² Mümtahine, 60/8.

³⁴³ Âl-i İmrân, 28.

bir iletişim ya da etkileşim içinde olmalarından dolayı ma'zûr görülebileceğini anlatmaktadır.³⁴⁴

Bu kavram kargaşasında hatırlanması gereken diğer önemli bir nokta da şudur: Diyalog, karşı tarafla dost olmayı ve sevgi alışverişinde bulunmayı zorunlu kılmaz. “أَوْلِيَاءَ” kelimesinin geçtiği bir diğer âyet de şudur: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ “Ey inananlar! Babalarınızı, kardeşlerinizi küfrü imana tercih ediyorlarsa dost edinmeyin.”³⁴⁵ Diyânet İşleri Başkanlığı’nın, Ömer Nasûhî Bilmen’in ve Süleyman Ateş’in meallerinde bu âyetteki “أَوْلِيَاءَ” kelimesi “dost edinmeyin” şeklinde tercüme edilmiştir. Suat Yıldırım, Elmalılı (1361/1942) ve Ali Bulaç gibi diğer bazı mütercimler de “velî edinmeyin” tercümesini vermiş daha sonra da şerhlerle kelimenin anlamını açıklamışlardır. “Dost edinmeyin” tercümesini okuyan halk âyeti yanlış anlayabilir. Âyetten sanki o durumdaki baba ve kardeş gibi yakın akrabalarından bile tamamen ilişkinin kesilmesi, o insanlarla hiç irtibat kurulmaması ve yanlarına dahî yaklaşılmaması gerektiği gibi bir anlam halkın zihninde oluşabilir.

Oysa ki anne-baba hakkından bahseden bir başka âyette Allah Teâlâ, şayet onlar affedilmez şirk günâhına düşmüş kişiler bile olsalar, hatta bundan da öte evlatlarını da şirke zorlamakta olsalar فَلَا تُطْعِمُهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا “Onlara (bu konuda) itaat etme ama onlarla dünyada (günlük ilişkilerinde) hep iyilik ve güzellikle muâmelede bulun.”³⁴⁶ buyurarak böyle bir durumda bile evlatların vazîfesinin, işin uhrevî tarafını Allah’a havâle edip, Allah’ın onlar hakkında koyduğu dünyevî hükmün îfâsı (Güzelce onlarla muâmelede bulunmak) olduğunu göstermektedir.

Görülmektedir ki “velî edinmemek” emri insanlarla iyi diyaloglar kurarak onlarla iyi geçinmeye mânî bir durum değildir. Bu durumda bu kelimeye Tevbe Sûresi 23. âyette doğru bir anlam verilirse âyetin meali şu şekilde anlaşılabilir: “Ey inananlar! Babalarınızı ve kardeşlerinizi şâyet onlar küfrü imana tercih ediyorlarsa garantörleriniz, hâmîleriniz edinmeyin, onların sultası altında bulunmayın, onların yönlendirmesine kendinizi bırakıvermeyin.”

³⁴⁴ Bkz. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr el-Ceknî eş-Şingîû (1325-1393), *Edvâü'l-beyân fî idâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*, I-IX, 2. baskı, Dârü İlmî'l-Fevâid, 1980, 2/133.

³⁴⁵ Tevbe, 9/23.

³⁴⁶ Lokman, 31/15.

b. “Zillet Gösterip Barış Çağrısı Yapmayın” Emri ve Müspet Hareket

Aşağıda zikredilen âyet, Kur’ân’ın genel çerçevesinden uzak olarak, diğer âyetlerin tahsis keyfiyeti unutulmuş ele alındığı zaman sanki barış yanlısı değilmiş gibi anlaşılabilen bir âyettir: “*O* فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَكُنْ يَتْرِكُمْ أَغْمَالَكُمْ” *halde gevşemeyin de, sizler daha üstün durumda iken, zillet gösterip sulha yalvarmayın. Allah sizinle beraberdir. O, asla sizin gayretinizi kuvvetten düşürmez, emeklerinizi zayı etmez.*³⁴⁷ Fakat bu âyet وَإِنْ جَحَحُوا لِّلْسَلْمِ فَاجْتَحِ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah’a güven.”*³⁴⁸ gibi âyetlerin ışığı altında incelenmelidir.

O zaman şu açığa çıkmaktadır ki âyet Müslümanların barış istemelerini yasaklamamaktadır. Bu âyetten maksat: Müslümanların aşağılık kompleksine kapılarak kendilerini zayıf kabul edip, düşmanlarının çok kuvvetli olduklarını tevehhüm ederek onlardan korkma neticesinde barış için yalvarmalarının doğru olmadığı fikrini vermektir.³⁴⁹ Müslümanlar her şeyden önce kuvvetlerini ortaya koymalıdır. Bundan sonra barış görüşmeleri yapmalarında bir sakınca yoktur.³⁵⁰ Zira Enfâl sûresindeki zikri geçen âyetin hemen bir öncesinde Cenâb-ı Hak *“Düşmanlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın! Savaş atları yetiştirin ki bu hazırlıkla Allah’ın düşmanlarını, sizin düşmanlarınızı ve onların ötesinde sizin bilemeyip de, ancak Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutup yıldırırsınız.”*³⁵¹ Buyurarak savaşa hazırlık emretmektedir. Fakat yine de âyetin genel çerçevesinden anlaşıldığı üzere bu hazırlık dahî sulh te’minî içindir, savaşa taraftarlığı söz konusu bile değildir. Bu yüzdendir ki karşı taraftan görülecek en ufak bir barış taraftarlığının “فَاجْتَحِ لَهَا” âyetinden de anlaşıldığı üzere derhal değerlendirilmesi gerektiği emredilmektedir.

³⁴⁷ Muhammed, 47/35.

³⁴⁸ Enfâl, 8/61; bkz. 2/208.

³⁴⁹ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîrû'l-Vecîz alâ hâmişi'l-Kur'âni'l-azîm meâ esbâbi'n-nüzûl ve kavâidi't-terfîl*, 2. baskı, Dârü'l-Fikr, Dimaşk, 1994, s. 47.

³⁵⁰ Yıldırım, *Meal*, s. 706.

³⁵¹ Enfâl, 8/60.

c. Savaş ve Cihad Âyetleri

“Olumlu Yaklaşım ve Diyalogun Aleyhinde Gösterilen Âyetler” konusunda önemli bir yeri olan savaş ve cihad âyetlerinin analizi bu tez çalışmasının üçüncü ve son bölümünde “*Kur’ân-ı Kerîm’de Olumlu Yaklaşım Karşısında Savaş ve Cihad*” başlığı altında yapılmıştır ve İslâm’ın savaşta bile müspet hareketi emrettiği Kur’ân’ın ilgili âyetleri incelenerek gösterilmiştir. Ayrıca, cihad kelimesinin uğradığı anlam kayması da “*Dinde Zorlama Yoktur*” **Emrinin Hükümü ve Cihad** başlığı altında aynı bölümde işlenerek günümüzde önemli ölçüde bir anlam kaymasına maruz kalmış bu terime kapsamlı bir târif verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

*İSLÂM'DA EVRENSEL HOŞGÖRÜ, POZİTİF YAKLAŞIM
VE TEBLİĞ*

A. İSLÂM'DA EVRENSEL HOŞGÖRÜ BOYUTUNDA POZİTİF YAKLAŞIM

Tez çalışmasının bu bölümüne kadar daha çok Ehl-i Kitap ile Müslümanlar arasındaki ilişkiler hakkında bilgi verildi. Bu bölümde ise aralarında hiçbir sınıflandırma yapmadan bütün gayrimüslimler hakkındaki Kur'ân'ın bakış açısı özetlenmiştir.

İslâm'da ilim, Çin'de de olsa gidip alma düşüncesi mevcuttur. Bundan dolayı İslâm medeniyeti gayrimüslim muhataplara tahammülü olmayan bir medeniyet değildir. İslâm medeniyeti, birikimini Müslümanlarla paylaşan, hangi dîne müntesip olursa olsun bütün medeniyetlerle iletişime geçmeye müsaittir ve İslâm çoğulcul bir toplum düşüncesine çok değer vermektedir. Vahdet içerisinde ortaya çıkmasına izin verilen farklılığın en açık olduğu yer, din alanıdır.³⁵² Bu gerçeğin bir yansıması olarak İslâm'da farklılığa açıklığın bir ispatı görünümünde “hak mezhepler” realitesi vardır. Öyle ki bazen iki mezhebin bir konudaki görüşleri, dışarıdan bakıldığında, âdetâ diğerini yalanlıyor gibi birbirine zıt olabilir. Fakat bu yanlış bir bakış açısidir, çünkü burada bir yalanlama ya da tezat değil, farklılık ve çeşitlilik zenginliği söz konusudur.

Teşvikçisi olduğu faaliyetlerin neticesinde, ülkemizde hoşgörü ve diyalog kültürü Fethullah Gülen'e mâledilmiş ve sanki dinlerarası diyalog faaliyetlerinin başlatıcısı, ve bu kültürün üreticisi Gülen'miş gibi çokları tarafından algılanmaya başlanmıştır. Bu imajdan rahatsız olan Gülen ise “Hoşgörü Sürecinin Tahlili” başlıklı yazısında bu algılama hatasını şu sözlerle ortadan kaldırmaya çalışır:

“Hoşgörü, diyalog veya bizim vazettiğimiz ıstılah ile herkesi kendi konumunda kabul etme düşüncesi ve bunun hayata intikali İslam tarihinde bizimle ortaya çıkmış bir şey değildir. Sadece Medine Vesikası'nı bu gözle incelemeye alın; insanın hangi din, hangi ırk, hangi milletten olursa olsun din, hayat, seyahat, teşebbüs ve mülk edinme hakkının olduğunu İnsanlığın İftihar Tablosu o mübarek sesini yükselterek aleme duyuruyor mu duyurmuyor mu? Bu hakların dokunulmaz ve aynı zamanda mukaddes olduğu Vesika'da var mı yok mu? Aynı hakikatler başka bir dille, başka bir

³⁵² bkz. W. Montgomery Watt, *a.g.e.* s. 189.

anlatma üslubu ve edası ile Veda Hutbesi'nde tekrar ediliyor mu edilmiyor mu? Medine Vesikası ile Veda Hutbesi arasında yaklaşık on yıl var. Demek bu on yılda bir çizgi değişikliği yok; aksine tahşidat var, tahkim var... Demek bizim mazimizin özü, usâresi bu. Bizimle başlayan bir süreç değil. Meseleye bu zaviyeden bakınca biz hoşgörü, diyalog, herkese saygı, herkesi kendi konumunda kabullenme diyorsak Efendimiz'in (sallallahu aleyhi vesellem) Medine Vesikası'nı seslendiriyoruz. Veda Hutbesi'nde beyan buyurduğu hakikatleri haykırıyoruz. Böylece vazifemizi ve vecibemizi yapıyoruz. Bizden öncekiler bu noktada kusur yapmış olabilirler. Dahilî veya haricî sebeplerle, haklı ya da haksız nedenlerle farklı bir yolda yürümüş olabilirler. Bunlar bizi alakadar etmiyor, biz yapabilirsek, yapabiliyorsak vazifemizi yapıyoruz. Dikkat edin vazife ve vecibe diyorum. Dolayısıyla bunu bir fazilet saymayın.”³⁵³

1. Çoğulculuk ve Dînî Hoşgörü

Çoğulculuk, küreselliğin uzantısı olan bir konudur. Bu sebeple dînî çoğulculuğun modern bir problem olarak gündeme getirilişi oldukça yakın bir zamana rastlar.³⁵⁴ Dînî çoğulculuk ve dînî hoşgörü öncelikle felsefî bir problemdir. Özellikle de din felsefesinin temel problemlerinden birini oluşturur.³⁵⁵ Din, insanın kimliğinin temel yapıcı öğelerindedir ve bugünün modern zamanında hiç olmadığı kadar önemli bir tarzda ve de büyük bir hızla insanların gündemine yerleşmiş durumdadır. Fakat farklı kültür ve medeniyetlere mensubiyet âdetâ çok kültürlü yaşamın önünde bir engelmüş gibi görülebilmekte ve kimliğin bu çok önemli bir öğesi olan din, sanki medeniyetler arası uzlaşımın bir tehdidi imiş gibi algılanabilmektedir.

Washington DC'deki bir kültürel merkezin (Ethic and Public Policy Center) başındaki Dr. Robert Royal çoğulcul bir toplum yapısı özlemiyle alâkalı şöyle der: “Zannedersem Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında değil, dinler üstü bir diyaloga

³⁵³ Gülen, “Hoşgörü Sürecinin Tahlîli”, *Kırk Testi*, www.tr.fgulen.com, 04.04.2004.

³⁵⁴ Kürşat Demirci, *Yahudilik ve Dînî Çoğulculuk*, İstanbul, 2000, s.12.

³⁵⁵ Hanifi Özcan, *Mâturîdî'de Dînî Çoğulculuk*, İstanbul, 1995, s.7.

ihtiyâcımız var; yâni hepimiz dünyanın başka bölümleri ile diyalog kurmalıyız. Yalnız bu medeniyetlerin küresel diyalogunun içinde çok zor bir parça var. Zannedersenem bunu halletmek için epey bir zaman geçecektir.”³⁵⁶

Bu konudaki en güzel örneklerden birisi Allah Rasûlü'nün Medîne Vesîkası'nda Yahûdiler hakkında: “*Yahûdiler kendi dinlerine, Müslümanlar kendi dinlerine tâbî olacaklar. Bize tâbî olan Yahûdilere destek borcumuz vardır.*” maddesini koydurması. İkincisi ise hicretin 10. yılında yılında Negrân Hıristiyan heyeti geldiğinde onları Medîne Mescidi'nde kabûl edip, orada âyin yapmalarına imkân vermesi, daha sonra da dinlerini muhâfaza edeceklerine ve diğer haklarına dâir bir berât vermesi olmuştur.³⁵⁷

“Târih boyunca İslâm'ın diğer din mensuplarına gösterdiği dînî hoşgörü gerçeğini birçok batılı bilim adamları da kabul etmektedir. Bunlardan birisi olan S. Arnold bu konuda; ‘Müslümanların Hıristiyanları yendikten sonra gösterdikleri hoşgörü anılmaya değer örneklerdendir. Bu hoşgörü, sonraki nesillerde de devam etti. Gerçek olarak söyleyebiliriz ki, bu Hıristiyan kabîleleri, daha sonra İslâm'a girerken, hür irâde ve ihtiyarları ile girmişlerdir. Bugün Müslümanlar arasında yaşayan Hıristiyan kabîlelerin varlığı da bu hoşgörüğü göstermez mi?’ demektedir”³⁵⁸

Batı ise, Hıristiyanlığı kendi insanına aşılacağı yerde, bunu Müslümanlara zorla kabûl ettirmek istemiştir. Amerika'nın Colorado eyaletinde, Mayıs 1978'de gerçekleştirilen “Hıristiyanlaştırma Sempozyumu”nda bu yeni dönem resmen başlatılmıştır. Kongrede alınan kararlar, bu yeni sürecin hedeflerini ve hareket metotlarını belirlemiştir. Bu hedefleri gerçekleştirmek için, tüm teknik, maddî ve sosyal imkanlarını seferber etmişlerdir.³⁵⁹

³⁵⁶ Robert Royal, “Küreselleşme ve Sivil Din”, *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Gazeteciler Ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.92.

³⁵⁷ bkz. Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali Şami (v. 942/1536), *Sübülü'l-hüda ve'r-reşad fî sîreti hayri'l-ibad* (thk. Abdülmuiz Abdülhamid el-Cezzar), I-XII, el-Meclisü'l-A'la li'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, Kahire, 1997, 6/642.

³⁵⁸ Şengül, *a.g.m.*, s. 27.

³⁵⁹ Muhammed Umara [Ammara], *Küreselleşme Ve Kimlik Problemi* (trc. İzzet Marangozoğlu), Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, Haziran 2006, s. 45.

a. Hak ve Hakikat Arayışında Fikir Farklılığının Ehemmiyeti

Her ne kadar hadis kriterleri açısından sahîh bir hadis olmayıp, mevzû hadis damgasını yemiş olsa da, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e isnat edilen ³⁶⁰ إِيْتِلَافُ أُمَّتِي رَحْمَةً sözü de aslen bunu ifâde etmektedir. Bu meşhûr hadîsin ifâde ettiği mânânın ehemmiyetini anlayabilmek için evvelâ terim kargaşasından kurtulup “İhtilâf”ın ne anlama geldiğini anlamak gerekmektedir. İmâm-ı Şâfiî'ye göre İhtilâf iki kısma ayrılır: *Birincisi* Kur'ân'da veya sünnette apaçık ortaya konmuş olan nass'lardaki hükümlere aykırı kanaatlere sahip olma konusundaki ihtilâftır ki bu şüphesiz haramdır. İlim ehlinin, hakkında muhkem nass bulunan konularda ihtilâf etmeleri helâl değildir. *İkincisi* ise fer'i konularda; sadece hakkı hakîkati ortaya çıkarabilmek amacıyla fakih sahabelerin ve müctehid imamların, gayretleri sonucu fer'î konularda ortaya çıkan ihtilâftır ki işte bu ise rahmettir.³⁶¹

İbn Âbidîn bu metni şerh ederken şunları kaydediyor: "İhtilâftan kastedilen; müctehid imamlar arasında fer'i meselelerde cereyan eden ihtilâftır. Yoksa mutlak ihtilâf değildir. Evet mezhep imamlarının ihtilâfı ümmet için bir genişlik ve kolaylıktır."³⁶²

Özetle ifâde etmek gerekirse “ihtilaf” hem olumlu hem de olumsuz mânâlar ifâde edebilen bir kelimedir ve “müspet ihtilaf” ve “menfî ihtilâf” diye ikiye ayrılabilir ve burada müspet ihtilafın anlamı bir konuda farklı fikir ve kanaatlere sahip olmak demektir ve bu ise bir zenginliktir, ümmet için bir rahmettir. Zira bu sâyede insanlar bir müftûden kendi dertlerine çözüm olacak bir fetvâ bulamazlarsa çaresiz kalmayacaklar ve belki de bir başka müftûnin verdiği fetvâ onların dertlerine derman olacaktır. Böylece de fikir farklılıkları toplumda durağanlığın önüne geçecek ve toplumun işlekliliğine ve dinamikliğine katkıda bulunacaktır.

İslâm'daki çeşitlilik maddî ve mânevî olan tüm yaratılış şekillerinde Allah'ın değişmeyen kânunlarından. Çeşitlilik farklılaşmayı ve üretkenliği doğurur. Çeşitlilik, ilim ve kültürde evrensel bir zenginliktir. Tüm toplumların ortak

³⁶⁰ Aclûnî, *a.g.e.*, 1/64.

³⁶¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas Şâfiî, *er-Risâle* (thk. Ahmed Muhammed Şakir), 2. baskı, Dârü't-Türas, Kahire, 1979, s. 560, madde: 1671-1674.

³⁶² Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşki İbn Abidin, *Reddü'l-muhtar ale'd-dürri'l-muhtar* (trc. Ahmed Davudoğlu), I-XVII, İstanbul, 1982, Şamil Yayınları, 1/83-84.

malıdır.³⁶³ Çeşitliliğe sebep olan hoşgörü, tolerans gibi İslâmî değer yargıları Müslümanların sadece kendi aralarında değer verdikleri prensipleri değil evrensel prensipleridir.

b. Çoğulcul Bir Toplumda Beraber Yaşama Ahlâkı

Farklı dinlere mensup kişilerin bir arada yaşamaları düşünce ve inanç özgürlüğü konularının temel bir meselesidir. Bu meselenin halli için sahip olunması gereken yaşam felsefesine dînî hoşgörü adı verilebilir. Dînî hoşgörü hem dînî hem de siyâsî ehemmiyeti olan bir konudur. Asırlar boyunca İslâm'ın bayraktarlığını yapmış bütün İslâm devletleri ve özellikle Türk-İslâm devletleri, hep İslâm'ın temeldeki bu toleransını, diğer dinlere karşı davranışlarının hareket noktası yapmışlardır.

İslâm târihinin başlangıcındaki toplumsal yapıyı nazara vererek bu konuya bir başlangıç yapacak olursak şu örneği verebiliriz: Hz. Peygamber (s.a.s.) Mekke'yi fethetmişti fakat Arap yarımadasında müşrik unsuru varlığını hâlâ devam ettirmekteydi. Bu dönemde Hz. Peygamber'le (s.a.s.) bazı müşrik Arap kabîleleri arasında süreli, bazılarıyla da süresiz anlaşmalar bulunmaktaydı.³⁶⁴

Her ne kadar küfür ve inançsızlık, düşünce ve fikir olarak reddedilse de her kim olursa olsun, bireyin değer verdiği kişisel inancına, düşünce ve kanaatine saldırmak, ahlâkî bir davranış olarak görülmemektedir.³⁶⁵ Hz. Peygamber (s.a.s.), *وَلَوْ* “Eğer Senin Rabbin dileseydi, dünyada ne kadar insan varsa hepsi imana gelirdi. Ama bunu irade etmedi. Şimdi sen mi, imana gelsinler diye insanları zorlayacaksın?”³⁶⁶ âyeti gibi dinde zorlamayı yasaklayan âyetlerin ışığında bütün bu müşrik ve Ehl-i Kitap unsurlarıyla beraber yaşamayı çok güzel başarmış ve ümmetini de bu ilişkileri çok düzgün tutmaları konusunda uyarmıştır.

³⁶³ Muhammed Umara [Ammara], *a.g.e.*, s. 52.

³⁶⁴ Mustafa Fayda, “Hz. Peygamber (s.a.s.)’in Müşrik Araplara Karşı Siyâsetinin Son Safhası”, *Ebedî Risâlet*, İzmir, 1993, 2/122-123.

³⁶⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, 3/494.

³⁶⁶ Yûnus, 10/99.

Batıda tarih boyunca halklar, kralın dininde görölmek istenirken, Türk-İslâm dünyâsında dâimâ çokluk içinde birlikte yaşamak prensibi kabul edilmiştir. Bu dînî tutumun temelleri ise Kur'ân-ı Kerîm ve Allah Rasûlü'nün yüce beyanları ile atılmıştır.³⁶⁷ Bu dînî temellerden birisi şu âyettir: *وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ* “Eğer müşriklerden biri senden sığınma hakkı isteyip yanına gelmek isterse, sen ona güvence ver, ta ki Allah'ın kelamını dinlesin, düşünsün. Sonra şayet Müslümanlığı benimsemezse onu, kendisini güvenlikte hissedeceği yere (vatanına) ulaştır.”³⁶⁸ İslâm'da devletler arası hukûkta da bu âyetin önemli bir yeri vardır. Bilindiği üzere müşrik affedilmez tek günahın mücrimidir ve dolayısıyla da cehennemliktir. Durum böyle de olsa Allah Teâlâ Müslümanlara, âhirete âit gerekli cezâyı Allah'a havâle edip bu dünyada muhâtabları hangi inançtan insanlar olurlarsa olsunlar onlarla beraber uyum içerisinde yaşamayı bilerek hareket etmelerini ve oluşturacakları çoğulcul toplumda İslâm'ı temsil vazîfesine yoğunlaşmalarını emretmektedir.

Âyette sadece “müşrik” zikredilmiştir, ama bu Kur'ân'ın belâğatının ve vecîzliğinin bir netîcesidir. Allah nazarında muhâtabın en kötüsü zikredilerek mânâyâ bir umûmîlik kazandırılmıştır ve bu âyet şöyle bir mânâyı içermektedir: “Muhatabınız müşrik dahî olsa sizin vazîfeniz, devlet, millet ve ümmet olarak Müslümanca bir duruş sergileyerek, kuracağınız güzel diyaloglarla her inançtan insanın medet umduğu insanlar olmanız ve câzibe merkezleri hâline getirdiğiniz güven, emniyet, huzur ve âsâyiş beldelerine insanları celbederek oralarda onları Kur'ân'ın altın iklimiyle buluşturaktır. Şayet karşıdaki muhâtablar kendilerine ulaşan İslâm davetinden sonra ihtidâ etmezler ise Müslümanlara düşen böyle bir tebliğ vazîfesini yaptıktan sonra onları güvende olabilecekleri bir yere iletmek olacaktır.”³⁶⁹

Günümüzde ise şu an Müslümanlar henüz böyle bir idealden çok uzaktadırlar. Fakat bir gün, hayalleri hep kurulduğu üzere İslâm'ın bir câzibe merkezi olması sayesinde dünyanın dört bir tarafından insanların İslâm ülkelerine koşarak geldiği

³⁶⁷ Mehmet S. Aydın, “Hz. Muhammed Devinde Müslüman-Hıristiyan Münâsebetlerine Bir Bakış”, *Asrımızda Hıristiyan-Müslüman Münâsebetleri, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İSAV.*, İstanbul 1993, s. 81-93.

³⁶⁸ Tevbe, 9/6.

³⁶⁹ İbnü'l-Arabî, *a.g.e.*, 2/458.

bir ortam Allah'ın izniyle oluşacaktır. Bundan hiç şüphe duymaya mahal bırakmayacak bir va'd-i ilâhî Kur'ân'da şu şekilde mevcuttur.³⁷⁰ Fakat bu, gökten bir “Mesîh”in gelip sihirli değneğiyle dokunmasıyla vukû bulacak değildir. Ne var ki bu vaat edilmiş günlere ulaşmaya yönelik hiç bir faaliyet üretmeksizin pasif bir şekilde oturup, bütün bu hayalleri o mucizevî elleriyle gerçekleştirecek bir “Mesîh”, “Mehdî”, “Müceddid” veya bir “İmâm-ı Muntazar” beklemekte olan insanların sayısı hiç de azımsanmayacak kadar çoktur.

Oysaki ilgili âyette geçen لَيْسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ “O Mü'minlere Allah yeryüzünde mutlaka ve mutlaka bir hâkimiyet nasip edecek.”³⁷¹ va'd-i ilâhîsine iliştirilmiş olan bazı şartlar da vardır. Buna göre böyle bir ikrâm-ı ilâhîye mazhar olabilmeye talip olan bir kesimin en başta kâmil îmânı elde etmesi ve sâlih ameller ile hep müspet aksiyonlar üretmesini bilmesi gerekmektedir. İnsanlar gayret edecek ve Allah da onların gayret ve samîmiyetlerine binâen “Latîf” ismiyle tecellî edecektir.³⁷² Burada Allah'ın kâinatta cârî olan “sünnetullah”ı unutulmamalıdır. Bununla birlikte وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ وَكَانَ تَبْدِيلًا “Allah'ın nizâmında (sünnetullah'ta) hiçbir değişiklik bulamazsın.”³⁷³ âyetinin gereğini de hatırdan çıkarılmamalıdır ki gelecek hakkındaki bütün bu güzel hayaller ve idealler Müslümanların müspet hareket gayretlerinin vesîlesiyle ve Allah'ın da izniyle hâsıl olabilecek şeylerdir.

c. “Tanışasınız” Emri ve Farklılıklara Açık Olmak

Yeryüzünde var olan farklılıkların sonucu kavga ve düşmanlık değil, tanışmak ve hayırlı işlerde yarışmak olmalıdır. Aşağıda zikredilen âyetler buna ışık tutmaktadır: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَا جَا وَلَوْ شَاءَ وَ”³⁷⁴ ve “Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabîlelere ayırdık.”

³⁷⁰ Bkz. Nûr, 24/55,56.

³⁷¹ Nûr, 24/55.

³⁷² Bkz. Necm, 53/39-41.

³⁷³ Fetih, 48/23.

³⁷⁴ Hucurât, 49/13.

اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ “Her birinize bir şeriat ve yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı fakat size verdiği sizi denemek için böyle yaptı. Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın...”³⁷⁵

Kur’ân’da millet ve inanç farklılığına işaret edilmesinin hemen ardından فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ “Hayırda, iyi işlerde birbirinizle yarışın” emrinin zikredilmesinin sebebi her millet ya da devletin hayırda ve güzellikte, en medenî, en özenilen ve imrenilen olmak tahtını kimseye kapturmamak gayretiyle daha güzel performans sergileyebileceğinden dolayıdır. Fakat bu, her zaman müspet hareket etmek hayat felsefesini kendilerine rehber yapmış devletler ve milletler arasında gerçeğe dönüşebilecek bir idealdir. O halde insanların bu çizgiye gelip insanlarla güzel diyaloglar kurarak görüşmeleri, böylece de ortak, ahlâkî ve evrensel değerleri vurgulayarak daha güzel huzurlu ve mutlu bir dünya için çalışmaları Kur’ân’da insanlığa verilmiş önemli bir hedeftir.

“Âyet ve hadislere dikkatli bakıldığında şu görülmektedir: Müslümanların hâkim olduğu yerlerde ‘farklı olanlar yaşayamaz’ diye bir ifâde içeren herhangi bir âyet-i kerîme ya da hadîs bulunmamaktadır. Yani ya Müslüman olurlar, ya da öldürülürler anlayışı yoktur. Peygamber (s.a.s.) Efendimiz bir yere insan gönderdiğinde, ‘Onlara Müslümanlığı tebliğ edin, gücünüzle oraları alın’ diyor. ‘Onları zorla Müslüman edin’ demiyor. Peki, tarihte böyle uygulamalar var mı? Maalesef var. Farklı inanç sahiplerinin egemen oldukları yerlerde insanları zorla kendi dinlerine çevirmek istedikleri dönmeyenleri de katlettikleri ortamlar olmuştur. Ama İslâm burada üçüncü bir şık da getirmiştir. Nedir o? Şudur: ‘Anlaşma yaparak belli şartlar çerçevesinde birlikte yaşayın’ demiştir. Bu hem kural olarak hem de uygulama olarak tarihte mevcuttur.”³⁷⁶

Farklılıklara açık olmanın önemli bir göstergesi Allah’ın Kur’ân’da Hz. Muhammed (s.a.s.)’e Ashâb-ı Kirâm ile istişâre yapmayı emretmesidir.³⁷⁷ İstişâre bir konu hakkında insanların fikirlerine baş vurmaktır. Bu da gerçeğin ortaya çıkarılması için farklı görüşlere mürâcaat edilmesinin gerekliliğini ortaya koyar. Şu da gözden kaçmamalıdır ki farklı görüşler ise, ancak farklılığı bulunan kişilerce ortaya atılabilir.

³⁷⁵ Mâide, 5/48.

³⁷⁶ Karaman, “Ortak Söze Gelmek”, *Polemik Değil Diyalog*, s. 9,10.

³⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/159.

İslâm kültüründe farklılıkların zenginlik olarak görülmesinin temel sebebi de Kur'ân'daki istişâreye³⁷⁸ yönelik önemli vurgulardır.³⁷⁹

“İslâm devleti emperyalist bir devlet değildir. ‘Bütün dünyayı tek bir bayrak altında toplamayı, bağımsız bir tek İslâm devleti olsun ve başka hiçbir devlet olmasın’ diye bir vazife öngörmüyor. Bizden istediği sadece şudur: güvenlik içinde olun, başkaları sizin hak ve hukukunuzu çiğnemesin diye en güçlü siz olun!”³⁸⁰

“Biz duygusal olarak hareket edemeyiz. Her konu üzerinde fikir birliğine varacağız diye de bir şey yok. Muhakkak ki aramızda anlaşmazlıklar olacaktır ve bizim görevimiz zaten tartışmak. Bulduğumuz durum içerisinde savaş olmaması bir kere büyük bir şans. Aslında hiçbir şey üzerinde anlaşmazlıkları ortadan kaldıramayız. Ama bunun üzerinde birbirimizle görüşürüz. Yâni yok edici, mahvedici bir şey olmak yerine yapıcı bir şey olur. Amerika ile ilgili olarak şöyle bir şey var: ‘eporvus uno’ Latince’de ‘Çoktan Doğan Tek’ anlamına geliyor. Bu, herkes aynı olacak değil demek oluyor tabii. Amerika için bundan kasıt: İnsanlar bir birlik içinde ama yine de farklılıklarımız var. Bir küresel medeniyetin ortaya çıkması gerek. Zor olsa da, tökezlesek de birbirimizle diyalogu sürdürmemizin çok yararlı olacağını düşünüyorum.”³⁸¹

d. Medîne Vesîkası’ndaki Olumlu Yaklaşım ve Müspet Hareket

Medîne Vesîkası çok yönden ele alınması gereken bir konudur. Bu, İslâm’ın gayrimüslim muhataplara bakışınının, İslâm’da barışın, diyalog ve hoşgörünün, din ve vicdan hürriyetinin, İslâm’ın evrensel insan haklarına verdiği değer vb. pek çok konunun anlaşılmasında anahtar rolü üstlenebilecek kadar önemli bir dokümandır. Ayrıca, bu güne kadar tespit edilebildiği kadarıyla tarihteki ilk yazılan anayasa özelliğini taşımaktadır.³⁸²

³⁷⁸ bkz. Âl-i İmrân, 3/159; Şûrâ, 42/38; Bakara, 2/233.

³⁷⁹ Abdullah Özbek, *a.g.e.*, s. 85.

³⁸⁰ Karaman, “Ortak Söze Gelmek”, *Polemik Değil Diyalog*, s.10.

³⁸¹ Robert Royal, *a.g.e.*, s. 94,95.

³⁸² Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku’s- siyâsiyye*, Kâhire, 1956, Vesîka No: 1: 189; M. Akif Aydın, “Anayasa”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1991, 3/153.

Tez çalışmasının bu bölümünde vesîkanın her bir parçası analize tâbî tutulup değerlendirilmedi. Sadece bu sözleşmenin imzalanma şartları, imzalayan tarafların özel durumları gibi tez konusu ile doğrudan alâkalı olan bir kaç madde ele alınarak târihin bu yazılı ilk anayasası hakkında genel mâlûmât verilmiştir.

Farklı etnik kökenden, kültürlerden ya da daha da önemlisi dinlerden olan insanların bir arada uyum ve huzur içerisinde yaşayabilmesini temin edebilmek için iki seçenek vardır: *Birincisi*, bu insanları baskı ve güç kullanarak, çok ağır ve sert kurallara tâbî tutarak yönlendirmek; *ikincisi* ise özgür insanlar olarak beraberce oturup mutâbakata varmalarını temin etmek, daha sonra da bu sözleşmeyi yazılı bir hukûkî formata döküp herkesin kabullenebileceği bu kurallarla herkesin hak ve sorumluluklarını beyan ederek toplumdaki her ferdin hareket ve davranışlarını düzenleyip yönlendirmektir.

Yapılan bütün anayasalarda ve kanunlarda zaten hep bu amaç güdülmektedir. Zira bir toplumda sözleşmeler, mutabakatlar ve yasalar olmasa orada ne sosyal barış, ne siyâsî birlik ne de âsâyiş söz konusu olur. Fakat önemli olan bu tür hukuk kurallarındaki veya sözleşme maddelerindeki her hususun halkın özgür irâdeleriyle ve kabulleriyle ortaya çıkıp çıkmadığı meselesidir. Bugün demokrasi hakkında lehte veya aleyhte söylenen şeylerin konusu da zaten genelde ortaya konulan yasaların hangi ölçüde farklı grupların özgür iradelerini yansıtıp yansıtmadığıdır.

Hiç abartmadan şunu söylemek mümkün: İslâm, bu konuda zengin bir mîrâsa sâhiptir. İslâm târihi ve târihî tecrübesi genel anlamıyla din, etnik, dil ve kültür gruplarının farklılığını tanıma, onların temel hak ve özgürlüklerini hukûkun teminatı altına alma esasına dayanmış, böylelikle çok sayıda din, mezhep, kavim ve kültür bir arada yaşama imkânını bulabilmiştir.³⁸³

d.1. Sözleşme Öncesi Medîne'deki Sosyal Yapı

“Medîne Vesîkası” İslâm’ın zengin hoşgörü ve tolerans mîrâsının bir numûnesidir ve daha hicretin ilk yılında Hz. Peygamber (s.a.s.) ile Medîne’li Yahudi kavimler arasında imzalanmıştır. Bu sözleşmenin mâhiyetini anlatmaya

³⁸³ Ali Bulaç, “Medîne Vesîkası”, *Yeni Ümit Dînî İlimler Ve Kültür Dergisi*, Nisan-Mayıs-Haziran 2005, sayı: 68, s. 43.

başlamadan önce o zamanki Medîne'nin sosyal yapısını anlamak önem arz etmektedir.

Medîne'de, başta iki Arap kabîlesi olan Evs ve Hazreç ile bu ikisinin müttefikleri konumundaki Benî Nadîr, Benî Kaynuka ve Benî Kurayza Yahudileri arasında uzun yıllardır devam eden kanlı savaşlar ve çekişmeler şehirde bir siyâsî birliğin ve huzurun oluşmasına hiç imkân vermemişti. Allah Rasûlü farklı etnik grupların ve farklı inançtan toplumlardan oluşan ve böylesine büyük bir karışıklık içinde olup da siyâsî bir birliğe çok hasret olan bir şehre yepyeni bir sistem, düzen ve birlik getirmeye muvaffak oldu.

Şehirdeki kargaşanın boyutları öyleydi ki Araplar Yahudilerle savaş halinde oldukları gibi, aynı zamanda Araplar diğer Arap kabîleleriyle ve de Yahudiler de başka Yahudi kabîleleri ile savaş halinde idiler. Yahudi Kaynukaoğullarının çoğunluğu Arap Hazreç kabîlesinin müttefiki; Benî Nadir ve Benî Kureyzâ'nın çoğunluğu da Arap Evs kabîlesinin müttefiki idiler.³⁸⁴ Yâni Medîne'nin sâkinleri ne içte ne de dışta bir huzur atmosferinden çok uzakta bir durumdaydı. Aradaki kargaşanın boyutunu anlayabilmek için ayrıca bir asrı aşkın zamandır devam etmekte olan Buas Savaşları'nın Medîne halkını ne hale getirdiğini hatırlamakta da fayda vardır.

Hız. Peygamber (s.a.s.) getirdiği reformlarla o güne kadar etrafındaki toplumların hiç de âşinâ olmadıkları pek çok yeniliği toplumsal hayata kazandırıyordu. Meselâ Britannica Ansiklopedisi'nde Hız. Muhammed (s.a.s.) bâbında şöyle geçer: "Hız. Muhammed'in güvenli bir şekilde hicretini tamamlayıp Medîne'ye ulaşması O'nun risâletinde bir dönüm noktasını oluşturmuştur. O'nun hicreti ile elde ettiği başarısı bugüne kadar hiç kimseye müyesser olmamış, kimsenin ulaşamadığı bir başarıdır ki buna çok büyük bir zafer denebilir ancak. O hem kendisi ile ashâbının hem de ashâbın birbirleri ile olan bağlarını kuvvetlendirmek ve büyük bir uhuvvet atmosferi meydana getirmek için mümkün olan her fırsatı değerlendirme prensibi ile hareket ederek muhtaç durumda olanların her türlü ihtiyâcının en güzel tarzda giderilebilmesi için muhâcirler ile ensâr arasında bir kardeşlik bağı kurdu.."³⁸⁵

³⁸⁴ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), I-II, Ankara, 2003. 1/177-199.

³⁸⁵ Encyclopedia Britannica Online, <http://www.britannica.com/eb/article-26871>.

Artık Medîne’de Müslüman bir topluluk oluşmuştu. Bunlar Muhâcirîn ve Medîne’li Evs ve Hazreç kabîlelerinden müteşekkil Ensâr idi. Bütün bunlar Arap yarımadasının sadece nesep ve kabîle bağına bağlı asırlardır yerleşmiş geleneklerine çok ters şeylerdi. Çünkü toplumdaki yapılanmanın artık kan ve akrabalıkla doğrudan bir alâkası kalmamıştı.

Bundan başka, bir de Medîne sadece Müslümanlardan ibâret değildi. Onun eski sâkinleri Yahudiler ve İslâm’ı kabûl etmemiş Araplar da mevcuttu. İşte Hz. Muhammed (s.a.s.)’in önünde bu sosyal blokları anlaştıırıp birleştirmek ve bir arada yaşamının formülünü bulmak gibi önemli bir sorun duruyordu.

Efendimiz (s.a.s.) İslâm’da ilk nüfûs sayımını yaptırmış ve karşılaşılan tablo şu olmuştur: Medîne’de 10.000 kişi yaşamaktadır. Bunlardan sadece 1500’ü Müslüman iken, 4000’i Yahudi ve 4500’ü de Müşrik Arap idi.³⁸⁶ Bu istatistik o günün sosyal hayatında çoğulcul bir hayat felsefesinin ne kadar ehemmiyet arzettiğini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) de işte bu yüzden hep başkalarının oldukları gibi kabul edilmeleri ve onlarla iyi geçinilmesi konusunda Müslümanları yönlendirmiştir.

d.2. Karşılıklı Mutâbakat ve Diyalog ile Müzâkere Süreci

Vesîka’nın hazırlanması aşamasında Hz. Peygamber (s.a.s.) Müslümanların önde gelenleriyle ve gayrimüslimlerin liderleriyle önce Hz. Enes’in evinde daha sonra da Müslümanların önde gelenleri ve Yahudi liderler ile Binti Hâris’in evinde toplanarak sınırları belirlenmiş site devletinin anayasasını görüşmek üzere toplanmıştır.

Her iki toplantının da bir müzâkere ve diyalog ortamında geçtiğinde şüphe yoktur. Bir araya gelen farklı temsilciler, kendi talep ve önceliklerini dile getirmiş, diğerlerini dinlemiş, karşılıklı müzakerelerde bulunmuş ve ortak temel noktalar, birleştirici paydalar tespit edilmiş, arkasından da bu çerçevede hukûkî bir metin kaleme alınmıştır.³⁸⁷ Hz. Enes’ten gelen rivâyetler için böyle olduğunda şüphe bırakmamaktadır. Zâten Efendimiz’in (s.a.s.) içinde bulunduğu durumu dikkate

³⁸⁶ M. Tayyib Okıç, İslâmiyet’te İlk Nüfûs Sayımı, *A.Ü. İlâhiyat Fak. Dergisi*, Ankara, 1958-9, 7/11.

³⁸⁷ Bulaç, “Medîne Vesîkası”, *Yeni Ümit*, sayı: 68, s. 47.

aldığımızda aksini de düşünmeye pek mahal kalmamaktadır. Şöyle ki o henüz Medîne'ye daha yenice hicret etmiş ve daha kendisine âit bir evi bile olmayan, bir rivâyete göre altı ay boyunca Hz. Eyyûb el-Ensârî'nin misafiri olarak ikâmet buyuracak birisidir. Ayrıca şehirdeki etbâsı 1500 kişi kadar iken müzâkereye oturdukları grupların hepsinin nüfûsu 8500'ü buluyordu.

Üstelik muhataplarının silahça üstünlüğü de düşünüldüğünde bu durumdaki birisinin müzâkere masasına oturup, direktifler vererek sadece kendi halkının çıkarlarına yönelik arzu ve isteklerinin kanunlaşmasını sağlayabileceği, bunları muhataplarına kabul ettirebileceği zaten düşünülemez. Bu gerçekler düşünülerek Efendimiz'in (s.a.s.) takip ettiği metotlar da ele alındığında Efendimiz'in (s.a.s.) ondört asır öncesinden nasıl demokratik bir toplum oluşturma gayreti içinde olduğu açıkça görülür.

d.3. Vesîka'nın Genel Çerçevesi

İlk kaynaklarda normal metin olarak yer alan söz konusu belge Batı dillerine ilk çevirisi yapılırken Wellhausen tarafından kırkyedi madde şeklinde düzenlenmiş ve fakat daha sonra merhum M. Hamîdullah bu düzenlemedeki bazı maddelerin de birbirinden ayrı kategorize edilerek numaralandırılması gerektiğini söyleyerek bunu elli iki madde halinde tekrar düzenlemiştir.³⁸⁸ Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) o gün Medîne'de karşı karşıya olduğu sosyal yapı realitesi dikkate alındığında hatırlamakta fayda vardır ki o sözleşmede Yahudiler'in statüsü zimmî değildir. Zaten zimmetten bahseden âyetler Hicretin 9. yılında nâzil olmuştur.

Hız. Peygamber (s.a.s.) bu antlaşma ile Medîne'deki Evs ve Hazrec kabîleleriyle anlaşmaya tâbî olan Yahûdilerle Müslümanlar arasındaki münâsebetleri düzenleyerek, bu kabîlelerle, Medîne'de bir güç oluşturan Yahûdiler arasında hoşgörü ve yardımlaşmayı sağlamak istemiş ve bunda da başarılı olmuştur.³⁸⁹

Vesîkanın 42. maddesi çok dikkat çekici bir ayrıntı vermektedir. Muhtemel vukû bulacak bazı ihtilâflarda mürâcaat edilecek üst makam olarak Hız. Muhammed (s.a.s.) teklif edilmiştir. Kur'ân'dan da anlaşıldığı üzere bu teklif bizzat Yahudilerden

³⁸⁸ Davut Aydüz, *a.g.e.*, s. 161.

³⁸⁹ Şengül, *a.g.m.*, s. 24.

gelmiştir.³⁹⁰ Şüphesiz bu Hz. Muhammed (s.a.s.)'in onlarla olan son derece müspet diyalog faaliyetlerinin bir meyvesidir. Âyetin müsâadesiyle Efendimiz gayrimüslimlerin dâvâlarına bakabiliyor ve yine âyetin muhayyer bırakmasıyla kendisine münâkaşalı dâvâlar getiren Yahudiler'e Kur'ân'a göre mi yoksa Tevrat'a göre mi hüküm istediklerini de soruyordu.

Efendimiz (s.a.s.) Medîne'ye ulaştığında oradaki Yahudiler'in Muharrem ayının 10. gününde oruç tuttuklarına şahit oldu. Bunun üzerine nedenini sordu ve onlar da o günün târihî değerini anlatarak Hz. Mûsâ'nın Fir'avun'un elinden yarılan, açılan deniz mûcizesiyle o gün kurtarıldığını, işte bu yüzden Allah'a olan şükran hislerinden ve Hz. Mûsâ'yı bir daha hatırlamak kabîlinden niyetlerle oruç tuttukların söyleyince Efendimiz (s.a.s.) de hiç tereddüt etmeden Âşûre orucunu ashâbına tavsiye etti ve kendisinin Hz. Mûsâ'ya olan saygı ve sevgisini muhataplarına gösterdi.³⁹¹ Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) bu ve benzeri davranışları, Medîne gibi karışık bir ortamdaki birbirinden son derece farklı insanların arasındaki buzları eritti.

Hz. Muhammed (s.a.s.), bütün meselelere olumlu tarafından bakmak sûretiyle karşılaştığı problemleri kolayca çözen bir insandı. Oluşturduğu müspet atmosferde, gerçekleştireceği reformları kolaylıkla gerçekleştiriyordu.

Bir Batılı Bernard Shaw da onun hakkında şöyle demektedir: “Ben bu mükemmel insan hakkında araştırma yaptım ve diyorum ki o insanlığın kurtarıcısı kabul edilmelidir. O, tarihte hem seküler hem de dinî alanda mutlak mânâda muvaffak olmuş tek insandır.”³⁹²

Vesîka'nın zikredilen 42. maddesinin ne kadar kurucu bir ilke olduğu ortadadır. Buna göre çoğulcul bir toplumda birden fazla hukuk sistemi aynı anda geçerli olabilir. Kamu hukûkunu ilgilendiren yasaların karşılıklı diyalog ve müzâkereler netîcesinde edilebileceğinin bir göstergesi olarak tarihten gelen güzel bir örnektir.

³⁹⁰ bkz. Mâide, 5/42.

³⁹¹ Buhârî, Savm, 69; Müslim, Sıyâm, 127; Ebu Davud, Savm, 63.

³⁹² Sir George Bernard Shaw, *The Genuine Islam*, 1936, 1/8.

d.4. Medîne Vesîkası'nda Din ve Vicdan Hürriyeti

Medîne Vesîkası'ndaki bir diğer yapıcı ve kurucu ilke, İslâmiyet'in sadece Müslümanları bağlayan bir din olduğu gerçeğinin altını çizmesidir. Allah Rasûlü Medîne Vesîkası'nda Yahûdiler hakkında: “Yahûdiler kendi dinlerine, Müslümanlar kendi dinlerine tâbî olacaklar. Bize tâbî olan Yahûdilere destek borcumuz vardır.” maddesini koymuştur.³⁹³ Burada toplumsal yapıda din özgürlüğü tamamen teminat altına alınmış, federasyona katılan her topluluğun, en geniş çerçevesiyle (ibadet, eğitim, yargı vb.) dînî hürriyeti teminat altına alınmıştır: “Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri de kendilerinedir.” (Madde: 25) maddesi aynı zamanda oluşmuş bu yeni toplum modelinin çoğulcul karakterini açıkça yansıtmaktadır.³⁹⁴ Vesîkada geçen bu ifade “*bizim dînimiz bize, sizin dininiz ise sizedir*” âyetine ve özellikle Ehl-i Kitap kastedilerek, “*bizim amelimiz bize, sizin ameliniz size*”³⁹⁵ âyetlerine dayanır ve evrensel bir nitelik arz eder.

Din ve vicdan özgürlüğü meselesi vesîkanın en göze çarpan konusudur. Buna bağlı olarak da düşünce ve ifade özgürlüğü sağlanmıştır. Günümüzde bile bir türlü sağlanamayan bu teminatlar asırlar öncesinde Hz. Muhammed (s.a.s.) tarafından sağlanmış ve yazılı belge hâline getirilmiştir. Efendimiz'in (s.a.s.) hayâtiyete geçirdiği bu çoğulcul sosyal yaşam projesinde kimsenin başkaları üzerine hâkimiyet kurma gâyesinde olmadan herkesi kendi halleriyle kabul etmeye yönlendirildiği, gayrimüslimlerin doğal bir realite olarak kabul edilmeye başlandığı, herkesin yaşam biçiminin, düşünce tarzının ve dînî hayatının hukûkun teminatı altına alındığı görülür.

Yapılan bu sözleşmenin temel amaçlarından birisi de siyâsî birlik idi. Yazılı metinde bu kelimeyi karşılayan kelime ise “ümme”tir. (madde: 2 ve 25) Bu anlamda “ümme” içinde Müslümanlar, Yahudiler ve müşriklerin de yer aldığı siyâsî birlik demektir. Bu birlik, dînî, kültürel ve hukûkî özerklik temelinde ırk, dil, din, mezhep ve etnik köken farkını gözetmeyen bir toplumsal projedir. (madde: 1, 2, 16, 25) Vesîka herkesi bağlayan hukûkun üstünlüğüne tam riâyeti öngörürken, savaş, tek tek birey ve kabîlelerden alınıp merkezi hükûmete intikal ettirilmektedir. Savaş kararı

³⁹³ Şami, *a.g.e.* 6/642.

³⁹⁴ Davut Aydüz, *a.g.e.* s.166.

³⁹⁵ bkz. Bakara, 2/139; Şûrâ, 42/15.

merkezî yönetimin ortak kararıyla, yâni meşrû siyâsî otorite, devlet tarafından alınacaktır. Cihad (veya savaş) bireylerin, cemaatlerin, grup veya örgütlerin inisiyatifine bırakılamaz, meşrû otoritenin yetkisi dâhilindedir.³⁹⁶

Medîne Vesîkası'nın 37. maddesinin müspet hareket fikrine, farklılıklara açık olmaya ve kimseyle diyalog kurmaktan kaçınmayan bir hayat felsefesine güzel bir tarzda işâret etmesi hasebiyle aynen zikredilmesi yerinde olacaktır: “Bir harp vukûunda, Yahudilerin masrafları kendi üzerlerine ve Müslümanların masrafları da kendi üzerlerindedir. Muhakkak ki bu sahîfede gösterilen kimselere harp açanlara karşı, onlar kendi aralarında yardımlaşacaklardır. Onlar arasında hayırhahlık ve iyi davranış bulunacaktır. Kâidelere muhakkak riâyet edilecek bunlara aykırı hareketler olmayacaktır.”³⁹⁷ Bu maddede, “onlar kendi aralarında yardımlaşacaklardır.” ve “Onlar arasında hayırhahlık ve iyi davranış bulunacaktır” kısımları gâyet dikkat çekicidir. Unutulmamalıdır ki bu maddelerin sözleşmeye eklenmesini isteyen şahıs Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir ve onun sünnetinin ehemmiyeti ise *قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ* “*Ey Muhammed! De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbî olun ki Allah da sizi sevsin.*”³⁹⁸ âyeti ile müeyyedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s.) İslâm tebliği, Kur'ân'ı açıklama niteliği taşıyan sözlerinin hepsi vahiy kaynaklıdır.³⁹⁹

Medîne vesîkası hakkındaki son söyleyebileceğimiz şey de şudur: Medîne sözleşmesinin sınırlarını zaman ve mekan açısından sınırlayan bir durum mevcut değildir. Bunlar evrensel hakikatler olup, Kur'ân'ın mesajını oluştururlar. Nitekim, sözleşme metninde yer alan maddelerin, esasen, dayanakları Kur'ân'da mevcut olduğu için, bu sözleşmenin büyük bir kısmı daha sonraki dönemlerde de aynen uygulanmıştır.⁴⁰⁰

³⁹⁶ Bulaç, “Medîne Vesîkası”, *Yeni Ümit*, sayı: 68, s. 49.

³⁹⁷ bkz. Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), I-II, Ankara, 2003, 1/206-210.

³⁹⁸ Bulaç, *a.y.*

³⁹⁹ Yıldırım, *Meal*, s. 733; ayrıca bkz. Necm, 53/3, 4.

⁴⁰⁰ Mustafa Fayda, *Hz. Ömer (r.a.) Zamanında Gayrimüslimler*, MÜİF Yayınları, İstanbul 1989, s. 115.

2. Gayrimüslimlerle İlişkilerde Müspet Hareket

İslâm toplumunda gayrimüslimler zimmet akdi sayesinde; can ve mal güvenliği, inanç ve ibâdet, ikâmet ve seyahat, çalışma hürriyetine sâhiptirler. Evrensel bir dînin bütün insanlığı kucaklaması, hoşgörülü olması, insanlara temel hak ve hürriyetlerini vermesi en tabii niteliğidir. İslâm bütün insanları bir olan Allah'a kulluğa, insana saygıya, başkalarının hakkına riâyete davet etmekte, kul hakkından sakındırmakta; meselâ Ehl-i Kitab'ı da kendi kitaplarındaki emirleri uygulamaya çağırmaktadır. İslâm'ın uyguladığı ve geliştirdiği bu tolerans iklimi, İslâm toplumlarında yaşayan azınlıkların kendi hür iradeleriyle Müslüman olmalarını sağlamıştır.⁴⁰¹

a. Müşriklere İyilik Yapmak

Gayrimüslimlerin sevinç ve kederlerinin paylaşılması İslâm ahlâkının bir gereğidir. Buna göre bir gayrimüslim hasta olursa, Müslüman komşularınca ziyaret edilir; iyileşince geçmiş olsun denir; cenazesi olursa, defnetmek için ona yardımcı olunur ve başsağlığı dilenir. Bir çocuğu doğarsa veya uzaktan bir yolcusu gelirse tebrik edilir.⁴⁰²

Daha önce zikri geçtiği gibi Hz. Esmâ (radiyallahü anhâ) ve annesinin arasında cereyân edenlerin “*Dininizden ötürü sizinle savaşımayan, sizi yerinizden, yurdunuzdan etmeyen kâfirlere gelince, Allah sizi, onlara iyilik etmeden, adalet ve insaf gözetmeden menetmez.*”⁴⁰³ âyetinin iniş sebebi olduğu hatırlanmalıdır.

Kur’ân’da anne-baba hakkından bahseden âyetlerin neredeyse hepsi dikkat çekici bir şekilde Cenâb-ı Hakk’ın kullarının üzerindeki ulûhiyet hakkının zikrinden sonra geçmektedir⁴⁰⁴:

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَمَيْنِ أَنَّ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ
“*Biz insana, annesine babasına iyi davranmasını emrettik. Zira annesi onu nice zahmetlerle karnında*

⁴⁰¹ Davut Aydüz, *a.g.e.*, s. 170.

⁴⁰² İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmu ehli’z-zimme* (thk. Subhi Salih), Dimaşk, 1961, s. 200.

⁴⁰³ Mümtahine, 60/8,9.

⁴⁰⁴ Bkz. Bakara, 2/83; Nisâ, 36; En’âm, 6/151; İsrâ, 17/23.

*taşımıştır. Sütten kesilmesi de iki yıl kadar sürer. İnsana buyurduk ki: “Hem Bana, hem de annene babana şükret! Unutma ki sonunda Bana döneceksiniz.”*⁴⁰⁵ bu âyetin bir öncesi şirkin ne kadar büyük bir zulüm olduğundan bahsetmektedir. Bu affedilmez günâha düşmüş bile olsalar, hatta bundan da öte evlatlarını şirke zorlamakta dahî olsalar evlatlara düşen şey, işin âhirete bakan tarafını Allah’a havâle ederek, Kur’ân’ın dünyevî hükmünü yerine getirebilmek için ana-babaları ile iyi geçinmek, onlara güzel sözler ile hitap etmek ve fakat, sadece bu zorladıkları şirk husûsunda ise onlara itaat etmemektir.

Rivâyete göre Sa’d b. Ebi Vakkas (r.a.) İslâm’ı ilk kabul edenlerden olup annesine pek fazla iyilik ve hürmet ederdi. Oğlunun kendisine düşkünlüğüne bilen anne, bir gün şöyle dedi: “Bu yeni ortaya çıkan din de nedir? Allah’a yemin ederim ki, ne yemek yiyeceğim ne de bir şey içeceğim! Ta ki eski dînine dönersin yahut da böylece ölüürüm, sana da anne kâtili derler.” dedi. Bundan sonra yedi gün boyunca hiçbir şey yemez, içmez. Sonunda oğlu Sa’d yanına gidip şöyle der: “Anneciğim senin yüz tane canın olsa ve bunlar teker teker çıksalar, üzerinde bulunduğum hak dîni yine de terk etmem. Bundan sonra ister ye, ister yeme.”⁴⁰⁶

Cessâs (v. 370/981) bu âyetin tefsirinde şu açıklamaya yer verir: Allah çocuklardan anne babalarına iyilik yapmalarını emretmektedir. Bu da anne babaları Müslüman da olsa kâfir de olsa âyetin hükmünün umûmî olduğunu gösterir.⁴⁰⁷

Âyetteki “*Kendileriyle iyi geçin, mâkul bir tarzda onlara sâhip çık.*” ifadesi de, günaha iştirak etmeksizin İslâm’ın razı olacağı iyilik ve insanlığın gerektireceği şekilde beraberlerinde bulun gibi anlamları ihtiva eder. Bunlar, yemek, içmek, giymek gibi ihtiyaçlarını düzene koymak ve eziyet etmemek, ağır söylememek, hastalıklarını tedavi ettirmek, vefatlarında defnetmek gibi dünyaya ait yardımlarda bulunmak şeklinde tefsir edilmiştir.⁴⁰⁸

Muhataplar müşrik de olsalar uhrevî ve dünyevî hüküm farklılığının bir netîcesi olarak , onlarla iyi geçinmek hükmü sadece anne baba olmaları şartına bağlı değildir ve diğer müşrikler de aynı hükme tâbîdirler. Şu âyet bu hükme bir delildir:

⁴⁰⁵ Lokman, 31/14.

⁴⁰⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtûbî (v. 671/1273), *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, Kâhire, 1968, 8/328.

⁴⁰⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs (v. 370/981), *Ahkâmu’l-Kur’ân* (thk. thk. Muhammed es-Sadık Kamhavi), I-V, Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, Beyrut, 1985, 5/219.

⁴⁰⁸ Elmalılı, *a.g.e.*, 6/273.

وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْعُتْبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ

“Yalnız Allah’a ibadet edip O’na hiçbir şeyi şerik yapmayın. Anneye, babaya, akrabalara, Yetimlere, fakirlere, yakın komşulara, uzak komşulara, Yol arkadaşına, garip ve yolculara, Ellerinizi altındakilere (köle, cariye, hizmetçi, işçi) de Güzel muamele edin. Bilin ki Allah kendini beğenen ve övünüp duran kimseleri sevmez.”⁴⁰⁹

Bu âyetin anlamının daha iyi anlaşılması için şu hadîsin zikredilmesi yerinde olur: الجيران ثلاثة: فجار له حق واحد وهو أدن الجيران حقا، وجار له حقان، وجار له ثلاثة حقوق، فأما الذي له حق واحد فجار مشرك لا رحم له، له حق الجوار، وأما الذي له حقان فجار مسلم له حق الإسلام وحق الجوار، وأما الذي له ثلاثة حقوق فجار مسلم ذو رحم حق الإسلام وحق الجوار وحق الرحم.

*Komşu üç kısıma ayrılır. Birincisinin bir tek komşuluk hakkı vardır ki bu günahkâr ve müşrik komşudur; İkincisinin iki hakkı vardır ki bu komşuluk hakkı ve İslâmiyet hakkıdır; Üçüncüsünün ise üç hakkı vardır ve bunlar da komşuluk hakkı, yakınlık hakkı ve İslâmiyet haklarıdır.”*⁴¹⁰ komşu Hıristiyan da olsa Yahudi de olsa hadîsin onlara verdiği komşuluk hakkının yukarıda zikredilen âyette *إِحْسَانًا* “güzel muâmele” olduğu gayet açıktır.

Nûr Sûresi 22. âyetinin iniş sebebi bu konuda mâlûmatlar içermektedir. Bu sûrede Cenâb-ı Hakk ifk hâdisesine de temas ederek Hz. Âişe’yi tezkiye etmektedir. Münâfikların ortaya attığı bu iddiâ başta Hz. Peygamber’i (s.a.s.) sonra da Ashâb-ı Kirâm’ı derinden üzmüştü. Bu iftirâ şebekesine girenlerden biri de Mistah’dı. Halbuki Hz. Ebu Bekir onun bakım ve görümünü üzerine almış ve o aileye her türlü yardımını aralıksız sürdürüyordu. İftira hâdisesine onun da ismi karışınca, Hz. Ebu Bekir, bir daha asla Mistah’a yardım etmeyeceğine dâir yemin etti. Canı iyice yanmıştı, fakat derhal Allah’tan bir mesaj geldi: وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ: *“İçinizden fazilet ve imkân sahibi olanlar, akrabalara, fakirlere, Allah yolunda hicret etmiş olanlara sadaka vermeme hususunda yemin etmesinler. Affedip müsamaha göstereyin. Siz de Allah’ın sizi affedip müsamaha göstermesini arzu etmez misiniz?”*⁴¹¹ Bunun üzerine

⁴⁰⁹ Nisâ’, 4/36; bkz. İsrâ, 17/23; Lokman, 31/14.

⁴¹⁰ el-Hindî, a.g.e., IX/51, hadis no: 24891.

⁴¹¹ Nûr, 24/22.

yeminle Mistah'a bir daha yardım etmeyeceğini söyleyen Hz. Ebû Bekr, bu hitap karşısında derhal dediğinden vaz geçmiş; yemin keffâretini ödemiş ve sanki hiçbir şey olmamış gibi onu himaye etmeye devam etmiştir.⁴¹²

Bunlar, şahsa karşı yapılan en çirkin muamelelere karşı bir Mü'minin verdiği müsamaha örnekleridir. Hakikaten çok zor olan böyle bir imtihanı Hz. Ebû Bekir en muvaffak bir şekilde atlatmış ve Kur'ân'ın senâsını da alarak güzel bir örnek teşkil etmiştir. Hakkı neşir vazifesini omuzlayan insanlara onlarda nice ibretler ve dersler vardır.⁴¹³

b. Her Hâlükârda Gayrimüslimlerle Diyalogdan Yana Olmak

Kehf Sûresi'nde 32. âyet ile 43. âyet arasında olan iki kişinin hikâyesine yer verilir. Bunlardan birisine Allah Teâlâ verimli iki bahçe lütfetmiştir. Fakat bu şahıs müşriktir ve dolayısıyla da bunları kendisine Allah'ın bir lütfü olarak görmeyip “kıyametin kopacağını da sanmıyorum”⁴¹⁴ demektedir. Hikâyede ismi verilmeyen diğer şahıs ise bir Mü'mindir ve arkadaşına bir şeyler anlatabilme arzusuyla onunla diyalog içindedir.

Allah Teâlâ bu şahsın o müşrik ile olan konuşmalarına yer verirken şu ifâdeyi kullanmaktadır: ⁴¹⁵ قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ, buradan anlaşılan şey, Mü'min şahsın muhâtabı müşrik şahıs ile konuşarak anlatacağı temel tevhit ilkelerini anlatırken nasıl güzel bir diyalog içerisinde olduğudur. Burada muhataplar şayet Allah nazarında en kötü durumdaki müşrikler dahî olsa onlarla bağlantıyı koparmamak ve güzel diyalog içerisinde olmanın ehemmiyetine işâret vardır.

⁴¹² Ibn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/198; Buhârî, Şehâdât, 15; Muhammad Hasan el-Humeysî, *a.g.e.*, s. 358.

⁴¹³ Gülen, *Asrın Getirdiği Tereddütler 4*, T.Ö.V. Yayınları, İzmir, 1997, s. 160.

⁴¹⁴ Kehf, 18/36.

⁴¹⁵ Kehf, 18/37.

c. Uhrevî-Dünyevî Hüküm Farkı ve Müspet Harekete Etkisi

İslâm'da bazı hükümler ve cezâlar dünyevîdir, bazıları uhrevî ve diğer bazıları da hem dünyevî hem de uhrevîdir. Bu konunun iyi anlaşılması müspet hareketin hukûkî temellerini saptamak açısından önemlidir. Bu hüküm ayrılığına belki de en bâriz örnek anne-baba hakları ve şirk konusunda zikri geçen âyetlerde karşımıza çıkar. Görüldüğü üzere Allah Teâlâ, anne-baba müşrik kişiler dahî olsalar onlarla güzel geçinmeyi emretmektedir. Demek ki büyük günahların başını çeken şirk, İslâm'da affedilmez kabul edilen tek günah⁴¹⁶ olsa bile bu günahı irtikab eden kişiye verilecek cezâ hükmü uhrevîdir ve bu kul ile Allah arasındaki bir hesaptır. Yani karşımızda müşrik bir muhatabımız var ise onun hemen elbirliğiyle birileri tarafından cezalandırılması gibi bir vazîfe hiç kimseye verilmemiştir, bu realitenin böyle bir dünyevî hükmü yoktur. Onlarla güzel diyaloglar kurmaya da hiçbir mânî yoktur.⁴¹⁷

İslâm kendisini inkâr edenler için dünyevî bir yaptırım koymamış, onlar hakkında âhirette hüküm vermenin Allah'a âit olduğunu vurgulamıştır. O sebeple putperestler hakkında bile “Sizin dîniniz size, benim dinim de bana...”⁴¹⁸ hükmü Kur’ân’da mevcuttur. Hülâsâ Hz. Peygamber (s.a.s.) gibi Hülefâ-i Râşidîn de insanları لَّا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ “Dinde zorlama yoktur, doğru yol, sapıklıktan, hak batıldan ayrılıp belli olmuştur”⁴¹⁹ âyetine ittibâen İslâm’a girmeye zorlamadılar. Zira zorlama îman değil, olsa olsa münâfıklık doğurur.⁴²⁰ Netîcede şirk ve küfür aynı hükme tâbîdirler. Bunlar her ne kadar cinâyetlerin en büyüğü olarak kabûl edilse bile sonuçta kul ile Allah arasında kabûl edilir ve böylesi cinâyetlerin cezâsının âhirete te’hîr edildiği belirtilir.

⁴¹⁶ bkz. Nisâ’, 4/48,116.

⁴¹⁷ Meselâ bkz. Tevbe, 9/6.

⁴¹⁸ Kâfirûn, 109/6.

⁴¹⁹ Bakara, 2/256.

⁴²⁰ Yıldırım, “Hangi Hoşgörü?”, *Yeni Ümit*, Sayı: 77, s.7.

d. Mürtetlere Verilen Cezanın Hoşgörü Kültürüne Zıt Olmaması

Mürtet, daha önce inandığı bütün mukaddesâtı inkâr edip dîninden dönen insandır. Kur'ân onların durumunu şöyle açıklar: إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمَلَىٰ لَهُمْ “Kendilerine doğru yol iyice belli olduktan sonra, gerisin geri dinden çıkanlara muhakkak ki şeytan önce fit vermiş; onları uzun emellere, umutlara düşürmüştür.”⁴²¹ Daha evvel de bahsedildiği gibi, İslâm'da bazı hüküm ve cezâlar sadece uhrevî olabilir. Bazı hükümlerin ise İslâm hukûkunda ele alınmasına rağmen dînî olmayıp siyâsî ve idârî oldukları da söylenebilir. Mürtetleri anlatan âyetin hemen devamında gelen فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّيْتُهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ “Haydi dünyada birtakım hile ve dolaplar çeviriyorlar, peki melekler, onların yüzlerine, sırtlarına vura vura canlarını aldıkları zaman halleri ne olacak?”⁴²² âyetinden de görüleceği gibi, Kur'ân'da irtidattan bahseden âyetlerin hepsi de uhrevî bir cezâdan bahsetmektedir.⁴²³ Mürtetlerin derhal öldürülmeleri gerektiğini ifâde eden hadislerin⁴²⁴ doğru anlaşılabilmesi için ise bunların siyâsî yönü olan kararlar olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

Bunun yanında mürtedin dünyada da İslâm Hükûmeti tarafından cezalandırılması gerektiğini gösteren hadîsler de vardır: Abdullâh b. Mes'ûd'dan gelen bir rivâyete göre, Nebî (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah'tan başka ibâdete lâyük İlah bulunmadığına ve benim de Allah'ın muhakkak bir Peygamberi olduğuma şehâdet eden Müslüman kişinin kanı helâl olmaz (ve kısâs olunmaz). Ancak (şu) üç (huy) dan birisiyle helâl olur: 1) Maktûlün hayâtı mukabilinde katil, 2) Zinâ eden seyyib, 3) İslâm câmiâsını bırakıp dîninden ayrılan mürtet (kısas olunur)” Oysa ki meselâ Hanefî metodolojisinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in barış anlaşmaları ve savaşları gibi bazı hususlar devlet başkanlığı vasfına bağlanmaktadır. Buna göre irtidat cezâsının dînden ziyâde, siyâset düzenini ilgilendirdiğine hükmedilebilir. Çünkü mürtet bir bakıma Müslümanlara ihanet etmiştir. Bir kere ihanet eden, her zaman ihanet edebilir. Onun için de bazılarının göre mürtetin hayat hakkı yoktur.

⁴²¹ Muhammed, 47/25.

⁴²² Muhammed, 47/27; bkz. Enfâl, 8/50; En'âm, 6/93; Nisâ', 4/97; Mü'min, 40/46.

⁴²³ Bkz. Bakara, 2/217; Âl-i İmrân, 3/86-90; Nisâ, 4/137.

⁴²⁴ Buhârî, Cihat, 149, İ'tisâm, 28, İstitâbe, 2; Ebû Dâvûd, Hudûd, 1; Ahmed b. Hanbel, 1/2, 7, 282, 5/231.

Ancak fıkıh âlimlerinin sistematize ettiği şekle göre, mürtet hangi meseleden dolayı irtidat ettiyse, evvelâ ona o mesele en ince teferruatına kadar anlatılıp izah edilecektir. Belli bir süre takibe alınarak, takıldığı hususlarda iknaya çalışılacaktır. Bütün bunların fayda vermediği şayet kesinlik kazanır da artık o insanın İslâm bünyesinde büyük bir problem olduğu, insanların arasında bir fitne ve kaos sebebi olduğu ortaya çıkınca da kendisine ona göre muamele yapılacaktır.⁴²⁵

Bu kabil dinin caydırıcı bazı hükümleri, hiçbir zaman dinde zorlama değildir ve sayılmamalıdır da. Bu gibi hükümler, serbest iradeleriyle dine girenlere aittir ki, onlar da zaten bu hükümleri kabul etmekle İslâm'a girmişlerdir. İrtidâdın cezâsı ise tamamen daha önce yapılmış bir akde muhâlefetin cezasıdır. Ve tamamen sistemin muhafazasıyla alâkalıdır. Devlet, belli bir sistemle idare edilir. Her ferдин hevesi esas alınacak olursa devlet idaresinden söz etmek mümkün olmaz. O'nun içindir ki bütün Müslümanların hukukunu muhafaza bakımından, İslâm, mürtede hayat hakkı tanımamıştır.

Halid b. Velid (r.a)'in başından geçen bir hâdise karşısında Allah Rasûlü'nün (s.a.s) hâlet-i ruhiyesini analiz için şu rivâyete bakmak gerekir: Hz. Halid, dinin irtidat mevzuundaki prensiplerini değerlendirmede acele davranıp bir infazda bulunur. Bu haber Allah Rasûlü 'ne (s.a.s) ulaşınca çok üzülür ve ellerini kaldırarak: اللهم إني أبرأ إليك مما صنع خالد “Allah'ım Halid'in yaptığından sana sığınırım.” diyerek Cenâb-ı Hakk'a ilticâda bulunur.⁴²⁶

Fazlu'r Rahman ise mürtetlerin İslâm Hukûkuna göre durumlarını biraz farklı bir yaklaşımla ele alır ve şu bilgilere yer verir: Hz. Muhammed (s.a.s.)'in 632'de ahirete intikâlinden neredeyse hemen sonra, evvelce İslâm'ı kabul edip İslâm yönetimi altına girmiş olan bazı Arap kabîleleri eski egemenliklerine geri döndüler. İlk halîfe veya Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ilk halefi Hz. Ebû Bekir bunlarla savaşarak tekrar Medîne'deki merkezî yönetimi tanımaya mecbur etti. Bu olay son derece dikkate değerdir; zira İslâm'daki irtidat hukûku ile sonuçlanan karmaşayı aydınlatmaktadır. Bu olay için tarihçiler “ridde” terimin kullanmışlardır ki, bu da irtidat/din değiştirme demektir. Aslına bakarsanız, eski kabîle idârelerine geri dönüş

⁴²⁵ Buhârî, Diyat, 6; Müslim, Kasâme, 25; Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî (v. 483/1090), *el-Mebsut*, I-XV, Matbaatü's-Saade, Kahire,1324-1331, 10/98; Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî Kâsânî (v. 587 h.), *Bedâiü's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, I-X, Beyrut, 1986, 7/134.

⁴²⁶ Buhârî, Mağazi, 58; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebevi*, 4/72.

sözlere bağlı kalınmasını şart koşmuş, Müslümanları, din farkı gözetmeksizin insanlara iyi davranmaya çağırılmış ve onlara zarar verilmemesi gerektiğini “*Bir Müslümana veya zimmîye bile bile zarar veren kişi mel’ûndur.*”⁴²⁹ buyurarak ifâde etmiştir.⁴³⁰

Davetin meşruiyetine rağmen, İslâm’ı kabul etme konusunda zorlama gayri-meşrû sayılmıştır. Bu sebeptir ki 14 asırdır İslâm ülkesinin vatandaşı kabul edilen zimmîlere, müste’min denilen yabancılara meşrû dâirede din, vicdan ve fikir hürriyeti tanınmıştır. İslâm’ın söz konusu kâidelerinin tabî bir sonucu olarak gerek İslâm Hukûku literatüründe gerekse İslâm ülkelerinin hukuk sistemlerinde gayrimüslimlerin hukûku önemli bir yer işgâl etmiştir.⁴³¹

Kur’ân’da insanları İslâm’a dâvet etmenin genel prensibi اِدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ “*Sen insanları Allah yoluna hikmetle, güzel ve makul öğütlerle dâvet et.*”⁴³² âyeti ile özetlenmektedir. Buradaki davet prensibi ve üslûbu gereğince tarihin hiçbir devrinde İslâm’a davet edilen gayrimüslimler İslâm dînine girmeleri için zorlanmamışlardır. Zimmî denilen gayrimüslimlerin Müslüman devletlerde tamamen İslâm hâkimiyeti altında yaşamalarına rağmen kendi öz kimliklerini, dillerini ve dinlerini günümüze kadar bütün İslâm tarihi boyunca koruyabilmiş olmalarının temel sebebi İslâm hukûkunda gayet hassas bir konu olan ve hoşgörü prensipleri mecmuası görüntüsündeki “*zimmî hukûkunun*” mevcûdîyetidir.

e.1. Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Hakları

İslâm topraklarında yaşayan gayrimüslimler İslâm hukûkündaki hükümleri îtibâriyle geniş yer kaplar. Bu, alışveriş, evlilik ve vatandaşlık sözleşmesi gibi pek çok konuyu içerir. Meselâ onlarla yapılan ticârî akitler bozulabilir, ebediyet şart olmakla birlikte evlilik akdi de bozulabilir fakat gayrimüslimlerin vatandaşlık sözleşmeleri Müslümanlar tarafından hiçbir zaman bozulamaz. Çünkü İslâm hukukunda vatandaşlık sözleşmesi, dînî ve hukûkî bir güvenceyi gerekli kılar,

⁴²⁹ Buhârî, Cizye, 29.

⁴³⁰ Şengül, *Yeni Ümit*, sayı: 47, s. 24.

⁴³¹ Şengül, *a.g.m.*, s. 24.

⁴³² Nahl, 16/125.

Müslüman olmaya eşdeğer hukûkî bir statüyü ifade eder.⁴³³ Ayrıca şu da kayda değer bir meseledir ki İslâm hukûkunda vatandaşlık sözleşmesinin en önemli özelliği hukûkî bir nitelik arz etmesidir. Diğer bir ifadeyle, devlet başkanı bile aksi bir uygulamada bulunamaz, vatandaşlık sözleşmesini feshedemez.⁴³⁴

e.2. Gayrimüslim Vatandaşların İç ve Dış Güvenlikleri

Gayrimüslimlerin vatandaşlık sözleşmesinin gereği olarak hâricî ve dâhilî can, nâmus ve mal güvenliklerini sağlamak Müslümanların garantörlüğündedir. Peygamberimiz (s.a.s.) bu garantörlüğü, “*Onlar Allah’ın ve Rasûlünün zimmetindedir.*”⁴³⁵ ifâdesiyle tanımlamaktadır. “*Kanları kanlarımız, malları da mallarımız gibidir.*”⁴³⁶ hadisi, İslâm hukûkündaki genel bir prensibi göstermektedir. Cizyeyi bu amaçla verdikleri belirtilir. Bu da hem hâricî hem de dâhilî güvenliklerini kapsamaktadır. Hz. Ömer (r.a.) de zimmet akdinin, onlar uğruna savaşmayı bile gerekli kıldığını belirtir.⁴³⁷

İslâm cezâ hukûkuna göre, Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar eşit hükümlere tâbidir. Bir Müslüman’ın bir zimmîyi öldürmesi durumunda Ebû Hanîfe’ye göre kısas hükümleri uygulanır.⁴³⁸

Kur’ân’da “Mü’min” ve “Müslim” iki ayrı terimdir. Anlamları birbirlerine çok yakın da olsa biraz farklıdır. *قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ*⁴³⁹ âyetinde buna işâret vardır. Bu âyete şu mânâ verilebilir: “*Bedevîler dediler ki: Biz Mü’min olduk. De ki: Siz henüz Mü’min olmadunuz, siz deyiniz ki: ‘biz Müslim olduk’, çünkü îmân henüz gönüllerinize tam yerleşmedi.*” Buradan şu sonuç çıkmaktadır: “Müslim”, daha İslâm dâiresine yeni girmiş kişi olup dînin erkânını henüz teorik olarak tamamen öğrenememiş, anlayamamış ve dolayısıyla da İslâmî değerleri henüz pratiğe geçirememiş kimseye denir iken Mü’min ise hem teorik

⁴³³ Ahmet Güneş, *Hoşgörünün Hukûkî Temeli*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s. 87.

⁴³⁴ Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes’ud b. Ahmed el-Hanefî Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâi’ fi tertîbi’s-şerâi’*, I-X, Beyrut 1986, 7/109.

⁴³⁵ Tirmîzî, Siyer, 48.

⁴³⁶ Buhârî, İman, 17.

⁴³⁷ Bkz. Buhârî, Cihad ve Siyer, 174.

⁴³⁸ Abdulkerim Ünalın, *İslâm Cezâ Hukûkunda Kısas ve Kısas Felsefesi*, Diyarbakır 1999, s. 177.

⁴³⁹ Hucurât, 49/14

olarak hem de pratik olarak İslâm'ı iyice hazmetmiş ve mertebe kat ederek îmân-ı kâmil sahibi olmuş kimsedir. Aşağıdaki hadîs-i şerîf de bu târif dikkate alınarak değerlendirilmelidir:

“*Müslim*, الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَ يَدِهِ، وَ الْمُؤْمِنُ مَنْ سَلِمَ النَّاسُ عَلَى دِمَائِهِمْ وَ أَمْوَالِهِمْ

elinden ve dilinden (diğer) Müslimlerin selâmette oldukları kişidir. Mü'min ise bütün insanların canları ve malları husûsunda kendisinden çekinmeyip güven ve emniyet içinde oldukları kimsedir”⁴⁴⁰ Görüldüğü üzere Hz. Peygamber (s.a.s.), insanlığa can ve mal güvenliği gibi evrensel değerlerde güven telkin eden, dünyada barışın simgesi olabilen kişilerin kâmil Müslümanlar olduklarını ifâde etmektedir. Hadîsin ilk bölümünde “Müslim”in tâbiri yapılmış ve onun diğer Müslümanlarla ilişkileri nazara verilmiştir; ikinci bölümünde ise “Mü'min” tâbiri yapılmış ve “النَّاسُ” kelimesi kullanılarak muhâtabın ne ırk ne de din farkı gözetilmeksizin bütün insanlık olduğuna dikkat çekilmiştir. Demek ki Efendimiz'in (s.a.s.) beyanı içinde bütün insanlığın nazar-ı dikkate alınarak onlarla müspet ilişkiler içinde olmak kâmil Mü'min olmanın bir gereğidir.

e.3. Gayrimüslim Vatandaşların Dînî Hakları

Gayrimüslimlere dînî inanç ve esaslarını kendi çocuklarına öğretme ve onları kendi inançları istikametinde eğitime imkânının sağlanması da onlara tanınan din ve vicdan özgürlüğünün kapsamında değerlendirilebilir.⁴⁴¹ Bilindiği üzere daha İslâm site devletinin teşekkül etmeye başladığı dönemde bile Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Yahudilerle ciddî münâsebetleri olmuştur. Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) Yahudilerin hem dînî hem de eğitim merkezleri olan Beytü'l-Midrâs'ın faaliyetlerine müsaade etmesi, Medîne Vesîkasında onlara verilen haklar ve dinde zorlamanın olmadığını bildiren âyetin nüzûl sebebinin hatırlanması bu konu ile alâkası îtibâriyle önemlidir:

⁴⁴⁰ Nesâî, İmân, 8; Tirmîzî, İmân, 12.

⁴⁴¹ Ali Bardakoğlu, “İslam Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul, 2000, s. 48.

Medîne’li Ensâr İslâm’a girmeden önce çocuklarını çeşitli maksatlarla Yahudi âilelerine verirlerdi. Bu çocuklardan içinde yetiştikleri ortam îtibârî ile Yahudiliği benimseyenler olmuştu ve bunların âileleri de İslâm’la tanıştıktan sonra zor kullanarak bu çocukları İslâm’a döndürmeye çalıştılar. Bunun üzerine Bakara Sûresi’ nin 256. âyeti nâzil oldu: *لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ* “*Dinde zorlama yoktur. Doğru yol, sapıklıktan, hak batıldan ayrılıp belli olmuştur.*”⁴⁴²

İbn Kesîr (v. 774 h.) de tefsirinde Taberî’nin (v. 310/922) bu rivâyetini nakleder ve bunun hâricinde Süddî’den gelen şu rivâyeti de kaydeder: Bu âyet Ensâr’dan Husaynî adıyla bilinen bir zât hakkında nâzil olmuştur. Onun iki oğlu Sûriye’den gelen ve zeytinyağı ticâreti ile meşgûl olan Hıristiyan tüccarların vesîlesiyle Hıristiyan olmuşlardı. Bu iki çocuk daha sonra bu tüccarlar ile Sûriye’ye gitmeye niyet ettiklerinde babaları onları İslâm’a zorlamak istemiş ve bunun için de gelip Hz. Peygamber’den (s.a.s.) izin istemiştir. Bunun üzerine de bu âyet nâzil olmuştur.⁴⁴³

f. Gayrimüslimlerle Müslümanca Muhatap Olma Tarzı

İslâm eğitiminin kazandırdığı tartışma gücü, bâtil karşısında hakkı müdâfaa için kullanılmalı ve hiç bir zaman karşıdakini susturma hedefi güdülmemelidir. Sadece gerçeklerin muhâtaplara açıklanması hedef alınmalıdır. Bu önemli prensip, anlatılan şeylerin muhâtaplarda ma’kes bulabilmesi için çok önemlidir.

Her insan hayatın her sahasında, farklılıklara açık olmayan ve hoşgörüsüz pek çok kişi ile muhatap olabilmektedir. Bu gibi durumlarda Kur’ân, sağduyu timsâli olması gereken Müslümanlara şu dersi veriyor: *وَعِبَادُ الرَّحْمَانِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا* “*Rahman’ın has kulları o kimselerdir ki onlar yerde tevazu ile yürürler. Câhillere kendilerine laf atarsa ‘Selamtle!’ derler*”⁴⁴⁴ Şuurlu Müslümanlar öyle kimselerdir ki evvelâ gidişleri, Arz üzerinde yürüyüşleri ve hareket tarzları vs.

⁴⁴² bkz. Taberî (v. 310/922), *Câmiü’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (thk. Mahmud Muhammed Şakir-Ahmed Muhammed Şakir), I-XXX, Mısır, ts. 5/407.

⁴⁴³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/ 445.

⁴⁴⁴ Furkan, 25/63.

gayet mülâyimânedir. Onların yürüyüşlerindeki vakar, gördükleri bu tür ilkel tavırlar karşısında hiç bozulmaz. Muhatapların seviyesine hiç inmezler ve “Selâmetle kardeş” diyerek uygun bir dille vaziyeti geçiştirmesini kolayca becerebilirler. Bu sûretle muhâtaplardan hâsıl olabilecek ciddî anlamda rahatsız edici davranışlardan veya zarar verici saldırılardan korunmuş olurlar.⁴⁴⁵

Bu konudan bahseden bir başka âyette de gerçek Mü'min târifi yapılır: وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا *“Boş söz ve işlere rastladıklarında vakarla oradan geçip giderler.”*⁴⁴⁶

Buradaki mânâ şudur: O ideal Mü'minler boş, lüzumsuz ve insanları rencide edici sözleri hiç kullanmazlar, fakat şâyet hiç beklenmedik bir anda böyle şeylere muhatap olurlarsa da, Müslümanca duruşlarını hiç değiştirmeden, vakar ile onurlu bir şekilde (oradan) geçer giderler. Bunun tefsiri, Kasas Sûresi'ndeki وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ *“Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve 'Bizim işlerimiz bize sizin işleriniz size. Size selam olsun. Biz kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz' derler (diye düşünürler)”*⁴⁴⁷ âyetidir.

g. Hudeybiye’de Müspet Hareket ve “Feth-i Mübîn”

Peygamber (s.a.s.) Efendimiz, muhataplarıyla hoşgörü ilkesi doğrultusunda iletişim kurmaya çalışırken, özellikle Mekke döneminde kendine ve arkadaşlarına düşmanlık yapan, işkence edip şiddet uygulayanlara aynı yolla karşı çıkmamış, onlardan intikam alma yoluna gitmemiştir. Sabır ve hicret, bu dönemin en belirgin özelliğidir.

Medîne döneminde ise düşman tarafının saldırıları savaş haline dönüşmüş *“kendileri ile savaşılan Mü'minlere savaşma izni verildi, çünkü onlara zulmedilmiştir.”*⁴⁴⁸ âyeti inince de Müslümanlar savaşa savaşa karşılık vermişlerdir. Ancak bu savaşma, barış ortamının bozulması hâlinde düşman saldırısına, yâni

⁴⁴⁵ İbn Âdil ed-Dimaşkî, *a.g.e.*, 14/564.

⁴⁴⁶ Furkan, 25/72.

⁴⁴⁷ Kasas, 28/55.

⁴⁴⁸ Hac, 22/39.

zarûrete binâen ve zarûret miktarınca söz konusu olmuştur.⁴⁴⁹ netîcede Medîne’de şiddete maruz kalan Müslümanlar pek çok yerde özellikle Mekke’li müşriklerle savaşmak zorunda kalmış olsalar da hicretin daha altıncı senesinde on senelik barış teklifine verilen değere binâen, şartları çok ağır da olsa Mekkelilerle târihî Hudeybiye antlaşması yapmışlardır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) hicretin altıncı yılında bir gün rüyâsında Kâbe-i Muazzama’ya girdiğini görür ve daha sonra umre ziyâreti için Ashâb-ı Kirâm ile yola çıkmaya karar verir. لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا *“Allah, elçisinin rüyasını elbette doğru çıkaracaktır. İnşallah siz kiminiz başını tıraş ettirmiş, kiminiz saçlarını kısaltmış olarak, Mescid-i Haram’a korkmaksızın tam bir güvenlik içinde gireceksiniz. Ama Allah sizin bilemediğiniz şeyleri bildiğinden ondan önce, yakın bir zafer nasip etti.”*⁴⁵⁰ âyetinde bahsi geçen rüyânın hemen arkasında bahşedilen fetih bir görüşe göre Hayber’in fethi, diğer bir görüşe göre ise Hudeybiye Sulhu’dur.⁴⁵¹

Ancak Hz. Muhammed (s.a.s.), Mekke’ye yaklaştığında engellenmiştir. Misillemede bulunmayı düşünmeyen Hz. Peygamber (s.a.s.), umre yapılmazsa da en azından bir barış anlaşması yapılmasını arzu etmiştir. Diplomatik yönden bunu temine çalışan Hz. Peygamber (s.a.s.), Kureyş adına gelen elçilerden bazılarıyla görüşmüş, onlara amacının barış olduğunu bildirmiş ve bu amacı Allah’ın inâyetiyle gerçekleştirmiştir.⁴⁵²

Hudeybiye Sulhu yapıldı ama o yıl Medine’ye girmeyip, müteakip sene bazı kısıtlayıcı şartlarla Kâbe’nin tavaf edilmesine izin verilmesi umre için gelen Müslümanlara çok zor gelmişti. Zira hatırlanmalı ki Müslümanlar zorla çıkarıldıkları bu doğup büyüdükleri memleketlerine vatan ve sıla hasretiyle yanıp kavrulmaktaydılar. Aynı zamanda uzun bir çöl yolculuğundan sonra artık Mekke ufukta görülmüştü fakat onlar ise Mekke’den 3 mil kadar uzaklıkta Hudeybiye mevkiinde ikâmet etmek durumunda kalmışlar ve sonrasında da ana beldelerine

⁴⁴⁹ Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke kavramı*, İstanbul, 1984, s. 41.

⁴⁵⁰ Fetih, 48/27.

⁴⁵¹ Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasanî (v.105/ 723 h.), *Tefsîru’l-Dahhâk* (thk. Muhammed Şükri Ahmed ez-Zâviyetî), I-II, Birinci baskı, Dârü’s-Selâm, 1999, 2/770; İmam Ebü’l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman bin Ali bin Muhammed el-Cevzî el-Kuraşî el-Bağdâdî (v. 597/1201), *Zâdü’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr*, I-IX, el-Mektebü’l-İslâmî, üçüncü baskı, 1984, 7/444.

⁴⁵² M. Ali Kâpar, *Hz. Muhammed (s.a.s.)’in müşriklerle Münasebetleri*, Esra Yayınları, Konya, 1993, s.216.

girmekten men edilmişlerdi. Hele Müslümanların arasından Mekkelilere sığınacak olursa Mekkelilerin iade etmek zorunda olmamalarına karşın, Mekkelilerden birileri Müslümanlara sığınacak olursa bu mültecilerin geri iade edilme şartı anlaşmayı Müslümanların nazarında epey haysiyet kırıcı ve kabul edilemez kılmıştı.

Mekke’li delegeler sudan bahaneler üreterek anlaşma zeminini epey bozmuşlardır. Ağır şartlar ileri sürerek yaptıkları itirazları karşısında Hz. Peygamber (s.a.s.) hep sabırlı davranmıştır. Fakat barış sürecinin getirisinin götürüsüne olan fâikiyetinden dolayı yine de her şeye rağmen anlaşmayı imzalamıştır. Hazreti Muhammed (s.a.s.), bu barış süreci işlerken tebliğin önemli bir şartı olan müspet bir ortam hazırlama maksadıyla karşı tarafın bütün tekliflerine ya da îtirazlarına çok olumlu bir şekilde yaklaştı. Meselâ gelen îtirazlardan sonra “Rasûlüllah” ibâresinin yerine “Muhammed b. Abdullah” ibâresini yazıp anlaşmaya mührünü vurmakta dahî hiç tereddüt göstermedi.

Böylesine itiraz ve hayal kırıklıklarıyla karşılanan bu sulh, öylesine güzel gelişmelere zemin hazırlamıştır ki, bu sulhun gerçek bir fetih olduğu ve hatta “İslâm’da Hudeybiye fethinden daha büyük bir fetih olmadığı ittifakla kabul edilmiştir.⁴⁵³ Vâkidî (v. 207 h.) şöyle der: “Harb insanlar arasında bir perde olmuş, karşılıklı konuşmalara mâni olmuştu. Karşılaşılan her yerde kavga yapılıyordu. Hudeybiye Sulhu gerçekleşince, savaş bitti ve insanlar birbirlerine güvenmeye başladılar. Birazcık anlayışı olan bir kimseye İslâm anlatılınca hemen Müslüman oluyordu. Öyle ki bu sulh sırasında savaşın ve şirkin devam ettiricileri durumunda olan müşrik liderler İslâm’a girdiler.”⁴⁵⁴

Hz. Peygamber (s.a.s.) insanların gönüllerini kazanma yolunun silah zoruyla ve askerî tedbirlerle değil; aksine İslâm’ın hedeflediği barış ortamında ve gönüllerin fethiyle elde edilebileceğini bildiği için, hoş olmasa da sabır ve metânetle Mekkelilerin şartlarını kabul etmişti. Kur’ân’da “*Apaçık bir fetih*”⁴⁵⁵ olarak takdim edilen bu antlaşma Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından kılıç yerine kalemle, sözle varılan en önemli bir fetih olarak arkadaşlarına müjdelenmiştir.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Vâkidî, *el-Meğâzî*, 2/609.

⁴⁵⁴ Vâkidî, *a.g.e.*, s. 624.

⁴⁵⁵ Fetih, 48/1.

⁴⁵⁶ Sadık Eraslan, “*Hz. Peygamber (s.a.s.)’in askerî faaliyetleri üzerine bazı düşünceler*”, *DİD*, Özel Sayı, DİB Yayınları, Ankara, 2000, s. 457.

Bu dönemdeki müspet hareketin kazanımlarından kısa bir kesit sunabilmek için sadece iki kişinin ismini vermek kâfi gelecektir. Bunlardan birincisi: Amr b. Âs'tır ki istikbalde Mısır'ın fâtihi olacaktır. İkincisi ise Sûriye'nin ve İran'ın müstakbel fâtihi olan Seyfullah lâkâbına sâhip olan Hâlid b. Velîd'dir. (Radıyallahu Anhüma) Hudeybiye barış süreci başladıktan çok kısa bir süre sonra oluşan huzur ve barış ortamında, insanların birbirini rahatlıkla görüp tanıyabilmeleri netîcesinde o zamana kadar Müslüman olmuş insanlardan daha fazlası İslâm'la şereflenmişlerdir.⁴⁵⁷ Hz. Peygamber (s.a.s.) ile doğrudan bir anlaşmazlığı bulunmayan diğer Arap kabîleleri de Müslümanlarla rahat görüşüp İslâmiyet hakkında bilgi edindiler ve onların giderek artan güç ve nüfûzları karşısında İslâm'a girdiler.⁴⁵⁸

Hudeybiye antlaşması, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) İslâm'a çağrı misyonuyla görevlendirildiği ilk yıllardan beri özlediği iletişim atmosferi için oldukça elverişli bir ortam oluşturdu. Ancak bu safhaya yukarıda da işaret edildiği gibi kolay gelinmemiştir.⁴⁵⁹ Bütün zorluklara ve ilk etapta kabul edilemez gibi görülen bütün tekliflere müspet bir yaklaşım sergilemek sûretiyle imzalanan bu antlaşma vesîlesi ile birbirinin kanlı düşmanı olan iki taraf uzlaşma ve diyalog zemini elde etmiş oldular ki, sonuçta bu, Hz. Peygamber (s.a.s.) için misyonunu gerçekleştirmesi adına çok şey ifade etmekte idi.⁴⁶⁰

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Hudeybiye günü söylediği şu söz İslâm'ın ne derece hoşgörü, müsâmaha ve barışa önem veren bir din olduğunu perçinlemektedir: *“Allah'a yemin olsun ki, Kureyş kabîlesi beni; akrabaların gözetildiği, şeref ve namus gibi değerlerin korunduğu bir teklife ne zaman çağırılmışlarsa o teklifi kabul etmişimdir.”* Zîra o, yeryüzünde mekârim-i ahlâkı tamamlasın, âlemlere rahmet, insanlığa en güzel ve en ideal bir model olsun diye en son gönderilen yüce bir peygamberdir.⁴⁶¹

⁴⁵⁷ Vâkidî, *el-Meğâzî*, 2/607–610.

⁴⁵⁸ Muhammed Hamîdullah, “Hudeybiye Antlaşması”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, 18/299.

⁴⁵⁹ Macit, *a.g.e.*, s. 96.

⁴⁶⁰ Macit, *a.g.e.*, s.105.

⁴⁶¹ Şengül, *a.g.m.*, s. 29.

h. İslâm Medeniyeti - Batı Medeniyeti İşbirliği ve Avrupa'da Rönesans

“İslâm kültür ve medeniyetini hedef almadığı sürece, Batı ile doğru ve güzelliklerde iş birliği yapabiliriz. Batı'ya bu açıdan bakmalıyız. Çünkü batıda insanımızın yararlanacağı bazı alanlar bulunmaktadır. Meselâ kalkınmamıza katkıda bulunacak bazı kaynakları Batı'dan alabiliriz. Batı'daki fikir akımlarını ve Batı insanını tanıyarak, Batı'nın bilim fırsatlarından yararlanabiliriz.”⁴⁶² Bu, günümüz îtibârî ile bizim kazanabileceğimiz ile alâkalı bir işbirliğidir. İslâm'ın böyle bir işbirliğine açıklığının şâhidi târihtir. Zira bugün pekçok târihçinin belirttiği gibi Batı, bugün sahip olduğu medeniyeti İslâm'ın Endülüs yoluyla Batı'nın ufkunda tulu' etmesine borçludur.

Endülüs yoluyla Garbın İslâm medeniyetinden istifâdesi çok mühim olmuştur. 771 yılında, Kuzey Afrika Müslüman kuvvetlerinin kumandanı Tarık b. Ziyad, Musa bin Nasr'ın emriyle ve Berberîlerden müteşekkil ordusu ile bu yarım adayı zapt etti. Birkaç ay içinde hâkimiyetlerini tamamlayan Müslümanlar, sekiz asır hükümran oldular. İşte bu devre içinde İslâm kültürü Avrupa'nın bu memleketinde kat'î bir üstünlük elde etti.⁴⁶³

İspanya'da, Avrupa'nın ortasındaki İslâm kültürünün izlerini silmek mümkün değildir. İslâm'ın Müslüman-gayrimüslim ilişkileri konusuna verdiği ehemmiyet konusundaki târihin şehâdetini uzun bir makalede anlatmak mümkündür. İslâm târihindeki büyük İslâm âlimleri ve onların keşiflerinin tek tek ele alınması, onların Avrupa'da asırlarca ders kitabı olarak okutulan eserleri vasıtasıyla Avrupa'ya etkileri uzun bir araştırma konusudur. Râzî'nin (v. 606 h.), İbn Sînâ'nın (v. 1037 m.) keşifleri, Astronomi sahasında söz sâhibi Harezmi ve Uluğ bey bunlardan sadece birkaçıdır. Bu tez çalışmasının konusu îtibârî ile onlar hakkında detaylara inmek lüzumlu görülmemiştir.

Doğu ile Batı'nın ilk yakın teması olan haçlı seferleri Batı'nın ufkunu ve idrâkini açtı. Bir buçuk asırdan fazla süren sekiz haçlı seferi Garb'ın Şark'ı tanıyıp anlaması netîcesini verdi. “Rönesansı İslâmiyete borçluyuz” diyen R.V.C. Bodley'in de ikrârıyla İslâm medeniyetinin Avrupa'ya Rönesans'ı getirdiği ve netîce îtibârîyle

⁴⁶² Muhammed Umara [Ammara], *a.g.e.*, s. 55.

⁴⁶³ Ahmet Gürkan, *a.g.e.*, s. 221.

de Batı medeniyetinin bugünkü seviyesine ulaşmasında mühim rol oynadığı târihsel bir realitedir.⁴⁶⁴ Batı'lılar yel değirmenlerini bu sâyede öğrendiler. Kanallarla ziraat yapıldığını bu seferlerde gördüler. Oyuklu ok, trampet, silahlık, top barutu gibi askerî şeyleri de bu sâyede elde ettiler. Otomatik saatten ipekli kumaşa kadar her şeye karşı Garb'ın gözü kamaşıyordu.⁴⁶⁵ Araplar, Semerkant istilâlarında Türklerin kâğıt fabrikalarını gördüler. Abbâsîler zamanında muhtelif beldelerde, Türk sistemi fabrikalar açıldı. Avrupalılar kağıdı Şam'da gördükleri için onun adına "Karta Damasana" dediler.⁴⁶⁶

Kültürler ve medeniyetler arasındaki bu işbirliğine İslâm'ın kapısı hep açık olagelmıştır ve öyle de olmalıdır. Ne var ki *وَتَلَكُ الْآيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ* "Zafer günlerini insanlar arasında nöbetleşe döndürür dururuz."⁴⁶⁷ âyetinin sırrıyla bu işbirliğinde dün veren el olmak varken Müslümanlar bugün ise alan el durumunda kalmıştır. Bu ise, İslâm'ın böyle bir işbirliğine bakış açısını değiştirecek bir etki değildir.

3. Olumlu Yaklaşımın Meyvelerine Güncel Örnekler

Târih boyunca gerçekleşmiş ve günümüzde de meydana gelmekte olan insanlar arasındaki çatışmaların ve kargaşaların altında iki önemli sebebin yattığı görülmektedir: *Birincisi ve en önemlisi*, aradaki farklılıkların ön plana çıkarılması ve *ikincisi* de benzerliklerin göz ardı edilip unutulmasıdır.

Bu ihmallerin getirdiği olumsuz etkiler günümüzde yavaş yavaş tedâvî edilmeye başlanmıştır. Ne var ki asırların tortusunu birkaç yılda temizlemek mümkün değildir. Bununla beraber sadece Kültürlerarası Diyalog Platformu tarafından 13–16 Mayıs 2004 tarihlerinde Mardin ve İstanbul'da düzenlenen "Hz. İbrahim'in Aydınlığında Dinler ve Barış" başlıklı uluslararası toplantıdan bile öğrendiğimiz birçok müşahhas gelişme olmuştur.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ Ahmet Gürkan, *a.g.e.*, s.1.

⁴⁶⁵ Ahmet Gürkan, *a.g.e.*, s.220.

⁴⁶⁶ Corci b. Habib Zeydan, *İslam medeniyeti tarihi* (trc. Zeki Megamiz), I-IV, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1974, 1/236.

⁴⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/140.

⁴⁶⁸ Yıldırım, "Diyaloğun Dikenli Yolları", *Polemik Değil Diyalog*, s. 89.

Çalışmanın bu bölümünde, dünyada müspet hareketi kendilerine hizmet prensibi edinen insanların gayretlerine binâen Allah'ın bu insanlara nasip ettiği bazı güzelliklere küçük numûnelerle de olsa değinilmiştir.

Bir Anglikan Papazı, Sırp'ların yıktığı Saraybosna'daki Ferhat Paşa Camii'ni orijinal mimari tarzı ile yeniden inşa etme yükünün altına girmiştir. Bundan da önemlisi, bu işi nasıl bir bilinçle yaptığını ortaya koyan şu sözüdür: “Bosnalılar kendi imkânlarıyla bu camii yeniden inşa edebilirler. Fakat asıl matlup olan, bütün Avrupa ülkelerinden katılım sağlanmasıyla, İslâm'ın Avrupa'dan sökülüp atılmayacağını sembolize eden toplu ve güçlü bir cevap vermektir.”⁴⁶⁹

Vatikan Dinlerarası Diyalog Sekreteri Thomas Michel'in aşağıda zikredilen tespitlerinin ehemmiyeti, kendisinin Hıristiyan dünyasında önemli makam sahibi bir zât olmasından dolayı daha bir farklılık arz eder: “Ben Müslüman-Hıristiyan diyaloglarına 30 yıl boyunca karşı çıkmış birisiyim. Fakat yetişkin ömrümü daha ziyâde Müslüman ülkelerde geçirdim. Endonezya'da Hıristiyan ilahiyatı okuttum İlahiyat Fakültesi'nde; Lübnan'da, Sûriye'de buldum. Çalışmalar yaptım ve Türkiye'de de Hıristiyan teolojisine dair tanıtım dersi verdim İlahiyat Fakültesi'nde. Ankara, İzmir ve Konya Üniversitelerinde de ders verdim. Vatikan İslâm departmanı başkanı olarak işimden dolayı sık sık Müslümanlar ve Müslüman örgütlerle bir araya geldim. Kuzey Afrika, Orta Doğu, Asya ve Avrupa'da çeşitli ülkelerde temaslarım oldu. Müslümanlarla birlikte çalışarak geçirdiğim bu tecrübeler benim medeniyetler arasında diyalog düşüncemi derinden değiştirdi. Bugün artık eminim ki, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında diyalog sadece ihtimal olarak var değil, böyle bir şey mümkün; ister aydınlar çevresinde olsun, ister entelektüel seviyede uluslararası kongrede olsun veya işin başında, temelinde de olabilir. Bu sadece bir imkân; fakat günümüzdeki dünyada böyle bir şeyin gerçekleşmesi gerekli.”⁴⁷⁰

Thomas Michel başka bir yerde de şöyle der: “Amerika Birleşik Devletleri ilk fırsatta Irak'ı Birleşmiş Milletler'e devretmeli. Amerika Birleşik Devletleri oradan çıkması gerektiğini ispatladı. Maalesef çok zarar oldu. Kırk yıldan beri Amerikalı olarak daha çok ülkemin dışında yaşıyorum. Şimdiye kadar hiçbir zaman Amerikalı oluşumdan böylesine utanç duymadım. Keşke yapabileceğim başka bir seçeneğim

⁴⁶⁹ a.y.

⁴⁷⁰ Thomas Michel, “Çatışmadan Diyaloga”, *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.49.

olsaydı. Biz ülkemizi değil ama hakîkati tâkip etmeliyiz. Roma’da iki milyon kişi savaşa hayır! dedi ben de Müslümanlarla beraber katıldım. İkinci adım, acı çekenlerle beraber çalışmalıyız.”⁴⁷¹

1994 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından organize edilen Birinci Din Şurasında Kore’den gelen temsilci, konuşmasında, ülkesinde İslâm’ın Kore Savaşlarında oraya giden Türklerle başladığını ve hızla gelişerek Müslüman sayısının yüz binlere ulaştığını hatta onların hidayetine askerlerimizin vesîle olmaları sebebiyle milletimize müteşekkir olduklarını ifade etmiştir⁴⁷² Bu ise hiç şüphesiz Müslüman’ın nerede olursa olsun gayrimüslimler ile iyi ilişkilere geçmesinin İslâm’ın temsîli için ne kadar mühim olduğunun çok güzel bir ispatıdır.⁴⁷³

Bir belediye başkanı Almanya’da, aykırı görüşte olan Alman vatandaşlarına rağmen kubbeli minareli cami yapılmasına imkân vermiştir ve yine Bir profesör olan J. Laenamenne, bazı okullarda “İslâm Dîni’nin ders olarak konulması için çalışıp sonuca ulaşmıştır. Bazı Almanlar bölgelerindeki Müslümanların mescit yapmaları, Cuma namazı için çalışma saatlerini ayarlama, Müslümanların hakları için çalışma gibi işlerinde onlara destek vermişlerdir.”⁴⁷⁴

2003 yılında Amerika’da İndiana Üniversitesi’nde öğrenci olduğum yıllarda, Üniversite’deki akademisyen Müslüman arkadaşlar ile o şehirde Müslüman-Hıristiyan ilişkilerini arttırarak güzelleştirmek üzere bir dernek kurma maksadıyla toplanmış bulunmaktaydık. bu tez çalışmasının bir başka bölümünde de kendisinden bahsettiğim Darrel Atkins bey de o zaman aramızda görüşlerine mürâcaat etmek üzere çağırılmış misafir olarak hazır bulunmaktaydı. O zaman derneğin kuruluşu ve işleme ile ilgili gerekli plan ve projeler üzerinde durulup, prensipler vb. şeyler ele alınmıştı.

Bu görüşmeler sırasında misafirimiz olan Hıristiyan’ın bizlerin ufkunu açan ve Amerika’da böyle bir çalışmanın nasıl yapılmasının daha isâbetli olacağına dâir çok olumlu katkıları olmuştu. Bu şahsın daha sonraları da hem “Müslüman Öğrenciler Derneği”nin faaliyetlerine, hem de onun da katkıları ile kurulan “Bloomington Müslümanları Diyalog Grubu”nun faaliyetlerine bizzat mesâîsini ve

⁴⁷¹ Yıldırım, “Diyalogun Dikenli Yolları”, *Polemik Değil Diyalog*, s. 89.

⁴⁷² İbrahim Canan, “Hudeybiye Sulhü’nün Düşündürdükleri”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s.136.

⁴⁷³ Yıldırım, *a.y.*

⁴⁷⁴ Yıldırım, *a.y.*

parasını harcayarak, çok önemli katkıları olmuştur. Onun vesîlesi ile pek çok kilise cemaati ve rahipleri ile güzel ilişkiler kurulmuş ve bu sayede de İslâm'ın Hıristiyanlara değişik seminer ve konferanslarla kendi orijinalitesiyle anlatılması imkânı doğmuştur.

B. Hz. PEYGAMBER'DE (S.A.S.) TEBLİĞ VE POZİTİF YAKLAŞIM

Kur'an'da pek çok ayette Cenâb-ı Hakk Rasûlüllah'ın vazîfesinin sadece hakkı hakîkati tebliğ etmek olduğunu ve mutlaka muhataplarını hidayete erdirmek vazîfesinin olmadığını vurgulamaktadır.⁴⁷⁵ Bazı müfessirler⁴⁷⁶ her ne kadar bu âyetteki hükmün “seyf âyeti” ile tamamen neshedildiğini, hükmün tamamen ortadan kaldırıldığından dolayı bu âyetin iniş sebebini ve târihini bilmenin artık bir ehemmiyeti olmadığını söylemiş olsalar da bu isâbetli bir görüş değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), şartlar gerektirirse savaşabileceğine dair izin veren vahyin inişinden sonra da inanmayanları îmâna zorlamamış, yalnızca topluma zarar verenleri sürgüne göndermiş, ve fakat diğer gayrimüslimlerle aynı toplumda belli başlı bir hukûkun çerçevesinde bir arada yaşanmasını istemiştir. Târihin şahadetiyle şu gerçek inkâr edilemez ki İslam topraklarında yaşayan gayrimüslim vatandaşlar dinlerini, dillerini ve kültürlerini korumakta hiç zorluk çekmemişlerdir.

1. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Tebliğdeki Temel Kıstasları

Müslümanlar açısından ele alındığında diyalogun farklı farklı gâyelerinden birisi de temsil ile tebliğde bulunmaktır. Tebliğin de muhâtaplar, zaman, mekân ve şartlara göre evvelâ karşıdaki insanlarda bulunan önyargıları kırmak, düşmanca tavırlarını bırakmalarını sağlamak, âsâyîşi, güvenliği ve huzûru temin etmek ve bir

⁴⁷⁵ bkz. Âl-i İmrân, 3/20; Nahl, 16/82; Kasas, 28/56; Şûrâ, 42/48.

⁴⁷⁶ Meselâ bkz. Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Üramiyyi'l-Aleviyyi'l-Herarayyi's-Şâfiî, *Tefsîru hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhâni fî ulûmi'l-Kur'ân* (thk. Doktor Hâşim Muhammed Ali b. Huseyn Mehdi), Dâri't-Tavgi'n-Necât), XXXII, birinci baskı, Beyrut, 2001, 4/231; el-Endelüsî, *a.g.e.* 2/429; İbn-i Arabî, 4/231.

de onların hidâyetine vesîle olabilmek gibi değişik maksatları vardır. Bu gâyelere binâen burada ihtidâyı üç alt başlık halinde incelemek uygun olacaktır:

Birincisi, entelektüel ihtida: Diyalog bir bilgi alma, anlama, öğrenme, tecrübe etme ve değerlendirme süreci olduğundan dolayı ona katılanların entelektüel seviyeleri olumlu yönde gelişir. **İkincisi, ahlâkî ihtidâ:** Diyalogda öğrenilen şeylerin hayata direkt olarak etkisi vardır, zîra kazanımlar uygulanmakta ve pratiğe geçirilmektedir ki bu da diyalog sürecine iştirak edenlerin ahlâken de gelişmelerine bir vesîledir. **Üçüncüsü, dînî ihtidâ:** Diyaloğa katılımcılar birbirlerinin inançlarını öğrenmek sûretiyle yüce Yaratıcı hakkında daha fazla mâlûmât elde ederler ve Allah’a olan sevgilerinde, bağlılıklarında bir artış gözlenebilir. Diğer bir dînin değer yargılarına kalpten bir bağlılık hâsıl olabilir ki bu da dinsel anlamda bir ihtidâdır ve aslen ihtidâdan en yaygın olarak bu mânâ anlaşılmaktadır.⁴⁷⁷

Esâsen bu çalışmada “İletişimde Olumlu Faaliyet Prensipleri” bölümünde zikredilen “kavl-i leyyin”, “güzel sözler söylemek”, “hitâbette nezâket ve belâğat”, “hikmetle dâvet ve mev’ize-i hasene” gibi prensipler tebliğde Kur’ân’ın öngördüğü genel bazı prensiplerdir. Çalışmanın bu bölümünde ise aslında sadece o prensiplere bazı başka ilâveler daha yapılmıştır.

a. Münâkaşaya Girmeksizin Sadece Tebliğe Odaklanmak

Aşağıda zikredilen âyet, Kur’ân’ın bütün insanlığa hitap eden evrensel bir tebliğ olduğunu göstermektedir. Zira buradaki tasnifin dışında insan topluluğu yoktur. Ehl-i Kitap: Hıristiyanlar, Yahudiler gibi kutsal semâvi kitapları olanlar; ümmîler ise: genel olarak müşrikler ve arap müşrikleri gibi kitapsız dinlere mensup olanlardır. Ayrım Arap-Arap olmayan tarzında değil, böyle pek kapsamlı bir tasnif ile yapılmıştır.⁴⁷⁸ فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسَلَمْتُ لِلَّهِ وَمَنْ أَتَّبَعَنِي وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَأَسَلَمْتُمْ فَإِنْ أَسَلَمُوا

فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ “Buna karşı seninle münakaşaya kalkışanlara de ki: Ben yüzümü, özümü Allah’a teslim ettim. Bana bağlı olanlar da O’na teslim oldular. O Ehl-i Kitap’la, kitap ehli olmayan ümmîlere (müşriklere) de ki: Siz de

⁴⁷⁷ bkz. Mahmut Aydın, “Dinlerarası Diyaloğun Teorik Temelleri”, *Polemik Değil Diyalog*, s. 161.

⁴⁷⁸ Yıldırım, *Meal*, s. 70.

*teslim olup Müslüman olmaya var mısınız? Eğer hakka teslim olup İslâm'a girerlerse doğru yolu bulmuş olurlar. Yok, eğer yüz çevirirlerse, sana düşen görev, sadece hakkı tebliğdir. Allah kullarını hakkıyla görür.”*⁴⁷⁹

Müspet hareket etmenin en zorlaşacağı zamanlar, karşıdaki insanların tazyîkte ve tahrikte bulunarak, rahatsız edici beyanlarla münâkaşa ortamları oluşturdukları anlardır. Oysaki şuurlu bir Müslüman bilir ki münâkaşa ortamlarında, karşıdakileri altderek onlara bir şeyler tebliğ etmek neredeyse imkânsızlaşır. Müslüman'ın vazîfesi ise diyaloglarıyla karşılarındakileri mağlup ederek üste çıkmak değil, onlara bir şeyler kazandırabilmek, medenî ortamlar oluşturarak konuşup inanç esaslarını kendi ifâdeleriyle anlatabilme imkânını yakalamaktır.

Şâyet Müslüman dengeyi ayarlayamaz ve karşı görüşten ya da inançtan bir insanla münâkaşaya girerse, otomatik olarak muhatap Müslüman'dan gelen her şeye muhâlefet etme ortamına çekilmiş olur. Bu durumda Müslüman son derece akfî, inkâr edilemez delilleri getirip önüne koysa bile, o esnâda muhâtap gurûrunun mağlûbu olacak ve kendi içinden kabul etse bile bunu dışarıya hissettirmeden muhâlefet etmeye ve karşı görüşünde diretmeye devam edecektir. Bu psikolojik realite ise tebliğde bulunan insanların gözden kaçırılması gereken çok önemli bir husustur.

Bu müspet hareket ilkesi Ebû Umâme el-Bâhilî'den gelen bir rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından şöyle ifâde edilmiştir: *أَنَا زَعِيمٌ بَيْتٍ فِي رِبْضِ الْجَنَّةِ لِمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ . وَإِنْ كَانَ مُحِقًّا* *“Ben haklı dahî olsa, kavgaya, gürültüye, tartışma ve arbedeye meydan vermeyenlere cennet yamaçlarında bir köşke kefil olurum.”*⁴⁸⁰

Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tebliğ vazîfesini yerine getirirken nasıl bir hâlet-i rûhiyede olduğunu şöyle târif etmektedir: *“Şimdi, bu söze (Kur'ân'ın mesajına) inanmazlarsa, demek sen onların ardına düşüp nerdeyse kendi kendini yiyip tüketeceksin!”*⁴⁸¹ Hz. Peygamber'e en ağır gelen şey, muhâtaplarının kendisinin anlattığı hakka hakîkate kulak vermeden yüz çevirip gitmeleridir. Fakat Allah Teâlâ Rasûlü'ne şöyle bir tesellî vererek bütün Müslümanlara da şu önemli tebliğ prensibini hatırlatmaktadır *“فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ”* *(Eğer bunca nimetlere rağmen)*

⁴⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/20.

⁴⁸⁰ Ebû Dâvûd, Edeb, 7; Tirmîzî, Birr, 58; Nesâî, Cihad, 19.

⁴⁸¹ Kehf, 18/6.

yüz çevirirlerse sen sorumlu değilsin. Çünkü açık tebliğden başka senin bir görevin yoktur”⁴⁸²

b. Vazîfeyi Yapıp Hesâbı Allah’a Havâle Etmek

Allah Teâlâ bir âyette Hz.Peygamber’e (s.a.s.) şöyle hitap etmektedir: فَأَيُّهَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ “Zira senin görevin sadece tebliğ etmektir, hesap görmek ise Bize aittir.”⁴⁸³ O bu âyeti kendisine ölçü kabul etmiş ve muhataplarının İslâm’ı benimsememeleri, her ne kadar onu fena halde kederlendirse de, onu ümitsizliğe sevk edip vazîfesini ihmal etmesine sebep olmamış, tam aksine daha ziyade gayrete ciddiyete sevk etmiştir. Çünkü ona göre, bu türden negatif reaksiyonlar daha yapılacak çok işlerin ve katedilecek çok mesafelerin olduğu anlamına gelmektedir. Efendimiz (s.a.s.), إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ‘Sen dilediğin kimseyi doğru yola eriştiremezsin! lâkin ancak Allah dilediğini doğruya hidâyet eder.’⁴⁸⁴ âyetinin ışığında insanlara dinlettirip kabul ettirmenin ve netîjcede hidâyet vermenin, Cenâb-ı Hakk’ın vazîfesi olduğunu bilerek kendi vazîfesine konsantre olmuştur.

Her ne kadar İbn Abbas’tan bu âyetin daha sonra nâzil olan kılıç ve cihad âyetleri ile neshedildiği rivâyeti⁴⁸⁵ var ise de bu artık yukarıda zikredilen âyetin bize öğreteceği hiçbir şey yok anlamına gelmemektedir. Bu tür bir yaklaşım, âyetin nüzûl dönemi şartlarının hiç hesaba katılmadığı anlamına geldiği gibi Hz. Peygamber’in (s.a.s.) mensûh âyetler ile nasıl hükmettiğinin de bilinmediği anlamına gelmektedir.

Bilindiği üzere savaş izni veren “seyf âyetleri”nin nüzûlünden sonra da Hz. Peygamber (s.a.s.) düşmanlarla hep sulh içerisinde bulunma yollarını aramıştır. Meselâ bütün ağır şartlarına rağmen Hz. Muhammed’in Hudeybiye Sulhu’nu imzalaması bu nâsih-mensûh âyetler meselesinin yanlış anlaşılmasına husûsunda önemli bir örnektir. Anlaşıyor ki فَأَيُّهَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ âyetini neshettiği rivâyet edilen “seyf âyeti” aslında sadece bir seçenek daha sunmaktadır Müslümanlara. O

⁴⁸² Nahl, 16/82.

⁴⁸³ Ra’d, 13/40; bkz. Gâşiye, 88/21–26; Ankebût, 29/18..

⁴⁸⁴ Kasas, 28/56.

⁴⁸⁵ Ebü’l-Ferec Cemâlî’ d-dîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî el-Kuraşî el-Bağdâdî (v. 597 h.), *Zâdü’l-mesîr fi ilmi’t-tefsîr*, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut, ts., 4/339.

seçenek ise şayet şartlar gerektirirse Müslümanların kılıca da sarılabilecekleri seçeneğidir ki görüldüğü üzere bu âyetin fonksiyonu وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ âyetinin hükmünü kaldırması değil, aslında sadece savaş iznini getirmesidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de sünneti ile bu âyetin nasıl anlaşılması gerektiğini fiilî olarak açık bir şekilde göstererek yanlış anlamaların önüne geçmiştir. Şurası muhakkaktır ki bu gibi âyetlerden çıkarılacak dersler her zaman olacaktır, zîrâ onlar eldeki Kur’ân’da mevcuttur ve mensûh olup tamamen hükümlerinin ortadan kalktığını söylemek doğru değildir.

Başka bir âyette Allah’ı hakkıyla idrâk edemeyen ve “Allah hiçbir şey inzâl etmemiştir” şeklinde Hz. Peygamber’in (s.a.s.) getirdiği mesajlara kulaklarını tıkayan bazı muhataplar nazara verilmektedir. Daha sonra da âyet onlara karşı takınılması gereken tavrı öğretirken ilk önce güzel bir diyalog hâlinde muhataplara anlatılması gerekenlerin anlatılmasını emretmekte ve âyetin sonunda ise şöyle buyurmaktadır: ثُمَّ ذَرَّهُمْ فِي خَوَاضِهِمْ يَلْعَبُونَ “Daha sonra onları bırak da daldıkları batıllarında oynaya dursunlar!”⁴⁸⁶Buna göre yapılması gereken işlerin haline konsantre olunması gerekmektedir. Her şeye rağmen muhatapların hâlinde tavrında bir değişiklik meydana gelmiyorsa bu durumdan dolayı onlara olumsuz bir tavır takınmamak ve Müslümanın gereğinden fazla da onlarla gündemlerini meşgûl etmemesi gerekmektedir.

c. Mahzûn Olmadan ve Darılmadan Vazîfeye Devam Etmek

Hız. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) şahsına yapılan hakâretlere karşı hep sabrın zirvesinde tepkiler göstermiştir. Şahsına yapılanlara karşı onun göğsü daralmaz, bunalmazdı. وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ “Onların deyip durdukları şeylerden ötürü senin canının sıkıldığını çok iyi biliyoruz. Ama sen Rabbini hamd ile tenzih et ve secde edenlerden ol.”⁴⁸⁷ âyetinin sibâkından anlaşılana ise Rasûlüllah’ın (s.a.s.) muhataplarının Allah’tan başkalarına ulûhiyet vermeleri kâbilinden iddialarından

⁴⁸⁶ En’âm, 6/91; Yûnus, 10/2; İsrâ’, 17/94, 95.

⁴⁸⁷ Hicr, 15/97,98; bkz. Nahl, 16/127.

dolayı daralması ve âdetâ, sıkıntıdan, bunaltıdan dolayı patlayacak hâle gelmesidir. Buradaki daralıp bunalma karşıdakilere yönelik olumsuz bir tepki değildir, ve muhataplarına bir kırgınlık vs. îmâ etmesine de vesîle olmamıştır. Bu sâdece Hz. Peygamber’in tebliğ vazîfesine olan ciddî konsantresi ile alâkalıdır. Şu âyet onun bu ruh hâletini çok güzel târif eder: *“Şimdi, bu söze (Kur’ân’ın mesajına) inanmazlarsa, demek sen onların ardına düşüp nerdeyse kendi kendini yiyip tüketeceksin!”*⁴⁸⁸ Burada Hz.Peygamber’in (sallallahu aleyhi vesellem) hidâyete giden yolda insanlara rehberlik yapma dâvasına ne kadar gönülden bağlandığına bir vurgu vardır, yoksa bu gibi âyetleri, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Allah tarafından ikâb edildiğini düşünerek onu tenkide yormamalıdır.

Bununla beraber Allah Teâlâ Müslümanlara muhâtap oldukları hiçbir fena söylemden dolayı mahzûn olmayıp, bunları çok fazla dert etmeyip, muhâtapların hallerini Allah’a havâle edip, uhrevî ve dünyevî hükümlerin ayrı şeyler olduğunu hatırlayarak, muhâtaplara olumsuz tavırlar sergilemeden tebliğe devam etmelerini şu âyetler ile emretmektedir: *“O halde ey Rasûlüm, üzülme sen onların laflarına, onların gizlediklerini de iyi biliriz, açıkladıklarını da, sen hiç tasalanma!”*⁴⁸⁹

2. İletişimde Güzel Örnek Olarak Hz. Muhammed (s.a.s.)

Amerikalı bir sosyolog olan Michael H. Heart “İnsanlık Târihinde En Fazla Etkileyici Olmuş Yüz Kişi Sıralaması” (The 100: A Ranking of the Most Influential Persons in Human History) isimli eserinde Hz. Muhammed (s.a.s.)’i birinci sırada en etkin insan olarak göstermiştir. Niçin birinci olarak onu seçtiğini de şöyle îzah eder: “İslâm Peygamberi Muhammed (s.a.s.)’e kitabımda ilk sırayı vermem belki bazılarının sürpriz olmuş olabilir. Belki bazıları da buna îtiraz edeceklerdir. Ama şöyle bir insanlık târihine baktığımızda şurası muhakkaktır ki hem uhrevî hem de

⁴⁸⁸ Kehf, 18/6; bkz. Şuarâ, 26/3; Fâtır, 35/8; Nahl, 16/127.

⁴⁸⁹ Yâsin, 36/76; bkz. Âl-i İmrân, 3/176; Mâide, 5/41; En’âm, 6/33; Yûnus, 10/65; Lokman, 31/23.

dünyevî meseleleri onun kadar dengeli, mükemmel ve başarıyla götürebilmiş ikinci bir şahıs gösterilemez.”⁴⁹⁰

Bu şekilde bir gayrimüslim tarafından târif edilen Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu başarısındaki en büyük sır, Allah'ın yardımından sonra, en güzel tarzda pratiğe dökerek ümmetine örnek olduğu müspet hareket prensipleridir. Bunu güzel bir şekilde inceleyebilmek için onun insanlarla iletişim kurarken ve onlar ile diyalog halinde iken dikkat ettiği hususların bilinmesi faydalı olacaktır.

a. Hâtemü'l Enbiyâ'nın (s.a.s.) Evrensel İnsan Sevgisi ve Tamamen Farklı Muhataplarla İletişim Tarzı

Diyalog Hz. Muhammed (s.a.s.) için tebliğ anlamına gelmektedir. Zamanın Arabistan yarımadasında, Mekke'nin çoğunluğu putperestlerden oluşmaktaydı. Ebû Leheb gibi, Abdülmuttalip gibi en yakın akrabalarına varıncaya kadar etrafı putperest insanlarla çevrili idi. Bunun yanında Varaka b. Nevfel gibi Hristiyanlığa mensup ya da Hz. Ebû Bekir gibi hanîf dînine mensup kişiler var ise de bunların sayısı parmakla gösterilebilecek kadar azdı.

Medîne'de ise Efendimiz (s.a.s.) Ehl-i Kitap'la özellikle de Yahudiler'le karşılaştı. Bunlardan başka Arabistan yarımadasının dışında Mecûsîler'e varıncaya kadar Hz. Muhammed (s.a.s.)'in irtibata geçtiği farklı inançlardan büyük insan kitleleri vardı. Efendimiz (s.a.s.) bunlardan kimisiyle risâletinin ilk dönemlerinde panayır panayır dolaşarak diyaloga geçmiş, kimilerini Mescid-i Nebî'de ağırlamış, kimilerinin kendi eğitim müesseselerine (Beytü'l-Midrâs), ibâdethânelerine giderek ve kimilerine de elçiler göndererek onlarla diyaloglar kurmuştur. Demek ki Hz. Peygamber (s.a.s.)'in risâlet vazîfesini îfâ etmekte dinlerarası diyalog faaliyetlerinin apayrı bir yeri ve ehemmiyeti olmuştur.

“(…) Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu yönünü hatırladıktan sonra İslâm medeniyeti ile diğer medeniyetler arasındaki münâsebetlerde, kültür çeşitliliğini kabullenmeliyiz. Çünkü dünyamız medeniyetler beşiğidir. Bu medeniyetler, her türlü

⁴⁹⁰ Michael H. Hart, *The 100: A Ranking Of The Most Influential Persons in History*, New York, 1978, p. 33.

kapalıktan uzak bir ilişki içinde olmalıdır. Medeniyetler arası ilişkilerde esas olan, her türlü çatışmadan uzak bir yarış mantığı geliştirmektir.”⁴⁹¹

Hız. Muhammed (s.a.s.), insanı insan yapan bütün hakları ona vermiştir. Her türlü şartlarda başta kendisi insanı sevmiştir. Bir nevi O'nun eğitimi, insanı sevme esası üzerine oturmuştur. Zâlim de olsa, mazlûm da olsa insana yardımı hedef alan düşünce sadece Hız. Muhammed (s.a.s.)'in eğitiminde vardır. Tabii ki mazlûma yardım, onu zulümden kurtarmak şeklinde olacak ve zâlime yardım da onun zulmüne engel olmak ve onu zulmetmekten alıkoymak sûretiyle gerçekleşecektir.⁴⁹²

Pek çok hadis-i şerif evrensel niteliği olan değerler ile alâkalıdır. İnsan sevgisi ile alâkalı olanlar da bunlardan sadece biridir. Örneğin Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “*İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez*”⁴⁹³ Bu ve benzeri pek çok hadîs-i şerifte Efendimiz'in (s.a.s.) renk, dil ve din farkı gözetmeden bütün insanları kastetmesi, Müslümanlara herkes ile müspet ilişkiler tesis etmeleri konusunda çok önemli bir referans kabul edilmelidir.

b. Müsâmahasıyla İletişimde Hız. Peygamber (s.a.s.) Örneği ve Necran Heyeti

İletişim psikojisi literatüre daha yeni girmiş bir terim olup bunun alanı psikolojik bilgilerin iletişim tekniklerine uygulanmasıdır. Hız. Peygamber (s.a.s.) insanlarla hemdem olurken kişiler arası diyaloglarında hep en güzel iletişim yöntemlerini kullanmıştır. Hız. Peygamber (s.a.s.), bu vesile ile evrensel değerler getirmiş ve iletişim psikolojisi konusunda da insanlara rehberlik yapmıştır.

İletişimde temel amaç; çevre üzerinde etkin olmak, başkalarında istenilen tutum ve davranışlar geliştirmek ve istenmeyen davranışları değiştirmektir. Bu süreç; bir birimden çıkan bilginin, haberin karşı birime ulaşması, onda bir etki uyandırması ve bunun ilk birime geri dönmesiyle gerçekleşmekte, böylece anlamlar paylaşılmaktadır.⁴⁹⁴ وَمَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

⁴⁹¹ Muhammed Umara [Ammara], *a.g.e.*, s. 55.

⁴⁹² Müslim, *Birr*, 15.

⁴⁹³ Tirmîzî, *Zühd*, 48.

⁴⁹⁴ Macit, *a.g.e.*, s.11.

alınız, o sizi neden men ederse onu terk ediniz.”⁴⁹⁵ ve *قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ* ve *وَيَعْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ* “*Ey Resulüm, de ki: Ey insanlar! eğer Allah’ı seviyorsanız, gelin bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah gafurdur, rahimdir*”⁴⁹⁶ gibi âyetlerle Hz. Muhammed (s.a.s.)’i *Muktedâ-i küll* konumuna yükselten Allah Teâlâ en önemli bir görev olarak ona burada, kendisine ulaşan mesajın, bilgi, tutum ve davranış olarak hedef/alıcı üzerinde etkileşimini sağlamayı vermiştir. Bu onun Şâri-i Hakîkî’nin hemen yanında olması misyonudur. Zîra o, yüce Allah’tan aldığı mesajı pratiğe çevirip, örnek alınabilecek bir davranış haline getiren kaynaktır, yani Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur’ân’ın insana dönüşmüş biçimidir. Bu yüzden Cenâb-ı Hakk onu anlatan bir âyette şöyle buyurur: *لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا* “*Hakikaten, Allah’ın Resulünde sizler için, Allah’a ve âhiret gününe kavuşmayı bekleyenler ve Allah’ı çok zikredenler için en mükemmel bir numune vardır.*”⁴⁹⁷

Anlamaların aktarım ve paylaşım süreci olan iletişim, her zaman insan insana değil, bazen de böyle bir toplum içinde gerçekleşmekte ve mesaj da birden çok insana yönelmektedir. Bu durumlarda mesajın iyi algılanabilmesi ve etkileşim sağlayabilmesi için iletişimde taraf olan kişilerin yaşantıları, bilgi düzeyleri, inançları, temel değer ve tutumları o anki ruhsal özellikleri iyi bilinmelidir.⁴⁹⁸

Her zaman hedef kitlesinin psikolojik durumlarını göz önünde bulunduran Hz. Muhammed (s.a.s.), iletişim sürecine hanel getirecek her türlü şeye tavır alarak her ne sebeple olursa olsun inkıtâya uğramışsa da karşılıklı diyalog ve ilişkilerin yeniden devam ettirilmesine vurgu yaparak; “*Müslüman’ın din kardeşine üç gündün fazla dargın durması helâl olmaz.*” demiştir.⁴⁹⁹

Hıristiyan Necrân heyeti Efendimiz’le (s.a.s.) görüşükten sonra iknâ olmalarına rağmen tutumlarından ve mülâane dâvetine icâbet etmeyişlerinden de anlaşıldığı üzere belki kabîlecilikleri ya da sosyal statüleri veyahut da kişisel çıkarları gereği İslâm’ı kabul etmemişlerdi. Fakat buna rağmen Hz. Peygamber (s.a.s.), İslâm’ın genel dînî müsâmahasının bir gereği olarak Necranlıları uzun bir süre

⁴⁹⁵ Haşr, 59/7.

⁴⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/31.

⁴⁹⁷ Ahzâb, 33/ 21.

⁴⁹⁸ Macit, a.g.e., İstanbul, 2006, s.149.

⁴⁹⁹ Müslim, Birr, 45; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/176.

misâfir edip ağırladığı, mescidinde ibâdetlerini yapmalarına müsaade ettiği gibi bu tekliflerini de hoş karşılamış; cizye ödemeleri karşılığında maddî ve mânevî güvenliklerinin İslâm devletine âit olduğunu bildirmiştir.⁵⁰⁰

c. Lânet ve Bedduâya Yönelmeyen ve İntikam Hissinden Uzak Rahmet Peygamberi (s.a.s.)

Hz. Âişe'nin (r.anhâ) değerlendirmesine göre, Efendimiz (s.a.s.), Allah Teâlâ yolunda savaşma hali dışında, ne bir kadına ne de bir hizmetçiye, kısacası hiçbir kimseye eliyle vurmamış, kendisine fenalık yapan kimselerden intikam almaya kalkmamıştır. Yalnız yüce Allah'ın yasak ettiği şeyler çiğnenince, o yasağı çiğneyenden Allah Teâlâ adına intikam almıştır.⁵⁰¹

Müslüman'ın affedici olması insanların kusurunu görmezden gelmesi gibi özellikleri önemli vasıflarıdır: *وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ* “Öfkelerini dizginleyip de insanları affedenler...Allah işte böyle muhsin kullarını sever.”⁵⁰² Müslüman her zaman *وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ* “Hepsinden âlası ise Allah'ın kendilerinden razı olmasıdır. İşte en büyük mutluluk, en büyük başarı budur.”⁵⁰³ sırrıyla Allah rızasını elde edebilmek arzusunda olacaktır. Hedefi bu olan Müslüman'ın da Âl-i İmrân Sûresi 134. âyetinden öğrendiği şudur ki Allah rızasına giden gayet kestirme bir yol müsâmahalı ve affedici bir insan olmaktan, yaratılanı Yaratan'dan ötürü sevmekten geçer.

Ashâb-ı Kirâm bir defâsında düşmanlıkta iyice azıtan Mekke müşrikleri aleyhinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'den bedduâ etmelerini istemişlerdi ama O: “Ben lânetçi olarak gönderilmedim! Ben ancak ve ancak rahmet olarak gönderildim” buyurmuştur.⁵⁰⁴ Onun rahmetinden denizdeki semekten gökteki meleğe kadar

⁵⁰⁰ Mehmet Aydın, “Kur’ân-ı Kerîm’in Işığında İslâm-Hıristiyan Münâsebetlerinin Bir Analizi”, *DİD.*, Özel Sayı, DİB Yayınları, Ankara, 2000, s.431.

⁵⁰¹ Müslim, Fedâil, 79; Ebû Dâvud, Edeb, 4.

⁵⁰² Âl-i İmrân, 3/134.

⁵⁰³ Tevbe, 9/72; bkz. Yûnus, 10/26; Fetih, 48/5; Hadîd, 57/12.

⁵⁰⁴ Müslim, Birr, 87.

istifade etmeyen yok gibidir.⁵⁰⁵ Çünkü, en başta varlık sahnesinde gördüğümüz canlı-cansız her şey kendilerinin gerçek mânâlarının anlaşılmasını ve bunun vesîlesiyle de insanların onlara “Allah’ın (c.c.) yaratma sanatının şâheserleri” nazarıyla bakıp onlara şefkat ve merhametle muâmele etmelerini sağlayan Hz. Muhammed’in (s.a.s.) tâlîmâtlarına borçludurlar. Bir kuyunun başında susuzluktan dili sarmakta olup da soluyup duran bir köpeğe acıyan bir bâğiye kadının o köpeğe acıyarak su getirmek için gösterdiği gayretlerini övme sadedinde Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “Allah (c.c.) bu fâhişe kadını bu köpeğe gösterdiği şefkat ve merhamet vesîlesi ile mağfiret buyurdu ve cennetine aldı”⁵⁰⁶ buyurmuştur. İnsanları hayvan haklarını gözetme konusunda hassas olmaları yönünde bu şekilde teşvik eden Rasûlüllah (s.a.s.) başka bir zaman da “Bir kadın, eve hapsettiği bir kedi yüzünden cehenneme gitti. Kediye hapsederek yiyecek vermemiş, yeryüzünün haşaratından yemeye de salmamıştı.”⁵⁰⁷ buyurarak insanları hayvan haklarına çok dikkat etmeleri konusunda uyarmıştır. Bütün bunlar ise hayvanların dahî nasıl Hz. Peygamber’in rahmetinden istifâde ettiklerini göstermektedir. Kim kendisine nasıl muâmele ederse etsin, kimden ne zulüm görürse görsün dışını dahî kırsalar⁵⁰⁸ Rasûlüllâh’ın (s.a.s.) rahmet ve merhameti ağır basıyor ve her şeye rağmen o, zâlimlere hidâyet dileyerek “Allah’ım! kavmimi bağışla, onlar bilmiyorlar.”⁵⁰⁹ şeklinde Allah’a yalvarmak oluyordu.

Bu öylesine bir rahmetti ki kendisine suikast düzenleyenleri bile hemen oracıkta affedebiliyordu. Enes b. Malik’ten gelen bir rivâyete göre Hayber fethi sonrası bir kadın, bir koyunu kızartmış, içine de biraz zehir koymuş ve Allah Rasûlü’nü yemeğe davet etmişti. Sofrada bulunanlardan Bişr isimindeki sahabe lokmayı ağzına koyar koymaz vefat etmişti. Demek ki bu kadın çok tesirli bir zehirle Allah Rasûlü’nü öldürmek istemişti...Allah Rasûlü lokmayı ağzına götürürken, koyunun bir yanının kendisine, zehirli olduğunu haber vermesi üzerine yemek sofradan kaldırılarak, kadın derdest edilip huzura getirilmiş ve suçunu itiraf etmiştir. Bunun üzerine sahabi, derhal bu kadının öldürülmesi talebinde bulunur. Ancak,

⁵⁰⁵ Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubi Kadi İyaz (v. 544 h.), *eş-Şifa bi-ta'rihi hukuki'l-mustafa* (thk. Ali Muhammed Bicavi), Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1977, 1/17.

⁵⁰⁶ Müslim, Tevbe 166; Buhârî, Edeb.

⁵⁰⁷ Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 17, Şirb 9, Enbiya 50; Müslim, Birr, 151.

⁵⁰⁸ Buhârî, Meğâzî, 24.

⁵⁰⁹ Buhârî, Enbiyâ, 54.

Allah Rasûlü kendi adına kadını affeder. Fakat, ölen sahabe Bişr (r.a.) adına bir şey diyemez ve onun yakınlarının kısas talebiyle kadın öldürülür.⁵¹⁰

d. Olumsuzluklar Karşısında Yılmaksızın Diyalog Vesîlesiyle Tebliğ

Hız. Muhammed (s.a.s.) hüçün yılında içine inşirah verecek güzel gelişmeler görebilmek gâyesiyle Tâif'e gittiğinde, hüsn-i kabul görmediğı gibi hakarete uğrayarak kovulmuştur. O gün Rasûlüllah'ın tecrübe ettiğı olayların zorluğunun boyutu şu rivâyetten anlaşılmalıdır: Hız. Âişe (radıyallâhü anhâ) bir gün Hız. Peygamber (s.a.s.)'e, Uhud savaşından daha zor bir gün yaşayıp yaşamadığını sormuş ve Hız. Peygamber (s.a.s.) de şöyle cevap vermiştir: *“Evet, senin kavminden çok kötülük gördüm. Bu kötülüklerin en fenâsı, onların bana Akabe günü yaptığıdır. Tâif’li İbn Abdülyâlîl’e sığınmak istemiştım de beni kabul etmemiştı. Ben de geri dönüp kederler içinde yürümekteydim. Karnüsseâlib denilen yere varıncaya kadar kendime geledim. Orada başımı kaldırıp baktığımda, bir bulutun beni gölgelediğini gördüm. Dikkatlice bakınca bulutun içinde Cebrâil’i fark ettim.”*⁵¹¹

Bu rivâyete göre Cebrâil (a.s.) Hız. Peygamber’e (s.a.s.) Allah’ın selâmını getirmiş ve dağlara müvekkel meleğı ona göstermiştir. Bu melek de Efendimiz’e (s.a.s.) *“Yâ Rasûlellah! Eğer dilersen şu iki dağı onların başına geçireyim.”* deyince Hız. Peygamber (s.a.s.) irkilmiş ve şöyle buyurmuştur: *“Hayır, ben onların soylarından sadece Allah Teâlâ’ya ibadet edecek ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayacak kimseler çıkarmasını Allah’tan dilerim.”*⁵¹² Varlığının gâyesi iki cihan saadetine giden yolda insanlara rehberlik yapmak olan Hız. Peygamber (s.a.s.), karşılaştığı bu kadar olumsuzluklara değil de hakka âşinâ bir sîmâ bulamayışına üzölmüştür. Meleğın teklifi ile irkilse de daha sonra yolda geri dönerken Addas’ın ihtidâsı ile sevinmiş ve orada çektiğı bütün bu sıkıntılardan bir anda kurtulmuştur. O hep geleceğı bakmış ve âna takılıp kalmamıştır. Bu şekilde gelecek hakkında ümitvâr olmak, rahmet-i ilâhî’ye bel bağlamak ve meselelere olumlu tarafından

⁵¹⁰ Buhârî, Tıb, 55; Müslim, Selâm, 18; Ebû Dâvûd, Diyât, 6.

⁵¹¹ Buhârî, Bed’ül- Halk, 7; Müslim, Cihad, 111.

⁵¹² a.y.

bakmak zaten müspet hareket edebilmekte çok önemli psikolojik ve mânevî bir donanımdır.

Meselâ Buhârî’de (v. 256/869) geçen bir rivâyete göre, bir gün Habbâb b. Eret gördüğü manzaraya daha fazla dayanamayıp arkadaşlarını toplayıp Kâbe’nin gölgesinde, halsiz düşmüş ve cübbesini yastık yapıp başının altına koymuş vaziyette istirahat buyuran Hz. Peygamber (s.a.s.)’in yanına gelir ve şöyle der: Yâ Rasûlellah! (Daha ne zamana kadar böyle devam edecek) Allah’tan yardım dilemez misin? Allah’a bir duâ etmez misin? (ki bizi bu zilletten, çektiğimiz bu sıkıntılardan kurtarsın). Bunun üzerine Efendimiz (s.a.s.) doğrulur ve şöyle der: “*Siz daha önceki ümmetlerin hallerini bilir misiniz? Şüphesiz onlar yaka paça alınurlar götürülürlerdi de kendileri için bir kuyu kazılırdı. İçine atılırlar ve demir testereler ile baştan ayağa ikiye biçilirlerdi, etleri kemiklerinden demir taraqlarla sıyrılırdı ama bütün bunlar onları yıldırılmaz ve dinlerinden vazgeçiremezdi*”⁵¹³

Efendimiz (s.a.s.) bu şekilde önce sabır telkini yaptıktan sonra, kendisinde devamlı sûrette müşâhede edilmiş olan hep müspet hareket edebilme yetisinin sırrını Allah’a duyduğu sonsuz tevekkülünü beyan ederek şöyle îfşâ eder: وَاللّٰهُ لَيَتَمَنَّ اللَّهُ هَذَا الْأَمْرَ *Muhakkak ki Allah Teâlâ bu işi tamama erdirecektir. Öyle günler gelecek, öyle bir barış, huzur ve güven ortamı hâsil olacaktır ki bir yolcu tek başına San’a’dan Hadramut’a kadar yalnız başına Allah’tan başka kimseden korkmadan güven hissi içinde seyahat edebilecek ve belki sadece sürüsüne saklıdırabilecek kurtlardan endişe edecektir. Fakat sizler çok acele ediyorsunuz...”*⁵¹⁴ Görüldüğü üzere ümitvâr olabilmek, toplumda müspet davranışlar sergileyebilmek için önemli bir gereksinimdir.

Hz. Lokman’ın oğluna tavsiyelerinden de anlaşıldığı gibi İslâm’ı tebliğe niyet etmiş bir kişinin başkalarından göreceği nâhoş hareketler, kötü muâmeleler âdetâ kaçınılmaz gibidir. Bâzen insanlar bütün bu tazyiklere tahammüle güç yetiremeyip, insanlara küsebilme ve uzlete çekilip, yalnız olarak Allah’a gönlünce ibâdet edebileceği ortamların hayâlini kurabilmektedir. Oysa ki Hz. Peygamber’in bu konudaki tavsiyesi şudur: *الْمُؤْمِنُ الَّذِي يُخَالِطُ النَّاسَ وَ يَصْبِرُ عَلَىٰ أَدَاهُمْ خَيْرٌ مِنَ الْمُؤْمِنِ الَّذِي لَا يُخَالِطُهُمْ وَ لَا يَصْبِرُ*

⁵¹³ Buhârî, Menâkib, 25; Ahmed b. Hanbel, 5/111.

⁵¹⁴ a.y.

عَلَىٰ آذَانِهِمْ “İnsanların arasına karışıp da onlardan gelecek eziyetlere ve sıkıntılara sabrederek tahammül gösteren Müslüman, onların arasına girmeyip de onlardan gelen ezâ ve cefâlara sabır ile mukâbelede bulunmayanlardan daha hayırlıdır.”⁵¹⁵ Sabrederek ve müspet hareket çizgisinde kalarak günlük hayatın her safhasında dimdik ayakta durabilmenin ehemmiyetini bu hadis özetlemiştir.

e. Rasûlüllah’ın (s.a.s.) Kaba ve Nâhoş Şeylere Reaksiyonu

Hız. Peygamber (s.a.s.)’in rahmet, şefkat ve yumuşak huyluluğunu, etrâfındaki insanlar ile son derece nâzik iletişime geçişini Kur’ân anlatmaktadır⁵¹⁶ Meselâ Ashâb-ı Kirâm’dan Enes (r.a.) karşılaştığı bir olayı şöyle anlatmıştır: “Allah’ın elçisi ile beraber yürüyordum. Üzerinde Necran kumaşından yapılmış sert ve kalın bir elbise vardı. Çölde yaşayan bir bedevî Arap, yaklaşarak Hız. Peygamber (s.a.s.)’in elbisesinden kuvvetlice çekti. O kadar çekti ki elbisenin yakası ensesinde iz bıraktı. Sonra da şöyle dedi: Muhammed (s.a.s.)! Sende olan Allah malından bana da verilmesi için emret! Bunun üzerine Hız. Peygamber (s.a.s.) adama döndü, gülümsedi ve kendisine bir şey verilmesini emretti.”⁵¹⁷ Nezâket kurallarına aykırı bir şekilde kendisinden istekte bulunan kişilere karşı sergilediği tavırda kızgınlık ve gücenme yoktur. Tatlı bir tebessümle bu insanın isteğini yerine getirmiştir.⁵¹⁸

Hız. Peygamber (s.a.s.) çevresindeki insanların durumunu çok iyi biliyordu. Câhiliyyenin kirlerinden daha yeni arınmaya başlayan bu insanlardan gördüğü bu tür davranışların tuhaf karşılanacak hâli yoktu. Çünkü fiil her ne kadar kabul edilemez derecede görgü ve ahlâk kurallarına ters bile olsa, fâillerin durumu îtibâriyle bunlar son derece normal olup beklenmedik şeyler değildi. Yapılacak şey ise olumlu yaklaşımlarla karşıdaki hasta durumundaki muhatapların yaralarına onları korkutup kaçırmadan ve nefret de ettirmeden merhem sürebilmektir. Efendimiz (s.a.s.) de bu sahadaki en mâhir tabip idi.

⁵¹⁵ Ibn Mâce, Fiten, 23; Tirmizî, Kıyâmet, 55; Ahmed b. Hanbel, 2/43; el-Humeysî, *a.g.e.*, s. 248.

⁵¹⁶ bkz. Âl-i İmrân, 3/159.

⁵¹⁷ Buhârî, Libas, 18.

⁵¹⁸ Recep Kılıç, *Hız. Peygamber (s.a.s.)’in Hayatından Davranış Modelleri*, TDV Yayınları, Ankara, 1998, s. 50.

muhtaç olan düşmanlarına acıma duygusu içinde: اللهم اغفر لقومي فإنهم لا يعلمون “*Yâ Rabbi!* *Kavmimi bağıyla çünkü onlar bilmiyorlar*”⁵²³ demiştir.

f. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Münâfıklarla Örnek Münâsebeti

Münâfıklar, îtikâdî açıdan kâfirlerden daha fenâ sayılmalarına, faaliyetlerinin de yıkıcı bulunmasına rağmen, Hz. Muhammed (s.a.s.) onlara karşı hep müsâmahakâr davranmış, yanlış tavırlarına karşı af ve sabırla karşılık vermiştir. Rasûlüllâh’ın (s.a.s.) muhâtap olarak kabul edip iletişimde bulunduğu, konuşup tartıştığı insanlardan hiçbirisine: “Sen münâfıksın, sana yönelik tutumumuz da şudur...” diyerek tavır aldığı olmamıştır. Rasûl-ü Ekrem (s.a.s.), münâfıklık yapan kimselerin durumunu açığa vurmamış, toplumda bir kaosa götürebilecek bir ayrımcılık yapmamış herkese eşit davranmıştır. Dolayısıyla onlar Müslümanların sâhip olduğu haklara sâhip olmuşlar, aynı imkanlardan diğerleri gibi de faydalanmışlardır. Muhtemelen Hz. Peygamber (s.a.s.) haklarında hiçbir zorlayıcı unsura başvurmadan onları, Mü’minlerden kopup, ayrı bir grup teşkil etmekten veya müşrik, Yahudi gibi hasım gruplarla işbirliği yapıp yıkıcı faaliyetlere girişmekten alıkoyma gayreti içindeydi.⁵²⁴ Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: Müspet hareket, işini iyi bilen bir siyâsî lider olmanın da bir gereğidir.

Münâfıkların başı olan Abdullah b. Übeyy hastalanınca, Hz. Peygamber (s.a.s.) onu ziyârete gitmiştir. Bu sırada Abdullah b. Übeyy, Hz. Peygamber (s.a.s.)’den öldüğünde namazını kıldırmasını ve kabri başında duâ etmesini istemiştir. Daha sonra kendisine kefen olsun diye gömleğini istemek için birisini yollamıştı. Hz. Peygamber (s.a.s.) de ona gömleğini göndermişti. Bu gelişmeler karşısında Hz. Ömer (r.a.): “O pis kimseye gömleğini niçin veriyorsun?” diye hoşnutsuzluk belirtisi göstermiş, Hz. Peygamber (s.a.s.) de: “*Benim gömleğim ondan Yüce Allah’ın azabından herhangi bir şeyi savuşturamaz. Fakat ben bu sâyede onun bağlarından çocuklarının samîmi Müslüman olmalarını umuyorum*” demişti. Zira münâfıklar Abdullah’tan ayrılmıyorlardı. Daha sonra Abdullah’ın Hz. Peygamber (s.a.s.)’in

⁵²³ Buhârî , Enbiyâ, 54.

⁵²⁴ Canan, İbrahim, *Peygamberimizin (s.a.s.) Tebliğ Metotları*, Nesil Yayınları, İstanbul, s. 186,187.

gömleği peşinde olduğunu ve ondan şifa umduğunu gören münâfıkların çokları îmanlarında samîmî olmuşlardır.⁵²⁵ “İnsan ihsânın kuludur” sözündeki önemli realiteyi özellikle kitlelere hitâp eden liderlerin çok iyi bilmeleri ve uygulamaları gerekmektedir. Görülen odur ki Hz. Peygamber (s.a.s.) müspet hareket stratejilerini böylesine ince ayrıntılarına kadar hassâsiyetle pratiğe dökmekteydi.

g. Hz. Muhammed (s.a.s.)’den Kötülüklerle Karşı Takımlacak Tavır Tavsiyeleri

Hz. Muhammed (s.a.s.), Müslümanlara her zaman buldukları çevrenin ahvâliyle alâkadar olmaları gerektiğini ve şayet etrafta cereyan eden anormal ve nâhoş şeyler var ise bunların karşısında dili kolu bağlı bir şekilde durmamaları gerektiğini vurgulayarak Müslüman’ın toplumsal hayattaki sorumluluklarına şöylece dikkat çekmiştir: مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ

“Kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin, buna gücü yetmezse, diliyle değiştirsin; buna da gücü yetmezse, (en azından) kalbiyle karşı çıksın. Bu ise (diğer iki seçeneğe göre) îmânın en zayıf durumda olması hâlidir. (Bu üçüncü seçeneği tercih edenlerin îmânı diğer ikisini tercih edenler kadar güçlü değildir.)”⁵²⁶ Bu hadîsiyle Hz. Muhammed (s.a.s.) bir Müslüman’ın durum ve şartlara göre en uygun tavırlarla, problem oluşturan karşıdaki muhataplarla iletişime geçmesinin inanç konusu olacak kadar önemli bir mesele olduğunu göstermiştir. Fakat bu mevzû daha dikkatli bir şekilde ele alınmalı ve Rasûlüllah’ın gösterilmesini istediği reaksiyonlardaki müspet hareket tavsiyesi de gözden kaçırılmamalıdır.

Müslümanların buldukları çevrede huzûrun ve âsâyîşin teminatçısı olmaları gerekmesi hasebiyle, çevrelerinde cereyân eden her şeyle ciddî alâkadar olmaları önemli bir meseledir. Zîra her zaman bulunduğumuz çevrede had safhada halkı rahatsız eden bir takım şeyleri görmek mümkündür. Fakat bir Müslüman unutmamalıdır ki o, yukarıda zikredilen hadîse göre gördüğü bütün olumsuzlukları eli ile müdâhale ederek düzeltmek mecbûriyetinde değildir. Bâzen dil ile müdâhale

⁵²⁵ Muhittin Akgül, “Hz. Peygamber (s.a.s.)’in İsmet’i İle İlgili Bazı Âyetlerin Yorumu”, *DİD, DİB Yayınları*, Ankara, 2000, s.267.

⁵²⁶ Müslim, İman, 78; Tirmîzî, Fiten, 11.

daha makbûl ve çözüme götürücü bir yöntem olabilir. Bu da problem çıkarıcı kişiler ile ancak güzel bir şekilde, medenî ölçüler içerisinde konuşmakla, yâni mev'ize-i hasene ile ve isanları iknâ yoluna giderek olabilir ancak.

Yukarıda zikri geçen hadisin müspet harekete bakan yönünü anlamak için hadiste gösterilen üçüncü seçeneğe dikkat etmek gerekmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) burada kalp ile müdâhale seçeneğini de göstermiştir. Bazen ortamın elverişsizliği sonucunda bir kötülüğe dil ile dahî müdahale etmek mümkün olmayabilir. Müslümanlara Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından bu tür durumlarda bir üçüncü tepki seçeneği daha verilmiştir ki bu, sadece kalp ile bir tepki göstermektir. Burada denilmektedir ki Müslüman en azından kalbi ile bu tür yanlışlıklara karşı bir tavır sergilemeli, yani elinden hiçbir şey gelmese bile en azından kalbinde olup bitenlere karşı bir sıkıntı hâsıl olmalı, bu tür durumlardan fevkalade rahatsızlık duymalıdır. Yani Müslüman bazen sırf bir kavga veya gürültüye meydan vermemek için eğer şartlar öyle gerektiriyorsa sessiz kalmayı da tercih edebilir. Şâyet böyle bir durumda kalbinde etrafında cereyan eden kötülüklere bir sıkıntı oluyorsa bu demektir ki bu şahsın îmânî bir problemi yoktur. Hadisin sonunda sunulan üçüncü müdâhale seçeneği ile mânen Hz. Peygamber (s.a.s.) demektedir ki: *“Eğer kötülüklere kalben dahî müdâhale etmiyorsanız, yâni bütün bunlar sizin içinizde bir sıkıntı dahî hâsıl etmiyorsa, o zaman sizler îmânın en zayıfına sâhipsiniz demektir.”* Hadiste geçen *فمن لم يستطع فقلبه* ifâdesini bu şekilde anlamak gerekmektedir.

h. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) İ'tidâli Korumadaki Hassâsiyeti

Hz. Muhammed (s.a.s.), iletişim sürecinde her türlü yalan, iftira, alay, tuzak, tehdit ve suikast gibi olumsuz tepki ve engellemelere karşı sabırla tahammül etmiştir. Bu tür durumlarda Hz. Peygamber (s.a.s.) elinin tek hareketiyle gözünün içine bakan bütün teb'asını sokaklara dökebilirdi, fakat o böyle bir şeye aslâ teşebbüs etmemiş ve her zaman ümmetinin âsâyişi sağlamakla muvazzaf olduğunu vurgulamıştır. Günümüzde peygamber vârisleri olan ulemânın, toplumun kanaat önderleri diyebileceğimiz mânevî dinamiklerin ya da sosyal hayatta gayet etkin durumda olan

siyâsî liderlerin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu yönünü iyi anlamaları gerekmektedir. Çünkü arkalarındaki kitleleri çok çabuk harekete geçirebilme potansiyellerinden dolayı onların gösterecekleri tepki hayâtî derecede önemlidir.

Bu liderlerin toplumda bir kargaşaya, kavgalara ve hesaplaşmalara meydan vermemek için فَصَبْرٌ حَمِيلٌ diyerek her şeyi sîneye çekmeleri, her şeye misliyle mukâbelede bulunmayıp yeri geldiğinde sessiz kalmayı bilmeleri ve dâima müspet hareket etmeleri bir korkaklık değil, basîretli olmanın bir gereğidir. Allah, elçisinden şahsına yönelik kötülöklere aynıyla karşılık vermemesini; bilakis önceki peygamberlerin yaptıkları gibi sabırlı olmasını şu şekilde emretmiştir: فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أَوْلَاؤُا Görölüyor ki müspet hareket etmek aslında bütün peygamberlerin ortak bir yanındır.

Karen Armstrong'un "Hz. Muhammed (s.a.s.)'in, Bir Peygamber (s.a.s.)'in Mîrâsı" (Muhammad: Legacy of a Prophet) isimli belgeselde de belirttiği üzere o, son derece ümitsiz bir durumla karşı karşıyaydı. Ufukta hiç ışık, aydınlık emâresinin görülmediği bir dönemde gönderilmişti. ilk muhatapları ümmî ve câhiliyyenin pençesinde kıvranan, birbirini kırıp geçiren bir topluluk idi. Halk artık her şeyden ümîdini kesmiş ve bu vahşet ortamında sağ kalabilmek herkesin en büyük derdi haline gelmişti. Bütün bir Arap yarımadası aynı dert ile mâlûl idi. Kur'ân'ın da belirttiği üzere kız çocuklarını gömer⁵²⁸, kadına verdikleri statü îtibâriyle onu pazarda satılan bir eşya konumuna, hattâ daha da aşağı duruma düşürür ve şerefini-haysiyetini ayaklar altına alırlar, helvadan put yapıp buna tapınır ve daha sonra acıkınca da bunu yerlerdi. Bunu kısaca özetleyebilmek için Habeşistan'da Necâşî'nin huzûrundaki Câfer b. Ebî Tâlib'e (r.a.) bir kulak vermek yeterlidir: "Ey Melik, biz kan içer, leş yer, zinâ eder, hırsızlık yapar, adam öldürür ve yağmacılıkla işğal ederdik.. kuvvetli zayıfı ezer ve insanlık adına utandırıcı daha neler neler yapardık..."⁵²⁹

Daha sonraları Hz. Peygamber'in (s.a.s.) etrafında pervâneler gibi dönecek olan bu insanların pek çoğu daha onun mesajı ile müşerref olmadan birkaç sene öncesinde bu kadar vahşî, ilkel ve sapık bir toplumun bir parçası idiler. Hz.

⁵²⁷ Ahkâf, 46/35.

⁵²⁸ Tekvîr, 81/8.

⁵²⁹ Ahmed b. Hanbel, 1/201.

Peygamber (s.a.s.) de onlardan başlamak sûretiyle bütün âleme onların şahsında İslâm'ın bütün erkânını talim etmekle vazîfeli idi. Bu tâlim de daha sonra kıyâmete kadar bütün zamanlara şâmil olmak durumunda idi. Bu, onun vazîfeli olduğu misyonun ne kadar ağır bir yük olduğunun ifâdesinden başka bir şey değildir. O ise bu ağır vazîfeyi hakkıyla yerine getirdi ve onlara bir ümit verdi. Tam yirmi üç sene gibi kısa bir zaman diliminde bütün bu Arap yarımadasına barış ve huzurun hâkim olmasına Allah'ın izniyle vesîle oldu. Sadece Arabistan'ı değil onun yaktığı ışık dünyayı aydınlatmaya yetti.

Hz. Peygamber (s.a.s.), bu kadar kısa bir zaman diliminde, dün birbirleri ile kanlı bıçaklı olan vahşî ve bedevî bir toplumdaki insanlığı on dört asır evvelinden hâlâ aydınlatmakta olan medenî bir millet inşâ etti ve yolda yürürken böceklerin ayakları altında ezilmelerine mânî olmak için onları uyarmak maksadı ile ayaklarına zil takıp da “Karınca ezmeyen efendi” lâkâbı ile anılan insanlardan oluşan, gökteki yıldızlar misâli muallim ve mürşit durumunda bir altın nesil yetiştirdi.⁵³⁰ Efendimiz'in (s.a.s.) muhatap olduğu insanlar kadar ıslah edilmesi zor ikinci bir topluluğu tarihten ya da günümüzden gösterebilmek pek mümkün değildir. Fakat o, böylesine güç bir işin üstesinden Allah'ın izniyle kolaylıkla gelmiş ve yirmi üç sene gibi kısa bir zamanda insanlığa âbide şahsiyetler kazandırmaya vesîle olmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s.), etrafındaki insanlara yepyeni bir inanç sistemi, yeni bir anlayış, yeni bir yaşam tarzı getirmiştir ve bütün bunların yerleşmesini de onlarla çok iyi bir iletişim kurarak sağlamıştır. Onun muvaffâkiyetine sebep olan etkenleri, genel iletişim bilimi açısından, akademik bir yöntemle tespit edip değerlendirmek günümüzde de oldukça önem kazanmıştır.

Bildiğimiz gibi Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yönelik toplumda oluşan fevkalade sevgi, bağlılık ve sadâkatin kaynağı herhangi bir politik otorite değildi; bu peygamberlik misyonundan kaynaklanmaktaydı ki nübüvvet misyonunun en bâriz evsâfından birisi fetânettir. Aklı ve basîreti çok iyi kullanabilmenin bir ifâdesi olan bu özellikle peygamberler muhataplarını en güzel şekilde keşfedip, onlarla en etkili bir tarzda irtibâta geçebilmeyi temin etmişlerdir.⁵³¹

⁵³⁰ Bkz. Aclûmî, *a.g.e.*, 1/147.

⁵³¹ Macit, *a.g.e.*, s. 46.

Hız. Peygamber (s.a.s.) ile tanışmak için Mekke'ye gelen Ebû Zerr (r.a.) kendi arzusuyla Müslüman olmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) Ebû Zerr'e: *"Sen şimdi bu işi gizli tut ve memleketine dönüp git. İşini açığa vurduğumuzu haber aldığın zaman gel."* demişti. Ancak o, Müslümanlığını bağırarak açıklayacağını söylemiş ve Mescid-i Haram'a giderek Yüce Allah'tan başka İlah olmadığını ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in de Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu haykırmişti. Bunun üzerine Mekke'li müşrikler onu öldüresiye dövmüşlerdi. Hz. Abbas'ın müdâhalesiyle ellerinden zor kurtulmuştu. Hz. Peygamber (s.a.s.), Mekke'ye geliş maksadı oldukça farklı olan ve yeni inanç kimliği ile görüldüğü yerde çatışmaya sebep olabilecek bu yabancı mâkul bir süre için Mekke dışında kendi memleketinde kalmasını istemiştir. Dolayısıyla bu olaydan hareketle Hz. Peygamber (s.a.s.)'in henüz gizli de olsa, mevcut diyalog ve iletişimi sürdürebilmek için muhtemel çatışma ve kavga ortamlarının oluşmasını engelleyecek önlemler aldığı söylenebilir.⁵³²

و إِيَّاكُمْ وَ هَيْشَاتِ الْأَسْوَاقِ⁵³³ hadîsi İmam-ı- Nevevî'nin (v. 676 h) ifâdesi ile "Cevâmîü'l Kelîm" bir hadîs-i şerîftir. Bunun anlamını Nevevî şöyle açıklamaktadır: *"Sakın ha yollara dökülüp çarşı Pazar, sokak-sokak dolaşır bağırıp çağırarak ve şiddete müracaat edip münâkaşalara, düşmanlıklara sebebiyet vererek âsâyişi ihlâl edecek tarzda taşkınlıklara meydan vererek, fitneye ve kargaşaya sebep olarak hak-hukuk aramayın"*⁵³⁴ Zira sükûnetin te'mînâtçısı olması gereken Müslümanların buldukları yerde çevre sâkinlerini rahatsız edecek tavır ve davranışlarda bulunmaya taraftar olması beklenemez.

Hız. Peygamber (s.a.s.) topluluğu huzursuz edecek bir takım arbedelere ve kargaşalara sebep olabilecek şeylere karşı çok tepkili olmuştur. Böyle durumlara sebebiyet dahî verilmemesi için gayret gösterilmesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Meselâ, bir çok defa bazı aşırı münâfıkların öldürülmesi talebini reddetmiş ve *"İnsanların Muhammed arkadaşlarını öldürüyor, demelerinden Yüce Allah'a sığınırım"* demiştir.⁵³⁵ Bu hadîs, Müslümanların barış, hoşgörü ve huzurun timsâli olmaları gerektiğini bir kere daha hatırlatmaktadır.

⁵³² Macit, a.ge., s.175.

⁵³³ Müslim, Salat, 123; Ebû Dâvûd, Salât, 95; Tirmizî, Mevâkît, 54, Salât, 211; Ahmed b. Hanbel, 1/407.

⁵³⁴ İbn Şerîf, Hâfız Muhyiddin Ebû Zekeriyâ en-Nevevî (v. 676 h), *Sahîhü Müslim bi şerhi'n-nevevî*, I-XVIII, 1. Baskı, el-Matbaatü'l-Mısriyyetü bi'l-Ezher, 1929, 4/156.

⁵³⁵ Müslim, Zekat, 142.

i. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Muhataplarına Değer Vermesi

Kur'an ölçülerine göre, muhâtapların düşüncesi ya da inancı kabûl edilemeyecek çok yanlış şeyler dahî olsa herkesi kendi konumunda kabullenmek ve onlarla iyi geçinmesini bilebilmek çok önem arz etmektedir: *وَمَا تَسْبُوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ: فَسَبُوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ* “Onların Allah’tan başka dua edip yalvardıkları tanrılarına hakaret etmeyin ki, onlar da cahillik ederek hadlerini aşmış Allah’a hakaret etmesinler!”⁵³⁶ âyetinin rehberliğinde Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatı boyunca, iletişimine hedef olan insanların din ve dince kutsal sayılan değerlerini hiçbir şekilde alay ve hakaret konusu yapmamıştır. Zira düşünce ve fikirleri saygı göremeyen bir insanın, başkasının düşünce ve fikirlerine değer vermesi ve iletişimi sürdürmesi mümkün değildir.⁵³⁷

İnsânî ilişkiler meselesini öncelikli bir problem olarak ele alan Hz. Muhammed (s.a.s.), sadece inanan insanları değil; dîni, dili, ırkı, rengi, cinsiyeti, sosyal statü ve rolü farklı da olsa bütün insanları değerli görerek muhatap almış, kucaklamış; bütün insanların aynı haklara sahip olduklarını, aralarında ayırım yapmanın doğru olmadığını açık bir dille ve net tavırlarıyla ortaya koymuştur.⁵³⁸

Din eğitimcisi olarak hizmet verenler, Hz. Muhammed (s.a.s.)’in de bir eğitimci olduğunu düşünerek, pedagojinin verilerinden istifade etmeye yöneleceklerdir. Aynı zamanda Hz. Muhammed (s.a.s.)’in eğitimcilik yönünü tanıma fırsatı elde edeceklerdir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s.), kendisinin gönderiliş sebepleri arasında eğitimcilik vasfını özellikle zikretmiştir.

Bu konunun detaylarına inerek alt başlıklar halinde incelemeye geçmeden önce, Hz. Muhammed (s.a.s.) medresesinin yetiştirdiği bazı güzîde talebelerin hayâtında meydana gelen önemli değişikliklere, Efendimiz’den (s.a.s.) aldıkları eğitimin etkisini görebilmek açısından kısaca bakmak isâbetli olacaktır.

Hz. Mus'ab b. Umeyr (r.a.) Mekke'nin en zengin âilesinin biricik çocuğuydu ve İslâm'a girdiğinde ise on yedi yaşlarındaydı. O, sokaklardan geçerken genç kızlar pencerelere üşüşür ve ona mendil sallarlardı. O, yemesine giymesine itina gösteren

⁵³⁶ En'âm, 6/108.

⁵³⁷ Macit, a.g.e., s. 59.

⁵³⁸ Macit, a.g.e., s.12.

biriydi. Ancak İslâm'a girdikten sonra, ailesinden hiç yakınlık görmedi.⁵³⁹ Fakat o ise hiç tereddüt etmeden, Mekke'deki büyük bir serveti, lüks bir hayatı elinin tersiyle bir kenara iterek Hz. Muhammed'in (s.a.s.) saflarında yerini aldı ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tâyin etmesi ile Medîne'ye muallim olarak yola koyuldu. Medine'ye giderken üzerinde sadece bir elbisesi vardı ve başka da eşyası yoktu. Ondan sonra da hep böyle yaşadı. Hattâ Uhud'da şehit düştüğü zaman bütün uzuvlarını Allah (c.c.) için vermişti. O gün kütükte doğranır gibi doğranmış, sonra da üzerine örtmek için bir kefen bezi dahi bulunamamıştı.⁵⁴⁰

Hz. Peygamber (s.a.s.), daha nice talebeler yetiştirmiştir. Develerle güreş tutan ve bazı rivâyetlere göre geceleri sarhoşça dolaşan, helvadan put yapıp tapınan daha sonra da acıkınca bunu yiyen, kabalıkta nâmi her yerde bilinen bir Ömer b. Hattâb'dan Allah'ın izniyle "Aşere-i Mübeşşere"ye dâhil bir Halîfe çıkartmıştı ki Hz. Ömer (r.a.) artık karıncayı dahî ezemeyen, çekirgeyi öldüremeyen bir nezâket âbidesi ve adâlet timsâli olmuştu. Öyle ki bir gün şöyle demişti kendi kendine: "*Fırat'tan geçerken bir koyun suya düşse ve boğulsa, Allah (c.c.) onun hesâbını Ömer'den sorar.*"⁵⁴¹

Şâyet Ashâb-ı Kirâm'dan herhangi birisi Hubeyb b. Adıyy (r.a.) gibi idam sehpasına konsalar ve kendilerine "Şu an burada senin yerinde Hz. Muhammed'in (s.a.s.) olmasını arzular mıydın?" diye sorulsa onların hepsinin cevâbı aynı olurdu: "Hayır! Değil onun burada benim yerimde olması, benim kurtulmama bedel onun ayaklarına bir dikenin dahî batmasını arzulamam."⁵⁴² İşte Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dünyanın dört bir yanına gönderdiği insanların kurdukları düzende, devlet-millet ilişkisini en güzel şekilde tesis etmelerinde ve hatta pek çok mektep-medrese açmalarında hiç fiyasko görmemelerinin sırrı da onların bu sadâkatleri idi.

Bir devlet ya da millet ma'mûr ise bu fertlerin ma'mûr olmasıyla mümkündür. Bu yüzdendir ki Hz. Muhammed (s.a.s.) her şeyini insan yetiştirmeye adanmış, insana fevkalâde değer vermiş ve onları çok güzel yetiştirerek inâyet-i ilâhiye ile bugün saâdet asrı dediğimiz bir çağda ideal bir toplum meydana getirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatın her ünitesi ile ilgilenmiştir. Getirdiği terbiye sisteminde

⁵³⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, 3/421.

⁵⁴⁰ Buhârî, Cenâiz, 28.

⁵⁴¹ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî (v. 310/922), *Tarihü't-Taberî: tarihü'r-rusûl ve'l-müluk*, I-XI (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Dârü'l-Maârif, Kâhire, ts. 5/195.

⁵⁴² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 4/76.

insanlığın ihtiyacı olacak hiçbir şeyin ihmâle bırakılmayıp; aksine hepsinin inkişâf ettirilmesinden dolayı o, Bernard Shaw'ın da belirttiği üzere insanlığın kurtarıcısı kabul edilmelidir. Çünkü o, tarihte hem seküler hem de dinî alanda mutlak mânâda muvaffak olmuş tek insandır.⁵⁴³

Tez çalışmasının bu bölümünde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) eğiticilik yönü değerlendirilmiştir. Güzel ahlâk sahibi olmanın etkili eğitimdeki rolü hatırlanırsa Hz. Peygamber'in bir muallim olarak değerlendirilmesinde ondaki güzel ahlâkın da incelenmesinin önemi ortaya çıkar. Hz. Muhammed (s.a.s.) Allah tarafından وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ “*Ey Muhammed! Şüphesiz ki sen çok âlî bir ahlâk üzeresin*”⁵⁴⁴ şeklinde insanlığa târif edilmektedir.

j. Muallim-i Ahsen Nebî

Hz. Muhammed'den (s.a.s.) daha büyük bir muallim göstermek mümkün değildir. O, muhâtaplarının eğitimini çok uzun vâdeli olarak ele almış ve eğitim sürecini daha çocukken başlatmış, hayâtın her kademesinde devam ettirip ihtiyarlık dönemine kadar hatta kabir kapısına kadar sürdürmüş, onların akıllarındaki, kalplerindeki ve ruhlarındaki kirleri-pasları arındırmış veya bu tür kirlerden uzak olan muhâtaplarının içlerindeki cevheri parlatarak onları mekârim-i ahlâk ile doldurmuştur.

Örneğin, Hz. Peygamber (s.a.s.) çocukları dahî karşısına almış ve ana-babaya hürmette kusur etmemelerini tembihleyerek “*Onlar sizin iyi muâmele göstermenize, kendileri ile iyi geçinmenize en çok hakkı olanlardır*”⁵⁴⁵ “*Şunu bilin ki Allah'a (c.c.) şirkten sonraki en büyük günah ana-babaya isyankâr, hayırsız bir evlat olmaktır.*”⁵⁴⁶ buyurarak küçük yaşlarında onların dimağına bu âlî düstûru nakşetmiştir.

Çocuklar büyüdüğünde ve evlendiğinde onları tekrar karşısına almış ve bu sefer onlara hitâben: “*Sizin en hayırlınız hanımlarına güzel muâmelede bulunup*

⁵⁴³ Sir Georget Bernard Shaw, *The Genuine Islam*, 1936, 1/8.

⁵⁴⁴ Kalem, 68/4.

⁵⁴⁵ Buhârî, Edeb, 2.

⁵⁴⁶ Buhârî, Edeb, 6.

onlarla iyi geçinenlerdir.”⁵⁴⁷ buyurarak âile hukukuna temas etmiş ve toplumun çekirdeği hükmündeki âileden işe başlamak sûreti ile ideal bir topluma doğru köklü reformlarına büyük bir kararlılıkla devam etmiştir. Sonra eş, dost ve akrabâların ziyâret edilip hal ve hatırlarının sorulması konusunun hassâsiyetine dikkat çekmiş, cennete giden yolun oradan geçtiğini belirtmiş ⁵⁴⁸ ve “*Sıla-i rahim senin gidip de onun gelmesi sûreti ile karşılıklı gidip gelmelerden ziyâde karşı taraf tamamen irtibatı kesse bile senin hâlâ onu arayıp sorman ve ziyâretine gitmendir.*”⁵⁴⁹ buyurarak sosyal hayâtın düzeni adına âileden hemen sonraki basamak diyebileceğimiz akrabalık bağlarının kuvvetli tutulmasını temin etmeye çalışmıştır.

Başka bir zaman ise “*Nefsimi kudret elinde tutan Allah’a yemin ederim, sizler iman etmedikçe Cennet’e giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Birbirinizi sevmeye yardımcı olacak şeyi haber vereyim mi? Aranızda selâmı yaygınlaştırın.*”⁵⁵⁰ buyurmuş ve toplumsal kaynaşmaya, birlik ve beraberliğe götüren yolları yol işâretleri ile donatmaya koyulmuştur.

Sonra ise bugün bile toplumsal hayatta kanayan yara hükmündeki problemlerin de karşısına dikilmiş ve bu yaralara merhem olacak düsturları ümmetinin dimağına yerleştirmek için var gücüyle çalışmıştır. Meselâ birbirlerine kötü hitaplarda bulunmamaları konusunda insanları uyararak “*Sakın ha kalkıp da bir kimsenin annesine babasına küfretmeyin! Çünkü, muhatabınız da bunun akabinde size küfrederse bu sizin kendi ana-babanıza küfretmeniz anlamına gelir.*”⁵⁵¹ buyurmuştur.

Toplumlarda fertlerin arasının açılmasında ve kardeşliğin kıskançlığa; insanların birbirlerinin iyiliğini ve başarılarını arzulamaları yerine birbirlerinin kötülüğünü, mutsuzluğunu ve başarısızlığını arzulamalarına sebep olan bir hastalık vardır ki buna haset denilir. Bu menfî özellikleriyle haset, kalbin saflığını ve temizliğini gideren ruhi ve kalbi bir hastalıktır. Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurarak ümmetinin bu hastalığa karşı dikkatli olmalarının ehemmiyetine parmak basmıştır: “*Haset, ateşin odunu yakıp yok etmesi gibi insanın*

⁵⁴⁷ Ebû Dâvud, Sünnet, 15.

⁵⁴⁸ Buhârî, Edeb, 14.

⁵⁴⁹ Buhârî, Edeb, 21.

⁵⁵⁰ Tirmizî, Sıfatü'l-Kiyâme, 57.

⁵⁵¹ Buhârî, Edeb, 4.

iyi huy ve amellerini yakıp, yok eder”⁵⁵² Bu hastalığın vahâmetinin daha iyi anlaşılabilmesi için hastalığın târifinin güzel bir şekilde yapılması gerekmektedir: “Haset eden, Allah’ın (c.c.) yaptığı taksim ve takdire rıza göstermiyor, onun iradesine karşı geliyor demektir. Âdeta, Allâh’ın (c.c.) bize gizli kalan hikmeti ile, mülkünde gerçekleştirdiği adalete kızmakta, onu tenkit etmektedir. Bu ise, kişinin tevhidin özüne ters düşmesinden, dolayısıyla imanının zedelenmesinden başka bir şey değildir.”⁵⁵³ Şurası da unutulmamalıdır ki “kaderi tenkit eden, başını vurur, kırar. Rahmete itiraz eden rahmetten mahrum kalır. Haset öncelikle haset edenin kendisini ezer, mahveder, yandırır. Bunun yanında haset edilen kimseye o hasedin zararı ya azdır ya da hiç yoktur”⁵⁵⁴

Hz. Peygamber (s.a.s.) çocukluk çağından itibaren ders halkasına aldığı talebelerini yaşlılık ânında da muallimsiz ve rehbersiz bırakmamış ve onlara hitâben: “*İnsanların en hayırlısı, ömrü uzun ve ameli güzel olandır.*”⁵⁵⁵ buyurarak böyle büyük bir müjdeyle ümmetinin fertlerinin yaşlılık buhranlarına, bunalımlarına düşmelerine Rehber-i Ekmel vasfıyla mâni olmuş ve mutlu olabilmeleri, geleceğe ümit ve neşe ile bakabilmeleri için onların kalp ve dimağlarını aydınlatmıştır.

Toplumsal hayatın ilk basamağı diyebileceğimiz âileden başladığı eğitime ve irşâdına son basamak diyebileceğimiz devlet-millet, âmir-me’mur ve halk-idâreci ilişkilerine kadar devam etmiş, huzur ve âsâyîşin temini, barış, güven ve istikrarın sağlanması adına altın prensipler ve düstûrlar ortaya koymuştur: “*Allah’a (c.c.) ve Rasûlü’ne itaat edin. Sizden olan başınıza geçenlere kafası kuru üzüm taneleri gibi kıvırcık kıvırcık olan Habeşli siyah bir köle dahî olsalar sakın ha itaatten dûr olmayın.*”⁵⁵⁶ diye ferman buyurarak aynı zamanda yirmi birinci asrın bile hâlâ en büyük küresel bir tehdidi olan ırkçılık probleminde on dört asır öncesinden büyük bir darbe indirmiştir. O, bir Peygamber’e (s.a.s.) eş olabilecek asâlette ve statüde olan halasının kızı Zeyneb’i (radiyallâhü anhâ) âzatlı kölesi Zeyd (r.a.) ile belki de bu ırkçılığa indirdiği darbesinin etkisi kalıcı olsun diye evlendirmiştir.⁵⁵⁷

⁵⁵² Ebu Davud, “Edeb”, 44.

⁵⁵³ M. Kâzım Gülçür, *Yeni Ümit*, sayı:66, s. 40.

⁵⁵⁴ Bediüzzaman (v. 1960), *Mektubat*, s. 471.

⁵⁵⁵ Tirmizî, Zühd, 22.

⁵⁵⁶ Müslim, İmâre, 37.

⁵⁵⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *İsâbe*, 2/564.

Hiz. Peygamber (s.a.s.) bütün bu inkılâplarını bütün bir toplumu bir “bünyân-ı marsûs”⁵⁵⁸ misâli yek vücûd haline getirmek için yapmıştır. Bu öyle bir birlik ve berâberlik olmalıydı ki bu vücûdun her bir uzvu birbirinin ayrılmaz bir parçası olmalı ve vücûdun neresinde bir ağrı-sızı varsa her bir uzuv bunun sancı ve ıstırâbını bizzat hissetmeliydi.⁵⁵⁹ Ama bu yeterli değildi... Bu tutmuş olan mayanın tekrar kaybolmaması için bir takım tedbirler alınması gerekiyordu ki bunun uzun vâdedeki en etkili çözümlü de her kalbe bir mânevî yasakçı koymaktan geçiyordu. Bu yüzden devamlı olarak herkesin nazârını uhrevî âleme çevirerek bir “Akıllı insan” ve “Âciz, zavallı insan” portresi çizmek için şöyle buyurmuştur: ، وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ ، الْكَيْسَ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ ، وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا ، وَتَمَتَّى عَلَى اللَّهِ الْأَمَانِي *“Akıllı kişi odur ki kendisini hesaba çekip, sorgulayarak hep ölümden sonrası için çalışır. Aciz, zavallı kimse ise odur ki önce hevâ ve hevesine kul köle olur da sonra da boş hayallere, kuruntulara kapılıp, Allah’tan (c.c.) boş beklentilere girer..”*⁵⁶⁰

Hiz. Muhammed (s.a.s.), hep sulh ve uzlaşma taraftarı idi. Ama müşrikler hiç oralı olmuyorlardı. Nitekim Hiz. Muhammed (s.a.s.)’i öldürmeye bile teşebbüs etmişlerdi. Nihayet Hiz. Peygamber, öz yurdunu terk etmek zorunda kalmıştı.⁵⁶¹ Fakat onun aleyhindeki bütün güçlere ve şartlara rağmen her geçen gün Müslümanların sayısı artıyordu. Şüphesiz bu artışın sebebini, Allah’ın yardımından başka Hiz. Muhammed (s.a.s.)’in eğitim ve öğretim metodunda aramak gerekir. O günün Arap toplumu nizam, düzen tanımayan bir toplumdur. Hiz. Muhammed (s.a.s.)’in eğitimi sayesinde nizam, adâlet, itaat kavramları, yavaşça pratik hayatta geçerli olmaya başladı. İşte bu durum, O’nun eğitimindeki muvaffakiyetini açıkça göstermektedir.

⁵⁵⁸ Buhârî, Edeb, 36.

⁵⁵⁹ Buhârî, Edeb, 27.

⁵⁶⁰ Tirmîzî, Kıyâmet, 25; İbn Mâce, Zühed, 31; Ahmed b. Hanbel, 4/124.

⁵⁶¹ İbn Hişâm, *es-Siratü’n-nebevîyye*, Mısır, 1955, 1/270.

k. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Ortak Noktaları Dikkate Alması

Aşağıda zikredilen âyetler Müslümanlara Ehl-i Kitap'tan muhataplarıyla aralarındaki ortak noktaları hatırlatmaktadır: وَمَا شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ *“Allah, dini doğru anlayıp hükümlerini uygulayın ve o hususta tefrikaya düşmeyin diye, din esasları olarak Nuh'a emrettiğini, hem sana vahyettiğini, keza İbrâhim'e, Mûsâ'ya, İsâ'ya emrettiğini sizin için de din kıldı.”*⁵⁶² ve *“Deyiniz ki: Biz Allah'a, bize indirilen Kur'ân'a, Keza İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Yâkub'a ve onun torunlarına indirilene Ve yine Mûsâ'ya, İsâ'ya, Hülasa bütün peygamberlere Rab'leri tarafından verilen kitaplara iman ettik. Onlar arasında asla bir ayırım yapmayız. Biz yalnız O'na teslim olan Müslümanlarız.”*⁵⁶³ Bu ilâhî hatırlatmaların rehberliğinde Hz. Muhammed (s.a.s.) kendisini, hiç yoktan yepyeni şeyler ortaya atan bir peygamber olarak tanıtmamış; daha önce de peygamberlerin geldiğini ve insanları eğittiklerini ifâde etmiştir.⁵⁶⁴ Ne var ki zamanla insanlar bunu unutmışlardır. Hz. Muhammed (s.a.s.), bilhassa kendisini, bu ilâhî gerçeği tekrar ele alıp yenileştiren birisi olarak tanıtmıştır.⁵⁶⁵ *“Hiçbir peygamberin arasında ayırım yapacak değildiriz”*⁵⁶⁶ âyetinin ifâde ettiği hakîkati Hz. Peygamber önceki peygamberlerden birisini diğerine üstün tutmayı bile reddederek ümmetine tâlim etmiştir.⁵⁶⁷

Hz. Muhammed (s.a.s.) etrâfındaki muhâtaplarının inanç keyfiyetlerini dikkate alarak ortak bulunduğu her noktayı vurgulayarak insanların gönlüne girme yollarını aramıştır. Ebû Hureyre'den rivâyet olunan bir hadîse göre Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *أنا أولى الناس بعيسى بن مريم في الدنيا والآخرة، والأنبياء أخوة لعلات، أمهاتهم شتى ودينهم واحد* *“Hem bu dünyâda hem de ahirette insanlar arasında Hz. İsâ'ya en yakın olan*

⁵⁶² Şûrâ, 42/13; bkz. Ahzâb, 33/7; Mâide, 5/48.

⁵⁶³ Bakara, 2/136; bkz. Nisâ', 4/150; Bakara, 2/285.

⁵⁶⁴ bkz. Mü'min, 40/78; İsrâ', 17/15; Nisâ', 4/164, 165.

⁵⁶⁵ Özbek, a.g.e., s. 20.

⁵⁶⁶ Bakara, 2/285.

⁵⁶⁷ Müslim, Fedâil, 159.

*benimdir. Peygamberler baba bir kardeş gibidirler. Anneleri ayırdır ama dinleri birdir.”*⁵⁶⁸

I. Rasûlüllah’ın (s.a.s.) Ferdî Farklılıkları Gözetmesinin Ehemmiyeti

Ferdî Farklılık ıstılâhî yönden şu anlama gelmektedir:

- Kişiler arasında yetenek, ilgi, gaye, istek ve ihtiyaçlar yönünde görülen farklılıklar.
- Bir kimseyi başkasından ayıran özellikler.
- Bir ya da daha çok özellik bakımından, kişiler arasında görülen değişiklikler ya da sapmalar.⁵⁶⁹

Toplum, birbirinden farklı fertlerden meydana gelmiştir. Eğer insanlar birbirlerinden ayrı özelliklere sahip olmasalardı, psikologların işi çok basitleşir, bir kişinin incelenmesiyle varılan sonuçlar, kolaylıkla diğerleri için de geçerli olurdu.⁵⁷⁰ Ferdî farklılık modern çağın en çok üzerinde durduğu bir konudur.⁵⁷¹ Eğer ferdî farklılıklar dikkate alınmazsa, insanlara büyük adaletsizlik yapılmış olur. Bu adaletsizlik her sahada kendisini gösterir. Meselâ insanları yönetmek, problemlerini tanımak ve çözmek, kişiliklerine uygun düşen iş ve davranışa sevk etmek mümkün olmaz.⁵⁷²

Örneğin bazı insanların “Devemi kaybettim, onu nerede bulabilirim?” gibi, yersiz, zamansız ve münâsebetsiz sorular sordukları da olurdu. Ama Hz. Peygamber (s.a.s.) bu gibi tutumlardan hoşlanmasa bile, yaptıkları ne kadar yanlış, tuhaf ya da münâsebetsiz de olsa eğitim seviyeleri vb. gibi nedenlerden dolayı bunları son derece doğal karşılar ve soranları hoşnut edecek cevaplar verirdi.⁵⁷³

⁵⁶⁸ Buhârî, Enbiyâ, 48; Müslim, Fedâil, 145; Ebû Dâvûd, Sünnet, 12.

⁵⁶⁹ A. Ferhan Oğuzhan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

“Bireysel Ayrılıklar” md.

⁵⁷⁰ Burhanettin Canatan, *Eğitim Psikolojisi*, Konya, 1967, s.74.

⁵⁷¹ Cavit Binbaşoğlu, *Ölçme ve Değerlendirme*, Binbaşoğlu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1978, s.79.

⁵⁷² Ahmet İzzet Racih, *Usûl-i ilmi’n-nefs*, 11. Baskı. Mısır, 1979, s. 337.

⁵⁷³ Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saâdet* (trc. Ömer Rızâ Doğrul, Sadeleştiren: Osman Zeki Mollamehmetoğlu), Eser Neşriyât, İstanbul, 1978, 2/23-26.

Birbirlerinden bir çok yönlerden ayrılıklar gösteren fertlerin varlığını kabul etmek, eğitim işinin bir takım esaslar dahilinde yapılmasını zorunlu kılar.⁵⁷⁴ Batı'lı eğitimciler ferdî farklılık konusunda değişik görüşlere sahiptirler. Bunlardan Comenius, (1592-1670) "Her Şeyi Herkese Öğretme" öğretim prensibini ortaya atma cesaretini göstermiştir.⁵⁷⁵

İslâm eğitimcilerinden İbn Sînâ (980-1037), öğretimde öğrencinin yeteneklerine dikkat edilmesini, hangi sahada kâbiliyetli ise, o tarafa yöneltmesini savunur. İbn Haldun (v. 808/1406), ferdî farklılığın bütün unsurlarına dikkat çeker: Ferdî farklılığın bütün unsurları, ferdî farklılığı meydana getiren ırk, cinsiyet, çevre, irsiyet ve yaş gibi özelliklerdir. İbn Haldun (v. 808/1406) bilhassa öğretimde çevre faktörünün meydana getirdiği farklılığın önemi üzerinde durur. كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ

nebevî beyânının⁵⁷⁶ ışığında Ğazâli ise, (1055-1111) eğiticinin vazifelerinden birinin de öğrenciye kabiliyeti ölçüsünde hitap etmesi, aklının kavrayamayacağı ve nihayet nefret edeceği incelikleri açmaması olduğunu ifade eder.⁵⁷⁷

Ferdî farklılık bugün, üzerinde en çok durulan eğitim prensiplerindedir. Batılı eğitimciler bu gerçeği çok geç kavramışlardır. İslâm eğitimcileri ise, bu tabîî özelliğin dâimâ farkında olmuşlardır. Çünkü Kur'ân ve Sünnet'te öğrencilerin kâbiliyetlerinin farklılığına işâret edilerek eğiticiler uyarılmıştır.⁵⁷⁸ Aslen İslâm geleneğinde olan kızlar ve erkeklerin karma değil de ayrı eğitim almaları husûsu da eğitimin bu yönüyle ilgilidir.

m. Hz. Peygamber'de (s.a.s.) Empati

H. Peygamber (s.a.s.)'in huzuruna bir gün bir genç gelmiş ve: "Yâ Rasûlallah! Zinâ etmeme izin ver!" demiştir. Hoş olmayan bir durumla karşılaşan insanlar, "Sus! Sus!" diye gence karşı tavır alırken, H. Peygamber (s.a.s.) gayet

⁵⁷⁴ Ömer Mart, *Eğitim Psikolojisi*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1952, s. 141.

⁵⁷⁵ J. Leif- G. Rustin, *Genel Pedagoji* (trc. Nejat Yüzbaşıoğulları), 2. Baskı, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1980, s. 43.

⁵⁷⁶ Buhârî, İlim, 49.

⁵⁷⁷ Özbek, *a.g.e.*, s. 84, 85.

⁵⁷⁸ Macid Arsan Keylani, *Tatavvuru Mefhûmi'n-Nazriyyeti'l-İslâmiyye*, 1. Baskı, Amman, 1978, s.56.

sâkin bir tarzda gence: “Bana Yaklaş!” diyerek yanına almış ve onunla konuşmaya başlamıştır:

-Bir başkasının senin annenle zinâ etmesini ister misin?

-Hayır istemem.

-Zâten hiç kimse annesi ile böyle bir şey yapılmasını istemez.

-Bir başkasının senin kızınla zinâ etmesini ister misin?

-Hayır Yâ Rasûlellah! İstemem.

-Zaten hiç kimse de istemez.

Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s.), kız kardeşi, halası ve teyzesi gibi yakınları ile zinâ edilmesine gönlünün râzı olup olmayacağını sormuş ve genç de her defasında hayır cevabını vermiştir. Öyle anlaşılıyor ki her insan için söz konusu olabilecek doğal bir duygunun baskısı altında kalan bu genç, âdetâ “bu duygularımın şiddetine tahammül edemiyorum” der gibi problemi için Hz. Peygamber (s.a.s.)’e gelmiş ve ondan bir çözüm istemiştir. Gencin bu yaklaşımı oradaki insanlarca hoş karşılanmamasına rağmen Hz. Peygamber (s.a.s.) onu dizinin dibine almış, sorduğu sorularla ona empati duygusunu kazandırmaya çalışmıştır.⁵⁷⁹

Empati kurma yöntemi ile akla hitap ederek temel his ve duyguları eğitmesini bilen Hz. Peygamber (s.a.s.) gencin hatasını kavramasını sağlamış, elini gencin omzuna koyarak, bunlar tabî duygulardır.⁵⁸⁰ böyle şeyler olur dercesine şefkatli bir baba gibi: “Allah’ım! Bunun günâhını affet! Kalbini temizle ve organları ile günah işlemekten koru!” diyerek ona duâ etmiştir.⁵⁸¹

n. Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Seviyeye Göre Aşamalı Eğitim

İnsanları eski âdet ve alışkanlıklarından, bağlı buldukları dinlerinden, bir anda çevirmek kolay bir iş değildir. Bu sebepten Rasûlüllah (s.a.s.), bozuk inançları söküp atmada, fitratın kanunlarına uyararak, seviye eksenli sıkı bir aşamalı eğitime geçmiştir. Bu, hem inanç, hem ibâdet ve hem de hükümlerde olmuştur.⁵⁸²

⁵⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, 5/256,257.

⁵⁸⁰ bkz. Özcan Köknel, *İnsanı Anlamak*, İstanbul, 1997, s. 282.

⁵⁸¹ Ahmed b. Hanbel, VI/ 256,257.

⁵⁸² Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünnetu kable’t-tedvîn*, 2. Baskı, 1971, s.46.

كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَىٰ قَدْرِ عُقُولِهِمْ “İnsanlar ile aklî kapasitelerine göre konuşun.”⁵⁸³

hadîsince insanlara anlayacakları ölçüler içinde konuşmak Hz. Muhammed (s.a.s.)’in eğitiminin en önemli ilkelerindendir. Eğer bu prensibe riâyet edilmezse, Allah ve Rasûlü’nün sözlerini anlatmak güç olur. Hatta bir kavme akıllarının kavrayamadığı bir sözü söylemek, onlardan bir kısmı için fitne bile olabilir.⁵⁸⁴ Bunun için insanlara her şeyi anlatmak doğru değildir. Bundan fayda yerine zarar gelebilir.

Müslümanın her söylediğinin doğru olması gerekir, ama bu demek değildir ki her doğruyu söylemek üzerine bir vazîfe olsun. Hz. Muhammed (s.a.s.), bütün insanlara hitap eden mesajlarını iletirken özellikle ilk muhataplarının akıl ve düşüncelerine, algı ve kâbiliyetlerine göre iletişimde bulunmak gibi oldukça zor bir sorumluluğun bilinci içinde hareket etmiştir.⁵⁸⁵

⁵⁸³ Buhârî, İlim, 49.

⁵⁸⁴ bkz. Müslim, Mukaddime, 5.

⁵⁸⁵ bkz. Görmez, *a.g.e.*, s. 301–303.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

***KUR'ÂN-I KERÎM'DE OLUMLU YAKLAŞIM
KARŞISINDA SAVAŞ VE CİHAD***

KUR'ÂN-I KERÎM'DE OLUMLU YAKLAŞIM KARŞISINDA SAVAŞ VE CİHAD

İslâm'da esas olan sulh, yâni barıştır. Savaş ise ârızîdir. Zaten İslâm kelimesi, “Sulh ve selâmet” mânâsına gelmektedir. Ama ne var ki bir devletin tek taraflı olarak harp istememesi bir mânâ ifâde etmez. Şayet karşı taraf size saldırmak için hazırlanıyor ve bu uğurda fırsat kolluyorsa, sizin de her zaman buna hazır olmanız gerekir. Savaş işte ancak bu gibi durumlarda mecbûriyet sonucu, başka türlü hareket etme imkânlarının kalmadığı zaman, bir argüman olarak karşımıza çıkar. Çünkü İslâm; etimolojik olarak emniyet ve güveni telkin eder. O, saldırganlığa asla prim vermez.

Günlük hayatla alâkalı Müslüman'ın evine nasıl girmesi gerektiği, yolda nasıl yürünmemesi gerektiği gibi çok küçük ayrıntılara bile yer bulabildiğimiz Kur'ân-ı Kerîm'de insanlık târihinin önemli bir gerçeği olan savaş konusunun olmaması düşünülemezdi. Bunun netîcesinde İslâm Hukûkunda Savaş konusuna özel bir yer ayrılmıştır. Müslümanların hangi şartlarda savaşa katılabilecekleri, savaşta iken uyulması gereken kurallar ve hattâ “salâtü'l-havf” denilen savaş halinde, cephedeki askerin nasıl namaz kılması gerektiği gibi savaşla alâkalı pek çok mesele özel başlıklarda ele alınarak incelemeye tâbî tutulmuştur.

Çalışmanın bu bölümünde “İslâm'da Savaş” konusu kendi içindeki bütün detayları ile anlatılmamış, sadece müspet hareket ile ilişkisi yönü ile incelenmiştir. Çünkü bugün dünyada İslâm'da müspet hareket fikrine ya da İslâm'ın gülen yüzüne en çok gölge koyan husus “İslâm'da Savaş ve Cihad” konularındaki yanlış anlamalar ya da çarpıtmalardır. Bugün “Cihad” kelimesi uluslararası en etkin yayın organlarında sadece “Müslümanların Kutsal Savaşı” târifiyle yer bulmakta ve bu da önemli bir anlam kaymasına neden olarak İslâm'ın zorba bir din olduğu imajını insanların zihninde oluşturmaktadır.

Cihad hakkındaki bu oluşturulmuş imaj bugün dünya insanlarını İslâm aleyhinde önyargılarla doldurarak İslâm'dan uzaklaşmalarına sebep olan önemli etkenlerden birisidir. Çok Müslümanların sâhip olduğu eksik ya da yanlış cihad anlayışından dolayı muhataplarına Müslüman'a yakışır şekilde reaksiyonlarda bulunmamaları da bunun kötü etkisini arttıran diğer unsurlardandır. Dünyanın en

karişik bölgesi Orta Doğu'daki dinmeyen kan ve gözyaşı, kimlik bilgileri itibâriyle Müslüman görünümlü kimseler tarafından oralarda yapılan intihar saldırıları, adam kaçırma ve şayet istekleri yerine getirilmezse rehinelerin öldürüleceği tehditleri, sokaklarda huzur ve âsâyîşi ihlâl ederek şiddet içerikli gösteriler yapan Müslüman görünümlü kişiler ve en son olarak da 11 Eylül terör olayı gibi hâdiseler “Cihad”ın Müslümanlarca sadece “Kutsal Savaş” olarak algılandığını ve dolayısıyla da İslâm'ın savaş dîni olduğu fikrini dünyada çok geniş bir coğrafyada genel bir kanaat olarak yerleştirmiştir.

Günümüzün bu önemli realitesinden dolayı bu bölümde İslâm'da savaş ve cihad konusu özet olarak kendi orijinleri ile anlatılmaya ve bu konulardaki yaygın olan yanlışlıklar tashîh edilmeye çalışıldı.

A. “DİNDE ZORLAMA YOKTUR” EMRİNİN HÜKMÜ VE CİHAD

İslâmî literatürdeki en genel ve kapsamlı anlamıyla cihad, dînî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücâdele vermek demektir.⁵⁸⁶ Cephedeki savaş, şayet belli vasıfları hâiz ise, cihadın küçük bir parçası olabilir ancak. İyice halk nazarında anlam daralması âkibetine uğramış “cihad” teriminin kapsamının insanın kendi nefsiyle mücâdele etmesinden⁵⁸⁷ düşmanla muhârebeye girişmeye varıncaya kadar çok geniş bir çerçevesi olduğunda şüphe yoktur. Bunlardan birincisi cihâd-ı ekber (büyük cihad), ikincisi ise cihâd-ı asğar (küçük cihad) olarak isimlendirmiştir.⁵⁸⁸ Küçük cihad olarak kabul edilen savaşa yönelme sebebi ise Müslümanların canlarına, mallarına, vatanlarına doğrudan veya dolaylı olarak saldırılmış olmasına, bağımsızlıklarını yok etmek, güvenliklerini tehdit etmek, dinlerinden çevirmek, tebliğ hürriyetini kısıtlamak vb. kötü niyet belirtilerine bağlıdır.⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ Ahmed Özel, “Cihad”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1993, 7/527.

⁵⁸⁷ Tirmizî, *Cihad*, 2.

⁵⁸⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ'*, V/425.

⁵⁸⁹ Vehbe Zuhayli, *İslam Hukûkunda Savaş* (trc. İsmail Bayer), İhtar Yayınları, Erzurum, 1996, s.80.

“Cihad” sözcüğünün kapsamlı manasına rağmen İslâm hukukçularının daha çok Müslüman olmayanlarla savaş anlamına ağırlık vermeleri, bu tür cihadın hukûkî bir durum alması ve birtakım hukûkî sonuçlar doğurması sebebiyledir.⁵⁹⁰

Kısaca cihad-savaş ilişkisi bir umum-husus ilişkisidir⁵⁹¹ ve bu, esâsen Allah ile insanlar arasındaki engelleri bertaraf ederek, onların Allah ile buluşmalarını sağlamak faaliyetleridir.⁵⁹² Bir iddiâyaya göre ise cihadın anlamı savaş yoluyla başkalarını Müslüman olmaya zorlamaktır. Oysa ki يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “Ey îmân edenler! Takvâ dâiresinde bulunun Allah’ın rızâsını kazanmak için bir takım vesîleleri kullanın. Allah yolunda cihad edin.”⁵⁹³ âyeti ve benzeri âyetlerde وَجَاهِدُوا “cihad edin” kelimesini “Allah yolunda gayret sarfedin, çaba harcayın” diye de çevirmek mümkündür. Aynı zamanda savaş için Kur’ân’da esas kullanılan kelime “kitâl” ya da “harp” kelimeleridir.⁵⁹⁴ Buna bir örnek olarak Tevbe Sûresi, 36. âyeti verebiliriz: وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً “Müşriklerin toplu halde sizinle savaşmaları karşısında siz de onlarla toplu halde savaşın” Allah’ın burada “جَاهِدُوا” kelimesini değil de “قَاتِلُوا” kelimesini seçmesinin elbette bir hikmeti vardır. Bundaki murâd-ı ilâhînin tam anlaşılabilmesi için ise cihad-kitâl farkının iyi kavranması gerekmektedir.

Hadisler ve rivâyetler incelenirken o zamanın şartlarının, söylenen sözlerin hangi ortamlarda ve kimlere söylendiğinin hesaba katılması gerekmektedir. Hatırlanmalıdır ki Peygamber Efendimiz’in (s.a.s.) toplumu o dönemde küçük bir kapalı kutu gibi Medîne’ye sıkışmış kalmış gibi bir durumdadır. Bununla birlikte bu topluluğun dört bir tarafı hem içeriden hem de dışarıdan her an atağa hazır durumdaki düşmanlarla çevrilmiş durumdadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) de devamlı olarak halkını zinde ve her türlü saldırılara karşı hazır vaziyette tutmak zorunda olan bir siyâsî lîderdir aynı zamanda. Bununla birlikte o, yeri geldiğinde el açıp Allah’a şöyle yalvarmak durumunda kalmış bir Peygamberdir (s.a.s.): “Yâ Rabbi! Şimdi eğer

⁵⁹⁰ Ahmed Özel, “Cihad”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1993, 7/528.

⁵⁹¹ es-Seyyid Abdülhâfız Abdu Rabbih, *Felsefetü'l-cihâd fi'l-İslâm*, Beyrut 1982, s.28.

⁵⁹² Mustafa Ağırman, “Efendimiz’in Katıldığı Savaşlarda Sivillerin Korunması”, *Yeni Ümit*, Sayı: 77, s.12.

⁵⁹³ Mâide, 5/35.

⁵⁹⁴ bkz. Mâide Sûresi: 5/64; Bakara Sûresi: 2/190; Nisâ Suresi: 4/77.

*burada bu toplulukta düşman karşısında helâkete giderse yeryüzünde Senin adını anacak hiç kimse kalmayacak. İnâyet et yâ Rabb!”*⁵⁹⁵

Bütün bunlar hesaba katıldığında niçin cihaddan bahseden pek çok hadisin daha çok küçük cihaddan yani Allah yolunda düşman karşısında siperde nöbet tutmaktan, cepheden cepheye koşturup durmaktan vs. bahsettiği anlaşılmış olur. وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ “Allah yolunda hakkıyla cihad edin!”⁵⁹⁶ âyetinde emredilen hakkıyla, gereği gibi cihad etmek, dil, mal ve canla yapılan cihad şeklinde anlaşılmaktadır: الَّذِينَ آمَنُوا وَهَجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْبَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ “İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla mücahedede bulunanlar, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır.”⁵⁹⁷ “Kur’ân-ı Kerim’de cihad ve cihadda fedakarlıktan bahseden âyetlerin neredeyse hepsinde mal, canın önünde zikredilmektedir. Çoğunlukla insanlar mallarını canlarından daha aziz bilmektedirler. Belki de “*malı yolunda öldürülen şehittir*”⁵⁹⁸ hadis-i şerifi hüküm bildirmekten başka insanın bu cibillî ruh haletini de nazara vermektedir.

İslâmî terminolojide cihad kelimesinin genellikle düşmana karşı uygun vasıtalarla savaş anlamında kullanılmasının bir ikinci sebebi ise daha önce de zikredildiği gibi İslâm hukukçularının savaş hükümlerini tespit etme gayretlerinden dolaydır. Oysa ki burada bir anlam daralmasının olduğu kesinlikle tartışma götürmez bir konudur. Çünkü özetlemek gerekirse cihad, kulun Allah yolunda göstermiş olduğu her türlü hayırlı hizmetleri, gayretleri ve davranışları da ifade eder.

“Neticede İslâm barış dînidir, savaş ise ârizî bir durumdur. Dînimizin kılıç dîni olmadığını gösteren en parlak delillerden birisi, bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.)’in on bin kişilik bir orduyla Mekke’yi fethettiği gün; İslâm’ın ilk günlerinden başlayarak uzun yıllar İslâm’a, onun peygamberine (s.a.s.) ve Müslümanlara katı düşmanlık yapan, akıl almaz işkenceleri reva gören ve nihâyet vatanlarından kovan Mekkeli müşriklere gösterdiği tarihte bir daha eşi bulunmayan tavrıdır. Şayet fetih günü İslâm’ın gayesine ve rûhuna ters düşmeseydi ve Hz. Peygamber (s.a.s.)

⁵⁹⁵ Taberî (v. 310/922), *Tarihü't-Taberî: tarihü'r-rusul ve'l-müluk*, 2/269.

⁵⁹⁶ Hac, 22/78.

⁵⁹⁷ Tevbe, 9/20.

⁵⁹⁸ Buhârî, Mezâlim, 23; Müslim, İmân, 226; Ebû Dâvûd, Sünnet, 29; Nesâî, Tahrîm, 24.

isteseydi bütün yaptıklarına karşılık Mekke’li müşrikleri kılıçtan geçirip yok edebilirdi. Çok acı bir intikam alabilirdi. Fakat öyle bir şey aslâ yapmamıştır.”⁵⁹⁹

Hız. Peygamber (s.a.s.), Medîne’nin en güçlü kabîleleri olan Evs ve Hazreç tarafından dâvet edilen bir Peygamber’dir (s.a.s.). Dolayısıyla gücü elinde bulundurmaktadır. Güçlü olmasına rağmen Allah Rasûlü ne Müslüman olmayan Araplara, ne de Medîne’nin yarı nüfûsünü teşkil eden Yahudilere baskıcı bir tavır içerisine girmemiştir.

Medîne’de yaşayan her grubu kendi inanç ve kültürüyle kabul etmiş, onlarla kendi kimlikleriyle muhatap olmuştur. İnsanların dinlerini, kültürlerini zorla değiştirme anlayışında olmadığı gibi onlara karşı diyalog kapısını kapatmamış; ardına kadar açık tutmuş, isteyen her kesimin yanına kendisi olarak gelmesine izin vermiştir. Herhangi bir sebeple yanına gelmeyenlere bir bahane ile kendisi giderek insanlarla konuşmanın ve kendisine bahşedilen güzelliği anlatabilmenin yollarını aramıştır.⁶⁰⁰

“Eğer senin

Rabbin dileseydi, dünyada ne kadar insan varsa hepsi imana gelirdi. Ama bunu irade etmedi. Şimdi sen mi, imana gelsinler diye insanları zorlayacaksın?”⁶⁰¹

âyetinden görüldüğü üzere îman, insanların kendi tercihlerine bırakılmıştır. Hız. Peygamber (s.a.s.) kimseyi bu hususta zorlamamıştır çünkü zora koşmanın kalbî hislere ve vicdânî kabullenmelere ya da yönelişlere hiç bir tesiri yoktur. `Sen mi îmâna gelsinler diye onları zorlayacaksın` bölümündeki soru edatı inkâr içindir. Yani şüphesiz ki böyle bir ikrah bahis mevzû dahî olamaz, zira birisinin îmân edebilmesi ancak Allah’ın irâdesine bağlıdır ve insanları “Dinde zorlama yoktur, doğru yol, sapıklıktan, hak batıldan ayrılıp belli olmuştur”⁶⁰² âyetinin emri üzere kimsenin îman etmeye zorlanması İslâm’da mümkün değildir.⁶⁰³ Çünkü bu, en başta dünyanın bir imtihan yurdu olduğu realitesinin göz ardı edilmesidir.⁶⁰⁴

⁵⁹⁹ Şengül, *a.g.m.*, s.25.

⁶⁰⁰ Abdullah Duman, “Peygamberimizin Hayatından Diyalog Örnekleri”, *Polemik Değil Diyalog*, s.237.

⁶⁰¹ Yûnus, 10/99.

⁶⁰² Bakara, 2/256.

⁶⁰³ bkz. Seyyid Kutub, *Fî Zilâl*, 17/166.

⁶⁰⁴ Fâhru’d-dîn er-Râzî, *a.g.e.*, 7/15.

İslâm'da ortada meşru ve zarûrî bir durum söz konusu olmadıkça çatışma, şiddet ve savaş İslâm'ın tercihi değildir. Hıristiyanlık tarihi, Hıristiyan veya aynı mezhepten olmayanları dinlerinden ve mezheplerinden döndürmek için yapılan baskılar, savaşlar ve katliamlarla doludur, ama İslâm târihinde “Ya Müslüman ol, ya da boynunu kılıca uzat” şeklinde bir dayatmanın tek örneği bulunamaz. Cihad ve fetihler din savaşı (Zorla dîne sokma) değildir.⁶⁰⁵

B. DİNİ DEĞİL, SİYÂSÎ BİR MESELE OLARAK SAVAŞ

İslâm hukûkunda barış akdine imza koyma ve savaş îlân etme, devlet başkanının yetkisindedir. Devlet başkanı Müslümanların maslahatlarına göre hareket tarzını ilgili birimlerle yapacağı istişâreye göre belirler. Hareket tarzını belirleme, stratejik bir özelliğe sâhiptir. Yeri gelir haraç ödenir, yeri gelir haraca bağlanır, yeri gelir barış yapılır ve yeri de gelir savaş ilan edilir. Zaten Hanefî metodolojisinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in barış anlaşmaları ve savaşları devlet başkanlığı vasfına bağlanır. Buna göre savaşların dînin teorik temellerinden ziyâde, siyâset târihini ilgilendirdiğine hükmedilebilir. Örneğin: *أَلَا تَتَّقُونَ قَوْمًا نَكُفُّوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَءُواكُمْ* “Ahitlerini ve yeminlerini bozup Peygamber’i vatanından sürmeye teşebbüs eden bir toplulukla savaşmayacak mısınız ki, aslında savaşı size karşı ilk başlatanlar da onlar olmuşlardı. Ne o, yoksa onlardan korkuyor musunuz? Ama eğer Mü’min iseniz, asıl Allah’tan çekinmeniz gerekir.”⁶⁰⁶ gibi âyetler ele alındığında görülecektir ki ortada devletler arası bir kriz söz konusudur.

Yapılan anlaşmalara riâyet etmemek uluslararası hukuk sisteminde, devletlerarası ilişkilerde kolaylıkla göz ardı edilerek affedilebilecek bir durum değildir. Üstelik karşı tarafın düşmanca tavırları sizi yurdunuzdan yuvanızdan çıkarmaya teşebbüs etmeye kadar varmışsa artık savaş kaçınılmaz bir durumdur. Bu ise görüldüğü üzere siyâset esaslarına göre bir gereksinimdir.

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) salt inanç farklılığı gerekçesiyle herhangi bir kabileye sefer düzenlediği söylenemez. Onun yaptığı bütün savaşlarda karşı tarafın

⁶⁰⁵ Karaman, “Papa’ya Rağmen Diyalog”, *Polemik Değil Diyalog*, s.113.

⁶⁰⁶ Tevbe, 9/13; bkz. Tevbe, 9/36; Mümtehine, 60/1; Enfâl, 8/30; İsrâ’, 17/76.

dînî inançlarından ayrı olarak kendine özgü hâricî bir sebepten bahsedilmektedir. Bu hüküm bütün seriyyeler için de geçerlidir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonraki dönem savaşları da söz konusu olduğunda, yine öncelikle karşı tarafın tutumunu bilmek gerekir. İkinci olarak ise tarihi savaş realitesini unutmamak gerekir.⁶⁰⁷ Yani savaş bazen kaçınılmazdır. Hukukçulara göre elbette savaş hoş bir şey değildir. Fakat bir lîdere bir siyâsetçiye göre ise bazen gerekli hatta elzem bile olabilir.

İslâm'ın savaşa dâir hükümleri, din hürriyetini sağlamak ve sırf İslâm'a inanma sebebiyle vâki olan düşmanlık ve saldırıya karşı savunma gâyesine yöneliktir. Şu âyetler bu küllî kâideyi yerleştiren âyetlerdir: وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ “Dünyada fitne kalmayıp din, tamamen Allah'ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer fitneden vazgeçerlerse, onları bırakın. Allah zaten onların yaptıklarını hakkıyla görmektedir.”⁶⁰⁸ Fitne: Arapçada, yabancı maddelerden arıtmak için altını ateşe sokmaktır. Sınama, imtihan etme, işkence, ayrıca musibet, belâ, günah, fesat mânalarına gelebilir. Şirki ve dinsizliği yaymak, dinden döndürmek, Allah'ın haramlarını çiğnemek, âsâyîşi bozmak, vatandan çıkarmak birer fitnedir. Bu âyette ise hak dinden döndürmek için işkence etmek mânâsınadır. Mekke müşrikleri, ashabdan bazılarına hürmetli aylarda işkence ederek şehit etmişler. Bu âyet, böyle bir işkencenin, hürmetli aylara riayet edip etmemeden daha mühim olduğu gerekçesiyle, işkenceyi durdurmak için savaş ilanına cevaz vermiştir. Nüzul sebebi özel ise de, söz fitnenin mahiyetinin, öldürmenin mahiyeti ile karşılaştırılmasını ifade ettiğinden, hüküm geneldir.⁶⁰⁹

Âyette geçen “Dînin Allah için olması” ve “Fitnenin ortadan kalkması” tâbirleri sanki bu âyetler müspet harekete ters emirler içermektedirler gibi kolayca yanlış algılanabilmektedirler. Oysa ki bu anlayış sadece Kur'ân'ın genel öğretilerine vukûfiyetsizlikten kaynaklanmaktadır. “Bu ayetin yorumu adına söylenebilecek en güzel sözlerden biri İbn-i Ömer, Abdullah bin Zübeyr ile Haccac-ı Zalim arasında cereyan eden hadiseler esnasında söylenmiştir. Şöyle ki, iki kişi İbn-i Ömer'e gelirler ve aralarında şöyle bir konuşma cereyan eder:

⁶⁰⁷ Turnagil, A. Reşid, *İslâmiyet ve Milletler Hukûku*, İstanbul 1993, s.65.

⁶⁰⁸ Kur'ân: 8/39; bkz. 2/ 191-193; 8/61; 60/8,9; 9/5-11.

⁶⁰⁹ Yıldırım, *Meal*, s. 41,42.

–İnsanlar zayi oluyor, herkes ölüyor. Sana gelince; evet Allah Rasülü’ne arkadaşlık etmiş olan sen, evinde oturuyor, bizimle beraber cihad etmiyorsun.

–Allah’ın kardeş kanı akıtmayı haram kılması, benim sizinle beraber olmama manidir.

–Ama Allah “*fitne yok edilinceye kadar onlarla savaşın*” buyuruyor.

Ve işte İbn-i Ömer’in dünya çapındaki değerlendirmesi:

–Biz, fitne olmayıp, din Allah için oluncaya kadar hep o kavgayı verdik. Size gelince, din Allah’dan başkaları için olsun diye ve fitne çıkarmak için çarpışıyorsunuz....”⁶¹⁰ Bu konunun daha güzel anlaşılması için Hayrettin Karaman’ın ilgili âyetlere yaptığı tefsir aşağıda kaydedilmiştir:

“Kâfirler barış isterlerse bunun kabul edilmesi emrolunmuştur.⁶¹¹ Kâfirlerle savaş emri ise fitnenin ortadan kalkması ve dînin Allah için olması, Müslümanları dinlerinden döndürmek veya yurtlarından çıkarmak için kâfirler tarafından onlara savaş açılması⁶¹² gibi gerekçelere bağlanmıştır. Fitne zulümdür, düzensizliktir, anarşidir. “*Dînin Allah için olması*” bütün insanların İslâm’a girmeleri şeklinde anlaşılabilir; çünkü en azından Ehl-i Kitab’ın “cizye” vererek de olsa gayrimüslim olarak yaşamalarına izin verildiğinde ittifak vardır. Bütün bu naslar, gerçekler ve uygulamalar bir araya getirildiğinde ortaya çıkacak sonuç ve nihâî hüküm şu olmaktadır: İnsanların zorla din değiştirmeleri hem imkânsız hem de hükümsüzdür. Bu sebeple de yasaklanmıştır. Savaş insanları zorla İslâm’a sokmak için değil, din yüzünden baskının ortadan kalkması, din ve vicdan hürriyetinin hayata geçirilmesi, güçlü olanların hukuku çiğnemelerinin engellenmesi içindir. Müslüman olmayanlar bu hak, hukuk ve hürriyet düzenine uydukları müddetçe kendi inançlarında kalma ve onu yaşama hakkına sahiptirler.”⁶¹³

⁶¹⁰ Gülen, Kur’ân’dan İdrâke Yansıyanlar, Nil Yayınları, İstanbul, 2007, s.98.

⁶¹¹ bkz. Enfâl, 8/61.

⁶¹² bkz. Mümtehine, 60/8-9.

⁶¹³ Karaman, “Papaya Rağment Diyalog”, *Polemik Değil Diyalog*, s. 118.

1. Yalın Küfür İslâm'da “Kitâl”e Sebep Değildir

Küfür yalın olarak savaşa sebep değildir.⁶¹⁴ Bu yüzden, İslâm'da savaş meselesi ele alınırken sadece kâfirlerle değil bazı özel şartlarda Müslümanlarla da savaşılması gerektiği meselesine değinilmektedir. “*Dinde zorlama yoktur.*” âyetinin gereği Müslümanlar kâfirlerle, müşriklerle veya dinleri ne olursa olsun başkalarıyla savaşa mecbûr kaldıklarında niyetleri karşı tarafı İslâm'a zorlamak olamaz. Müslüman sadece ihkâk-ı hak ve adâlet için savaşa taraftar olabilir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hakk, eğer “bağy” ederek adâletten sapanlar Müslümanlar ise onlara dahî savaş açılmasını emretmiştir. Zira savaştan maksat ihkâk-ı haktır: *وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَت إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ فَاءَ ت فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ* “*Eğer Mü’minlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine bağyeder saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever.*”⁶¹⁵ Bu da açıkça İslâm'ın savaşa bakış açısını ortaya koymakta ve İslâm'a atılan iftirâlara iknâ edici bir cevap vermektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için âyette geçen “bağy” teriminin anlamı aşağıda zikredilmiştir:

“BAĞY, haksız yere yükselmek isteyerek düşmanlık etmektir. Yani barış teşebbüsü yapıldığı ve şüphe varsa giderildiği halde birisi barışa yanaşmayıp her ne olursa olsun haksızlıkla üste çıkmak sevdasını beslerse: *فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي* O vakit o saldıran grupla savaşın. *حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ* Ta ki, o Allah'ın emrine dönene kadar. Allah'ın emri *وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ* ‘Allah'a itaat ediniz. Rasûlüllah'a ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz.’⁶¹⁶ âyetindeki hükümdür. Razî der ki: *تَفِيءَ* İşaret eder ki, bu savaş, saldırgana had cezası gibi, saldırmayı terk halinde de uygulanacak bir ceza değildir. Dönünceye kadardır, saldırganı önlemek gibidir. Onun için saldırganın vazgeçmesi hakkındaki emre dönünce, savaşmak haram olur. Buyruluyor ki: *فَإِنْ فَاءَ ت*

⁶¹⁴ Mümtahine, 60/8,9.

⁶¹⁵ Hucurât, 49/9.

⁶¹⁶ Nisâ, 4/59.

‘eğer dönerse’ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ ‘o vakit de adaletle aralarını düzeltin’, barıştırın, yani yalnızca antlaşma ile bırakmayın da Allah’ın hükümlerine göre haklarını gözeterek hükmedip aralarını bulun. Öncekinde mutlak olarak فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا ‘aralarını sulh edin’ buyrulduğu halde burada بِالْعَدْلِ ‘adaletle’ kaydı ile kayıtlanmıştır. Çünkü savaştan sonra olduğu için bunda haksızlık tehlikesi vardır. Onun için bir de tamamına göre şu şekilde te’kid edilmiştir. وَأَقْسِطُوا Hem her hususta adalet ve hakkaniyeti gözetin, her hak sahibine haktan hissesini verin, saldırmaktan, zulümden sakının. إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

Çünkü Allah adalet yapanları sever. Ebu Hayyan’ın (745 hicrî) Bahir’de açıkladığına göre bu âyetteki فَاقْتُلُوا ‘savaşınız’ ve فَأَصْلِحُوا ‘sulh yapınız’ hitapları مَنْ لَهُ الْأَمْرُ ‘Emir yetkisi kendilerinde’ olan velayet sahiplerinedir. Bu mânâ İbnü Abbas’tan rivayet edilmiştir. Yani aynen vücut, hükümet adamlarına yöneliktir. Çünkü bu savaşa müdahale ile barış yapabilme kudreti yalnız ferdî bir kudret olarak düşünülemez, fakat herhangi bir şekilde barış ve savaş yapmaya yetkili olanlar hakkında farz-ı kifaye olmak üzere ümmetin tamamına hitap olması يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ‘Ey iman edenler’ çağırısının zahirine daha uygundur. Onun için saldırma gerçekleşince ona karşı emir ve yetki sahiplerine yardım cihadda olduğu gibi umuma gereken bir vecibe olur. Nitekim Hâkim (v. 405 h) ve Beyhaki’nin (v. 458 h.) rivayetlerine göre Abdullah b. Ömer (r.a.) Hazretleri, ‘Ben şu vazgeçen saldırgan savaşı açmadığımdan dolayı işbu وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا âyetinden nefsimde bulduğumu hiçbir şeyden bulmadım.’ demiştir. Yol kesici, saldırganlar hakkında Fıkıh kitaplarında özel bölüm vardır.”⁶¹⁷

Tevbe Sûresi Müşriklere bir ultiमतom vererek başlar ve artık bazı müşrik kabîleler ile yapılan antlaşmaların ilgâ edildiğini ilân eder. Müşriklerle yapılmış anlaşmaların ilgası hususunda açıklanan bu berât (bildirge) , Enfal suresinin 58. ayetinde hain kimseler hakkında zikredilen şer’i yasaya göre yapıldı; çünkü İslam açısından, anlaşmanın sona erdiği açıkça ilan edilmeksizin, aralarında bir barış anlaşması yapılmış olan insanlara savaş açmak ihanettir. Yapmış oldukları barış anlaşmalarına rağmen, İslam’ın aleyhine sürekli komplolar düzenlemekte olan bu müşrik ve benzerlerine karşı, anlaşmaların ilgası konusunda bir bildirge

⁶¹⁷ Elmalılı, a.g.e., 7/200, 201.

yayınlanmasının gereği bundandır. Onlar ele geçirdikleri ilk fırsatta anlaşmaları bozacak ve düşman olacaklardı. Benî Kinâne, Benî Damre ve daha bir iki kabile dışında diğer müşrik kabileler için de aynı şey söz konusu idi.

İlk âyetten başlayarak bu sûrede ciddî ve sert uyarılar, bir ultiatom şeklinde verilmiştir. Âyetlerin mealleri şöyle gelir: “Allah ve Resulünden, kendileriyle anlaşma yaptığınız müşriklere son ihtar! Bu günden itibaren yeryüzünde dört ay istediğiniz gibi dolaşın ve şunu bilin ki siz Allah’ın elinden hiçbir şekilde kaçıp kurtulamazsınız ve Allah kâfirleri rüsvay edecektir. Haccın en büyük günü, Allah ve Resulünden insanlara şunu ilan edin ki: Allah da, Resulü de müşriklerden beridir. Şayet şirkten tövbe edip tevhide yönelerseniz bu, elbette sizin için daha hayırlı olur. İyi biliniz ki siz Allah’ın elinden kurtulamazsınız. Kâfirleri pek acı bir azapla müjdele.”⁶¹⁸

Bununla birlikte bu kadar sert uyarılardan müstesnâ tutulanlar da vardır, küfrün ve şirkin yalın halde, müşriklere ve kâfirlere savaş açmaya İslâm Hukûku açısından bir delil olamayacağının bir başka delili de şu âyettir:

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوا شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتَمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ “Ancak kendileriyle anlaşma yapmanızdan sonra, şartları hiç bir şey eksiltmeksizin tamamen yerine getiren ve sizin aleyhinde hiçbir kimseye destek vermeyen müşrikler, bu hükmün dışındadırlar. Bunlarla sözleşmenin müddeti tamamlanuncaya kadar anlaşma şartlarına riayet edin. Allah, Kendisine karşı gelmekten, özellikle ahdi bozmaktan sakınanları sever.”⁶¹⁹ Netîcede görülmektedir ki Kur’ân’daki bu hüküm dînî hayatın bir gereği değil de siyâsetin, devlet olmanın bir gereğidir. Ya da şöyle denilebilir: Kur’ân-ı Kerîm’deki ölçüler dikkate alındığında İslâm dışı inançların hiç birisinin tek başına savaşa sebep olduğu söylenemez. Müslümanlar gayrimüslimlere inançlarından dolayı savaş îlân etme hakkına sahip değillerdir. Böyle bir hakkı ancak karşı tarafın savaş niyetiyle asker sevkiyâtına başlaması, uluslar arası antlaşmaların tek taraflı olarak feshi, uluslar arası hukûkun ihlâl edilmesi vs. gibi bazı siyâsî şartlar teşekkül ederse kazanabileceklerdir. Kaldı ki bu tür siyâsî şartlar, tarihte örnekleri olduğu gibi bazen iki Müslüman ülke arasında

⁶¹⁸ Tevbe, 9/1-3.

⁶¹⁹ Tevbe, 9/4.

bile oluşabilir ve neticede Müslümanlar cephede birbirleriyle mücâdele etmek mecbûriyetinde bile kalabilirler.

2. İslâm'ın Savaşta Caydırma Prensipleri

Aslında İslâm, temel maksat olarak sadece kâfirleri düşmanlıklarından caydırmayı hedefler. Şu âyet bunu göstermektedir: وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ *“Düşmanlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın! Savaş atları yetiştirin ki bu hazırlıkla Allah'ın düşmanlarını, sizin düşmanlarınızı ve onların ötesinde sizin bilemeyip de, ancak Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutup yıldırasınız.”*⁶²⁰

Tarih, Kur'ân'ın öngördüğü çerçevede yapılan savaşlardan daha uğurlu, daha az kan dökülen, daha az can alan; insanlık âlemine umumî bir barış müşterek bir hayır ve saâdet getiren başka bir savaş kaydetmemiştir. Meşhur sîret müellifi Kadı Muhammed Süleyman el-Mansûr'un “Siretü Rahmeten li'l-Âlemîn” adlı eserindeki istatistiklere göre H. II. Yılda başlayıp IX. Yıla kadar devam eden bütün gaza, seriyye ve savaşlar sırasında inananlar ve inanmayanların her iki tarafından ölenlerin sayısı 1018'i geçmemektedir. Halbûki 1914-1918 tarihleri arasında Birinci Dünya Savaşı'nda (farklı istatistiklerle beraber) yaralanan insanların sayısı sadece yirmi bir milyon olup, bunlardan yedi milyonu hayatını kaybetmiştir.⁶²¹

Allah Teâlâ, Kur'ân'da savaş izni verdiği âyette bu iznin niçin verildiğini şu şekilde anlatır:

إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ حَوَّانٍ كَفُورٍ (38) أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْتِهِمْ ظُلْمًا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ (39) الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ .

“Muhakkak ki Allah iman edenleri koruyup müdafaa eder. Çünkü Allah hain ve nankör olan hiçbir kimseyi sevmez. Kendilerine savaş açılan Mü'minlere, savaşmaları için izin verildi. Çünkü onlar zulme mâruz kaldılar. Allah onlara zafer vermeye elbette kadirdir. O Mü'minler ki tamamen haksız yere, sırf Rabbimiz

⁶²⁰ Enfâl, 8/60.

⁶²¹ Şengül, a.g.m., s.26,27.

Allah'tır dediklerinden ötürü yerlerinden yurtlarından kovulmuşlardı."⁶²² Buna göre savaştan maksat savunmadır, yok etmek ve ortadan kaldırmak değildir. Cihada ait emirler şöyle bir sıra dahilinde olmuştur: Hz. Peygamber (a.s.) tebliğ görevini yürütürken ona ilk olarak müşriklerden yüz çevirmesi emredildi⁶²³ Sonra güzel mücadele, tatlı münakaşa talimatı verildi⁶²⁴ Derken bu âyetle zulme karşı savunma savaşına izin verildi. Bundan sonra da düşmanların hücum ve taarruzları şartına bağlı olarak mukabele etme emri verildi.⁶²⁵

3. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Komutanlığı ve Müspet Hareket

Bir komutan olarak Hz. Peygamber'i (s.a.s.) tanıyabilmek için onun bir erkân-ı harp oluşu, askerlerinin moral gücünü kuvvetli tutma yönü, cesâreti, savaşlara iyi hazırlanması, caydırıcı güç oluşturma politikası, kılıca ancak gerektiğinde baş vurması, sezdirmeden hareket etmesi, haber ağlarını iyi kullanması ve savaş ajanlarını iyi organize etmesi, emniyeti temin edip irşada zemin hazırlaması, serî ve sıhhatli karar vermesi, istişârenin hakkını vermesi ve kâbiliyetlerin güzel teşhîsi ve istihdâmı gibi pek çok başlık altında konuyu incelemek gerekir ki bu başlı başına bir kitap konusudur. Bu yüzden burada sadece müspet harekete güzel bir örnek olan Mekke fethinden özetle bahsedilerek Hz. Peygamber'in kumandanlığı özetle müspet harekete bakan yönü ile anlatılacaktır.

Peygamber (s.a.s.) Efendimiz'in savaş komutanlığı dünya târihindeki diğer komutanlarla mukâyese edilemez. Çünkü o, savaşlarda bile rahmet Peygamberi olduğunu göstermiş, düşman tarafının ölmesi ve imhâ edilmesi için değil, hem kendilerinin hem de gelecek nesillerinin ihyâsı için gayret göstermiş ve bu uğurda üstün bir savaş stratejisi ortaya koymuştur.⁶²⁶

Meselâ Mekke fethinin arefesi gecesinde, Mekke'nin hemen karşısındaki tepelerde konuşlandığı on bin kadar askerinin her birisinin bir ateş yakmasını

⁶²² Hac, 22/38-40; bkz. Zümer, 39/36; Talak, 65/3; Tevbe, 9/14-16; Âl-i İmrân, 3/142; Muhammed, 47/31.

⁶²³ Bkz. Hicr, 15/94.

⁶²⁴ Bkz. Nahl, 16/125.

⁶²⁵ Yıldırım, *Meal*, s. 449.

⁶²⁶ Mustafa Ağırman, *a.g.m.*, s. 13.

emrederek Mekkelilerin gözünü korkutup direniş umutlarını ortadan kaldırma yoluna gitmiştir. Birden karşılarında büyük bir ordu gören Mekke müşrikleri artık yapacak bir şeyleri olmadığını anlamışlardır. Bunun üzerine de reisleri Ebû Süfyân, hemen Hz. Peygamber (s.a.s.) ile görüşme telaşına kapılarak yollara düşmüştür. Bu şekilde de Hz. Peygamber'in stratejisi başarıya ulaşmıştır. Mekkeliler bir yanlışlık yapıp da İslâm ordusuna saldırmazlar ve kan dökülmesin diye onlara mağlûbiyeti peşinen kabûl ettirdi ve şöyle haber gönderdi:

—Kim Kâbe'ye sığınırsa emniyettedir.

—Kim Ebû Süfyân'ın evine sığınırsa emniyettedir.

—Kim evinin kapısını kilitler, kendi evinde oturur ve İslam birliklerine direniş gösterip saldırıda bulunmazsa emniyettedir, ona dokunulmayacaktır ve o güven içinde olacaktır.⁶²⁷

Netîcede ise sadece Hâlid b. Velîd'in komutan olduğu birliğe karşı müşrikler tarafından bir mukavemet gösterildi. Hâlid bu mukavemeti kırıp şehre girdi. Hz. Peygamber, Sad b. Ubâde ve Zübeyr b. Avvâm'ın komutanlık yaptıkları taraflarda herhangi bir karşı koyma olmadı. Çatışmanın çıktığı tarafta on iki (veya yirmi sekiz) kişi öldü, iki veya üç Müslüman da şehit oldu.⁶²⁸ On bini aşkın İslâm ordusu Mekke'ye girmişti. Fakat Mekke sakin ve asûde bir gün yaşıyordu. Herkes emniyet içindeydi.⁶²⁹ Hz. Muhammed (s.a.s.) Allah'ın izniyle dünya tarihinde, bu istatistikî rapora göre denilebilir ki kansasız denebilecek eşsiz bir fethi gerçekleştirmiş oldu. Ayrıca o isteseydi fetih günü Mekkelilerin hepsini kılıçtan geçirebilirdi, ama rahmet Peygamberi bunu yapmadı. Karşısına gelen ve endişeli gözlerle kendisine bakanlara “*Gidiniz hepiniz serbestsiniz. Bugün sizlere bir kınama yoktur. Allah sizleri mağfîret buyursun!..*”⁶³⁰ buyurarak Mekke'nin fethinin hemen akabinde kalpleri de iyice fethetmiş oldu.

⁶²⁷ Vâkidî, *a.g.e.*, 1966, 1/21.

⁶²⁸ Mustafa Ağırman, *İlkadım Dergisi*, Ocak, 2007, <http://www.ilkadimdergisi.com/222/Kapak-mustafaagirman.htm>

⁶²⁹ Salih Suruç, *Kainatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı*, Feza Gazetecilik Anonim Şirketi, 1998, I-II, 2/287.

⁶³⁰ Muhammed Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları* (trc. Sâlih Tuğ), İstanbul, 1972, s.14,15.

bir dönemde gördükleri tazyiklerin netîcesinde hemen şiddet yanlısı olarak reaksiyona geçmek üzere olan etbâsına sabır telkin etmekle tecellî etmiş iken; bir başka dönemde ise muzaffer bir komutan olarak Mekke'ye girdiğinde etrafına toplanan ve endişeli gözlerle onu seyredenlere: “*Ben bugün size, kardeşim Yûsuf’un dediği gibi derim: اذهبوا أنتم الطلقاء لا تُقربَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ Serbestsiniz, bugün sizi kınayacak, serzenişte bulunacak değilim! Allah da sizi affetsin. Çünkü merhamet edenlerin en merhametlisi O’dur.*”⁶³⁴ demesi sûretiyle tecellî etmiştir.

Yine Kur’ân’da tartışma ve kavgadan uzak, diyaloga açık davranışlar övülerek وَالصُّلْحُ خَيْرٌ “*Barış dâimâ iyidir*”⁶³⁵ buyrulmuş ve düşman tarafından şâyet bir barış teklifi gelirse de bunun derhal değerlendirilmesi şu âyet ile emredilmiştir: وَإِن جَآءَكَ مِنَ الْقَوْمِ فَتْحٌ مُّبِينٌ فَاقْبَلْهُ وَصِلْهُ لِيُطْمَئِنَّ قُلُوبُ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ “*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah’a güven.*”⁶³⁶ Buradan çıkan hükümlerle her ne zaman barışa bir açık kapı görülse derhal bu kapıdan girip savaşa son verme gayreti içinde olmayı İslâm savaş hukûku öngörmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) hem Mekke döneminde hem de Medîne döneminde hep barış taraftarı olmuş ve bunun tesisine gayret göstermiştir. Fakat konu îtibârıyla Mekke döneminin özel olarak incelenmesinde fayda vardır.

İnsanın mesajını ileteceği hedef kitesini çok iyi tanınması ve aralarındaki kişisel farklılıkları gözden kaçırmaması son derece önemlidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de insanlar ile iletişime geçme konusunda getirdiği prensiplerle insanlığa bir çığır açmıştır. O, iletişimde silahlı mücadeleyi hiç bir zaman bir hedef olarak görmemiş; aksine şartlara göre affedicilik, şefkat ve merhamet, sabrı ve hicreti esas alarak, her zaman ve her yerde insanlarla diyaloga müsait bir zemin oluşturmaya çalışmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde; savaş esnasında verilen can güvenliği ve savaş dışında İslâm topraklarında güven içerisinde bulunma veya Müslüman saldırılarından emin olma güvencesi olmak üzere iki çeşit emân’ın bulunduğu ve bunların da esasları belirlenmiş bir hukûkî kurum olarak yer aldığı anlaşılmaktadır.⁶³⁷

⁶³⁴ Reşit Haylamaz, *Gönül Tahtımızın Eşsiz Sultanı Efendimiz (s.a.s.)*, I-II, Işık Yayınları, İstanbul, 2007, 2/519.

⁶³⁵ Nisâ’, 4/128.

⁶³⁶ Enfâl, 8/61; bkz. Bakara, 2/208.

⁶³⁷ Mehmet Erkal, “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Gayrimüslimlerle İlişkisi”, *Polemik Değil Diyalog*, s.71.

“Eğer müşriklerden biri senden sığınma hakkı isteyip yanına gelmek isterse, sen ona güvence ver, ta ki Allah’ın kelamını dinlesin, düşünsün. Sonra şayet Müslümanlığı benimsemezse onu, kendisini güvenlikte hissedeceği yere (vatanına) ulaştır.”⁶³⁸ âyet-i kerîmesinin bu konuda özellikle üzerinde durulması gerekmektedir. Fakat burada, daha önce ilgili âyet hakkında yeterli bilgi verilmesinden dolayı sadece bu âyetin ilticâ hukûkuna dâir olduğunu hatırlatmak kâfi görülmüştür.

Bu âyet Müslüman’ın güven insanı olduğunu bu yüzden de vazîfesinin olumlu hareket olup insanlarla ilişkilerinde İslâm’ı temsil rolünü hep hatırdâ tutması gerektiğini tekrar hatırlatmaktadır. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “Müslim” ile “Mü’min” terimlerine daha önce bir hadîs-i şerîfiyle⁶³⁹ getirdiği târif yukarıda zikri geçen âyetteki Müslümanca duruşun önemli bir yönünü vurgulamaktadır.

2. Sivillerin Korunması ve Esirlere Müspet Muâmele

Eli silah tutmayan kadınlara, çocuklara, yaşlılara ya da daha genel anlamda sivillere saldırmamak İslâm’daki savaş kurallarının en önceliklerindedir. Hatta bundan öte, Hz. Peygamber (s.a.s.) sefer dönüşü esnasında ordunun askerlerinin bir anne kuşu yuvasından kaçırıp huzursuz etmelerinden dahî müthiş rahatsız olmuş ve askerlerini uyarmıştır.⁶⁴⁰

Hz. Peygamber (s.a.s.) savaşa ayrı bir mânâ kazandırmıştır. İnsanlar ölmeden, mâmur yerler harabe olmadan, dünya ateşe verilmeden de savaşın olabileceğini göstermiştir. Savaş sonrası düşman tarafına ve düşman ölülerine gösterdiği merhamet eşi görülmemiş bir üstünlüktür. onunla savaşan bazı kimselerin hemen savaş sonrasında Müslümanlığı kabûl etmeleri, ona kılıç çeken insanların biraz sonra ona asker olmaları Hz. Peygamber’in (s.a.s.) en büyük zaferlerindedir.

İslâm’dan önce Arap Yarımadasında harp esirlerine âit, husûsî ve muayyen bir muâmele tarzı yoktu. Bazen öldürülürler, bazen köle haline getirilirler (Özellikle kadın ve çocuklar) bazen kurtuluş fidyesi alınarak ve bazen de hiçbir karşılık

⁶³⁸ Tevbe, 9/6.

⁶³⁹ Müslim, İman, 64.

⁶⁴⁰ Ebu Davud, Edeb: 164.

alınmadan serbest bırakılırlar ve nihâyet bazen de karşı tarafın elinde bulunan esirlerle karşılıklı değiştirilirdi.⁶⁴¹ Yâni âdetâ bir meta' muâmelesine tâbî tutulur ve kendilerine tamamen keyfî müdâhalede bulunulurdu. İslâm hukûku ise esirlerin durumunu kurallara bağlayarak onlara ilk olarak insânî muâmele tarzını getirdi. Hz. Peygamber (s.a.s.) esirlere çok iyi muâmele yapmıştır. Esirlerin hemen hepsi, Rasûlüllâh'ın (s.a.s.) af ve kereminden istifâde etmişlerdir.⁶⁴²

Rasûlüllah, esirlere iyi davranılmasını emir vermiştir. Bunlardan zengin olanlar fidye karşılığında serbest bırakılırken, yoksul olanlar ise karşılıksız serbest bırakıldı. Diğer bir kısmı da Müslüman çocuklara okuma yazma öğretme şartıyla serbest bırakıldılar.⁶⁴³ İslâm'ın bu konudaki hassâsiyeti son derece önemlidir. Esirlere yapılacak muâmele Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından müspet kıstaslara oturtularak herkesin bu konuda dikkatli olması talep edilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) Bedir esiri müşrikleri, çocuklara okuma yazma öğretilmeleri hususunda istihdâm etmiştir.⁶⁴⁴ Bu, esâsen Müslüman-gayrimüslim ilişkileri ile alâkalı dikkat çekici bir ayrıntıdır. Demek ki İslâm hep olumlu düşünmeyi, şartlar ne olursa olsun ya da muhâtap kim olursa olsun, Müslüman'a durumu faydalı bir hale getirebilmesi için müspet hareketler sergilemesini ve böylece güzel netîceler elde edebilmek için gayret göstermesini emretmektedir.

Enes b. Mâlik'den (r.a.) gelen bir rivâyete göre Mekkelilerden seksen kişi silahlı olarak Ten'im dağında Rasûlüllâh'ı ve ashâbını gâfil avlamak için hücum etmişler. Fakat muvaffak olamamışlar ve tam tersine o, bu saldırganları esir almış ve daha sonra da serbest bırakmıştır.⁶⁴⁵ Mekke'nin fethinin sonrası Efendimiz'in (s.a.s.) Mekkelilere yaptığı da çok büyük bir âlicenâplıktır. Târih böyle bir büyüklüğe şahit olmamıştır. Mühim olan şirkin ve küfrün yok olmasıydı. O'nun hedefi insanları değil, şirki ve küfrü yok etmektir.⁶⁴⁶ بِشْرُوا وَلَا تُنْفَرُوا “Müjdeleyin! Nefret ettirmeyin” diye etrafındakilere tavsiyelerde bulunarak hep olumlu bir çizgide kalmaya çalışmaları için onları teşvîk ederdi.

⁶⁴¹ Muhammed Hamîdullah, *Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Savaşları*, 1/66.

⁶⁴² Mustafa Ağırman, *a.g.m.*, s.14.

⁶⁴³ İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Beyrut, 1976, 2/512.

⁶⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, 1/247; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 1/245.

⁶⁴⁵ Müslim, Cihad, 133.

⁶⁴⁶ Mustafa Ağırman, *a.g.m.*, s.15.

3. Ölü ve Yaralılara Yapılan Muâmele

Hz. Peygamber (s.a.s.) bütün savaşlarında düşman yaralıları asla ihmâl etmemiş ve onlara en iyi şekilde muâmele etmiştir. Çünkü böyle bir muâmele insanlık adına yapılan bir muâmeledir. İslâm da bütün insanlığın dînidir.⁶⁴⁷ Örneğin Uhud Savaşı'nda müşriklerin Müslüman şehitlere müsle (Düşman ölülerinin, burun, kulak vs. organlarını kesme) yapmalarına karşılık, Allah Rasûlü, aynısının müşriklere yapılmasını yasaklamıştır.⁶⁴⁸ Müslümanlar esirlere iyi muâmele ettikleri gibi, yaralı müşriklere de iyi davranıp onları Müslüman yaralıları ile eşit tedâvi etmişlerdir. Hiçbir zaman düşman yaralıları ihmâl edilmemişlerdir.⁶⁴⁹

⁶⁴⁷ Hattâb, *a.g.e.*, s. 478.

⁶⁴⁸ İbn Hişâm, *a.g.e.*,3/102.

⁶⁴⁹ Hattâb, *a.g.e.*, s. 478.

SONUÇ

Olumlu yaklaşımı ya da daha orijinal ifâdesi ile müspet hareketi kısaca yapıcı olmak, hangi şartlarda olursa olsun yıkıcı olmamak için âzamî gayret göstermek şeklinde tâbir etmek mümkündür. Karşılaşılan zorluklar ne kadar büyük olursa olsun, içinde bulunulan şartlar ne kadar sıkıntılı olursa olsun hayata hep olumlu bakabilmek, olumlu düşünebilmek ve müspet hareket edebilmek kolay bir iş değildir. Bu, sabır kahramanı ve muhabbet fedâisi olabilmeyi gerekli kılar, peygamberâne bir azim ister. Esâsen bunlar da Müslümanların vazgeçilmez hedefleri olmalıdır.

Bu hedefler gerek Kur'ân'da gerekse sünnette üzerinde özel vurgu yapılarak tekrarlanmıştır. Fakat bunun olması gerektiği kadar, değişik nedenlerden dolayı Müslüman halk tarafından görülüp anlaşılmadığı da bir vâkıdır. Bu hakikatlerin gereğince görülebilmesi için en başta gâyet mudakkik gözlerle ve İslâm'ın iki temel kaynağına hâkim bir şekilde kapsamlı bir bakış açısıyla bakılması şarttır. Aksi takdirde birinin diğerini tebyîn, ta'mîm ve tahsîs etmesi realiteleri hiçe sayılarak bazı âyetlerin ve hadîslerin temel öğretileri hakkında çok yanlış kanaatler oluşabilecektir.

Bu temel vukûfiyet eksikliğiyle birlikte terim, kavram kargaşası, değerlendirmeye tâbî tutulan âyetlerin iniş sebepleri ile hadislerin vürûd sebeplerini doğrudan alâkadar eden o zamanın ve ortamın şartlarının gereğince değerlendirilmemesi ve ilgili nassların ilk muhataplarının durumlarının da yeterince ele alınmaması gibi nedenlerle insanların kafalarında sanki Kur'ân'ın ve sünnetin olumlu yaklaşıma, müspet harekete zıt hükümler içerdiği gibi yanlış kanaatler oluşabilmektedir.

Oysa ki Kur'ân-ı Kerîm Müslümanlara hem faaliyetlerinde hem de tepkilerinde insanlarla dâimâ müspet hareket prensiplerini kullanarak diyalog halinde olmalarını emretmektedir. Örneğin, peygamber kıssalarının tamamında onların tevhid inancına yaptıkları vurgudan sonra onların müspet hareket çizgisindeki hassas duruşları en dikkat çekici hususlardandır.

İnsanlarla iletişim halinde iken ilk hatırda tutulacak şeylerin kavli-i leyyin ve mev'ize-i hasene gibi hususlar olduğunu gösteren âyetler ve rahatsız edici kötü muâmelelere mâruz kalındığı zaman muhataplara karşılık vermede onların seviyesine düşmeyip Müslümanca bir duruş sergilenmesini öngören “affetme görmezden gelip

müsâmaha gösterme” emirleri ile “sabır” telkînleri müspet hareket fikrinin temel kaynakları olarak görülmektedir.

Kur’ân’da böylesine önemli bir yere sahip olan müspet hareket prensipleri sadece Müslümanların kendi aralarında karşılaştıkları problemlerin halline dâir değil; hangi inanca sahip olurlarsa olsunlar bütün insanlarla Müslümanların ilişkilerini alâkadar etmektedir. İslâm muharref hâliyle bir ırk dîni hâline gelmiş Mûsevîlik gibi değildir. Getirdiği evrensel değerler ile bütün insanlara hitap eden ahkâmı muhtevî olması İslâm’ın bir başka ayrıcalığıdır.

Hz. Peygamber’in faaliyetlerinin analiz edilmesi sonucu dikkat çeken en önemli hususlardan birisinin de yine müspet hareket olduğu muhakkaktır. Hz. Peygamber (s.a.s.), teorik olarak kağıtlara yazılmış ve herkesin de hafızalarına kazınmış olan Kur’ân hakikatlerinin pratiğe geçirilmesi ile vazîfeli idi. Bu önemli vazîfelerinden birisi de müspet hareket etmek güzel ahlâkının Müslümanlara kazandırılması idi. Çünkü bu güzel ahlâk direkt olarak sabır ile alâkalıdır ve Hz. Peygamber’den gelen beyanlardan anlaşıldığına göre de sabır zaten dînin yarısı demektir.

Kur’ân’da Hz. Peygamber’in ilâhî övgüye mazhar olan hasletlerinden birisi de katı kalpli ve kaba-saba bir insan olmamasıdır ki bu her şeye olumlu yaklaşımlar sergilemesinin, bardağın dolu tarafını görmek varken boş tarafını hiç dikkate almamasının bir semeresidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu vasfı vesîlesiyle önce kalpleri sonra da beldeleri ve bugün ise kıtaları fethetmiştir.

Güzel ahlâkın en büyük temsilcisi olan Rasûlüllah (s.a.s.) Allah tarafından ümmetine üsve-i hasene “güzel örnek” olarak gösterilmiş ve ona ittibâ etmek Mevlâ’nın rızâsına giden yolların başlangıç noktası olarak Kur’ân’da belirtilmiştir. O bir âile babası, eş, arkadaş, devlet reisi, ordu komutanı olarak ve hayatın her safhasında örnek alınması gereken bir en mükemmel rehberdir. O, düşman ordusunun karşısında bir komutan olarak görüldüğünde bile ordunun neferlerine verdiği emirler ve îlân ettiği fermanlarla hep müspet hareket prensiplerini hem bir komutan hem de öğretmen olarak tâlim etmiştir.

1400 sene evvel Hz. Peygamber (s.a.s.), bütün dünyaya barış ve huzur getirmek için çok ağır ve büyük bir yükün altına girmiştir. Kur’ân’ın dört temel içeriğinden birisi olan risâlet, esâsen Hz. Peygamber’in dînini tebliğ ameliyesinden

başka bir şey değildir. Tebliğin ise en önemli bir parçası devamlı olarak olumlu bir bakış açısıyla olaylara ve şahıslara yaklaşabilmektir. Rasûlüllah (s.a.s.) da en başta Allah'ın izniyle ve sonra da bu müspet hareket prensiplerinin bereketiyle bu risâlet yükünü kaldırmış ve onu 23 sene azim, kararlılık ve sabırla omzunda taşıyarak büyük bir muvaffâkiyetle konulması gereken yere koyup yerleştirmiş ve târihte bir “saâdet asrı sayfası” açmıştır.

Günümüzde bütün dünyanın barışla dolması ve yeniden bir gül devrinin gelmesi hayallerini kuran bugünün Peygamber (s.a.s.) vârisleri de aynı yükün altına girdiklerinin farkına varmalıdırlar. Zira Hz. Muhammed (s.a.s.) “Hâtemü'l-Enbiyâ”dır, ondan sonra artık peygamber gelmeyecektir ve onun mesleğinin icrâsı da artık vârislerine kalmıştır. Dolayısıyla onlar böyle bir yükün, Rasûlüllah ve Ashâb-ı Kirâm'ın sahip olduğu gibi güçlü kollara sâhip olmadan kaldırılamayacağını şuuruyla peygamberâne sabır, azim ve kararlılık ile hareket etmeli ve onların güçlerine güç katan müspet hareket prensiplerine sıkıca bağlanmalıdırlar.

Günümüzde sınırları artık iyice şeffaflaşmış ve küresel bir köy haline gelmiş olan dünyamızda kültürlerarası ve farklı dinlerin mensupları arasındaki diyalog, her geçen gün daha da büyük önem kazanmaktadır. Asrımızda bütün bir insanlığı tehdit eden, savaş, terör, hoşgörüsüzlük, ahlâkî yozlaşma ve çevre kirliliği gibi bazı büyük tehlikeler karşısında, farklı dinlerden de olsa, inanç sahibi insanların aralarındaki farklılıkları unutup ortak noktaları dikkate alarak bütün bu tehlikelere karşı birlikte hareket etmeleri artık bir temennîden öte, bir zorunluluk haline gelmiştir.

Durum böyle olunca İslâm'ın diğer din mensuplarına bakış açısının ve onlarla ilişkileri kurallastırıp düzenleyen İslâmî kıstasların, prensiplerin ve İslam toplumlarında çoğulculuk felsefesinin çok iyi anlaşılması ve yaşanması günümüzde çok ehemmiyet kazanmıştır. Çünkü özellikle Hristiyanlık, İslam ve Mûsevîlik gibi değişik dinlere mensup toplumlar ve milletler arasında barış ve hoşgörü ortamı sağlanmadan dünyada barışın hakim olmasını beklemek hayalden öteye geçmeyecektir.

Bu önemli realiteler dinlerarası diyalog, tolerans, hoşgörü ve müspet hareket ya da olumlu yaklaşım gibi tamamen Kur'ânî ve nebevî prensipler mecmuasının İslâm'ın temel kaynaklarına inerek asrımızın idrâkine yeniden anlatılması gerektiğini göstermektedir. Bu konulardaki yanlış değerlendirmeler düzeltilmeli ve

Müslümanlara, başka din müntesipleri ile diyalogun ya da onları hoş görmenin artık onlardan birisi haline gelmek demek olmayıp tam aksine onlarla iyi geçinmeyi bilmek anlamına geldiğinin, dolayısıyla bu faaliyetlerin dînimiz tarafından yasaklanmadığının tam aksine bunların teşvik edildiğinin anlatılması gerekmektedir.

Bugün dünyadaki İslâm aleyhinde yayın yapan uluslar arası medyanın en fazla çarpıtarak kullandığı ve insanların zihninde yanlış bir imaj oluşturdukları cihad anlayışının Kur'an ve sünnetten istifâde ile asrın idrâkine göre yorumlanıp düzeltilmesi ve kafalardaki bu tür kavram kargaşası problemlerinin üstesinden gelinmesi gerekmektedir. Cihad, "İslâm'da kutsal savaş" tâbiri ile sınırlandırılıp mânâsı daraltılmamalıdır. Efrâdını câmi', ağıyârını da mâni' bir târif yapmak için en başta savaşın dînî bir mesele olmaktan ziyâde siyâsî bir mesele olduğunun altı çizilmelidir. Küçük ve büyük cihad tâbirlerinden kastedilen geniş mânâ hakîkati ifade etmektedir ki cihad Allah yolunda atılan her adım, gösterilen her cehd ve gayrettir ve dolayısıyla da müspet hareket ile çatışan hiçbir noktası yoktur.

Son söz olarak tekrarlamak gerekirse, hakkı verilerek icrâ edilecek müspet hareket prensipleri, bugünün dünyasına tekrar bir gül devrini yaşatacak ve dünyanın hasret kaldığı kıtalararası barış ve huzur dolu günleri geri getirecek tek seçenek olarak insanlığın önünde görünmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârü'l-Hadîs, Kâhire, 1996.

Abdu Rabbih, Es-Seyyid Abdülhâfız, *Felsefetü'l-cihâd fi'l-İslâm*, Beyrut, 1982.

Abduh, Muhammed (v. 1318/1905), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm-Tefsîru'l-Menâr*, ikinci baskı, Dârü'l-Menâr, Kâhire, 1947.

Aclûnî, Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed (v. 1162/1749), *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs amma iştehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, I-II, 2. baskı, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1932.

Ağırman, Mustafa, “Efendimiz’in Katıldığı Savaşlarda Sivillerin Korunması”, *Yeni Ümit Dînî İlimler Ve Kültür Dergisi*, Sayı: 77, Temmuz-Eylül 2007.

Akgül, Muhittin, “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) İsmet’i İle İlgili Bazı Âyetlerin Yorumu”, *DİD*, DİB Yayınları, Ankara, 2000.

Albayrak, İsmail, “Metinsel Diyalog, İslâmiyyât”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006.

Alicı, Mustafa, “Dinler Tarihinin Diyaloga Katkısı”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006.

el-Âlûsî, Ebü'l-Fadl Şihâbü'd-dîn es-Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî (v. 1270/1854), *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Dârü İhyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut, 1353.

Aydın, Mahmut, *Monologdan Diyaloga*, Ankara, 2001.

_____, “Dinlerarası Diyalogun Teorik Temelleri”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006.

Aydın, M. Akif, “Anayasa”, *DİA*, TDV Yayınları, I-XXXI (devam ediyor), c. I, İstanbul, 1991.

Aydın, Mehmet, “Kur'ân-ı Kerîm’in Işığında İslâm-Hıristiyan Münâsebetlerinin Bir Analizi”, *DİD*, Özel Sayı, DİB Yayınları, Ankara, 2000.

_____, “Medeniyetler Çatışmasını Tartışmak”, *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

Aydın, Mehmet S., “Hz. Muhammed Devrinde Müslüman-Hıristiyan Münâsebetlerine Bir Bakış”, *Asrımızda Hıristiyan-Müslüman Münasebetleri, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İSAV*, İstanbul, 1993.

Aydüz, Davut, “Dinlerarası Diyalogun Gerekliliği”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006.

_____, *Tarih Boyunca Dinlerarası Diyalog*, Işık Yayınları, İstanbul, 2005.

Bağavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd (v. 516/1122), *Tefsîru’l-Bağavî=Meâlimü’t-tenzîl*, I-IV, ts.

Bardakoğlu, Ali, “İslam Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul, 2000.

_____, “Diyalog”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006.

Behe, Michael J., *Darwin’s Black Box: The Biochemical Challenge to Evolution*, The Free Press, New York, 1996.

Beşer, Faruk, “Diyalogtan Ne Anlıyoruz”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006.

el-Bikâî, Burhânüddîn Ebî’l-Hasen İbrâhîm b. Umar (v. 885/1480), *Nazmü’d-dürer fi tenâsübi’l-âyâti ve’s-süver*, Dârü’l-Kitâbi’l-İslâmî, Kâhire, 1984.

Binbaşoğlu, Cavit, *Ölçme ve Değerlendirme*, Binbaşoğlu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1978.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (v. 256/869), *Sahîhu’l-Buhârî = el-Câmiu’s-Sahih*, I-IX, Matabiü’ş-Şaab, İstanbul, 1315.

Bulaç, Ali, “Ortak Söze Gelmek”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006.

_____, “Medîne Vesîkası”, *Yeni Ümit Dînî İlimler Ve Kültür Dergisi*, Nisan-Mayıs-Haziran 2005, sayı: 68.

Canan, İbrahim, *Peygamberimizin (s.a.s.) Tebliğ Metotları*, I-II, Nesil Yayınları, İstanbul, 1998.

_____, “Hudeybiye Sulhünün Düşündürdükleri”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006.

Canatan, Burhanettin, *Eğitim Psikolojisi*, Konya, 1967.

el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (v. 370/981), *Ahkâmu’l-Kur’ân* (thk. thk. Muhammed es-Sadık Kamhavi), I-V, Dârü İhyai’t-Türasi’l-Arabi, Beyrut, 1985.

Çakan, İsmail L., *Hakkı Tavsiye metod ve Vasıtaları*, Bûşrâ Yayınları, İstanbul, 1992.

Dahhâk b. Müzâhim el-Hilalf el-Horasanî (v.105/723 h.), *Tefsîru'd-Dahhâk* (thk. Muhammed Şükri Ahmed ez-Zâviyetî), I-II, Birinci baskı, Dârü's-Selâm, 1999.

Dayf, Şevki, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, dördüncü baskı, Mektebetü'ş-Şürûki'd-düveliyye, Kâhire, 2004.

ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl (v. 255/868), *Sünen-i Dârimî* (thk. Abdullah Aydınlı), Madve Yayınları, İstanbul, 1995.

Demirci, Kürşat, *Yahudilik ve Dînî Çoğulculuk*, İstanbul, 2000.

Duman, Abdullah, “Peygamberimizin Hayatından Diyalog Örnekleri”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006.

Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (v. 241/855), *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid er-Rebei İbn Mâce el-Kazvini (v. 273/887), *Sünenü İbn Mace* (thk. Muhammed Mustafa A'zami), I-IV, 2. baskı, Şeriketü't-Tıbaati'l-Arabiyye, Riyad, 1984.

Ebû'l-Berekât el-Üztâz el-Muhakkik eş-Şeyh Muhammed Bedreddin b. Molla Derviş et-Tillû el-Fakîrî el-Abbâsî, *Tefsîru ebde'i'l-beyân li cemî'i âyi'l-Kur'ân*, 1. baskı, Nil Yayınları, İzmir, 1992.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani (v. 275/888), *Sünenü Ebî Dâvûd* (thk. Muhammed Avvame), I-V, Dârü'l-Kable li's-Sekâfeti İslâmiyye, Cidde, 1998.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed İbn Yûsuf (v. 745/1345), *Tefsîru'l-bahri'l-muhît* (thk. eş-Şeyh Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz), 1. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır (1361/1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, (sdl. İsmail Karaçam et al.), Feza Gazetecilik A. Ş., İstanbul, ts.

Encyclopedia Britannica Online,

<http://www.britannica.com/eb/article-26871>.

Eraslan, Sadık, “Hz. Peygamber (s.a.s.)'in askerî faaliyetleri üzerine bazı düşünceler”, *DİD*, Özel Sayı, DİB Yayınları, Ankara, 2000.

Erdoğan, Latif, “Giriş”, *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

Erkal, Mehmet, “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Gayrimüslimlerle İlişkisi”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006.

Fayda, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, MÜİF Yayınları, İstanbul, 1989.

_____, “Hz. Peygamber (s.a.s.)’in Müşrik Araplara Karşı Siyâsetinin Son Safhası”, *Ebedî Risâlet*, İzmir, 1993.

Fazlu’r Rahman, “Allah’ın Elçisi ve Mesajı”, *Makaleler I* (trc. Adil Çiftçi), Ankara, 1997.

Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin Muhammed b. Murtaza b. Mahmûd (v. 1090/1679), *İlmü'l-yakin fî usuli'd-din*, I-II, İntişarat-ı Bidar, 1979.

Geofferey, *Comparative Religion*, London, 1976.

Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmsında Metodoloji Sorunu*, TDV Yayınları, Ankara, 2000.

Gülçür, M. Kâzım, *Yeni Ümit Dînî İlimler Ve Kültür Dergisi*, Ekim-Kasım-Aralık 2004, sayı: 66.

Gülen, M. Fethullah, *Kur’ân’dan İdrâke Yansıyanlar*, Nil Yayınları, İstanbul, 2007.

_____, “Lâ İlâhe İllallah Demek Kurtuluşa Yeter mi?”, www.tr.fgulen.com/content/view/13770/18/.

Güneş, Ahmet, *Hoşgörünün Hukûkî Temeli*, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, Eylül, 2006.

Gürkan, Ahmet, *İslâm Kültürünün Garbı Medenîleştirilmesi*, Nur Yayınları, Ankara, ts.

Ğazâlî, Ebû Hamid Hucetülislam Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Din*, I-IV, Temel Neşriyat, İstanbul, 1985.

Halimi, Ebu Abdullah Hüseyin b. Hasan Muhammed el-Buhari (ö. 403/1012), *El-Minhâc fî Şuabi'l-Îman* (thk. Hilmi Muhammed Fude), I-III, Dârü'l-Fikr, 1979.

Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), I-II, Ankara, 2003.

_____, *Hz. Peygamber’in Savaşları* (trc. Sâlih Tuğ), İstanbul, 1972.

_____, *el-Vesâiku's- Siyâsiyye*, Kâhire, 1956.

_____, Hudeybiye Antlaşması”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Ankara, 1998, XVIII.

Harman, Ömer Faruk, “Dinlerarası Diyalog ve Papa Benedict”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006.

Hâtemî, Hüseyin, “Müslümanların Diyaloga Girmelerinin Şartları ve Amacı”, *Kültürlereası Diyalog Sempozyumu*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, 7-8 Mart 1998.

el-Hatîb, Muhammed Accâc, *es-Sünnetu Kable't-Tedvîn*, 2. Baskı, 1971.

Hattâb, Mahmut Şit, *Er-Rasûlü'l-Kâid*, Beyrut, 1974.

Haylamaz, Reşit, *Gönül Tahtımızın Eşsiz Sultanı Efendimiz (s.a.s.)*, I-II, Işık Yayınları, İstanbul, 2007.

Hick, John, *İnançların Gökkuşağı* (trc. Mahmut Aydın), Ankara 2002.

el-Hindî, Alauddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Müttaki, *Kenzu'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâli ve'l-Efâl*, I-XVI, 5. baskı, Beyrut, 1985.

el-Humeysî, Muhammad Hasan, *Müfredâtü'l-Kur'ân, Tefsîr ve Tibyân, Dârü'r-Raşîd, Dimaşk-Beyrut*, 1984.

İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dimaşki, *Reddül-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar* (trc. Ahmed Davudoğlu), Şamil Yayınevi, İstanbul, 1982.

İbn Âdil, Ebû Hafs Umar b. Ali ed-Dimaşkî el-Hanbelî (v. 880/1475), *el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb* (thk. ve ta'lîk: eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdül Mevcûd, eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz), 1. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998

İbnü'l-Arabî, Ebû Muhammed b. Abdullah (v. 638/1240), *Ahkâmü'l-Kur'ân* (tahrîc: Muhammed Abdü'l-Kâdir Atâ), I-IV, 3. baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir (v. 1393/1973), *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, es-Sedâdü't-Tûnûsiyye li'n-Neşr, Tunus, 1984.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Kuraşî el-Bağdâdî (v. 597/1201), *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, I-IX, üçüncü baskı, Beyrut, 1984.

İbn Ebî Hâtim, Hâfız Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (327/939), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mektebetü Nezzâr Mustafa Elbâz, birinci baskı, Riyad, 1997.

İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Abdillâh (v. 399/1009), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz* (thk. Ebû Abdillâh Huseyn b. Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz), birinci baskı, el-Fârûk el-Hadîseti li'Tıbâati ve'n-Neşr, Kâhire, 2002.

İbn Hacer el-Askalani, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed (v. 852/1449), *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, I-VIII, (dirase ve tahkîk: Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz), Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.

İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed (v. 808/1406), *Mukaddime*, Milli Eğitim Basımevi (trc. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul, 1968.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik (v. 218/834), *es-Sîretü'n-nebevi* (thk. Mustafa Saka), I-IV, Kahire, 1955.

İbn Kayyim, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye (v. 751/1350), *Ahkâmu ehli'z-zimme* (thk. Subhi Salih), Dimaşk, 1961.

_____, *Bedâiü't-tefsîr el-câmiu limâ fesserahû'l-İmâm ibnü Kayyim el-Cevziyye* (Tahrîc: Yüsrâ es-Seyyid Muhammed; tertîb: Sâlih Ahmed eş-Şâmî), I-III, 1. Baskı, Dâru'bnü'l-Cevzî, 1427.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fida el-Hâfız İmadüddin İsmail İbn Kesîr ed-Dimaşkî (v. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Reşâd, Muhammed Fadlu'l-Acmârî, Ali Ahmed Abdü'l-Bâkî, Hasen Abbâs Kutub), I-XV, 1. Baskı, Mektebetü evlâdi'ş-şeyh li't-türâs, Kâhire, 2000.

_____, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Beyrut, 1976.

_____, *el-Bidâye ve'n-nihaye* (thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki), I-XXI, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Cize, 1999.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (v.711/1311), *Lisânü'l-Arab* I-XV, Dâru Sadır, Beyrut, 1988.

- İbn Teymiyye, Ahmed b. Addü'l-Halîm b. Abdü's-Selâm (v. 728/1328), *Dekâiku't-tefsîr* (thk. Muhammed es-Seyyid el-Celîne), 3. baskı, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1984.
- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-Imâdî (v. 982/1574), *Tefsîru Ebi's-Suûd-İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (thk. Abdu'l-Kâdir Ahmed Atâ'), I-V, Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadîse, Riyad, ts.
- el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Rağîb İsfehânî (v. 502/1108), *Müfredatu elfazî'l-Kur'ân* (thk. Safvan Adnan Davudi), 3. baskı, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1992.
- Kadi İyaz, Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubi (v.544/1149), *eş-Şifâ* (thk. Ali Muhammed Bicavi), I-XVII, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1977.
- Kapar, M. Ali, *Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Müşriklerle Münasebetleri*, Esra Yayınları, Konya, 1993.
- Karaman, Hayrettin, "Ortak Söze Gelmek", *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006.
- _____, "Papa'ya Rağmen Diyalog" *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006.
- Kardâvî, Yusuf, *er-Rasûl ve'l-ilm*, 1. Baskı, Beyrut, 1984.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî (v. 587/1191), *Bedaiü's-sanai' fi tertibi's-şerai'*, I-X, Beyrut 1986.
- Keylani, Macid Arsan, *Tatavvuru Mefhûmi'n-Nazriyyeti'l-İslâmiyye*, 1. Baskı, Amman, 1978.
- Kılıç, Recep, *Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri*, TDV Yayınları, Ankara, 1998.
- Kocaçınar, Muhip, *Genel Öğretim Metodu*, 3. baskı, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1966.
- Köknel, Özcan, *İnsanı Anlamak*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (v. 671/1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, Kâhire, 1968.
- Küng, Hans, *Evrensel Bir Ahlâka Doğru* (trc. Nevzat Y. Aşikoğlu), Ankara, 1995.

Leif J. - Rustin G., *Genel Pedagoji* (trc. Nejat Yüzbaşıoğulları), M.E.B. Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1980.

Macit, Yusuf, *İletişimde Model Olarak Hazreti Muhammed (s.a.s.)*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri (v. 179/795), *el-Muvatta'* (thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Mahmûd Muhammed Halil), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1992.

Mart, Ömer, *Eğitim Psikolojisi*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1952.

el-Merâğî, Ahmed Mustafa (v. 1364/1945), *Tefsîru'l-Merâğî*, birinci baskı, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1946.

Mevdudi, Seyyid Ebü'l-A'la (v. 1399/1979), *Tefhîmü'l-Kur'ân* (Editör: Ali Bulaç; trc. Muhammed Han Kayani), İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.

Michel, Thomas, "Çatışmadan Diyaloga", *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Üramiyyi'l-Aleviyyi'l-Herarayyi's-Şâfiî, *Tefsîru hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhâni fî ulûmi'l-Kur'ân* (thk. Doktor Hâşim Muhammed Ali b. Huseyn Mehdî), Dârü't-Tavgi'n-Necât), XXXII, birinci baskı, Beyrut, 2001.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri (v. 261/875), *Sahih-i Müslim* (Neşreden: Muhammed Fuad Abdülbaki), I-V, Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire, 1955.

Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (v. 303/915), *Sünenü'n-Nesei* (Şerh eden: Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr Suyuti, haşiye: Ebü'l-Hasan Nureddin b. Abdülhâdi Sindî; trc. A. Muhtar Büyükçınar et al), Kalem Yayınevi, İstanbul, 1981.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Muri (v. 676/1277), *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-nevevî*, I-XVIII, 1. Baskı, el-Matbaatü'l-Mısıriyyetü bi'l-Ezher, Kâhire, 1929.

Niyazi, Mehmet, *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul, 1993.

Nursî, Bediüzzaman Said, *Mektûbât*, Sözlere Neşriyât, İstanbul, 2004

_____, *Emirdağ Lahikası I*, Sözlere Neşriyât, İstanbul, 2004, s. 159.

- Oğuzhan, A. Ferhan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1974. “Bireysel Ayrılıklar” md.
- Okiç, M. Tayyib, “İslâmiyet’te İlk Nüfûs Sayımı”, *A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1958-9.
- Oktay, Mahmut, *Davranış Bilimlerine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- Okuyan, Mehmet, *Kur’ân Verilerine Göre “Öteki”nin Konumu, İslâm ve Öteki*, İstanbul 2001.
- Ortaylı, İlber, “Muzakere”, *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (s.a.s.)*, 5. Baskı, Esra Yayınları, Konya, 1997.
- Özcan, Hanifi, *Mâturîdî’de Dînî Çoğulculuk*, İstanbul, 1995.
- Özcan, Mustafa, “Evanjelizm Penceresinden Fetret Ehline Bakış”, *Köprü Dergisi*, 2006, sayı: 93.
- Özel, Ahmet, *İslam Hukukunda Ülke kavramı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1984.
- _____, “Cihad”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, VII.
- Parrinder, Geofferey, *Comparative Religion*, London, 1976.
- Racih, Ahmet İzzet, *Usûl-i İlmi’n-Nefs*, 11. Baskı, Mısır, 1979.
- er-Râzî, Muhammed Fahru’d-dîn İbnü’l-Allâme Ziyâü’d-dîn Umar, (v. 606/1209), *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî = et-Tefsîru’l-kebîr= Mefâtîhu’l-Ğayb*, 1. baskı, Dârü’l-Fikr, Beyrut, 1981.
- Royal, Robert, “Küreselleşme ve Sivil Din”, *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Gazeteciler Ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- Saka, Şevki, *Kur’ân-ı Kerîm’in Davet Metodu*, İstanbul, 1992.
- Schafersman, Steven D., “Talk of the Nation about Michael Behe and Intelligent Design on National Public Radio.”, <http://www.freeinquiry.com/behe-npr.html>, February 13, 2002.
- Saray, Veysel, “Fetret Kavramı ve Bediüzzaman'ın Yorumu”, *Köprü Dergisi*, 2006, sayı: 86.,
<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=593>.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (v. 483/1090), *Usûlü's-Serahsî*, İstanbul 1990.

_____, *el-Mebсут*, I-XV, Matbaatü's-Saade, Kahire, 1324-1331.

Seyyid Kutub, Seyyid b. Kutub b. İbrâhim (1387/1966), *Fî zûlali'l-Kur'ân*, I-XXX, Beyrut, 1971.

Shaw, Sir George Bernard, *The Genuine Islam*, 1936.

Suruç, Salih, *Kainatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı*, I-II, Feza Gazetecilik Anonim Şirketi, 1998.

es-Süyûtî, Celâleddîn (v. 911/1505), *ed-Dürü'l-mensûr fî't-tefsîri bi'l-me'sûr* (thk. Abdullah b. El-Muhsin et-Türkî, I-XV, 1. baskı, Merkezü hecr li'l-bühûsi ve'd-dirâsâti'l-arabiyyeti'l-İslâmiyye, Kâhire, 2003.

Şafiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas (v. 204/820), *er-Risâle* (thk. Ahmed Muhammed Şakir), 2. baskı, Dârü't-Turas, Kahire, 1979.

Şahiner, Necmettin, *Son Şahitler Bedüzzaman Said Nursî'yi Anlatıyor*, I-IV, Nesil Yayınları, İstanbul, 2005.

Şami, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali (v. 942/1536), *Sübülü'l-hüda ve'r-reşad fî sireti hayri'l-ibad* (thk. Abdülmuiz Abdülhamid el-Cezzar), el-Meclisü'l-A'la li'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, Kahire, 1997.

Şengül, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir, 1994.

_____, "Kur'ân Kaynaklı Hoşgörü ve Hürriyet", *Yeni Ümit Dînî İlimler Ve Kültür Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart 2000, sayı:47.

eş-Şeybânî, Muhammed b. El-Hasan (v.189/805), *Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr*, Beyrut 1997.

Şiblî, Mevlânâ, *Asr-ı Saâdet* (trc. Ömer Rızâ Doğrul, sadeleştiren: Osman Zeki Mollamehmetoğlu), Eser Neşriyat, İstanbul, 1978.

Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yayınları, Konya, 1997.

eş-Şingîti, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr el-Ceknî (1325-1393), *Edvâü'l-beyân fî îdâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*, 2. baskı, Dârü İlmi'l-Fevâid, 1980.

Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (v.310/922), *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (thk. Mahmud Muhammed Şakir-Ahmed Muhammed Şakir), I-XXX, Mısır, ts.

_____, *Tarihü't-taberî: tarihü'r-rusül ve'l-müluk* (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), I-XI, Dârü'l-Maârif, Kâhire, ts.

Thomas, Michel “Çatışmadan Diyaloga”, *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

et-Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemi (v. 279/892), *Sünen-i Tirmizi*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Turnagil, A. Reşid, *İslâmiyet ve Milletler Hukûku*, İstanbul 1993.

Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi (v. 468/1075), *Esbâbü'n-nüzûl*, Müessesetü'r-Reyyan, Beyrut, 1991.

Vâhide, Şükran, *Bediüzzaman Said Nursî*, İstanbul, 1992.

Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemi, *el-Meğâzî* (thk. Marsden Jones), Oxford University Press, London, 1966.

Umara [Ammara], Muhammed, *Küreselleşme Ve Kimlik Problemi* (trc. İzzet Marangozoğlu), Yeni Akademi Yayınları, İstanbul Haziran 2006.

Ünal, Kudret - Camcı, Selçuk, *Fethullah Gülen Perspektifinde Hoşgörü ve Diyalog*, 6. Baskı, Merkür Yayınları, İstanbul, 2003.

Ünal, Abdülkerim, *İslâm Cezâ Hukûkunda Kısas ve Kısas Felsefesi*, Diyarbakır, 1999.

Vatikan resmî web sayfası, arşivler bölümü:

http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651028_nostra-aetate_en.html.

Watt, W. Montgomery, *Müslüman-Hıristiyan Diyalogu* (trc. Fuat Aydın), İstanbul 2000.

Wensinck, Arent Jean et al., *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî = Concordance et indices de la tradition musulmane*, I-VII, Matbaatü Brill, Leiden, 1936.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Hakîm'in Açıklamalı Meâli*, Işık Yayınları, 2005.

_____, “Diyalogun Dikenli Yolları”, *Polemik Değil Diyalog*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006.

_____, “Hangi Hoşgörü?”, *Yeni Ümit Dînî İlimler Ve Kültür Dergisi*, Sayı: 77, Temmuz-Eylül 2007.

Yıldız, Ali, *Yağmur Dergisi*, Sayı: 15, “İtrî'nin Na'tı”,
www.yagmurdergisi.com.tr/konu_goster.php?konu_id=383&yagmur=bolum2&kat=17&sid=15, Nisan-Mayıs-Haziran 2002.

ez-Zebidi, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif (v. 893/1488), *Tecrid-i Sarih* (trc. Kâmil Miras), 8. Baskı, I-IV, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985.

ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. Es-Sirrî (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'âni ve İ'râbühû* (thk. Dr. Abdü'l-Celîl Abdüh Şelbî, Âlimü'l-Kütüb, birinci baskı, Beyrût, 1988.

ez-Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd İbn Umar (v. 538/1143), *el-Keşşâf* (thk., talik ve dirase: eş-Şeyh Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz, şârik fî tahkik: Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazi), I-VI, 1. Baskı, Mektebetü'l- Ubeykan, Riyad, 1998.

Zeydan, Corci b. Habib, *İslam medeniyeti tarihi* (trc. Zeki Megamiz), I-IV, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1974.

Zuhaylî, Vehbe, *İslam Hukûkunda Savaş* (trc. İsmail Bayer), İhtar Yayınları, Erzurum, 1996.

_____, *et-Tefsîrû'l-Vecîz alâ hâmişi'l-Kur'âni'l-azîm mea esbâbi'n-nüzûl ve kavâidi't-tertil*, 2. baskı, Dârü'l-Fikr, Dimaşk, 1994.

ÖZET

İnsanın yaratılışındaki ana gaye Allah'ın tanınmasıdır. "Ma'rifetullah", Allah'ın bu dünyada imkân verdiği ölçüde kullarının O'nu bilip tanınması demektir ki bu "muhabbetullah"ın da ilk şartıdır. Bu nedenle hakîkî bir Mü'minin en büyük bir hedefi kendisi ma'rifetullah'a ulaştıktan sonra başka insanların Allah'ı tanımalarına mânî olan engelleri ortadan kaldırmak sûretiyle onların da "ma'rifetullah"a ulaşmalarına yardımcı olmaktır. Ne var ki bu vazîfenin hakkıyla yapılabilmesi için tebliğcinin sağduyusunun ayrı bir ehemmiyeti vardır.

Hız. Mesih'in bir köpek leşini kastederek "ne güzel de dişleri var." demesi misâli, her zaman bardağın dolu tarafını görmek sağduyu sahibi olmanın önemli bir emaresidir. Sağduyu prensipleri mecmuasına kısaca "pozitif ya da olumlu yaklaşım, olumlu düşünce" ya da "müspet hareket prensipleri" denilebilir. Ne var ki, Kur'ân'daki bu prensiplerin görülebilmesi için ona çok kapsamlı bir şekilde bakılması gerekmektedir. Baştan sona Kur'ân'ı Kerîm, müspet hareket prensipleri ile doludur. Kur'ân, devamlı surette hem aksiyonlarda hem de reaksiyonlarda son derece dikkatli olmayı ve hep müspet hareketler sergilemeyi öngörmektedir. Çok sathî olarak Kur'ân ele alındığında ise, sanki Kur'ân müspet harekete mânî pek çok hususu içermekteymiş gibi anlaşılabilir. Aslen bu tez çalışmasında da yapılmak istenen, bu tür yanlış anlamaların tashih edilmesi olmuştur.

Müspet hareketin gereği olan diyalog, hoşgörü ve toleransın bütün peygamberlerin mesajlarında çok önemli bir yeri vardır ve bunlar günümüzün "medeniyetlerarası çatışma" tezinin karşısındaki "medeniyetler ve kültürler arası diyalog" antitezinin mîmarlarıdır. Bunlar, İslâm'ın sosyal hayatla ilgili öngördüğü çoğulculuk ve evrensel insan sevgisi gibi konularla birlikte günümüzde dünyanın içinde bulunduğu kargaşalardan kurtulabilmesi için "olumlu yaklaşım ve müspet hareket" prensipleri adı altında önemli çözüm yolları göstermektedirler.

Müspet hareket prensipleri, özetle Müslümanca bir duruşun Müslümanların birbirleriyle ve aynı zamanda gayrimüslim muhataplarla olan ilişkilerinde nasıl gösterilebileceğini ve bu sûretle de evrensel barışa Müslümanların nasıl katkı sağlayabileceklerini anlatmaktadır. Bunun için Kur'ân'daki prensiplerin yanında Hız. Peygamber'in (s.a.s.) güzel ahlâkının da anlaşılmasının ayrı bir ehemmiyeti vardır.

Çünkü bu prensipler, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tarihte hiç kırılmamış pek çok rekora imza atmasının arkasındaki, Allah'ın yardımından sonra, en önemli sebeplerdir.

Kur'ânî ve nebevî olduğundan hiç şüphe edilmemesi gereken müspet hareket prensiplerini insanlar tam kavrayamamaktadırlar. Bunun önemli bir sebebi de, İslam'da cihad ve savaş gibi konularda yanlış anlaşılakta olan bazı hususlardır. Bilgi eksikliği insanların kafalarının karışmasına neden olarak, sanki Kur'ân-ı Kerîm müspet hareketin zıddına emirler içermekteymiş gibi anlaşılabilir. Oysa ki İslâm, savaşta dahî müspet hareketi emretmektedir. Bununla birlikte cihad, uluslar arası câmiada pek çoklarının oluşturdukları ya da oluşturmaya çalıştıkları imajdaki gibi sadece "Müslümanların kutsal savaşı" değil, esâsen Allah rızâsının elde edilebilmesi için yapılabilecek her şey demektir.

ABSTRACT

Positive approach or positive thought can be summarized as acting always constructively and keeping away from destructive actions. However, looking at everything in daily life very positively in spite of all problems is not really easy. It requires to be heroes of patience and love and to be exactly determined to do well. These characteristics should be, in fact, certain aims of Muslims.

These aims are mentioned in the Qur'an and sunnah very frequently, however it is needed to have a great comprehensive knowledge about the entire teachings of the holy Qur'an and Sunnah to notice these main teachings completely through them. Positive approach principles do not only apply to the relationship or problems of Muslims among each other but rather arranges the interactions of Muslims with all of the people without making any discrimination among them considering their faith.

These principles have a great effect on tolerance and interfaith dialogue activities in the world. However, some people, because of their lack of knowledge about the Qur'an and Sunnah, greatly accuse and oppose those activists who make and encourage such kinds of organizations. Firstly they should learn that dialogue and tolerance do not mean joining the others and becoming a member of their communities or beliefs as they claimed, however it means accepting others as they are and knowing how to get along with them. So, that means, nobody can say that they are against the main teachings of Islam which literally means "peace".

The Prophet Muhammad ^{pbuh} is the most influential person in human history as Michael H. Hearsh declared as well. After the divine help of Allah, the reason of this success is hidden behind of his extraordinary politeness, good behaviors towards the others without discriminating them according to their faiths and his positive approach principles that he followed very firmly throughout his lifetime.

The concept of "*jihad*" which is called to be "the holy war of Muslims", is one of the misconceptions against Islam. "*jihad*" is mainly all of the efforts done for the sake of Allah in every part of the life. In the mean time, there are lots of conditions for declaring war according to the Islamic law. In the mean time there are lots of positive approach principles in Islam regarding to the war. It can't be denied

that humanity has not ever witnessed a more lucky war than the wars in which Muslims participated throughout the history.

As Hans Kung said, the peace, which is the main aim of positive approach, will not be established on the earth until it is established among the followers of, especially, major world religions: Muslims, Christians and Jews. Knowing this reality, it is sought in this thesis about the importance of loving mankind regardless of their faith through the analysis of positive approach or positive thought in Islam. Islam encourages living in a pluralist society peacefully through following the principles of positive approach which are exactly taken from the Qur'an and Sunnah which are the main sources of Islam. For Muslims it is very important to love creatures because of the Creator and in this thesis, this way of life is called as "positive approach or positive thought"